

જંગે વરિયાવ

યા ને

જખમાયલી જર.

(પારસી ખાનુઓનો પાકદામાનનો તવારોખી કરશ્ચારસીક કિસ્સો.)

લખનાર—કૈંખુસરો અર્દશીર ફીટરે,

તે “સંનાણુનો સંપુત,” “ખાહરોટ સંનાણુ ચિત્રયુક્ત ખાઈડ,”
“કુહે અંજલિ” “ધરંદુનાં જંગનો વીરલો,” “ખાહરોટ
પહાડ ઉપર શોધ ખોળ,” તથા “કિસ્સે
જંગે વરિયાવ” ના કર્તા.

આ પારસી તવારોખી કથા મીં કૈંખુસરો અર્દશીર ફીટરે, શરેખ
ખીલીંગ, ગ્રાંટરોડ, મુખમધી લખી અને સાંથીજ પ્રગટ કરી છે,
અને મીં માણુકજી તવરોજી પ્રીન્ટરે, જામે જમશેદ
ખીલીંગ વર્કસ, બેલાડ હાઉસ,
કોટ, મુખમધાં છાપી છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૪.

૨૧૬૫
૪૮૩,૩૩
દીરકે
(જંગો)

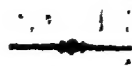
આ "જંગે વરિયાવ" નામની પારસી તવારિખી કથા ઇ. સ. ૧૮૬૭
નાં એક પ્રમાણે રેજિસ્ટર કરાવી છે, માટે આ ચોપડી તેમજ
તેમાં આવેલી બાબતો કોઈને પણ ફરીથી છાપવાનો કે
નાટકરૂપે ભજવી બતાવવાનો, કે સીનેમાની શ્રેણીમાં
રજૂ કરવાનો કર્તાની પરવાનગી વગર હક નથી.

31178

સાંકળ્યું.

મકરં.

પાનાં.

૧ હું રતનપુરનો રાણો, તેની સામે પારસી અસહકાર...	૧
૨ હું કીનાની ગરબાત...	૪
૩ હું ભગનની બામદાદે શું બન્યું?...	૬
૪ હું દીલાસો દેનાર જરથોસ્ત્રી મહાકાલી...	૧૫
૫ હું મહાકાલીનો પુત્ર...	૨૧
૬ હું ખુરશિદ અને સોહોરાબ...	૨૯
૭ હું પારસીઓનું અનુન...	૩૬
૮ હું તોફાન!...	૪૦
૯ હું મહાકાલીનાં નિરમાણ ભોગ...	૪૪
૧૦ હું મધરાતનું મહાત્મ...	૪૯
૧૧ હું માણેકચંદ માહુકાર...	૫૪
૧૨ હું ડગોનાં સપાટામાં...	૫૯
૧૩ હું મલીન આત્માં રાહે વૈશ્ય તરફ...	૬૪
૧૪ હું જરની બેઠેતલો...	૬૮
૧૫ હું રતનપુર ચહેરો...	૭૭
૧૬ હું અકસમાતીક મેળાપ...	૮૨
૧૭ હું નિતી વીરૂષ હવશની લડત!...	૮૭
૧૮ હું જીવસતોસતનું પ્રાક્રમ-હુટકારો...	૯૩
૧૯ હું હિમતવાન પારસણો!...	૯૯
૨૦ હું સણા અને ખુરશિદ વચ્ચે જંગ...	૧૦૩
૨૧ હું રાણાની મીઠ્યા કોશિસ...	૧૧૦
૨૨ હું પારસીઓની ખુશાલી...	૧૧૪
૨૩ હું નીમખહરામ જીવદહીન નોકર...	૧૧૮
૨૪ હું સાધુનો અમતકાર...	૧૨૫
૨૫ હું ગેબી ચેતવણી...	૧૩૦

પ્રકરણ.

પાના

૨૬ મું પારસીઓ અને ભીલો વચ્ચે જંગ...	૧૩૭
૨૭ મું મધરાતની એક ભયંકર કસોટી...	૧૪૩
૨૮ મું સંજાણ ઉપર હુમલો...	૧૫૧
૨૯ મું પારસી કોમ કદી નાખુદ થનાર નથી...	૧૫૬
૩૦ મું વરિયાવ ઉપર ધાડ—પાકદામનની પરીક્ષા...	૧૬૨
૩૧ મું ચાદગાર જંગે વરિયાવ ..	૧૬૨
૩૨ મું જખમાયલી જરનો મરતી વખતનો કીનો...	૧૮૧
૩૩ મું આવાં અરહીશ્વરની ગોદમાં જર...	૧૮૮
જ્યાં "જંગે વરિયાવ"...	૧૯૭

ચિત્રોનું સાંકળ્યું.

૮ કથાના કર્તા મીંઠ કેપ્તુસરો અ. શીડર...	૧
૧ શૈકાણી માણુકબાઈ અને ગરાસ્યો...	૬
૨ જરબાનુ ઉપર ગરાસ્યાઓનો હુમલો...	૧૧
૩ હેમરાજ શાસ્ત્રી અને રતનપુરનો રાણો...	૨૬
૪ જરબાનુ કાલીમાતાનો ભોગ...	૪૮
૫ દુગો સાથે ઝપાઝપી...	૬૨
૬ જરની જંગલમાં જેહમતો...	૭૪
૭ જરબાનુ અને નવાઝ કુદખ્તાનામાં	૯૧
૮ ખુરશેદનો ભયભીત કુદકો...	૯૪
૯ જરબાનુ કીલ્લાની દીવાલ કેમ પસાર કરે છે	૧૦૧
૧૦ જર અને નવાઝ ધામધુમ સાથે વરિયાવમાં દાખલ થાય છે	૧૧૫
૧૧ વિનાશકાળે વિપત્તિ બુદ્ધિ	૧૨૫
૧૨ ભીમો ભીલ અને ખુરશેદ વચ્ચે જંગ...	૧૪૦
૧૩ ભીલોનું ભયંકર વૈર	૧૫૦
૧૪ સાધુની ચેતવણી—પારસી કોમ કદી નાખુદ થનાર નથી...	૧૬૦
૧૫ હથીયારખંધ થયલી પારસણો...	૧૭૫
૧૬ જરનો જલમ કીનો...	૧૮૬
૧૭ જરનું અફસોસકારક મરણ...	૧૮૮

ને માજ હોને!

અશોઓનાં ભક્તો, શુરો અને આધ્યાત્મી કરનારો ફરોહરોને!

અર્પણ.

રોજ ગોવાદ, માહ મેહેર, યજ્ઞ ૧૨૮૪ શહેનશાહી,
તા. ૧-૪-૧૯૧૫ નાં દીને બેહસ્તનશીન થયલા મારા
ધ્યારા અશો ધર્મયુક્ત માતાજી માણેકબાઈ અર્દશીર
ફીટરનાં ન ભુલાય તેવા બેહદ અહેશાનો
અને ફરેસ્તાઈ ગુણોની અશો યાદમાં,
પારસી બાનુઓની પાકદામાનની
કસોટીનું આ માટે પુસ્તક
આભાર અને તાબેદારીથી
શીર ન માવી

અર્પણ

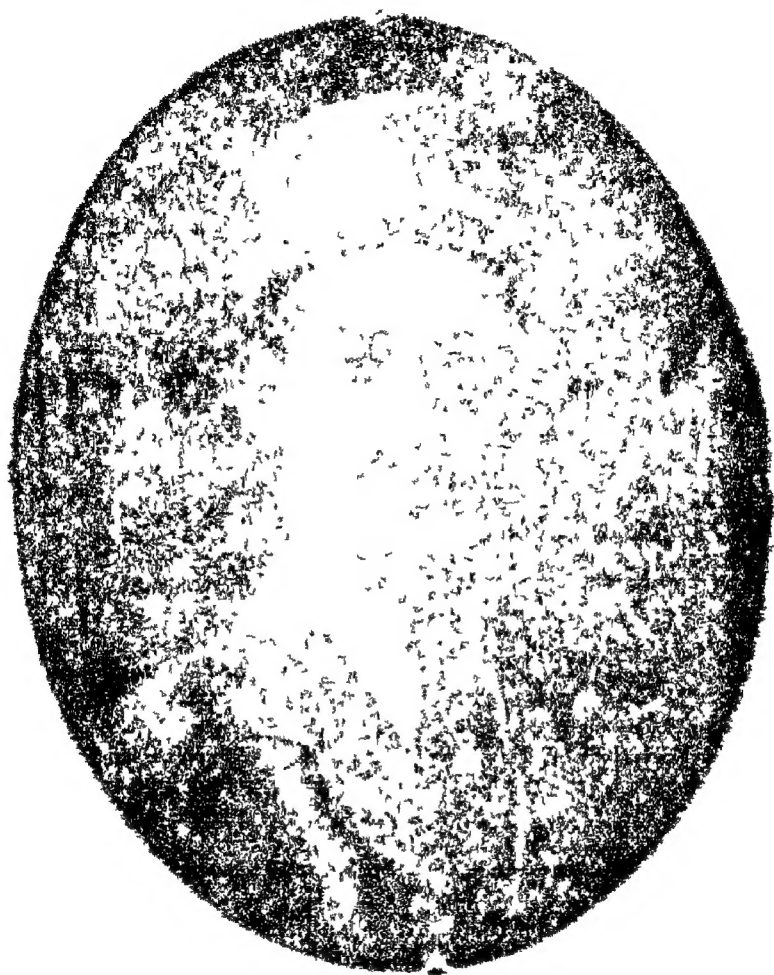
કરું

છું.

થયાંછ ઈનશાન્યત નજરથી સદાનાં દુર,
પણ જીગરની નજદીક છે તમારું નુર.

“My boast is not that I deduce my birth
From loins enthroned and rulers of the earth;
But higher far my proud pretensions rise —
The son of parents passed into the skies!”

અહેશાનમંદ બેટો કેખુસરો.

દાખાગી સેવક,
કૃષ્ણસરો ગાદશીર પ્રીતર.

દીપાઓ.

—૦૦૦—

૬૦—મી૦ હસતમ બ. પેમાસનર શ્રી. જી. એલ એલ. બી.
તે પારસી મકાશના કર્તા.

આ તવારિખી વારતાના લખનાર મી૦ કેપ્તુશરો-અરદેશર ફીટર આજ અગાઉ વાંચક વર્ગને પુરતા જાણીતા યમ રહેલા છે. તેવણના ધજાખરા લખાણમાં ખાસ કરીને અસલી પારસી તવારીખના ઘીલ ઉચકેરના ધારમીક બનાવોને વારતાના વળાંમાં ગુંઠેલાં આપણે જોયાં છે તેવણની પહેલી કેતાબ “સંજ્ઞાનો સપુત” આ ‘જનિ જમશેદ’ની કથારોમાં આજ આશરે ૭ વરસ ઉપર પ્રગટ થઇ હતી. તે મધે તેવણે આપણા કદીમ નયાગાનો ધરાતથી પેતાનો પવીત્ર મળદળની જળવણીને માટે પોતાના વાડી વજીહા અને હન દોલત છોડી દેશવટો ભોમ વી આ હોંદ સરજમીન ઉપર આવી સેવટે સંજ્ઞા તરફ ઠરીકામ થયા હતા, તે પવીત્ર છુમી મધે બનેલા મમરરીબરયા બનાવોને વારતાના મોહક આકાર માં રજુ કર્યા હતા, જે વાંચક વર્ગને બહુ પસંદ પડવાથી, તેવણને ચોડાજ આઠવાડીયામાં એ વારતાને હસતકના આકારમાં ફરી બહાર પાડવી પડી હતી. વધી તેવણે એજ આપણા અસલ વડવાઓની પાક છુમી સંજ્ઞાની મુલાકાત લેવાને બની આવે તે માટે અને તેની સાથે સાથે જે પાક આ તથના કેબજાને પોતાને ટોટે બાંધી આપણા બહા નયાગાનો સંજ્ઞામાં આકૃત અવી પડતા પડોચના બાહરોટ પાહાડ બણી જમ્ પાહાડી ગેઢાઓમાં આપણી પવીત્ર કેબજાની જળવણી યમ દબી, તે બાહરોટ પાહાડની શ્રીય સાયતી ભોમીયા પોથી બહાર પાડી હતી.

હવે મી૦ કેપ્તુશરોએ તયાર પછીના મીજ એક એવાજ કોમને લખતા અ સ્ત્રી બાદગાર કીરતીવંત બનાવને શોમીય બનાવવાનાં શુભ હેતુથી આ મ યાજે હોકેલી નરી વારતા વાંચક વર્ગ સનમુખ લાલ રજુ કરે છે. અસલી ત વારીખ મુજબ સંજ્ઞા આવી વસવા જાદ તણ સદી રહીને તર્વાથી વીખરા ધ જમ્, ટાતજ આપણા વડવાઓનો એક માગ સુરત નજીક તાપી નદી ઉ પર આવેલા વરીઆવ ગામમાં જમ વસયો હતો. તાં તેમને કેવા કેવા હોદેસાઓમાંથી પસાર થતું પડ્યું હતું અને તેની સામ થવાને તેઓએ, અને ખાસ કરીને તેમના બાનુએએ ખરી ધરાતી બહુ ફરી બતાવી પોતાની પક દામાનતની જળવણીને ખાતર કેવા પોતાના કાજગત છવેનાં ભેગ આપયા હતા તે અને હુ કરજારસથી ચીતા વાની મી૦ કેપ્તુશરોએ તસદી લીધી છે; અને મને આયા છે કે તેવી રસીલી અને ઝમકદાર મની આગલી વારના ‘અમે જ મશેદ’ના વાંચકોને માલમ પડી હતી તેનીજ ઝમકદાર આ જાં વ આવ ને ભગવી વારતા પણ જણાશે. તેમની એક ત્રીજ કોશેશ જે કુહે અ

જલ્દના લગાર હેખતાવનારા નામ હેતુળ મગટ થઈ હતી, તે પણ એવીજ પ્રીતમ ની તવારીખના બનાવોને શુદ્ધ લીધેલી વારતા હતી તેને અત્રે છુટી જવી ને ધતી નથી.

શ્રીં કૃષ્ણચરિત્રે એજ જાણે વરીઆવના બનાવ વીશે એક નાનકડું ચોપા નયું ગયે સાલ એ મસગતી બાજના દીવસે બહાર પાડ્યું હતું, તે મધે તેમની આ વારતાની કેટલીક કડીઓનો ખ્યાલ મલતો હતો.

કર્તાએ લીધેલી રતનપોરની ખાસ મુલકાત.

આ વારતાનું મુખ્ય સ્થાન 'રતનપોર' છે, જ્યાં ગરાસયો રજપુત રાણો રાજ કરતો હતો. તેનું માન કદપના ઉપરથી વર્ણન કરવાથી નેટલું વાસ્તવીક પણ આવી શકતે નહીં, તેટલું હાલના હમયાત રહેલા તે આગલા કસ્બાની હાલત તપાસી તે ઉપરથી બની શકે તેટલી તેની આગલી હાલતની અટકલ કરવી એ વાજબી વલણ લેખામ. શ્રીં કૃષ્ણચરિત્રે પણ એજ ગદ્યપદ્ધતિની રીતી અખલાર કરી છે. તેવણે જાતે વરીયાવજ નહીં પણ ખુદ રતનપુરના હાલના ફેરવાયલા સ્થળની મારે મુશકેલી વચ્ચે આડીઅલ યોગ ઉપર પેસી મુલાકાત લઈ આવી સાં જાતે અવલોકણ ક્રિષ્ટી વીગતીનો સંભાલભરી રીતે ઉપયોગ કીધેલો જોવામાં આવે છે. આ 'રતનપોર' નામજ કાવય રૂપ ધરાવે છે, અને તેવાં એક મીઠાં-સ્વરના આકર્ષની ખાણો ધરાવનાર 'આડીમળ' (Ideal) કસબાને આપણા કદીમ દાદા દાદીઓએ વસવાટ માટે પસંદ કીધું એ પણ તેમની ઉંચા મત્તર ની સમજદારીની ગવાહી આપે છે. હાલનું રતનપોર અસદી રતનપોરનો કાંઈપણ સંતોષકારક ખ્યાલ આપી શકે નહીં. જ્યાં આગળ રજપુત જીલો અને ગરાસીયાઓની મોટી વસતી હતી ત્યાં આજે હુખસીઓ વસે છે, એ પણ દેશેદ્યની ચલતી પડતીનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. શ્રીં કૃષ્ણચરિત્રે શ્રીટનું અસલી રતનપુરનું અધ્યાન ધણું રસીલું છે, તેજ માફક બાજી રીતે હાલના હુખસીઓથી વસાયલું ગદ્યવકીયલ વચ્ચે ફક્ત કામરાંના ગીતિગીત આવેલાં કાંઈક ઝુપડાંઓ તથા તેની આસપાસના ભાગોનું અત્રે આવેલું વર્ણન પણ કાંઈક રીતે વાંચવાલેલ લાગશે.

દીલ્લપઝીર ચીત્રો.

શ્રીં કૃષ્ણચરિત્રની આગલી વાર્તાઓ માફક આ વાર્તાનું એક ખાસ બિંદાણુ તે મધેના જુદા જુદા બનાવોને લગતાં સુંદર ૧૭ ચીત્રો છે. એ ચીત્રો પંખમલા આરદીસટ શ્રીં ધુરંધરે લખનારની કદપના મમાણે દોરવાથી વાર્તાના ખાત્રો વધુ હીપી નીકળે છે.

પારસી તવારીખના બુલાઈ ગયલા કિર્તિવંત સોનેરી સફાઓ.

દટાઈ ગયળી પારસી તવારીખના જે જે સફાઓ હાલ સંભળના સંયમ વીશેની જગૃતી પછી બહાર આવ્યા છે, તેઓ મધે આ વરીયાવની પાકાયા નતી પારસી બાનુઓને લગતા કાહાણી કીસ્સા જેવા સફાઓ સોનેરી હરફે નોંધાયલા રહેશે. એ સફાઓએ આપણી કોમની આગલી કીરતીને પાછી અજવાળામાં બાવી જણી જવતી જગતી કીધી છે.

સ્વઅછ અને પત્રીય સદગુણોની ખીલવણી કરનારા બનાવોથી ભરપુર આ

વી એક કાઠાણી આપણી કોમને એક બાણું લાભકારક વાંચન યુર પાડશે. તે તવારીખી છે એટલે તેનાં પાંચે તદનજ અચલી બનાવે ઉપર રચેલા લેખો શે નહીં; અને વળી જ્યારે તે પારસી કોમના આગલા માનવંત અપાધ મમા ધના માકમોનાં સંગીન પાયા ઉપર રચાયેલી છે, ત્યારે તો તે આપણુ આજે વધુ ધ્યાન આકર્ષી લેવા વીના રહેશે નહીં. જે સમયે મોટે ભાગે પારસી કોમનાં સંસાર વહેવાર અને રેળુંદા જીંદગીના બનાવોને સહરાવીને આપણી કોમની હાલતને અંધમેસતા નહીં હોવા છતાં ઓરીજનલ વારતા તરીકે ધુસાડી દેવામાં આવે છે; તે સમયે આ સાધારણ રસતો છોડી દઈ પોતાનીજ કોમ મધે ખરા બનેલા ઇતીહાસ તરફ ફરી એકવાર નજર દોઢાવીને તેમાં પોતાની કટપના ચકતીથી રસ અને રંગ ભરી તેમને બહુકદાર બનાવવામાં ખરેજ વાર્તાના કર્તાએ ઝાઝપણ વાપર્યું છે. આવી નવલકથાઓની શરૂઆત આપણા ગાયકવાડી રાજ્યના દીવાન સર મનુભાઈના પીતા શ્રીમં નંદશંકરે 'કરણ પેલા' હખીને શુન્સાતની તવારીખના કેટલાક રસીક બનાવોને પાછા સજીવન કીધા હતા, અને તેમ કરી તેવણે પ્રખ્યાત કચી વાલટર સ્કોટની જગ-જાહેર નોવેલા નોજ દાખલો લીધો હતો; તેજ માફક પારસી વાંચક વર્ગ માટે તેમનાં અસહી સાદા બાતુ વર્ગના શુન્સાતણુપણાના, અને તે કરતાં તેમની વધુ કીમતી મીરાસ જે પતિવ્રતાપણું તથા સંસારીક પત્નીત્રાઈની છે, તે અચુક આધારમાં બહાર લાવીને, દીલખડીર વારતાનાં રસીલા વાંચણના લેખાસમાં રચ્ય કાધો છે, તેથી તે કીરતીવંત બનાવો હવે હરેહર જાણમાં આવી વચાણ પામવા વીનાં રહે શે નહીં. અને તેનાં પરીણામે સદીઓ ઉપરની પોતાનાં ભક્તી અપાધ મમાધઓ ના સંગીન શુણ્ણનું અનુકરણ કરવાને આપણી આજની અખળાઓમાં ઉલટ ઉત્પન્ન થાય તો તેમાં કશી નવાઈ નથી.

જામઆયલી જર.

આ વાર્તાનું ઉપનામ જેમ બતાવે છે તેમ તેની નાયક એક માન પામે લા મલા પારસી જગીરદાર શેઠ જાંહીરશાહી બેટા જર છે. એ જવાન બાનુની પાકીઝગી, તેણીની દલેરી, પતિવ્રતાપણું, તેણીની સખુરી દુકમાં અસહી ધરાની બાતુ અને તેજ ખંસાલ આગલા આ દેશ મધેના સાદાં સમજદાર અને સકળ સદગુણી, એટલે ખરે પારસીપણું બતાવનારા એક પારસી જવા ન બાનુનું અતી મગરૂરી બધું તેટલુંજ રસીલું ચીત્ર રચ્ય ફરે છે, અને તેને દીલજીત બનાવવાને શ્રીમં કેખચરેએ કાંઈપણ કચાચ રાખી નથી. એ જવાન બાતુ પોતાનાં લગન જેવા શુભ દીવસે, જે વળા તેણી નું કોમળ હાકડું આશાઓથી તદન છળછલ થતું હતું, તે વળા એ બાનુ ખાતકી તથા હવસી રાણાના હાથ કેવી રીતે પડે છે અને અ નેક જાતના દુખો અને જીલમતો પાડવા છતાં પોતાની પાકદામાન જળવવા ને માટે કેવી કેવી બહાદુરી બતાવે છે, તે વાંચતાં આક્રીનતા ઉઠાશે બહાર પડવા વીના રહેશે નહીં.

ખીજું એક પાત્ર-જે પારસી મરદ અચ્યાનું છે-તે ખુરશેદનું છે, જે જરખાનું સાચ લગનના પાક કોલથી અંધામલો છે, અને જે પોતાના લગનતાજ શુભ દીવસે પોતાની માઠા માદ્યુબને રાણા તરફથી દમાથી ઉચકી લઈ જવાથી

તેની પુઠે પાક મનસનીયા દોડી જાય, સેંદરો વીઠજણામાંથી પસાર થઈ આખરે કાલી માતાના બચકાર મંદીરમાંથી તેણીનો બહાદુરી રીત છુટકો કરે છે, તેનું અન્ને આપેલું કશ્વરસીક વર્ણન વાઠવાઈ પોકરાવવા વીના રહેશે નહીં.

વાર્તાની નેમ.

ઉપર જોઈ છે તેમ આ વાર્તા કંઈ આજના પારસી સંસારનું ચીત્ર રજુ કરતું નથી તેની નેમ તો વધુ ઉડી અને બોહિળા રાખવામાં આવેલી દીસે છે. આમણા પારસીઓમાં મંદેજ નક, પણ બાનુઓમાં પણ કેવા સંગીન, ટાકા અને ઉદાગુણો હતા (કે ને ગુણોના પ્રતાપથી તેઓ આજવેર ટકી રહી મુઠી બગ કોમ છતાં આગલની હરોલમાં આવી પડ્યાં છે) તેનો તવારીખ રૂપી દાખલો વાર્તાના રસ અને રસ સાથે અન્ને રજુ કરીએ જણાશે. જેમ મીઠા કેપ્પુશરો શીટરની પહેલી વાર્તામાં ખાસ કરીને આસલ પારસી મરદોની બહાદુરી તથા જવાનમર્દીના પ્રજ્ઞુ રજુ કર્યાં હતાં, તેમ આજની વાર્તા મધે તેવણે મુખ્ય કરીને પાસા બાનુઓની પાકદામાન અને પતીવ્રતા માટેની જનકેશાની અને જાતી લોગનો, કોમને માટે અતીશય માન અને મગરૂરી બધી દાખલો વાર્તાના રૂપમાં જુદા જુદા આકારમાં રજુ કરીએ છે. એ રીતે જીકાવળા વારતા સાથે તવારીખી બનાવો, અને તે ઉપરાંત કોમના વડવાઓના ઉંચ ગુણોની અશ્વત્થા થયલા પ્રાક્રમોને એક પછી એક સીનેમાની શીલમ મીશલ અને રજુ કરીએ જણાશે.

શું સીનેમાની ફીલ્મમાં આવા બનાવો નહીં ઉતારવામાં આવે ?

આમ સીનેમાની શીલમ વીશે બાલતાં એક હરખ છાતીએ ઘાઈ આવે છે. જે જંગી બનાવો તથા સુગુણી સફાઓને અન્ને ચાલુ કરીએ છે, તેમને શું સીનેમાની શીલમમાં ઉતારી દેશ પ્રદેશ અને કોમકોમ વચે આ અસલી પારસી પાકદામાન અને પારસી દીલવરીના ચીનારો રજુ ન કરવામાં આવે ? વળી ખીજ હાથ ઉપર એવા કશ્વરસીક બનાવોને નાટકના આકારમાં જરૂરી બાંધણો તથા મરવાઓ સાથે નહીં બહાર પાડવામાં આવે ? “સ જલ્લના સુપુત” વીરીનો આ વોજ એક મીઠાસ-પત્ર લખતાં મગહુમ પારસી સકોલર મીઠા પે. કરકરવા એ સ્ત્રી બાહેથ બતાવી હતી, કે તે વાર્તાના અને તેરીજ ફીલ્મના બનાવોને નાટકના રૂપમાં અને અને તો માટી વીર સ કવીતામાં રજુ કરવા તેવોજ ખમાલ હામ મને આ જંગે વડીયાવના દીલપઝીર સફાઓ ઉઠલાની જતાં મુજે છે. જે વીરસ કાચમાં એ બનાવો રજુ થવાને લાયક થોઈ જરથોસ્ટ્રી કવી હજી જનમયો ન હોય, તો પણ ખચીત તેમને નાટક રૂપમાં કે સીનેમાના ઉડતાં ચીત્રરૂપમાં તો રજુ કરવો વખત હવે નજીક આવ્યો છે.

શું આ કીસસો તવારીખરૂપી નથી ?

આ “જંગે વડીઆવ”ના કીસસો ખરો તવારીખરૂપી છે તેને લગતી દલીલો વાર્તા લખનારે પોને પશુ તેમનાં એજ વીચય ઉરતા નાનકડા ચોપાનમાં મારું રજુ કરીએ છે, અને તે બાજે તેમના પોતાના પાછળ આવતાં “શરઆતના બે બોલ” મધે પશુ વીવેચન કરીએ હોવાથી અન્ને મારા તરફથી ઝાઝું જણાવવાની જરૂર નથી.

આજ સવાત્રણસો વર્ષ હપર લખામણી 'ગ્રીસે સંજલુ માં આટલી તો શા હદન મળે છે કે આપણા નવાગાનો સંજલુમાં આવવા પછી આશરે ત્રણસો વર્ષ એ શુષ્કાર નગરીમાંથી વીખગાઈને વાકાનેર, ભરૂચ, વડીઆવ અમલેશ વર, ખંજાન તથા નવસારી મધે જઈ વસવાડતા હપર હતાલમાં વડીઆવને ત્રીજી જગ્યા આવી છે તે કાંઈક અર્થસૂચક હોય છે. પહેલાં વકાનેર તથા ભરૂચ પછી તુરત વડીઆવ મથક આવે છે, જ્યારે ખંજાનને કં. પાંચમી જગ્યા આવી છે કેટલાકો માને છે કે ખંજાન અને વડીઆવના પારસી સંસથાનો સંજલુના જેટલાં જુનાં છે. ખંજાન માટે તો એટલેવર લખાણો મળે છે કે ત્યાં ઇ. સ. ૯૯૦ માં પારસીઓ વસતા હતા, તે જોતાં તો વડીઆવમાં પારસી સંસથાન તે અગાઉ થયી રહ્યું હોય એ તદ્દન નહીં માનવા જોગ નથી.

પારસી અસહકાર.

આ વાર્તાની શરૂઆતજ એક રાજદવારી બનાવથી થાય છે. આજે આપણા દેશમાં મહાનમા ગાંધીના શીક્ષણના ફેલાવાથી 'અસહકાર' શબ્દ એક રાજદવારી હથીઆર તરીકે વધુ જાણીતો આવ્યો છે, અને તેને અહીં સાથ જોડવાથી તે એક ધાર્મિક મંત્ર જેવો થઈ પડ્યો છે. પણ વડીઆવ મધેના આપણા સેકડો વરસો હપર હપરના વડવાઓએ જે અસહકાર-અને તે પણ સ્વેચ્છભર્યો, કાંઈપણ મારફાડ કે તોફાનથી નીરાળો-કર્યો હતો, તે આજની અળવળ જોતાં એક મોંઘી લેવાજોમ બીના છે; અને રાજદવારી બાબતોમાં અસહકારીજ પારસીઓ કેવી હીંમત અને સવતંત્રતા બતાવતા આવ્યા છે તે નો એક અચાનક દાખલો પુરો પડે છે. તેઓનો તે વેળા તાપી નદી હપર આવેલા સુરતના નજદીનો વડીઆવ કસબો રતનપૂના મરાઠ્યા રાજાના તાબા હેઠળ હતો. આ વડીઆવ મધેના જયે લડીઓ હપર ત્યાંના તુરતના ગાંધીપર આવેલા મરાઠ્યા રાજાએ માથાપેરા જેવો એક કર નાખ્યો, જે આપવાને જરૂરોસરીઓએ સાફ ના પાડી. સેવટે રાજાએ શુસ્સે થઈ તેમની સામે વર બાંધ્યું અને અનેક પ્રકારતું હિંમતરાપણું બતાવવા માંડ્યું, અને આખરે તેણે લશ્કર છુટાછુટ તથાવાર કમીને પારસીઓ સામે મોકલ્યું; અને આ માટે ઝિંદગી તક સાંધી કે જે વેળા પારસી માંડીકાએ ગામતી બાહર આણીપીણીમાં રોડાયલા હોય, તે વેળા તેમના ધરોમાં છુસી જઈ છુટકાટ કરી તેમના બાનુઓને કુખ દઈ તેમને આજેજ કરવા. આવી હિંમતવારી રીત દ્વેષભરિત કુછંદી રાજાને અનવધાર કરવી પડી, એજ આ પછા જરૂરોસરીઓ ત્રીજે તે વેળા રાજ દરબારમ કેવો તાસ હશે તે આંકડગી રીતે બતાવે છે પણ વળી તે વેળાના ગાયકવાડ પારસી બહરાંઓ કાંઈ બાંડવાં અથ તેવાં નહતાં, જે રીતે કદીમ ઇરાનમાં તુગનથી આવેલા સોહરાબ પહેલવા ન સામે ઇરાનની સરકદ હપર જકડુર ગેરદાસ્તી રસતે લેવી મરદના લેખાસમાં મરદતું બખતર પહેરી બંદી હબી, તજ માફક આ વડીઆવનાં પારસી બહરાંઓ જર, નવાજ, શીરીન ત્રીજે પોતાના ધણી દીકરા તથા આપ બાંધતા લડાયક બખતરો પહેરી હથીવાર બાંધીને ઉભાં રહ્યાં, અને રાજાનાં લશ્કર સામે બળતવારીથી લડ્યાં. તેઓ એવાં તો જોશથી લડ્યાં કે સામાવાળાઓને કરો શક થયા નહીં કે આતો બાયલાના વેશમાં પારસીઓ હથીવાર સજ લડ

વાને બહાર પડ્યા હતાં। હવે જે મડીએ આ પારસી બહાદુર નારો કતેલ પા મવાતી અણી ઉપર હતો, તે વળા કમનસીએ એક બાતુની કોશાદ માયા ઉપ રથી પડી ગઈ અને તેણીનો બાલનો અમારો નજરે પડ્યો। આથી રતનપુરનાં લશ્કરને ઝગુન આવયું કે અમારાં સામે હારવા કરતાં મરવું બહે તર; અને તેથી દુશ્મન પુનઃપર ચઢી વધુ ભેશમાં હુમલો લઈ આવવા એવાજ ઝગુન અને ભેશથી પારસી બાગુઓએ લડત ચાલુ રાખી, પણ જેવે હાર થતી ભેષ તેઓએ એઆબર થવા કરતાં માતને વધુ પસંદ કીધું; અને પોતાની પતીવ્રતા અને હોરમતની જાળવણીને ખતર બહાદુરીથી તેમની નજીકથી પ સાર થતી તાથી નદીમાં કુદી પડી તેમાં કુપી મુખ પારસી નામને મજરર બના વનાર આ બનાવનો રોજ માઈ પણ જળીતો રહ્યો છે જે—ફાવરદીન મહી નો અને અરસીસંમ રાજનો હતો.

આ કીરતીવંત બનાવ કેટલાં વર્ષ ઉપર બન્યો હશે ?

આ પારસી શીર્ષી જાળવનારો મહાન બનાવ ઉપર જણાવ્યું તેમ ક્યે રા જે અને ક્યે માઈ બન્યો તે તો જણાવ્યું છે, અને તે રોજ માટે હજી પણ નવસારી તરફ મથેસર મધે એ મસંબને હજવવામાં આવે છે. પણ તે આજ આશરે કેટલાં વર્ષ ઉપર બન્યો હશે તે ચોક્કસાઈથી કહી શકાતું નથી. આ જ એ વરવાવર્ષ ૮૦ સ. ૧૪ મે સુદીમાં બનેલો ઘણાકો માને છે. જે જમાનામાં તહમુ ર લંગ આ દેશ ઉપર ચઢાઈ લાવ્યો હતો, તે જમાનામાં એટલે કીસસે સં જાણુ લખાઈ તેની લગભગ જે સદી આગમજ તે બનાવ બનેલો કહેવાય છે. વળી કેટલાક તો આગળ વધી જણાવે છે કે વરીઆવનો આ બનાવ પારસી એ સંજાણુથી નવસારી આની વસયા તેની પણ અગાઉ બન્યો હતો; અને બીજાએ એથી પણ આગળ વધી પારસીઓ નવસારીમાં આવવા પછીજ સંજાણુ તરફ ગયા હતા એવી અટકળ કરે છે. અને તેમ કરી નવસારી અને વરીયાવના પારસી સંસથાનોને સંજાણુની પણ આગમજ આશાદ ધમલા જ ધાવે છે. પણ આપણને એટલે દુર જવાની કશી જરૂર નથી અને વળી એ તક માટે કાંઈ સંગીન કારણુ પણ હજી જણાવ્યું નથી. માન એટલુંજ હાલ તુરત તો ચોક્કસાઈથી કહી શકાય અને તે પુરવું છે કે એ બનાવ બસે વર્ષની તો વધુ અગાઉ બનેલો હોવાજ ભેષજી. શું આ કાંઈ આજથી નાનો સુનો તફાવત છે ? પાનસે વર્ષ ઉપરની જરથોસતી બાગુઓએ આવા અદ્ભુત પ્રાકરમા કીધાં તેને બદલે જે એમ કહીએ કે તેથી ઓછાં એટલે બસે વરસ ઉપરની આપણી કોમની અબળાઓએ આવા મહાન અમુલ્ય ભલી ભોગ પોતાની હોરમતને ખા તર, પોતાની પાકદામાનને ખાતર, જીવ્હીનો સાથના ભેડાણથી અચવાને ખા તર, આપયા તો તેથી શું આ બનાવની અગતયતા, તેના મહત્તવ તથા તેમાં સમાયલી મજરરી ઓછી થાય છે ? ઉપલો વરીયાવનો બનાવ મુખ્ય એસેટ અર જેવા સુતાવર પોયામાંથી પણ મળે છે. આ ઉપરથી તે તદન એ ક ગરભછાં છે એમ માનવાને કશું કારણુ રહેતું નથી, બલકે તેનું સ માન્ય વાસ્ત વીકપણું આસપાસના સંજોગો ઉપરથી પણ સીધ થાય છે.

સ્વચ્છ પારસી સંસારનું આગલા જમાનાનું ચિત્ર.

આ વાર્તા આમલા જરથોસતીઓની રહેણીકરણી, તેમની રાહરસમે, તેમના

સંસારવહેવાર—ટુંકમાં, બેથી વધુ સહી ઉપરના એક પારસી ધરસંસારતું બહુ અચ્છું ચિત્ર રજૂ કરે છે. તે વેળાનો એક જરથોસ્તી તેના આપદાદાઓથી હતરી આવેલા હંચા સંગીન ગુણે જળવી રાખવા ઉપરાંત પોતાની સવચ્છ હંદગી, જે તેના પાક મજબૂત શીખવી હતી, તેની બરકતથી આસપાસની વસતી હીંદુઓની જુડી જુદી ચાતોમાં અને બીજો વડીકમાં કેવો હંચો છાપ બેસાડે છે. પરકોમવાળાઓ પણ પારસી સખાવત, પારસી દીલગુરદાની વખાણો કરે છે. સડીઓ ઉપર બીલો અને ગરાસખાઓ વચ્ચે પારસીઓ કેવી રીતે વસી પોતે પહોંસો ટકો, વડી વજ્રા મેજવી માનદગત પામ્યા હશે એ આજના જમાનામાં કાંઈક અભયખી ઉત્પન્ન કરે છે.

જુદીનો ખુદ પારસીઓની આતશના કેબલા તરફની જાનફેશાનીની કેવી તારીફ કરે છે તે અત્રેના દરેક પારસી બીતરના સંતોશ સાથે વાંચશે; અને એવું ધ્યક્ષીય કે પોતાના આપદાદાઓએ આપેલા વરસો આજના પશ્ચીમ તરફના કેટલાક તકલીદી સુધારાઓની શેઠમાં તથાતા પારસી જાં બલા તથા મડમો પોતાની એવી નાશકારક વગાણુ તમાગ કરી જળવી રાખશે. અને ખરા, સંગીન, જરથોસ્તી નામને છાજતા સુધારા તરફ પાછા ફરશે કે જેથી કોમની આગલી કીર્તિ જળવાઈ રહી ઓર તેમાં વધારો થાય. આને તો માત્ર ઇંગ્રેજી ડરેહ, ઇંગ્રેજીમાં 'ગ્રોટપીટ સોટપીટ,' ઇંગ્રેજી મોજશોખ ની આણીયણીમાંજ સુધારો સમાયલો કેટલાક આપીકી દોલતના દર ઉપર બેઠે લાઝો માને છે; અને તેમાં તો યુદ્ધ બોલાવી બાંડા થયા તો પછી તો સુધારાની ટોચને પુગા ! આમજ સુધના બાલ બોલાવવા એના જેવું અપમાન બીજું કશું નહીં ગણાવું, બહુ દુહતા બે બાલ ઉપર આપું ગામને ગામ આ પી દેવાના બનાવો પણ જણાવેલા છે. પણ આજે ? હા આજે તો બે પાંચ કે પચીસ પચાસ બાલ શું પણ આખી મુછને મુછના મુછમાં ઉતરાવ્યા અને બોલ કા બાંડા બન્યા કે ખરા માટા લોકમાં કે વીહવાન બેરીસ્ટરમાં ખપ્યા, પછી મુછ પર તોવ દેવાને તેમને મોકોજ ક્યા મળે, બહુકે સાચી મગફરી ખરી કીસમના પ્રાકમો કરવા માટે માનવાને કારણજ ક્યાં રહે !

પાકદામાનની જાળવણી.

પોતાની જાળની જાળવણી માટે એક પારસી જાનુ કેવાં કેવાં હુખો સહન કરે છે, અને સેવટે પોતાનો જાન પણ બરબાદ કરવાને સેજવાર પણ અચકાતી નથી એ આ વાતનો ખુદલેખુદલો ધડો છે. યાદ ગમતું છે કે આ કાંઈ એકલડોકલ પારસી જાનુ પોતાની પાકદામાનની જાળવણી માટે પોતાનો જીવ પટકી નાખતી નથી, પણ એક આ કસબાની તમામ પારસી બનુઓ પોતે હથી માર બાંધી બડીને યાકી જવારે તેમનો દુગમનને વચ થતાનો વખત આવ્યો છે. તેમના ટોળેટોળાં એકીવેળા એચીતે પોતાના ધણી દીકરા કે બાપ બાંધને આવવાને માટે થોબવા બીના, આવાં અરદુશુર માતાને પોતાનું હાડ મંડ શરીર બેધડક નીડરપણે અને વગર અચકાએ સોંપી દઈ તે બીનાઈ જેહાનમાં સુખરૂપ થવાની શ્રધ્ધા રાખવાનો દુનયાની તવારીખમાં બહુજ જવસે બનતો બનાવ, અત્રે જોવામાં આવશે. આજ ત્રણ દાહકા ઉપર સુખઈ શહેર ની બોહોળી પારસી વસતી મધેની બે અબજાઓ રાખ્યાઈ રાવર ઉપરથી

પોતાની પાકદામાનની જળવણી માટે પડી મરવાના બનાવે કોમમાં તેમજ શહેરમાં જે હોકાર મચાવ્યો હતો, તેની યાદ કરતાં આ એક નાનકડા પક્ષ આ આ ટાલોની એકેએક અળળા ગરાસયા સામે ખડી રહેવા બાદ આખરે બાઈ બાજ બનતાં, યુદ્ધ કે જવાન, નાના કે મોટા એ સર્વ આતુઓ મરવાને તૈયાર થાય છે, એ કાંઈ જેવાં તેવાં કરણારસીક પણ સાથે સાથે વાખવાખી પોકાર વનારો બનાવ નથી, એવો મગરૂરીબરયો દાખલો સદા પારસી તવારીખમાં સોનેરી હાફે જળવાઈ રહેશે. એ બનાવ આજ થોડા વર્ષવર લ ગભગ દટાઈ ગયો હતો તેને બહાર આવવામા કોમના જિતારથી ઓએ એક ખરી સેવા બળવી છે; અને હવે તેને મરેધર મીય બનાવવા અને મહોડે મહોડે ચરવાવી હાલતાં ચાલતાં સર્વને બોધ દેવાને રજી થાય છે, તે માટે તેના કરતા મીં કે પુશર શીટર તેમજ તેને પ્રસીધતા આપનાર આ 'જ મે જ મરેદ' પત્રનો કોમ તરફથી ઉપકાર માનવામાં હું નહીં ખાતો કે મારા અર્પકારની બહાર જતો હોઉં.

જીવી એવી પારસી દલેરીની કાહાણી જે એક કોમના સદગુણો વધારવાને હિત મ ખોરાક પુરો પાડે છે. એવા જાતી ભોગતા અદ્યુત બનાવો એક કોમના ટકાઉપણના પુરાવા અને કારણો પુરાં પાડે છે.

આવા માકરમો કેમ બની શક્યા?

આ વાર્તામાં રજી થયલા તવારીખરૂપી દીક્ષામા નોંધાયલા અદ્યુત બનાવો જમાનાઓ ઉપર બની શક્યા તેનું કાગજી શું? ક્યાં વાંચજી અને ક્યાં શીક્ષણની બરકતથી તે બની શક્યા હશે? જે જમાનામાં આજ સદીઓ ઉપર એ પ્રારમ્ભ થયો હતો તે જમાનો કાંઈ છાપાનો કે ચોપડીઓ કે નમુસપેપરનો જમાનો નહોતો. તે વેળા દેહદેશનાં સાહીત્ય જેવું 'ઝાઝું' ન હોતું, અને તેનો આવજો માવજો તો નહીંજ જેવો હતો. એ જમાનો તો આ હીંદ દેશના અધિકારના જમાના જેવો લેખાતો તે વેળા જે કાંઈ પુસ્તકો હોય તો તે બહુ મોટે ભાગે માત્ર 'ધર્મ'ને લગતાંજ પુસ્તકો, અને તે પણ હસત લેખો હતાં, જે એવી બાશમાં લખાયલાં હતાં કે તેમનો અભયા: ભાગ્યે આંગ લીના કાપા ઉપર ગણાય તેટલા પાગસીઓએ કાપેલો હતો પણ તે અસલ પાક મજહબી કેતામોનો અરક તો પારસી હાઈડમાં આમેજ યહ ચુક્યો હતો. પાક જરયોસતી મજહબના કુળ કાનુનો તો દરેક જરયે સતી જતમર્તા તેના પોતાના લેહીજમાં ભેળાતાં ભેટે; અંતે પછી એવાં નીરમળ આતમીક શીક્ષણ જે માતાના કુધ સાથે એક જરયોસતીને મલતાં તેજ માત્ર એ જમાનાનું શીક્ષણ હતું; તો ભે કે તે યુવદી કે માતેબર પણમાં કાંઈ જેવું તેવું નહોતું. એવાં ધર્મિક શીક્ષણ જમાનાઓ વેર પામેલા અપણા સદા ભેળા સહેસ સકર માં પુર્વજોના પુર્વજો તરફથી આવા દેહનો ભેજ આપજનો આજુ બનાવ અને એ તદન માનવા ભેજ છે, અને તેટલા માટે એ સપણ આપણા પાક જરયોસતી કલામા કે જે મધેની સમાયલી નીતી કહી પક્ષ ફેરવાય કે સધરી શકે એવી શંકા રાખી થાય નહીં તેનેજ આભારી છે. જ્યાં સુધી આપણે પાક મજહબ તરફની જાનદેશની ચાહ રહેશે ત્યાં સુધી જરયોસતી કોમનો અરયયતે દહાયે કહી આવનાર નથી; અને મસજ આવતાં "જે વરીઆવ"

જલવાઈ રહેલા મગરૂરી બર્યા બનાવે ફરી બનવાને કોઈ પણ મકારનો અસંભવ દીસતો નથી. બલકે તેથી પણ ચઢતા મકારના બનાવો તે પાક વ્યહાર મઝદની મઠ્ઠ અને જરથોસ્ટ્રી દીનની બરકતથી બનતા રહેશે એમાં જરા પણ શક નથી.

“પારસી કોમ કહી નાણુક થનાર નથી” — શુરા પારસીઓ
જશમાં મરતા.

એક ખરા હીંદુ યોગીએ આ વાર્તામાં જે અગમચેતી કરી રાજ્યાની શુની ઠેકાણે લાવવા માંગી હતી, તે જોઈ તો જમાનામાં તેઠલીજ આજે પણ સાચી છે, એમ બતાવવા હું તે યોગીરાજનાજ શબ્દો અંગે રજુ કરીશ. તે હીંદુ રાજાને સમજાવ્યું આપે છે કે:—“પારસી જાત અગ્નીપુજક અને સૂર્ય પુજક તરીકે જાણીતી યજ છે. છેક પુરાણા કાળથીજ આ મળ પત્રીન સર્વવ્યાપક મહાન તત્વની પુજા કરતી આવી છે. અગ્ની અને સૂર્ય ની જોરાવર શક્તીનો જીવન આશ આ પૃથ્વીની દરેક વસતુમાં કે માણીમાં હસતી ધરાવે છે, જેમાં સુખય તો મનુષ્ય આવી જાય છે. ખુદ આ અગ્ની લ જગતની હસતી અને જીવન આ ગરમીની શક્તી કહો. આ તેને દેવતાના નામથી કહો કે પારસીઓ તેને યજ્ઞ તરીકે ઓળખે, તેની પુજા જો મળ હજારો વર્ષ સુધી ચાલુ કરતી આવી હોય, તો પછી તે મળજી કેટલું બધું આત્મીક બળ પેદા કરવાથી, તે મળ ઉપર તે શક્તી યા દેવતા કેટલા પ્રશન હોવા જોઈએ, અને તે શક્તી કે દેવતા પોતાના વક્ષાદાર ચાનીતા પુજારીઓ ઉપર કેવા પ્રેમ, લાગણી અને પોતાના અપ્રુટ બળથી તેના ઉપર પોતાનો બળવાન જમાવનો છાંયો, અહોનીશ રાખતા હશે, તે વીચારવું કેવું સહેલ છે?” (મકરજી રહ સું.)

ખરેખર પારસી કામની અલાર વરની હસતીની અને તેની જોડાજલા હીની આવી ઉપલા પરકામના યોગીનાસોનેરી સુખનોમાંજ મળી આવે છે.

* [યોગી પારસીઓને આતશ પુજક ગણે છે તે સાધારણ વીચાર કેવા જુલ ભર્યો છે, તે ઉપર ટીકા કરવાને થોડાવાને હાલ જરૂર નથી.]

આ યોગી રાજાને ચેતવણી આપે છે કે જે વેળા તે અગ્ની પુજા કોનો પું દમા અને ફરતાથી નાશ કરવા તઈયાર થશે. તેજ વેળા તેઓ ઉપર પ્રશન રહેનાર બળવાન અગ્ની તારા આંગમાંના વરને લીધે નબળાં પડેલા અગ્નીને એકદમ ધ્રુમવી ઠડાંગાર કરી નાંખશે. આ પણ ચેતવણી તારે ખરીજ પડી છે. તે રાજાના હિંદુપસ્તી ભર્યા ફેજમાં આપણે જોઈશું.

રાજા છેવટે પારસી મરદોને બદલે બાનુઓને પોતાની સાથે બળતારીથી લડતી જોઈ જોઈ પડ્યો “રાંડના મારવા ફેક ગયા” મારા બહાદુર આપણુ તો પારસી જીઓ સામે લડીયા છીએ પુરશ કોઈ છેજ નહી?”

એક પારસી સાતાનો પોતાના ફરજંદને બોલે.

વાર્તાની બાહુર ફરેશતાઈ અસલતની નાયકા જરૂર-પોતાના નાના ખ્યારાં બાળકને માટે પણ જીવવાને પોતાની હોરમતને ખાતર ના પાડતાં જે કહે છે તે

એક પારસી માતા કેવી હોવી જોઈએ તેનો ખયાલ આપે છે તે નીચેલા શ્લોકોમાં જણાવે છે કે:—

“જો મારા પ્યારા ફરજંદ ખાતર જીવું તો તે નામોલીના ગાટા કલંકર અને કુદુંજ, પાક મઝંદૂજ અને મરમારના નાશના મહાન ભોગે; પણ તે આપદે પરીણામ થું આવે? અફસોસ! મારો બેટો મોટો યજ્ઞ પોતાની વતરને ફક્ત એક બાળકના પ્યારને ખાતર આપેલા કુદુંજ, પાક દાદાર અને હઝળના ભોગને માટે ખરા અંતઃકરજીથી ધીકકારે? હા, તેની માતાનો આ જીવન યુનાહ કદી માફ નહીં કરે, જ્યારે ખીજી તરફ એક ક્રીતીવંત લ અલાવી માતાને થરણ થવામાં ખરી નામગીરી, ખાનદાન અને સા અંતઃકરજી પુરવાર થાય છે. તે કરીમે કારસાજ જ્યારે નાની ૪ જોવીની પણ સંભાળ લે છે, તો થું મારા માવતરના હાથ વગરના કમન થ જોતાની પરવશી નહીં કરશે? મારા પ્યારા બેટા રસતમ તુ હોલ શીતઃ મીઠી ઉંઘ કાઢ, તને તે દાદગારને સવાધીન હું હવે છોડું.”

આ તે પારસી માતા! તે પોતાની અને કામની હોરમતના ત્રાજવામાં પો ના બેટા તરફના અપ્રુદ પ્યારને તોલીને પ્યાર કેવો હલકો બેવજન ધારે? આ જોઈ કયા જરથોસ્તીની છાતી ન ખીલશે?

પવીત્ર સ્વચ્છ જીંદગીના નમુના.

આપણે જોયું છે તેમ આ વાર્તા ઇંગ્લેન્ડના એક પારસી વાર્તા છે. તે એકેએક મકરજીમા પારસી ખાસીયત, પારસી યુધીની, પારસી આચાર વીર અને હમદા પારસી ખમીરની કાંઈ ને કાંઈ ઇલાનીઆ અચુક આકારમાં લી આવે છે. આવી જીંદગી આજના કહેવાતા સુધરેલા પણ અતી જડવા જમાના કરતાં કોઈપણ મકારે હિતરતી નથી; બલકે સાચું કહીએ અનેક સંગીન બાળકોમાં સૌ બલાહિયે ચઢતી છે. એવાં એવાં પવીત્ર સ્વચ્છ જીંદગીના ચિત્રો જેટલાં આપણી કોમ સનમુખ વાર્તાની અસરકારક મારો થી રજુ થાય તેટલાં કોમને ફાયદોજ જણાવે.

શરૂઆતના બે-મિલ!

“જંગે વરિયાવ”નાં કીસ્સાના તવારીખી ખરાપણા બાબે એક સાર ફરીથી લવાની હવે જરૂર રહેજ નથી. આ બાબતમાં મારા નાનકડા ચોપાનયામાં (સેસે જંગે વરિયાવ) મેં કેટલાક પુસ્તકોની સાહકત ટાંકી છે, જેમાં નવ મારીની ૨૦૦ વર્ષ ઉપરની જુની “દિશાપોથી”માં પણ “વરિયાવા બેહેડીનાં બાજ”ની નોંધ જળજાયેલી છે જે ખાસ ધ્યાન બેચવાળે બાબત છે. બીજા આપણા ખુબેર્ગ સંકોલર ડો. જીવનજી જ. ચાદોએ આ સાહકોને વધુ કો આપનારી એક શોધ કરી છે, જે ૧૭૧ વરસ ઉપરની લખાયેલી “કુતાબે દેન મશતન” નામની ચોપડીમાં ફેબ્રુઆરી ૧૯૦ માં “બાજ વરિયાવ” એવે નામની નોંધ છે, તેના ઉપર છે, જે નોંધ નીચે દર્શાવે છે:—

“જેજી અરસેસંગ, માહ ફરવાડીન એણે દેન બાજ વરિયાવની ગુજરાત માં આવે પછી મરાઠિયા તેની બાજ આદા ફરેય ધરવી.”

આ બાબતમાં વધુ અજવાળું પાડનારી એક આરકીફ શેઠ સો. મં. દે શાહએ “રાહે જરથુસ્ત્ર” નાં મારચ ૧૯૨૨ ના અંકમાં લખી છે

“જંગે વરિયાવ”નાં કીસ્સાનો ટુંકસાર એવો છે કે વરિયાવ કસ્થાનાં પારસીઓ સાથે રતનપુરના ગરાસીયા સરદાર સાથે કર બાબે ખટપટ થઈ, જેથી એક વળા જ્યારે પારસી મરદો કસબા બાહરે ઉઘણીએ મથા હતા, ત્યારે ગરાસીયાઓ તેનો લાલ લાલ ગામ છુટવા વરિયાવ ઉપર દુડી પડ્યા; પણ લાંબી અઢાલુર પારસીઓએ સમપસુચકતા વાપરી મરદોનો લશકરી પોશાક પોહેડી મોઢે મુખવતી (યાને લગાવે જુરખો) બાંધી દુશમનો સામે બાથ ભીંડી તેઓને લશ્મજી દેરાવયા, પણ અકસમાતીક એક બાતુની લડતાં લડતાં કોલાહ માંથી ઉપરથી ઉડી ગઈ, જેથી બાતુઓની જાતી જણાઈ ગઈ; અને મરાઠાઓ ઝનુની બની લડ્યા, જેથી કંઈક પારસી લગાઈમાં કતલ થઈ ત્યારે બાકીનીઓએ દુશમનના હાથમાં કેદ પડ્યા હતાં જુરખાની ધોસ્તીથી, પ.સે વહેતી તાપી નદીમાં નંખાવી દઈ જન બેહયા.

આ કશ્મીરસીક પારસી તવારીખનાં જનવને મુખ પામે ગણી તેનાં ઉપર કસ્થનારૂપી દોષપર્જીર પણ કશ્મીરસીક હામરત ઉભી કરવાની આ મારી ત્રીજી અદના દોશય છે:—માર્ગ આપે જે કશ્મીરને (“સંજ્ઞાને સપુત” અને “કુહે અજલ!”) અપરૂં કોમે તરીકે અને લાગણીની આવખાર આપે હોતો.

મારે બહીં ખુશલું જણાવું જોઈએ કે મારી આગળા બે તવારીખી નવ લકયા તથા હાલની આ કોરોને ખરી તવારીખ તરીકે મનાવવા કે અજ્ઞાવવા મેં કંઈ ઇસારો પણ કર્યો નથી. એક તવારીખી નવલકયા અને ખરી તવારીખ વચે ખચીતજ મોટો તફાવત હોય છે એમ સહ કોઈ સમજી શકે.

હાલતું રતનપોર.

આ તવારિખી કથામાં ઉપર દર્શાવેલા પારસી ઇતીહાસનાં બનાવ સાથે સંબંધ રાખતું બે જગ્યાઓ છે. એક તો વડીલાવ છે; બે સુરતથી ત્રણ માઈલ દુર આજે છે તેને મુલાકાત સેહેબાઈથી લઈ શકાય છે. બીજી જગ્યા રતનપોર કાંઠું છે. આમલે તે એક શહેર હતું, અને મરાઠાઓ રાણાતું મથક હતું. આ શહેર બાબે આ વાર્તામાં કંઈક વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તેમજ કેટલાક બનાવો ત્યાં બનતા ચીતારવામાં આવ્યા છે.

આજે રતનપોર શહેર ને નાથ પામ્યું છે, તે હાલ ક્યાં હતું તે શોધવું મુશ્કેલ કાર્ય હતું. પોર્ટ ઓર્થોસ ગાંધી કે નરસી કે ગેઝેટીયર તેની કંઈ ખબર કે ખતો આપતાજ નથી. પણ એક નશીબવંતા સંજોગ હેઠળ તે ક્ય. આવ્યું છે, તેનો ખતો મને મળ્યો હતો. હાલનાં રતનપોર ગામડાની મુલાકાત લેવા અંકલેશ્વર થઈ રાજપીપલા સ્ટેટની મીટર ગેજ રેલવેમાં બેસી “જગડયા” સ્ટેશને ઉતરવું, અને ત્યાંથી ૪ માઈલ અંદર “રતનપોર” ગામ આવે છે. અંકલેશ્વર તરફ હું ૧૯૨૧ નાં આઠોયર મહીનામાં ગયો, ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું કે જગડયાથી રતનપોર જવાનો રસ્તો તારતનોજ વરસાદ જવાથી ખીસમાર હાલતમાં હતો અને સુસાફરી કરવા લાયક ન હતો. મારો ઠરાવ કંઈપણ રીતે મુલાકાત રતનપોરની મુલાકાત લેવાનો હોવાથી, આવી સુશીખતોની મેં દરકાર ન રાખતાં, જો મને ગાડાંની સગવડ નહીં મળે તો પણ આલી જવા પણ તૈયારી કરી; પણ રસ્તો બહુ ઝીઝીત અને જંગલમાંથી હતો એવ કહી મારી ઉલટ ઉપર ઠંડું પાણી નાખવાની ફરી કોશિશ થઈ; પણ નશીબદેવીએ મદદ આપી અને રતનપોર જવાની ઉમદા સગવડ કરી આપી! પેલા મહાન પહેલવાન (!) ડોન ક લીકેને ઠનાં તોખમી ક્ષતી નશલતું એક ઉપદા ધોડું મારે માટે સોંપી કાઢવામાં આવ્યું, જેને જયારે પેટાખાનામાં દશ લાત મારે ત્યારે તે ને દબાઈ દોડી મારા ઉપર ઉત્કાર કરી અટકી જવું! એક તરફ અકડોયર મહીનાનો સખત તપોટો અને બીજી તરફ રસ્તાની ખીસમાર હાલત, તેમાં મારા રક્તની કીડી જેની અડધ કે ધખી ઠંડા ખવાસનાં માણસની ધીરજનો છોટો લાવે તેવાં હતાં. નાની નાની ઝાડઝાંખરાથી ભરપૂર ટેકરીઓ કાપી બનાવેલા રસ્તા અને આસપાસની ખુર નુમાં જંગલની સીનરી વચ્ચે પસાર થઈ, આખરે સવારે ૧૦ વાગે નીકળેલ જપેરે ૧૨ વાગે રતનપોરની ખાડી ઝોળંગી રતનપોર ગામમાં મારે હાલતમાં જંગલ સાથે સાખા થયો. ગામમાં વસ્તી જોઈ મને અચીત અજ્ઞપણી લાગી-તે હજીસીઆની હતી! પાછળથી જામને ગેઝેટીયરનો પોથો હાલતમાં તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે ૨૦૦ વરસ ઉપર સુરત, ભરૂચ વગેરે અંદરનાં દરબાઈ દાદલાઓમાં સુ-ચ બાલે રખમી લાકવણ્યા તેમજ વહાણવતીઓની આગેવાની હતી; જેથી જયારે તેઓ નો દેર ખલાસ થયો, ત્યારે તેઓ રાજપીપલા સ્ટેટનાં બીતર ના જંગલમાં મૂકી વસવા હોય અને બનતા જોગ હતું. ત્યાંના વતનીઓ તરફ કે ગ રાસયાઓ હોય એમ માની, ખબર પાડી પણ ત્યાં એક પણ મરાઠાઓ ન હોતો, એમ ત્યાંનાં હજીસી પટેલે જણાવ્યું. આગલાં રતનપોર શહેરનાં હસતી

ની ભાગ્યેજ કંઈપણ નીચાની હાલનાં રતનપોર ગામમાં નજરે પડે છે. ફક્ત અસલનાં કુવાઓની હજી સુધીની હસતી તે જગથે અગાઉ સારી વસતી હતી તે ની ગવાહી પુરે છે. બાકી હાલતો ત્યાં કાદવ અને કામરોનાં ગીચોગીચ આ વેલા કદરવાં હવસીઓનાં યુવકો નજરે પડે છે.

ત્યાંનાં હવસીઓએ અને ત્યાંથી પાંચ ફરસોંગ દુર આવેલી બાવા ધોર પીરની કબર જોવા આસ બલામણુ કરી. આથી કેટલાક હવસીઓ, જેઓ પાસ કોદાળો કે જાડી દોગો વગેરે કપડાંને કંઈ બનાવમાં સાધનો હતાં, તેઓ અને માર્ગ જતાવવા સાથે આવવા. બપોરના એક વાગે પીરની કબર જે ટેકરીને મ થાળે છે તેની સુલાકાત લીધી.

અકીકની આશુ.

આ ટેકરી અને તેની આસપાસનો ગીચ જંગલોવાલો પ્રદેશ “રતનપોરનાં અકીક” પથરો માટે છેક પુરાણ કાળથી જાણીતો હતો. રતનપોર નામજા જો યા અકીકનું બીજું નામ હતું. તે ટેકરી ચડતાં પહે પગ રાતા અને બાબ રંગનાં પથરનાં ટુકડાં નજરે પડે છે. પુર હાલનાં અંબાતનાં કહેવાતાં અકીક પછી રતનપોરની આશુમાંથી કાઢેલાં કહેવાય છે.

બાવા ધોર પીરની કબર.

એક ગીચ જંગલમાંથી થઈ ટેકરીની ટળેટીએ પુગાં કે ઉપર જવાનો સાંકડો માર્ગ બનાવેલો જણાયો. તે માર્ગને અડઅચડી ફરસ બંધી કરી છે, જેની બાદીએ એક વેળાનાં ટેકરી ઉપરનાં મખ્યાત માલણ દેવીનાં મંદીરનાં બાધકામનાં પથરો છે! તેમકીક કાઢતાં જણાવ્યું કે એક પરિત્ર સુસભમાન સાધુએ માલણદેવીનાં જાડું—કોટલનાં દોરનો નાવખ્યો અને સુર્તિનાં પવીત્ર પથરોની મર્ગમાં ફરસબધી જાડી હતી. તે સાધુની આ ટેકરીને મથાળે, મંદીરના અંડરથી થાડે દુર એક કબર છે, જેને “બાવા ધોર પીર” કહે છે, તે કબર એક સાધારણ સાદી સુનો ધોળેલી જગથા છે, પણ આ કબરની જગથા એટલા માટે તે તરફ મખ્યાત છે કે ત્યાં એક કહેવાતો ચમત્કાર છે. આ કબરથી ૧૦ ફીટને છેટે એક “રાયન” જાતનું ઝાડ છે, જેની ઉંચાઈ આશરે ૩૦ ફીટ હશે. તે ઝાડનાં લગભગ ૪ ફીટ વયાસનાં થડમાં એક ઇંડારોકા આકારનો લ જોગળ ખાંચો છે, જેની સાથ ચમત્કાર યા બાવાનાં સતતની વાતો જોડાયેલી છે.

પીરનો ચમત્કાર.

ત્યાંના રખેવાલ હવસીઓ કહે છે એક ધારેલા અનેહંગારને સનાન કગવી ટેકરીને મથાળે આવવાનાં માર્ગનાં છેલ્લાં પગથવાં આમળથી ચોકસ દિશા કરી પેલ. રામનના ઝાડ આગળ ચલાવી લાવવામાં આવે છે, અને તેનાં ખાંચામાંથી પસાર થવા કહે છે. અગરજો તે સખસ અનેહંગાર હોય છે તો પેલા ખાંચો તેનાં શરીરનો વચ્ચે ભાગ પસાર થતાં એકદમ સંકોચાઈ જઈ પેલા અનેહંગારને જાડી દેમ છે, જેથી તેનો યુનોહ પુરવાર થાય છે! આથી

ઉલટું જો તે આસાનીથી આ કસોટીમાંથી પસાર થાય છે તો નીરદોષ ઠરે છે આ ઝાડનાં ચમત્કારની વાતો ખરી હતી, એમ મને ખુદ તે તરફના એક કેળવાયેલા પારસી ગ્રંથકથે ખાત્રી આપી હતી. મને એમ પણ જણાવવામાં આ વધુ કે યુનાઈડ પારખવાની આ વીચીત્ર રીતમાં હંદબહાર અતેરે યવાદી સરખાર તરફથી તે રીતે આજ ૨૦ વરસ થયાં બંધ પાડવામાં આવી છે; જ્યારે ત્યાં નાં હુબસી રમેવળો આ ખરી બાબત ઉઠાવવા જણાવે છે કે ફ્રાંસમાં હંદબહાર બદમાશીપણું વધી ગયેલું જોઈ બાવાએ બોલાવ્યામાં આવી કર્યું, કે તે હવે ચમત કાર દેખાવા ન પુણ છે! તોપણ હાલ ખોજ રીતે બાવા ધોર પીરની જમાગતનો મહીમાં જળવી રાખવામાં આવ્યો છે. હવે થક હેઠળ આવેલા યુનેઈગારને પણ અને હાથમાં બેડી પહેરાવી કબર તરફ આશરે ૩૦ પગલાં દુરથી ચાલી આવવા હુએ છે, અને જો તે નર્દોશ હોય છે તો તે બેડી કબર નજીક તે માણસ આવતાજ તુડી જાય છે! આ રીતમાં ચમત્કાર થાય છે કે નહીં તે બાબતે મને સંતોષકારક જવાબ મળ્યો ન હતો. દર વરસ આ ટેકડી ઉપર ચોરસ લાગાય છે.

પાછા ફરતાં મારા અફલાતુન રક્ષે ખચીતજ બે કલાક સારી આપી પુર તો બોખશે ફરી ઇન્જિ ૪ વાગે મને “જગાડશા” પહોંચાડ્યો, જ્યાંથી નાની ત્રેત મારફતે અંકલેશ્વર જમ રાતની ગાડીએ મુંબઈ ચાલુ મુક્યું.

મારી આ મુસાફરીનો હેવાલ જખવાની ખાસ મક્કદ આ છે કે જો એક તવારીખી વાતની લખનાર પોતાની કથામાં આપેલા સ્થળોની પોતે જાતે મુલાકાત લે તો પોતાની કથામાં ખચીતજ રસકસ અને ઝમક અને જગયાઓ નાં વર્ણનમાં સચાઈનો અંશ લખલ કરશે, તથા તે જમયાઓ સાથે જોડાયેલી દંતકથાઓ તથાના વતનીઓનાં જાહેરી માંજણી લઈ પોતાની કથાનાં કબખીત બનાવો સાથે તેનો સંબંધ જોડી દેવાથી કથાનો રસકસ અને દીક્ષપત્રીતામાં મોટો ઉમેરો થાય છે.

“જો વરિયાવ” નાં તવારીખી બનાવને મુંબઈનાં જરથોસ્તનીઆમાં તેની દેખીતી લાગત મુજબ સારી રીતે ઉજવવા માટે આ લખનારે પહેલી પહેલ શરૂઆત કરી હતી, જેનાં પરણામે મુંબઈની જણીતી જથન કમીટીએ તો ૧૯૨૧ ના સાલમાં ખાસ જથન લેમજ બાનુઆનો ધંબાર કર્યો હતો, અને મારા માંજ લાઈ રથસ્તાર મંડળવાળા બેઠમન સો. જનાજ સાથે મળી તેને મુંબઈ અને નવસારીનાં ધટી તીરે ધટી પાળવામાં આવ્યો હતો. દર વર્ષે (ફરવરદીન મહીને અને આ-સેલંગ યેને) તે બનાવનો દીવસ આવે છે, જેને હવે એક કરતાં વધુ ટેકાણેથી ઉજવવા માટે તૈયારીઓ થાય છે, એ જોઈ ખચીતજ ખુશાલી ઉપજે છે.

એક સારા નશીયત દેનાર બનાવની અસર ઉધરતી આલોદમાં સારી ઉપજે છે. તેનો ખુશાલીભર્યો પુરાવો તો એ હતો કે ૧૯૨૧ ના અક્ટોબરમાં જંગે વરિયાવ બાબે પહેલવહેલી મુંબઈમાં જગૃતી થઈ તે પછી ક્રકત ૧૧ મહીનામાં એટલે ૧૮ મી-નવેમબરે જ્યારે મુંબઈમાં પારસીઓ સામે હુલડ

થયું તે વેળા—તે જગૃતિની અસર હેઠળ ધણી જરૂર પડતી બાનુઓએ અજબ હીમત, જુસ્સો અને જોમ બતાવયા હતા, અને અથો પાકઝાદ વરિયાવની બાનુઓની માફક જો મબાદા બદમાશ હુલડોરોથી પોતાની હાલત કબસ થાય તો પોતાની પાકદામાન ખાતર જનતાં ભોગ આપવા પણ તૈયાર બની ગઈ હતી.

આશા છે કે આ મારી તવારીખી કથા પારસી બાનુઓમાં ઉતસાહ અને સામ્ય લાગણીથી વંચાશે, અને જો તેમાંથી તેઓમાં કોમ હિતકારીક તત્વો સત્ સદચરો અને ધાર્મિક જુસ્સા ખીલશે તો મારી આ અદના કોશેય ફતેહમાં નીવડેલી ગણીશ.

બાલારામ સ્ક્રીટ, ગ્રાંટરોડ, } કૈંબુસરો અફઘેશર ફાટર.
મુંબઈ, તા. ૬-૧૦-૧૯૨૩.

જગે વરિયાવ

યાને

જખમાયલી જર.

(પારસી ખાનુઓની પાકદામાનનો તવારીખી
કરણારસીક કીસ્સો.)

:(૦):

લાખનાર—મી૦ કૈમુસરો અરદેશર ફીટર.

(તે “ સંજાલુનો સપુત, ” ખાહરોટ-સંજાલુ ચીનયુક્ત ગાઇક, “ કુહે અજલ ! ”
“ ખાહરોટ પહાડ ઉપર શોધખોળ ” તથા “ કીસ્સે જગે વરીયાવ ” ના ફીકરતા.)

પ્રકરણ ૧ લું.

“ રતનપુરનો રાણો ”

તેની સામે પારસી અસહકાર.

સુનો દાસ્તાને જગે વરીયાવ,

સુનો પારસજાલુ દીમે ફરીયાવ.

આપેલા પાકદામાન કાળે ભામ,

કરાવેજ ફાડી જીગર મારે શોક.

પુરાનમાં હજારો વર્ષની કદીમ જરયોસ્તી સલતનત. ફના થયા પછી
મસ્વી સનની ૮ મી સદીમાં પારસીઓ ઈરાંનમાં આવી સંજાલુમાં ફરીઠામ થયા
પછી, ૩૦૦ વર્ષે વસ્તીનાં વધવાથી તેમજ વેપારવાણજને ખાતર સંજાલુ
છેડી તેઓ વીખરાવા લાગ્યા હતા, કેટલાકો ગુજરાતમાં શહેરો, મરમ, અમ-
ખાત, અંકેશવર, નવસારી, વાંકાનેર, અને વરીયાવ જઈ રહ્યા હતા. જે
ટાંબો કામરેજ તાલુકાના વરીયાવ કસબામાં જઈ વસ્યો હતો, તેમાં આ કથા
નાં બતાવા બને છે. ત્યાં વસ્યાને કંઈક રૂંડ સદીઓ પસાર થઈ ગઈ હતી, એટ
લે ૪૦ સુ. ની ૧૪ મી સદી આવી હતી; જે અરસામાં તે કસબા અજાણેક

નાના માઠા હીંદુ રાજાઓનાં હાથમાંથી પસાર થઇ છેલ્લા રતનપુરનાં ગર-
સીયા રાણાના કબજા હેઠળ આવેલા ધારવામાં આવે છે. આ મરાઠીયા
રાણાના વખતમાં પારસી કોમની હીંદુમાંની તવારીખમાં ખચીતજ પારસી
બાનુઓની પોતાની પાકદામાન માટે પોતાના જનનાં આવેલા કામથી ભોગને
થીધે, ખીલે મમરૂરી ભર્યો પણ કચ્છારસીક માદગાર કીસ્સો રોકે છે—પહેલો
મગરૂરીભર્યો તવારીખી બનાવ સંજ્ઞાના મુકીભર વફાદાર પારસીઓએ પોતા-
ના રાજકરતા બહા હીંદુ જાદીરાણાને ખાતર માઠા સુસહમાન બચકર સામે
બધે ભરતમે લડી પોતાનાં પયારા જન વફાદારીનાં કેબલા ઉપર અર્પણ કર્યા
હતા, તેનો દીલ હથકેરનાર કીસ્સો હું મારી “સંજ્ઞાનો સપુત માને ધુરવીર
અરદેશર”ની ઓપડીમાં રજુ કરી ગયો છું.

હું આગળ એક ઠેકાણે લખી ગયો છું તેમ ફરીથી કહીશ કે ૪૦ સં ૧૪
મી સદી પારસી તવારીખમાં સહી નેહસ્ત અને ખાનાખરાખીભરી જર-
થોસ્તી આલમને પુરવાર થઇ છે, તેજ સદીમાં સંજ્ઞાનો નાશ થયો અને પાર-
સીઓની ભારે કતલ થઇ પાક ધરાનશાહ જોખમમાં આવી ગયા; તેજ સદીમાં
પુરાની તમચુરખજે (૪૦ સં ૧૪૮૮ માં) હીંદુ ઉપર ચઢાઇ લાવતાં પંજાબની
પથનીમ સરહદ ઉપર વસ્તા એક જરથોસ્તી ટોળામાં ભારે ખરાખી ફેલાવી
હતી; તેમજ ધરાનમાં વસ્તા મહદ કે કેરમાનની જરથોસ્તી વસ્તીની પણ
ધ્યાહીન કતલ ચલાવી હતી, કંઈ આવા સંજોગ હેઠળ વળીમાવની બાનુઓની
કતલના બનાવ પણ આજ કમખખતીભરી સદીમાં બન્યા હોય એમ માન
વાને મને લાભ્ય થાય છે.

x

x

x

૪૦ સં ૧૪ મી સદીની અધવચમાં સુરત આગળનાં “કામરેજ” તાલુકામાં
તાપી નદીને સીતલ કાંઠે આવેલા ફળદ્રુપ “વડીયાવ” કસબામાં પારસીઓ
ની સારી જેવી વસ્તી હતી. તે તાલુકો રતનપુરના ગરાસયા રાણાનાં તાબા
હેઠળ હતા એમ તે વેળા કહેવાયું હતું; જોકે તે બાપે આસપાસના નાનાં
રાજાઓ સાથે વાંધા પડ્યા હતા, તેનો રાજ કરતાં યુએર્ગ રાણો જખથીખરી
દયાળુ, ધનસાપી અને દુરખદેય હોવાથી તેનાં તાબાની પ્રજાઓ સુખી અને
સંતોષી હતી, બહાઈ અને ધનસાફને આહવારા ત્યાંનાં પારસીઓ તેનાં તરફ
બહુ બકરીભાવ અને માન દેખાડતા હતા, અને રાણાની પડખે રહી, ભીમો
જયારે રાજ ઉપર કુમભો કરતા, ત્યારે પારસીઓ હથીઆર સજી પોતાનો
જાન સંદેક કરી વફાદારી પુરવાર કરતા હતા.

રાજ્યમાં પારસીઓ અને હીંદુઓ પુર સંપન્ન અને ભાઈચારાથી સાથે વસતા હતા. કેર પણ વાજળી રીતીએ ઉપરાવતા હોવાથી રમ્યત તો રાણા ઉપર કુરખાન હતી.

આ રૂઝ્દારસીક કયા શર થઈ છે ત્યારે આ લલા-રાણા જયશીખરીનાં તેની રાજધાની શહેર “રતનપુર” માં એકાએક નીપજેલાં મરણથી સમજે શોક ફેલાઈ ગયો હતો. રમ્યતમાં શોકની અમગીન લામણી સાથે ધીમાં ગુમળાતા શુસ્સાનાં પડખા પણ સંભળાતા હતા, કારણ કે એવી અફવા ફડી હતી કે તે ભલા યુગ્ગરગ રાણાનું તેનાં નીમકહરામ, કુછંદી, લોખી કુંવર દુરયાનસીંગે રાજ માટે અધીરા બની ખુન કરાવ્યું હતું! રમ્યતમાં આ વાત ઘણી દેવાની મક્કસદથી હોય કે શું તે ઠરેઠાર દુરયાનસીંગના ખાતકી ગરાસ્યા ભસુસી ફરતા હતા, એમ દરેક અકકને કાને લાગી ચેતાવતા હતા. આ જવાન રાજકુમાર હમશે બદફેશી, પ્રપંચી, ખાતકી અને દરેક જાતની ઇંદરીને તરફત કરનાર સાધનોની સોખમાં મચ્યો રહેલો હતો તે આવાં દુરગુણોથી એટલો તો મરપુર હતો કે તેના સદગુણો શું હતા તે કોઈ કહી શક્યું ન હતું. તેથી જ્યારે રમ્યતે લલા જયશીખરીનાં ખુનની અફવા સાંભળી ત્યારે બવીશમ માટે શંકાશીલ થયા કે આવા નીમકહરામ બેટા રાજમાદી ઉપર આવી કોણુ જાણે શા શા જીલ્લો કરશે?

અને થયું પણ તેમજ. પોતાનાં પીતાજીની ઝાઘીએ આવતાં સહીતજ તેનાં ખુસામતવા લુચા સંધાહકારોની સમજાવટથી રમ્યત ઉપર અપદીત આકળા કરે ન આયા. આથી રાંક રમ્યતમાં દુખનાં પોઠાર હીંદુ રહ્યા; પણ આવા જીલ્લો ગેરહતસાફ વરીઆવ કસબાનાં જીલ્લાવાલા, ઇનસાફને આહનાર જર ચોસ્તીઓ શાંખી શક્યા નહીં. જ્યારે રાણાના જીલ્લો અમલદારો મરીબ હીંદુ રમ્યત ઉપર જાસ્તી ગુજરતા વરીઆવમાં મહેસુલ ઉપરાવવા આવયા, ત્યારે ત્યાંના પારસી રહીશોએ તો અપદીત કરો આપતા સાફ ના પાડ્યું, માને અસહકાર કર્યો! તેમજ રાંક હીંદુ બેકુતો તરફથી લડત ચલાવી. આ ઉપરથી શુસ્સે થઈ રાણાએ બશકરની એક ફોજને વરીઆવનાં પારસીઓને શીક્ષા કરવા અને વધારાને બેફરમાન થવો-દંડ વસુલ કરવા, રાજધાની રતનપોરથી રવાનાં કરી. આ બાબતથી ખબર વખતસર પારસીઓને મળવાથી, તેઓએ પોતાનાં અકાબર “જેહાંગીરશાહ પટેલ” નામનાં દેલાવર જરચોસતીની સરદારી હેઠળ હધીયાર બીંડી, રાણાની ફોજ સામે લડવા તકયારી કરી. કુનેહખાજ જેહાંગીરશાહે પોતાની નાની પારસી ફોજને બે ભાગમાં વહેંચી નાખી, એકને

“નરમદા” નદીને ઓક્સ કાંઠે બરાબ રહી શયેષ્ઠન મારવા રવાના કરી, જ્યારે બીજી ટોળાને વરીયાવથી ચોડે દુરનાં એક જંગલમાં છુપાવી.

“નરમદા” નદીને કાંઠે છુપાવલા પારસી લડવધ્યાઓએ પોતાનું સૌંદર્ય કામ જીતી લીધું તો ચુકવી અને બહાદુરીથી પાર પાડેલું કે રાજાની નાની ફાજ તરફ પરાંખે યથા ગમ.

આ અરસામાં પાસેના માંડવી તાલુકાના પ્રદેશના બીજા લોકોનાં રાજાએ જીતેલા પુત્રીના બહારવટીયા “બીમા બીલ” નામનાં જલ્દીમ લુટારને લગ્ન કરાવી ફાજ આપી રતનપોર ઉપર હુમલો કરવાની તકનીક કરી; તેથી રાજાએ પરસીઓ ઉપર બીજી વધુ બળવાન ફાજ મોકલી વર લેવાનું હાથપુરત મોકલે રાખ્યું. આ તેમ કરવાની તેને ખુલ્લી ફરજ પડી.

કંઈક આવા સંજોગ પછી વરીયાવા પારસીઓ લગભગ ૧ વરસ સુધી પુર શાંતી અને છુપાવણમાં રહ્યા હતા. આ સુદતમાં દુરયાનસીંખ રાજાએ હરેક તકનીક અને છળકપટથી પોતાના રજના ભાગ્ય મક્રમ કરી પુરનો દમ આપ્યો; કે તેનાં કીનારો પરસીઓ તરફનો એક વરસ ઉપરનો હરેક ફરીથી પુર ભેગથી ઉભરી નીકળ્યો, જેથી કુદરતી રીતે તેનાં વરતું પહેલું પમથડું શરૂ થયું, અને પારસીઓનાં મનની શાંતીમાં માટી ખલલ પડવાથી તેમજ તેઓ સાથે સંપત્તિ વસ્તુ બધા હાંડુઓ પશુ ગભરાટમાં પડ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી.

“કીનારી શરૂઆત.”

કીનો શયતાની કાવેલ જે કામ—
હેવાનનું આપેલ તે ઇનશાનને નામ.
જે કાયાને આત્મ કરે છે ગરમ,
તે કીનાથી યાય છે તવાઈ નરમ.

નરમદા અને તાપી નદીઓ વચ્ચેનો ગીચ જંગલોવાળો પ્રદેશમાંથી ઇ.સ. ૧૮૪૫ માં એ મહીનામાં, બાળી ભયમ કરે તેવા લીલીમાન ટડકામાં એક ઘોડેસ્વાર કોઈ ઓક્સ કાંઠે બજાવવાના દ્રઢ ઠરાવથી “વરીયાવ” કસબા તરફ બાહ્ય મુસી આવતો હતો. મારગમાં વચે આવતાં નાળામાં પોતાની સુકાઈ

જતી જખાનને બીની કરવા તેનો તેજ રહ પાણીમાં નેવું. મોહું ખાસવા જતો તેવોજ તેસ્વાર ધાતકી રીતે લગામ ખેંચી અટકાવી ખસ વધુતે વધુ દક્ષીણ તરફ આગળ લસવા આતુર બનતો હતો. છેક ત્રણ વાગે બપોરે તે વરીયાવ કસખામાં દાખલ થયો, અને સીધો તે એક શામાપમાન કુશાદે મકાન આગળ જઈ; તુમાખી ત્યાંના એક નોકરને બોલાવી ઘેડાની લગામ તેના હાથ ઉપર ફેંકી, “જેહાંગીરશાહ પટેલ ખારસી”ને તાકીદે મળવાનું હતું એમ જાહેરખુદ પોકાર માર્યો.

આ જગ્યે થોડી પક્ષ થોભી જઈ આપણે આ કથામાં મુખ્ય ભાગ લેનારાઓ ખામે કંઈક ખુલાસો કરીયું.

“શેઠ જેહાંગીરશાહ પટેલ”, વરીયાવ કસખામાં આગેવાન ગણાતા પુરુષ હતા. તેવજ ત્યાંની ખારસી અંજુમનના અકાબર અને સરદાર હતા. મોટા ખામા ઉપર ઉતમ ખેતી, વાડી વણકા, તેમજ વેપારવણુજ તેજ કરતા હોવાથી તેવજનો લાગવગ જેમ ખારસીઓમાં ધણો હતો, તેમ હાંદુઓમાં પણ કસખાની અંદર ઉપરાંત બાહરે પણ મોટો હતો. તેવજ એક ધરમચુસ્ત જરથોસ્તી હતા, અને મઝહબની તરીકત મમાણે પોતે ચાલવા તેમજ ખીજ હમદીનો પણ આલે તે જોવા ખાંતી રહેતા હતા. તેવજની ઉંમર આશરે ૪૫ હશે. દેખાવે તેવજ ખચીતજ સીંદ જોવા દીસતા હતા, કારણ તેવજના સુંદર ચેમયા, દહાડીનો નીચલો ભાગ સાફ હોવાથી તેમજ કાન આગળ કરચલી વાળા મુચ્છાને લીધે ઉપલા દેખાવના દીસતા હતા. તનદારસ્તી પહેળો ચેહરો, સીનો ફરાખ અને ચાહુ ઘોડેસ્વારી તેમજ ખીજ મરદાનગીમચ કસરતો કરવાથી તેવજનું બદન મસ્ત અને પોખાયલું હતું. આવા ખેંચાણ કારક મરદ ને ધર પરવરદેમારે એક સકામલ બેટીની નવાજેશ રી હતી, કે જેણીએ વારસામાં પોતાના પીતાજીના સદગુણો જે બહાદુરી, ઉતમ તનદારસ્તી, મઝહબ ઉપર ઉસ્તવારી, અને કોમ અભીમાન હતાં, તે પુરતાં જયામાં મેળવવા હોવાથીજ એક નમુનેદાર ખારસણ તરીકે નામના મેળવી હતી. તેણીનું નામ ‘જરખાનું’ હતું. તેણી નાનપણથીજ પોતાના બહાદુર ખાવાજ સાથ બાહરે ફરેલી હોવાથી ઘોડેસ્વારી અને ખીજ હુનરોમાં પાક વરદી બની હતી. તેણીની ઉંમર ફક્ત ૧૮ વરસની હતી. તેણીનો દેખાવ, મામદાની ચોખી હવા, સાથે ખોગક, માખાપતું મુખ અને તનદારસ્ત કસરતથી-બેહદ આકરણીત બનયો હતો. પરવરદીગારે જણે બેહદ ખુબસુરતી ઉપરાંત ખીજ ઉમદા સદગુણોનો તેણી ઉપર નીસારજ કર્યો હતો. કસખાની ૩ થી ૪ હજાર જરથોસ્તીઓની વસતીમાં જરખાનુની ખુબસુતી, અબરાકી

અને અંચળતાથી ખરેખર બાંછુ કાંઈ કુવારીકામી હતા, એમ સરખ
એકમતે બોલતા હતાં. આથી કુદરતી રીતેજ આખું કસબામાંની બાનુઓમાં
જરે બોંયા તેઓનાં સરહારે યા રાણી જેવા ફરજને પુરાવતી હતી.

તેણીની માવતર માણેકબાઈ પણ પોતાનાં વંદાલા પણી જેવાં ધરમી,
મહેનતુ, કરકસરવાલી અને ઉદારવરનાં નેક માતુ હતાં.

હાલ તરત તો આટલી ઝાળખાણ કરાવી આપણા કથાનો છોડેલો છોડે
પાછો પકડીશું.

તે ઘોડસવારે તાકીદે જેહાંગીરશાહને મળવા તલબ કરી, જેથી એક
નોકરે બાઈ માણેકબાઈને તે સંદેશો કહ્યો. માણેકબાઈએ બાહેર આવી
સભ્યતાથી તે બેગાનાને જવાબ દીધો કે, જેહાંગીરશાહ તે વળાં પોતાની બધી
રત્ની બંદગીમાં મસશુલ હતા, માટે મહેરબાની કરી મકાન અંદર આવી થોડીકવાર
આશાયશ લેવી તેમજ કંઈ ખોરાક લઈ જવ શાંત પાડવા.

આ દીલસોહ જવાબ સોબળી તે સવારે તુમાખી બની બસલુકાઈથી
બોલ્યો કે તે રાણા દુરયાનસીંમજીનો ખાસ ખેપીયો હતો અને બહુ અમતયન
કામે જેહાંગીર પટેલને તાબરતાબ મળવા માંગતો હતો, માટે રાણાનાં હુકમને
તરતજ તાબે થઈ તેવણે એકદમ હાજર થવું.

મનમાં બહુ શુસ્સો થવા છતાં હજી પણ શાંત દેખાવથી શેઠાણીએ
સમજાવ્યું કે “લગભગ કલાક સુધી જેહાંગીરશાહ ફરજયાત બંદગીમાંથી
હારેગ થઈ ચક્રનાર નથી.”

આ ઉપરથી તો તેણે બારે શુસ્સાનો પોકાર કરી પોતાની શમશેર મયા-
નમાંથી કંઈક ખેંચી કહાડી, જેહાંગીરશાહનો તથા એકદમ હાજર થવા
હુકમ કર્યો !

તે બેઅદબજ દેખાવ જોઈ જરા પણ દગમમયા વગર બારે તીરસકારથી
તે સખસ તરફ, અને પછી તેની તરવાર તરફ જોઈ, સવતંત્ર ખવાસના
હિંમતી શેઠાણી તોરથી બોલી ઉઠ્યા:—

“અંજી તુમાખી ખેખ્યા ! આ તારી તરવાર શુપયુપ શાંતી દે, એક
અંચળાની હજુરમાં તે ખેંચી કાઢવામાં તે ખુદ તારું હીયકારાપણું અને
હલકાઈ પુરવાર કરી છે. તારો ખોટો તુમાખ અંજી શેખી છોડી દે ! કારણ
મારો સીંહ પણી જો આ તરી બેઅદબ વરતાણુંક વીશે બાંજુશ તો તું
પાણી પીવા પક્ષ હોવા રહેશે નહીં ! સમજ—એક પારસી પોતાની બંદગી

“કંઈ ખલુ કમમગ્યા વગર તે છુમાખી ગરાસીઆની તલવાર તરફ તીરસકારથી લેછ શેઠાબી માલિકાબાઈ બોલ્યા—“તારી તલવાર ગુપકુપ શાંતી છે, એક અજબાની દલગુરમાં તે ખેંચી દેહાડવામાં તારૂં ‘પીચકારા’પણું અને દલકાઈ પુરવાર કરી છે.....એક પારસી પોતાના કીરતારની ખંઠગી કઠીબી અધૂરી મુઠા આ ફનયાનાં દબેવાલા માલીકની ફરમાનહારી દરશે નહી.”

(સંદેહ ૧.)

અધુરી—યાને પોતાના પેદા કરનાર અહુરમઝદની સતુતી માવાની અધુરી સુકી—આ દુન્યા ઉપરનાં એક નાના ટુકડા ઉપર ફાની હકુમેત ચલાવતાં તારા રાણાને ખાતર—પોતાનાં પેદા કરનાર મહાન માલીકની સેવામાંથી હરએક પાછળ હઠનાર નથીજ ! માટે લાખ વખત જો તારી ગરજ હોમ તો પોબીજ, નહીં તો આ સીધા રસ્તો છે !”

આ કહડ રોકડો જવાબ સધળા નોકરો વચેરની હજીરમાં શેઠાણી ઝેટલા તો બાદશાહી ઉતર અને વાજખી ગુસ્સાના દેખાવથી બાદમાં કે પેલા તુમાખી મરાસ્થા સ્વારને ગોયા બોંય બારી પડી મધ ! તો પછુ કાંઈ બોલવું તો જોઈએ કરી તેણે રાણાને નામે હરતરેહની ધમકીઓ આપવી ચાલુ રાખી, તેટલામાં “શું છે ?” કરી પોકારતા જેહાંગીરશાહ દીવાનખાનામાં આવી પુમાં, મરદાનગીભર્યા કદાવર સીંહ જેવા દેખાવના શેઠને જોતાં સહીતજ તે બેખ્યાની બભાસખોર જખાન ઝેકદમ અટકી મધ, અને ઝેક પળ ખુલ્લા ગભરાટથી તે દમ થઈ તેવજીવું માડું જોતો હોતો !

શેઠ પુર દમામ અને ગંભીરાઈથી તે શું કહેવા માંગતો હતો તે પુછ્યું.

“શેઠજી,” તેણે નમનભર્યા નરમ સાદે બોલવા માંડ્યું :—“મજાપતી દુરયાનથી ગળ રાજાજી તરફથી તમને કહેણુ આવ્યું છે કે મયા વરસતો કર, જે પારસીઓએ સરકારી તીજેરીમાં હજી ભર્યા નથી તે ઝેકદમ ભરી દેવા; તેમજ મયે વરસે જે ફોજ વરીયાવ તરફ તે કર વસુલ કરવા ખાસ મોકલી હતી, તેનાં ખરચના દંડ તરીકે રૂ. ૧૦૦૦૦૦, તમારે ઝેકદમ આપી દેવા.”

તે દંડ લેવાની બેહુદા માગણી સાંભળી જેહાંગીરશાહનાં ભરાવદાર કાળાં બર્વાં ગુસ્સા અને તુચ્છકારીથી ઝેક પલ સંકોચોયા, પછુ બીજી પલે પોતાના ઉશકેરાત ઉપર કાચુ મેળવી, તેવજી શાંત દેખાવોથી જવાબ દીધો કે :—

“અમારા માનપુરવક પ્રણામ રાજા ધીરાજને કહેજો અને જણાવજો કે પારસીઓ કદી પણ અમદીત કર આપવાના નથી, તથા ગરીબ હીંદુ બેહુતેતે ભેમ કરવા સલાહ આપશે, તેમજ કહેજાતો રૂ. લાખનો દંડ શા માટે આપવો જોઈયે તે સમજી શકતા નથી ! વધુ કહેજો કે તમારા પ્રજા પ્રીયે મરહુમ પીતાજી જે કર વસુલ કરતા હતા તેથી એક ટકો પણ વધુ અમે પારસીઓ આપી શકતા નથી. વરીયાવની ઉજડ જખીનની ખીલવણી અમે અમારા સાચા પરસેવાથી વરસો સુધી મહેનત કરી છે, જેનો ખટતો બાબ લેવા અમને હરેક હક છે.”

“શેઠજી, તમે મહામતાપી કરમવીર રાણાજીને શું જવાબ આપો છો તેનું જાન છે કે? આ જવાબ આપ પારસી કોમ તરફથી આપો છો કે ફક્ત તમારો અંગત?”

“મારી પોતાની વહાલી કોમ તરફનો આ ખુલ્લો અને સાચો જવાબ હું આપું છું.” જહાંગીરશાહે તેણે ચઢાવી તરતજ મંડબડાટ કર્યો.

“શેઠજી, એક વાર ફરી ઉંડો વીચાર કરવા હું તમને વખત આપું છું. હું આજે ૨૧૦૦,૦૦૦ તો ખર્ચોતજ લઈ જવા આવ્યો છું, અને જો તેમ ન થશે, તો કોધે ભરામલા રાણાજી શું કરશે તેનું ભયંકર પરીણામ આપ કલપી શકશો.” તે બેખાઓ વળતો જવાબ દીધો.

“રાણાજીના વીરવાસુ હુત!” જહાંગીરશાહે દબાવેલો ગુસ્સો બહાર કાઢતાં વધુ ગડગડાટ કર્યો. “આવી હલકી ધમકી કદાચ કોઈ ખીજી બીકણી મળ ઉપર અસર કરી શકે, બાકી અમે સત્યને રસતે ચાલતારા પારસીઓ તેથી જરા પણ ડરવાના નથી. અમારી કોમ ઉપર ભારે આસમાની આફતોનો પહોડ પડ્યો, હજારો વરસની પુરાણી મહાન પારસી શાહનશાહત નાશ પામી, દમાહીન દીન દુશમનો પુટો લાગ્યા, તોફાની અરજા સંમુદર ઝલુનથી ઉછળ્યા, તે છતાં પણ અમે ધંભમા કાંકરા જેટલી સંખ્યામાં સચાઈ અને એકસ સદગુણોને લીધેજ કીરતારની મહેરથી આજ સેકંડો વરસો થયા સમામત રહ્યા છીએ, તો પછી દુરમાનસાંગ ગરાસીયાથી શું બીહવાતું હોય? ખુદા જો હમારી પડખે હશે તો પછી કોણ હમને પીડનાર છે? માટે જાઓ,— રાણાજીને હમારા સાચા મણામ કહો અને કહેજો કે તમારા મરહુમ પીતાજી જયશીખરીનાં દયાળુ અને ધનસાફી પમણે ચાલશે તો અમા પારસીઓમાં નાના ધરવર માફક જરૂર પુંજોસો, અને મળખીય પણ થશે, તમારી રમ્યતનાં ભલા આશીશ લેશે, અને મુદ્દખો ઉપાકૃતેકમંદ થશે. પણ જો અમા ઉદયોગી પારસીઓ ઉપર કચડનાર અપદીત કરો અને બગાડે વાપરશો, તો અમે આ રાજમાંથી ચાલી જઈ પાસેનાં સંમણુના બંદીરાણાના સુખી રાજમાં જઈ રહીશું, જ્યાં હમને ખુશીયા આપકાર આપનાર તે ભણા રાજકરતાં સદા તકવારજ છે.” આટલું પુર જુસ્સાથી બોલી તેવજ પીઠ ફેરવી ચાલી ગયા; જ્યારે તે બેપથો ભારે અચરતી અને ખુલ્લી નીસશી વચ્ચે ગુંપચુપ તે હવેલી છોડી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

“લગનને દીને બામદાદે શું બનયું?”

(“સખી સુરજ ભલે હોય!”—એ રાહ.)

“હોયો સુરજ વ્યાહ, દાદાર અહુરમઝદની ચહાયે;”

ખારશીદ મઝદ વહાયે!—આને વ્યાહ.

આંખે ઝીરણે આમાં, સાચે ખુશખખતી લાયા;
ખારણે કુલોખી હામા—, ધરમાં ખીલી રહી માયા;
સુખી થઈ મારી ભયા, દાદાર અહુરમઝદની ચહાયે,
દીકરી મામજની વહામી, આપ લોહજોની ડાળી;
આને સાસરામાં ચાલી, હાયમાં જોલાખની યાળી!—
દાદાર અહુરમઝદની ચહાયે.

* * * *

દીકરી વહુ વસે શોભે, ધન તું મેળવજે ભોભે;
દોરવધ જતી ના લોભે—મકાશ ધરમાં ને મોભે,
આશીશ લેવાખી થોભે, દાદાર અહુરમઝદની ચહાયે.

(હરમીસ.)

વરીમાવના અકાખર નેહાંગીરશાહ પટેલનાં આલીશાન મકાને અહુરમઝદે રોજને દીને હેઠ બેઠી આમદાદથી ધમાલ ચાલી રહી હતી. અર્ધ આંધારમાં આંખે સગનનાં ચોક—ચાંદન કરવા ધધુખર ચાલી રહી હતી. સર્વ નોકર ચાકરો શેઠ શેઠાણીના કુકમો બળવવા અહીંતહીં દોડતા નજરે પડે છે.

ઠકોરખાનું પુરવમાંથી સોનેરી રથમાં સવારી કરી આવનાર ઝળકાટમંદ સુખ નારાયણની પધરામણીને ઢોલ અને ચરણાઈનાં સરોદોથી આવગરે આપડું હડડું.

જ્યારે નાહી ઘાઘ પાક થયલી પારસી બાનુજોએ ઉપર મંથાવે ઠાંકેણું રસોમંદ ખુરશીદ મઝદની આરાધનાનું ગીત મીઠા ઝીણા શરદે બાવા માંડયું, કે તરતજ તેઓને દીલોખનથી ટેકા આપતાં હોય તેમ મધુરનાદ કરતાં રંમજેરંમી પંખીઓ પોતાનાં હુંકાળા માળા છોડી ચીંચીનાં પોકાર કરતાં કે ખીન્ન મધુર નાદે ગાયન માતા, રોશનીનાં શેહેનશાહની આમદની આતુરતાથી રાહ ભેટા, આંખા કે આમલી કે પેર કે જોખુર કે જોરનાં ઝાડોની ડાળીઓ ઉપર ભેટવા થાતો અહીંતહીં ખુશાલીથી નાચકંદ કરતા હોડતાં જણાતાં હતાં,

પણ આને છે શું?

આને વરીયાવ કસખાનાં સીંદની એક પુરી પુખ્તસુરત ચમરાક બેટી જરખાનુની રખાઈનો સુખારક દીન છે. તેજ કસખાના એક ખીજ શ્રામંત અને ખર્મી જરથોસ્તીનાં હીમતવાન સાહેસ અને સહાસીક બેટા પુરશેદજી સાથ જરખાનું રખાઈથી એક ધનાર છે.

સહવેનાનાં માનીતા ગામનનાં શરોદોં યતાંજ નાહી ધોષ કીમતી સારીમાં સજ ચમલી ખર્મી બેલી જર, તેણીની જીંદગીમાં બનનારા આજનાં પુશાલી ભરમા બનાવનાં ખ્યાલથી હરખાતી, એક રૂપાની યાળા જેમાં કુલ, દુધ, ચોખા, કંકુ અને નાળાયેર હતાં તે લઈ ખીજ માનીતા સહી સખીઓ સાથ આવા અરદવીશુરની આરાધના કરવા મામની પાદરેથી વહેતી “તાપી” નદી તરફ ચાલવા ભાગી. હરખાતાં જીગરે અને ધીમા જેલ કરતાં કદમ તેણી ઝીણા મધુર સાદે લગનનાં ગાયનો ગાતી, તેણીની સખીઓ સાથ ચાલતી હતી. ઝઝકળા વખતે તેઓ નદીને કીનારે આવ્યાં, જ્યાં બધી સુંદરીઓએ કુસ્તી પાદ્યાબ કરી આવાં અરદવીશુર માયને ઝાવરણ લીધા. જ્યારે ખર્મી જરે કુસ્તી પાદ્યાબપુર ગંભીરાઈથી કરી તે દિવસનાં પુશખખીનાં હીંગામની પુશાલીમાં પાંકઠાદરનો ખરા જીગરથી અને અંતરના પુર સંતોષથી આભાર માન્યો. ત્યાર પછી તેણીએ આવા અરદવીશુર માયને કુલ, દુધ, ચોખા અને કંકુ લમાડેલું નાળાયેર પુર આસ્થા અને ભક્તીભાવથી અરપણુ કર્યું. ઉમતા પુરશેદની ઝઝકલી સોનેરી રોશનીમાં ખર્મી પાંકઠાદ સુંદર જરની જીંદગી કરતી વખતની અંતરની પુશાલીનો ભાસ તેણીનાં મનોહર સુખડા ઉપર તે વળા એટલો તો ભેગથી પ્રકાશી રહેયો હતો, કે જોયા જાણે તેણી એક ખીજ નાનો પુરેદમંદ પુરશેદ હતી!

તેણી તરફ સાચી વખાણ, માન અને વહાલની નજરથી ભેટી અને નીરદોશ પ્રુથ ટીકા કરતી તેણીની સખીઓ ત્યાં હબી હતી. પખીઓનાં મધુર કલાહોજ સીવાય સમજે શાંત હતું, અને કુલ કુદરતનો દેખાવ પુશતુમા અને તરોતાજી બક્ષનાર હતો.

આવા અરદવીશુર માયની માયા મહેરખાની ચહાતી સુંદર જરખાનું પોતાના સાંતપીતા અને બવીષયનાં ભરથાર તેમજ વહાલી કામની કોલેક શીરોઝી ઇચ્છતી હતી અને પોતા માટે પણ કંઈક નેક મારોદો માંગવી હતી; તેટલામાં પાસેની શુવરની ગીચ ઝાડીઓમાં એકાએક અડખડાટ થયો, કે ઝાડીને ફરતાં સર્વની નજર તે તરફ ફેરવાઈ. એક પળવારમાં ઝાડીમાં અમાયલા, મોઢું છુપાવેલા કાંઈ બે ઘોડેસ્વાર તેઓ તરફ ધસી આવ્યા,

કુસતી પાઢીયાળ કરી આવાં અરહીસુર માયની સેતાયશ કરી, બરખાતુ નેક મોરાદો
 માંગલો હતી, તેટલામાં યુવરની ઝાડીમાં ખડખડાટ થયો અને એક પળમાં મોહું છુપાવેલા બે
 ઘોડેસવારો ધસી આઁયા.....અને તેણીને પોતાના બેરાવર હાથમાં એકે તડાકે છકેડી લીધી.

(સંકેદ ૧૧.)

અને હજી તો ખીલેલી હરજી મીસાલ તૈ ખુલખુલો નાશભાગ કરે કે મદદ માટે પોકાર કરે, તે અગાઉ એક સ્વાર ઘોડા ઉપરથી નીચે કુદી પડ્યો, અને પોતાના લાંબા જોરાવર હાથમાં એક તડાકે સુંદર જરને છોકડી લીધી! તેજ વળા ખીજા બદમાશે જરની મદદે દોડી અમલી નવાજખાતુ નામની બહાદુર કુંવારીકાને જોરથી ઘસડીને પકડી લઈ પોતાના ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો!

જરખાતુ કંઈ આજકાલની સુકાયેલી સોહોરામલી ખીકણુ છોકરી ન હતી. આગળ કહ્યું તેમ તેણીનો બાંધો કુદરતી રીતે કદાવરહતો, જે ખુલ્લા બેતરમાં કામકાજ અને સંસારીક કસરોની કસરતોથી પુખ્ત ખીલેલો હોવાથી તેણીનામાં પુરતું જોર હતું, જેથી તેણીએ પોતાના પકડનારના સપાટામાંથી છટકવા તારીફબાયક ખિંચતાજુ કરી, પણ અફસોસ!—, આખર કરેને તેણી એક અખલાજી હતી. મરદનાં જોરાવર કસાયેલા હાથથી તેણી આજેજ યધ, તે બદમાશ ગુસ્સાથી દમ છુંડી એક ઝટાક મારી તેણીને બધ ઘોડા ઉપર કુદી બેઠો. ખીજા સુંદરી નવાજને પકડનારને પણ તે બહાદુર પારસણે ખુબ હંફાવ્યો, પણ આખરે તેણી યાકી; અને પેલા સ્વારે તેણીને ઘોડાની પીઠ ઉપર પટકા ઉપર ચઢી બેઠો. ખીજા પળે તો બહુદ ધારતી અને શીકરથી અધમુવા બની સાવજ બધ ગયલી ખીજા ૪ કુંવારીકાઓની નજર આગળથી છુટેલા તીર મીસાલ ઝડપથી તે બે ભેડી બદમાશો જર અને નવાજને ઉપાડી ગુમ થઈ ગયા!

31. 178

યાકીની ચારે સુંદરીઓ ભારે માહેતમ કરતી અને ચીચયારી પારતી પારસી મોહોલામાં જહાંગીરશાહ પટેલના મકાન તરફ ખસી ગઈ, અને તે હેબતનાક આફતની ખબર આપી, જે સાંભળતાંજ શેઠાણી માણેકબાઈ બેમાન થઈ ઘુટી પડ્યાં, જ્યારે જહાંગીરશાહ તો સાવજ જેવા બની જઈ ગયા વીચાર શકતી અને વાચા ગુમાવી એકા હોય તેવા બની ગયા. તેવજુ ઉપર તે ખરાબ ખબરથી એટલી તો માઠી અસર થઈ કે તેવજુ એક બચકર સ્વપ્નેના જેતા હતા કે ખરી જાનેલી બાબદ સાંભળતા હતા તે સમજી પણ શકતા ન હતા. તેવજુની એકધૂરી માનીવી બેડીને ક્યો અંડાળ ઉપાડી જવા હીમત કરી શક્યો? બચીયાવ કસખાના સીંહની બેડી ઉપાડી જવા કોણ હીમત કરી શકે? પારસીઓના કટા શતરે જાઠા, વાબક, સરથાણા અને લયકાણા બીસો શું તેમ કરવા જેટલી શરકશી કરે? કહી નહી. ત્યારે કોણ હોય?

ધરમાં ઉતરેલા સંખયાખંધ પરાણાઓ અને નોકરચાકરોમાં ભારે ખબરાત અને હશકેરાટ ફેલાઈ ગયો. તરતજ તે માઠી ખબર સાંભળનારો કાને

અહીં તેમજ આખા કસબામાં પવન વગે ફલાઈ અહીં બોલબોલતાંમાં સેંકડો જરથોસ્તી જર્વામરદો હથીયારબંધ થઈ કાંઈપણ મદદ આપવાના નેક હેતુથી જહાંગીરશાહના મકાન આગળ ભેમા થઈ ગયા. શું કરવું તે કોઈને પણ યુક્ત-મડું ન હતું.

એટલામાં કદાવર અંગતો અને પોહોળા પેશાનીના પુરતો હથીઆરબંધ થયેલો એક જવાન દ્રઢ પગે અને ઠાવભરના ચેહેરે સાવજ જેવા જહાંગીરશાહની બાજુએ આવી ઉભો. તે જરતો અદરાયશો ખાવી'દ 'પુરશેદ' હતો. તેના જીગરની સખત જખમાયલી લાગણીને સુસીખતે કાણુમાં રાખવા તે દેખપટ્ટી કાશેય કરતા પોતાના નાના હાંઠ મજબુત બીડ્યા હતા. શુસ્મા અને ભયંકર ક્રીતાનો ધગધમતો આતશ ગોખા કોઈથી ધડીએ નજીવા પજરણુથી ભડકો ભડકી હતી તેની યુગાલમાં સપડાનારને બાળા ભયમ કરી મૂકે એવો મામલો સરવેએ તે જવાનમાં દીઠો.

“મહેરબાન મુરંશીજી સસરાજી!” પુરશેદે શુસ્માથી કંઈક કુજવા અવાજે કહ્યું. “મારા વહાલી જરબાતુના અદરાયશો ખાવી'દ તરીકે મારો હક છે કે તેણી ઉપર બેઅદબી કરનાર કીચકારા અંઢાળ ઉપર મારો જબુત ક્રીનો સહ તેમજ બેઠન નવાજનાં બાઈ તરીકે પણ મારો હક વધુ સાબિત થાય છે.”

“મારા દેલાવર બેટા પુરશેદા!” થોડી પળની પોતાની સાવજ હાલ-તમાંથી ઐકાએક બેદાર થતા, મોટા ઉશકેરાટથી મરજના કરતા અવાજે જહાંગીરશાહ પોકારી ઉઠ્યા:—“મારા એક પુરા બચચાં તરફની મારી અધન ફરજ છે કે તેણી ઉપર જરતી યુજરનારા બદમાશોનો હું બન લઉં.”

તેજ વેળા કેટલાક કોમઅબીમાની જવાનો પોકારી ઉઠ્યા કે:—“પારસી કોમના સભાસદો તરીકેની અમારી પણ ખાસ ફરજ છે કે અમારી કોમની બાતુજીને અપમાન કરનારા મુજીએ ઉપર જબુતમાં જબુત વેર ભડકી, બીજી કોમના કરતુકી અંઢાલોનાં જીગરમાં દેહેસત બેસાડી સખત દાખલા બેસાડવો.”

આ ઉપરથી તે ગડબડ અને ઉશકેરાટ બહુ વધી ગયો; અને ક્રીમતી વખત ફેકડનો મરબાદ થતો હતો; કારણ કે તે કોઈ અંઢાલોની પુઠ બને તેટલી ઝડપથી પકડવાની જરૂર હતી. આવા શુચવાડ અને ગડબડ વખતે કમરમાંથી વાંકા વળેલા એક યુજોરજી જરથોસ્તી, જે બાજુમાં હમા રમી સુધળું ધમાનથી સાંભળતા હતા, તેવણ જહાંગીરશાહની બાજુમાં જઈ બેસી ઉઠ્યા:—

“મુરખીજી સાહેબ, અહીં ભેમા મળેલા સેંકડો બહાદુર હમદીનો જે બધી લામણી દરશાવે છે તે બેશક પારસી તરીકે આપણને મગર કરનાર કહેવાય; પણ હાલનો સંજોગ જેમાં વખતનીજ ખરી કીમત મળ્યો, તેમાં આટલા બધા બલા મદદગારોની મને જરૂર દીસતી નથી. આ લેખાનતી હિચકાઈ કાર્ય ફક્ત બે બદમાશોથી થયું છે, તો હું સચના કરવાની રજા લઉં છું કે તેઓને કુંબાલે ફક્ત બેજ હમદીનો જઈ તેઓને સહેલાઈથી શિક્ષા કરી શકશે. ફક્ત બે બદમાશોની પુઠે પારસીઓએ માટી સંખ્યામાં જવું એ કયાની ખમીરની પારસી જેવી બહાદુર કોમને માથે કંઈક હિચકાઈ પૂગલું મળ્યાય. શું આપણા બે જવાનો તે કોઈ બે નાપાકોને પુરા નથી પડવાના ? શું અનેકવાર માટી સંખ્યામાં ધાડ પાડવા આવનારા “સરયાણા” ભીલો અને કોઈઓને આપણે નાની સંખ્યામાં હોવા છતાં મજબૂત ચીકસત નથી આપી ? મારા હમદીનો, હજી તમે મારું કંઈક પુરતું સમજ્યા નથી. હાલનાં સંજોગ હુલ્લ તે જટલા ઓછા હશે તેટલા ઝડપથી સુસાઈરી કરી શકશે. માટી સંખ્યાથી રસતામાં અનેક દીલ થવાના સંજોગ હમા થશે.”

“મરવાનજી તાલુકદારનું કહેવું તદન ખરહક છે.” જેહાંગીરશાહ પોંકારી હંકમા. “માટે મારા કદરદાન હમદીનો-તમા અહીં ભેમા થઈ અને હમમતી તરીકે મદદ કરવાની જે બધી ઇચ્છા અને કાળજી દેખાઈ છે તે માટે તમારો દીલોભનથી આભાર માતું છું, પણ હાલ તમારી તે હમદા માંમણી સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. આ ભયભીત બનાવ સાથે ધારો સંખ્યા અને તેમજ મારા દીલાવર જમાઈને છે, માટે હમે ફક્ત બે જણા હમારી જરૂર અને નવાજને પુર માનથી અહીં પાછા લાવવાતું બીડું ઝડપથી છોડો!”

“સખર !” ટોળામાંથી એક યુવસુરત તનદરોસ્ત જવાન્યો બહાર ખસી આવી વચમાં હો. મારા માનવંત જેહાંગીરશાહ, આ સાહસમાં આપણા યુજોર્ગ સલાહકાર, તે મારા માનવંત પીદરે કહેયું તેમ, ફક્ત બેજ જરૂરો-સ્વીકારી કીપભારી શકશે, તો હું ભણવા માંડું છું કે બાતુ નવાજનાં અદરાયલા ખાલીંદ તરીકે મારો હક આ સહાસમાં કીપલાવવાનો સાબિત થાય કે નહીં ! જેટલો હક મારા ખેરાદર પુરશેદને છે તેટલોજ મને છે કે નહીં ! તે હપરાંત હું અહીં ભેગી રહેલી અંજુમને પૂછવા માંડું છું કે આવા જીવસંટોસટના સાહાસમાં એક કુટુંબનાં બે માનવંત સહાસદો એકી વળા ભાગ બે તે સલાહકારક તેમજ અકલપસંદ કહેવાય કે ?”

“શેઠ નેહાંગીરશાહ!” ઝરવાનજી તાલુકદાર પાછા બોલવા હઠ્યા,
 “આ મારા બેઠાનું કહેવું તારા બરહક છે. તમારા જેવા દાનાવ, ઠરેલ અને
 વડાએ તો આવા મુશ્કેલ વખતે અહીં વસીલાવમાંજ રહેવાની વધુ જરૂર છે.
 હું ધારું છું કે અહીં ભોગા મળેલા મારા જરથોસ્તી બેરાદરો, અત્યાચારના
 સમજી મયા હશે કે આ હીચકારું કાવતરું કોણ તરફથી કરવામાં આવ્યું
 છે, તેમજ તે સત્તાવહીનો ભોગ આજનાં દીને ખાસ કરીને નેહાંગીરશાહ
 જેવાં કામનાં સુરંગી અકાબરને કાંપ બેનાવવામાં આવ્યા છે: અફસોસ!
 મરહુમ જમશીખરી રાણા જેવા બલો, દયાળુ, નીતીનો પાક રાજકરતા થઈ
 મર્યાદા; તેથી ઉલટોજ હાલનો રાણો “ફરયાનસી” છે. ફરયાની તવા-
 રીખમાં એક રાજકરતા જે નીતી બેગાડી પોતાની રહ્યતની આખર ઉપર
 બદલાવ નાંખે છે, તેનો ફેજ કેવા કમકમાત બરયો આવે છે, તેનાં દાખ-
 ભાઓ મરપુર છે. જુઓ-આપણી કદીમ ઇરાનની દવારીખમાં સાસાની શીરઝે
 પોતાના પીઠર ખુસરો પરવીઝને મારી નાંખી રહ્યત ઉપર બસતી યુખરી
 તેનો અખમ શું આવયો! તેવાજ બનાવ અફસોસ, આપણી આ હીંદ
 સરજમીન ઉપર હાલ આપણામાં બનયો છે. માટે મારા હમગીનો, તમારે
 ખુબ સાવચેતીથી હવે વસવાનું છે. એક કમઅફકી રાજકરતાને બગાડનાર
 તેનાં ફુલ સલાહકારો હોય છે, જેઓ પાપી પ્રપચી અને બદલાવની હામ
 છે. અને તેઓથીજ આજનાં બનાવનું કાવતરું રચાયું છે. હવે વધુ વખત
 ન બોલતા હું સુચનાં કરું છું કે દેશાવર ખુરશેદ અને સરફરાજ સોહોરાબ
 ખવનની પાઠ ઉપર સવાર થઈ સેતાબીથી તે હયાતતી કુતરાઓને પકડી પાડી
 આપણી પાઠઝાદ બેઠીઓનો માનથી છુટકો કરે.”

“શાબાશ! આમીન! આમીન!!” સર્વ એક અવાજે પોકારી હઠ્યા,
 નેહાંગીરશાહની પોતાની મણી મરજી છતાં તેવણને સોહોરાબનો હક સ્વીકારવા
 વગર ચાલ્યું નહીં, જેથી ફક્ત પારસી મગરરી ખાતરજ બે ફરમનો હોવાથી
 તેની પુઠે બેજ પારસીઓ ભાકલવાનો વીચાર તેવણે આનાકાનીથી સ્વીકાર્યો.

સાજવારી માટે દીવસો અગાઉથી લખવું જરૂરથી જે યોગી તબીબારી
 થઈ હતી તે સંખળી અચોક્કસ મુદત સુધી મુલતવી રાખવાની. ફરજ પડ-
 વાથી, નેહાંગીરશાહનાં યુસસાની બેમા છેલ્લી અણી આવી હતી. તેમજ
 તેવણનાં મણીયાણીની નીરાશી ખગીતજ સર્વના જીગરમાં હંડી અસર
 કરનાર નીવડી હતી.

જેહાંગીરશાહ જેવા અકાબરની ઝાળખાણુ ભારે હોવાથી નવસારી, રત, ભર્ય અને છેક સંજાણુ સુધીથી પરાજાઓ વરીયાવ હતરી પડયા તા, પણ લખનમાં પડેલા આવા વખતથી સધળે દલગીરી ફેલાઈ ગઈ હતી. કેટલાક પરાજાઓ તો તરતજ હડાંમરી કરવા લાગયા, પણ કમનશીખ જેહાંગીરશાહની અરજ ઉપરથી એક બે દિવસ તોડી પાડવા સર્વ કપ્પલ રહ્યાં. આણુ વરીયાવ દુબાળે ગયલાં બે જવાનપાઓનાં ક્રોધમંદ યધ જલહી પાછા ફરવાની રાહ જોવું હતું.

કસબા ઉપરાંત આસપાસનાં ગામોમાં સહવાર સુધીમાં તો આ બનાવથી ભારે અકચાર આવી રહી. પારસી બેગા તથા સાથે સંપર્માં વસ્તા પ્રિંદુઓ પણ કારેકાર બેમા યધ યુસુસ કરવા લાગ્યા, અને “રાહો” બંધ પીચીથી બોલી ચક્રમંદ રીતે માથું ધ્રુણાવવા લાગ્યા.

મીનીટ અને કલાકો ભારે આતુરતા અને અધીરાઈ વચ્ચે પસાર થવા લાગ્યા. આખરે તે કંગાલ દીન પુરો થઈ, બીજે દિવસ હંમેશ જેવા અરશદ હાથે, પણ પુઠે ગયલા બે જવાનપાઓ તરફથી કંઈ પણ સમાચાર મળ્યા નહી.

જુલમથી ચોરાઈ ગયલી બંને કુવારીકાઓનાં માત પીતાનાં મનની શી વેદનાં હશે, તેના અપાલ તો એક માવતર કે એક પીદરનેજ હોઈ શકે. આખર બીજો દીન પણ પસાર! અરેરે! બે દિવસે અગાઉનું અકાબર જેહાંગીરશાહનું હસ્ત રમણ બાદશાહી મકાન હાલ મમગીની અને દુટેલા છગરનાં માતાપિતાનાં હાથ અફસોસ અને મમનાં આલુ પોકારોથી ગ્રેવાં ધમધમી રહ્યું હતું.

પ્રકરણ ૪ થું.

“દીલાસો દેનાર નરથોસતી મઝહુખ.”

હંઝારો દરદ! હંઝાર આમીન!

રહે જન્થુસ્તપર હાલો આમીન!

મઝહુખ જે દીલાસો દેનાર હોય,

તથા ધનશાન તેની બરોબર ન કામ.

તાપી અને નરમદા નદીઓ વચ્ચેના ગીચ જંગસાવાળા પ્રદેશમાંથી માંડું છુપાવેલા બે ષોડેસવારો, સહવારની ઠંઠક છતાં પરસેવા અને યાકથી શીણીણી

યતા પોતાના ઘોડાઓને ધીરે ધીરે હાંકી, પોતે તેમજ તે જનવરોને દમ આપવા દીધા. બંને ચખસોના રખસ ઉપર તેઓ ઉપરાંત એ કીમતી ઇનશાનોનાં જોળાં જોયા તેઓ જીવ રહીત હોય તેમ સુસ્ત પડેલા હતા. તે જોળાં સ્ત્રીઓ હતા. તેઓના લાંબા કાળા સુંદર કેશ વેરવીંધેર થઇ જઇ ઝડપી મુસાફરીને લીધે ધુળથી ભરાઇ જઇ રાખોડી બની ગયેલા હોવા હતા. તેઓની આંખોમાં બંધ હતી અને જોયા તેઓમાંથી જીંદગીની ભૂત ધુળમાં મળી હાથ તેમ તેઓ નો દેખાવ શીકેલા સુસ્ત અને બેઆખરો હોવાનો હતો. તે બંને સવારો પણ ધુળથી ભરાઇ ગયેલાં પોતાના વાહનો પખોડવા લાગ્યા, અને પછી પોતાના ઘોડા ઉપર નાંખેલી બંને સ્ત્રીઓને નાજીકાપથી ઉંચકી જમીન ઉપર સુવાડી પોંડે પગલે દુરથી વહેલી “કીમ” નહીના શાંત નીરમળ પાણીવાળા કીનારા તરફ ચાલ્યા, જ્યાં તેઓએ હાથ મોઢું ઘાઇ પાણી પીધું તેમજ પોતાના યાંત્રિક ઘોડાઓને પણ થંડું જળી પાડું, ત્યાર પછી ઘોડાની પાંદે માંધેલાં ઝીંકાં આમડાંની મસકમાં પાણી ભરી, તેઓ જ્યાં બંને નાજનીનો બેઠામ બેસી પડી હતા તેઓ આગળ ગયા. તેઓમાંનો ઝીંકા બોલ્યો:—

“સુંદરીઓ, આ નીરમળ પાણી છે તેમાંથી પી લા અને હાથ મોહડું ઘાઇ નાંખો. હજી આપણને ખીજા બધા કોય દૂર જવાનું છે, માટે થોડાવાર આશાયશ લઇ જીવ શાંત પાડો.”

વાંચનાર, આ બંને માનુષ્યો કોણ હતા તે સમજી શકાશે. પોતાની અરજ બેઠામ હાલતમાંથી સજામ થઇ જરખાલુએ જીવસાથી કાળા કાઠી તેણી આગળ ખુલ્લા મોઢે ઉમેલા જીવદોનો તરફ ભેંચું અને ઝંતુની અવાજે બોલ્યાં હતા:—

“પાપીઓ, ઝીંકા પારસી અબલાની જીંદગીના સહિતી મમર અને મુખી કબાકે જ્યારે તેણી લગનનાં પાક ગાંઠથી જોડાવાની હતી, તે વેળા કીચકરી રીતે તેણીને કઠોળી જનાર તમે બંને બદમાશો છેવ કોણ?”

“જરા શાંત બનો, મારા “બવીપ” નાં પતનીશ!” મંચકરીનું હથી મેલ હાથ ભેડી તે પારકો મરદ મોઢું ઢોળી નમન કરતાં બોલી હતો. “સુંદરીઓ—હજી આપણને બહુ લાંબો છેટો કાપવો છે, માટે આવી વાતો હાલ કરવામાં શું ફાયદો? તું સ્વર્ગની રૂપવંતી રંભા અને આ તારી મનોહર સુખી હમારા રતનપોરનાં રંગ મહેલમાં જ્યારે પૃથ્વીના સર્વ વધભવમાં બેઠેલા અને આનંદમાં રહેલા તમારે તમા આપોઆપ જાણુશો કે હું કોણ અને આ મારો બહાદુર સાથી કોણ?” આટલું બોલી માટેથી હતી તે પોતાના સાથી તરફ મોઢું ફેરવી બોલ્યો:—

“જયપાલ-આપણા નકી કરેલા હંબાણુ આરો રતનપોર ક્યારે પુગીશું?”

“મળાપતી—”

“હંઅઅઅ!!”

“અરર, અમા શેઠજી—! જો હાલની ઝડપે સુસાદરી કરીશું તો આવતી કાલે સુરય નારાયણ મધ્યાહને આવશે તમારે; પણ જો આ સ્ત્રીઓની સુખ સમવડ સાચવી મવાશ કરીશું, તો આજથી ત્રીજે દિવસે સંધ્યાકાલે—”

“ઠીક,”

“શેઠજી,” તે જયપાલે બદનજરથી બે બાનુઓ તરફ જોઈ પુછ્યું. “આપણે આપણી ગોડવલુ મમાણે જો આપણું છતેલું ઇનામ—આ રૂપાળી પારસણાની આગતા સ્વાગતા કરીશું તો ઠીક થશે. આ તુમાખી જહાંગીર પટેલની અપસરા નેવી છોકરી તો આપ માનવંતની પત્ની થશે, જ્યારે આ ખીજ રંભા તો આપના આસાંકીત સૈનિકની લાડકડી બાયડી બનશે, તેમજ—”

“સુવા ચોર એવલમામતા કુતરા! મારું આસરં ઘોષ પાણી પીએ તોખી તુંને અડકુમી નહી.” નવાજ એક ઝનુની ચીતા મીસાલ એકાએક ઉછળી બખાળી ઉઠી.

“હે! હે!! હે!!! આ સુંદરીનો તલ્લકો તો જીવો!” બદમાશ જયપાલ બારે રમુજ પામ્યો હોય તેમ પુશ ટીકકા કરવા લાગ્યો. “શેઠજી આતો તમે મને ઠાઠ વઢાણી લાકેણુ બેઠ આપી છે, ઝિની સાથ મારો આખો સંસાર—”

“બખરદાર, હે બે બદમાશનાં હલકા જીવડીનો!” જરબાનું ગુસ્સાથી ઉભી થતાં હમામમાંજ બોલી ઉઠી “તમે એક પારસી અબળાનું નામ અને તે સાથ અધતીત ટીકકા કરવાની સરકશી છોડો! તમે કોણ સાથ વાત કરો છો, અને કેવી મતબખયા; તેનો પુરતો ખ્યાલ કરજો. હું મખ્યાત જહાંગીર પટેલની બેટી હેહ અને તેનું ખરું મગરર પારસી લોહી ધરાવું છું; અને આ મારી બેન પણ એક જહાદર જવાંતની અદરાયશી મોહોરદાર છે અને પોતાની નસમાં શુદ્ધ હરાની લોહી ધરાવે છે. જે અપમાનકારક ગલીચ મખ્દો તમે બદમાશ તમારા નીચ નામ સાથ હમારા પંચીત્ર નામ જોડી બોલ્યા હો, તેનો ધોં આ છાતીમાં હંડાણથી મને લાગે છે, જે જખમાયલી જરનો જખમ આ ધડીએ, હું પાક હાદમરવું નામ લઈ કહું છું, કે દક્ત જહુન

મીનાથીજ રહાશે એક ! પારસી બાલુ તમારા જેવા હુટારા મહારાસ મરાસી-
યાઓ ઉપર થુકે પશુ નહી, તો તેનાં ગળીયા હાથનું પાણી શું પીવે ?”
એટલું બોલી બોલ બોલતામાં તેણીએ એક અજાત મારી પાણીની મસક
હડારી સુધી !

“તારી ઝેરી જખાં બંધ કર, ફુટ પાપીણી.” જયપાલના મોઠ
અસ્સાથી તંપી જઈ બરાડ મારવા લાગ્યો. “તારો અંદાજ શ્રીખોર પીતા
મારા સ્વરગવાસી સુરખ પીતા જયશીખરીને સમજાવી પડાવી જેમ ગમે તેમ
કર જોછા આપતો હતો—, પણ જ્યારે મારે-બળવાન દુરયાનસી મજબુત-
સજ્જ થયું અને વાજખી કર ઉંઘડાવવા ત્યારે તારા રાજદરોહી, નીમક-
હરામ બાપે તે બરી આપવા ના પાડી, મારા આ વફાદાર જયપાલને
અપમાન કર્યું; ના, એટલુંજ નહી પણ મારા સર્પનમનાં એક ભામને દમા-
હીન રીતે કાપી નાખ્યું. પાડોસી સીબકારા વંશના મારા કટા શત્રુ જાહીરાખા
સાથ મીતતાનું નાતું હોવાથી, તે મગજમાં મદ રાખી, મારી સતાતી દરકાર
પણ રાખતો નથી. હવે હું પણ જોઉં છું કે મારી સતા કેરી છે અને હું
કોણ છું, તે તે બરાબર પીછાણી શકે. જોવું છું કે હવે તેની એક પુરી
પુત્રીને હોડવવા તે કેટલા લાખ રૂપયા ખરચે છે ? તારા મદોમદ પીતા અને
તેની પુમાખી પારસી નાત ઉપર કોઈ નવીન રીતેજ, મને યમલા અપમાનનું,
હવે વેર લેવાશે.”

“હે રતનપોરનાં ગરાસીયા હુટારા રાણા ! તું આખર કરેને કોણ ? તારા
બાપદાદા તો જાણીતા હુટારા હતા, અને મહું હવું કે તારા બાપને પુદાએ
સારી અકલ આપી તો તેણે એક રાજ સ્થાપ્યું અને હવે તું “રાણો”
બન્યો ! પારસી કામ કોણ છે, તેની નશમાં કેવું ખરું રાજવંશી લાહી
જમાના થયાં વહે છે, તેના ખવાસ કેવા હમદા છે, તેનામાં પોતાની કામ
તરફનું અભીમાન કેવું છે, અને પોતાની કામને ધમણ અપમાન એક પાર-
સીનાં જીમરને કેમ કીનાયા બાળે છે, તે તારા સ્થાણ અને દુરખદેશી
પીતાજી બરાબર જાણતા હતા, અને તું તે જાણતો નથી. તારા પીતાની
કીરતીવંત નજની ભગામ હાથમાં લીધી તયારથીજ તેઓની તું સતાવણી
કરે છે; તો મારા આ શયુનો તારા જીમરમાં કાતરી રાખજે કે તારું જીવમી
જીવકાકી રાજ હુંક વખતમાં કકડાણુલા યહ જશે ! મારી નીરદાશ કામ
તારે કાંઈપણ બમાડ્યું નથી, પણ તું ફુટ અને વીધી હોવાથીજ મારી
કામનાં સદ્યુણે તારાથી દખી ચકાતા નથી. બહે-તમારે જમારે તું પારસી
કામને જાળખતો નથી, તો આજે તે જે બાપનું નીચ કામ કર્યું છે તેનો
અંજામ શું આવશે, તે તું જોશે અને પછી પારસીઓને જાળખશે.”

જરેખાનું જીવસાથી ઉભરાતી છાતીએ હથડેરાટથી જોલી અને હાંફતી હાંફતી હમ ખાવા થોભી.

“જયપાલ-એક વુમાખી શેખીખાર રાજદરેહી પીતાની પતરાજીખાર આ પુત્રી શું જોલી મધ તે તેં ધયાનથી સાંભળ્યું કે? પોતાનાં દેશનાં રાણાં સાથે કેવા માનથી આ તરૂણી વાત કરે છે તે ધયાન પુગાડવા જોગ બાબત છે. આ પાર્શ્વી કહેવાતી નાત તરફ તો આ ઉઠાછળી છોડીનાં સખત વચ્ચેનાં સાંભળી, મારા ધીકકારમાં વધુ ઉમેરે થયો છે.”

“નીરાધાર કુંવારીકાએને જીલમથી ચોરી ભાવનાર એક બદમાશ પછી રાજકરતા કાંપ નહી હોય છતાં તે નીચ ચંડાલ પુરવાર યામ છે, તો તેણે પછી સાખી તરફથી સભયતાભરી ભાયા કે માનની આશા કાંપ રાખવી?” જરે વુચછકારથી હાજર જવાબ દીધો.

“મહારાજ-આપનો આસાંકીત સેવક (હાથ જોડીને) અહોનીય હાથ જોડી, આ પાર્શ્વી ચંડાસોથી ચેતેલા રહેવા કહેતો હતો.” જમપાસે વધુ ચીંતારી સુઝી.

“બસ-વધુ હાલ ખોલવું નથી.” દુરમાનસીંગ અધીરાપથી પોકારી ઉઠ્યો, “વખત ઘણો કીમતી છે, અને કદાચ આપણી પુઠે જીખ્યા વરે મીસાલ સેંકડો પારસીઓ દોડ્યા આવશે, માટે જેમ અને તેમ ઝડપથી અહીંથી નીકળી જઈ રતનપોર સભામત નીકળી જવું જોઈએ; તમા પહેાંચી આ વઢણી સ્ત્રીઓને ઠેકાણે જરાબર લાવીશું. ચાલો ઘોડા તઈવાર કરો.”

એકવાર ફરીથી તે બંને નીદેષિ બાળાઓ તે બદમાશે સાથે ઘોડે ન બેસવા બેંચતાણ કરવા લાગી. તેઓ નીરાશીનાં છેલ્લા ઝનુનથી તે જોરેમંદ બદમાશે સામે હોબતોણ કરવા લાગી!! પણ યાક અને ચીંતાથી તેઓ નબળી થઈ મધ હતી. મારે જીવસાથી પોકાર ઉઠાવી ધાતકી રીતે કચરમાંથી જરખાનું કુર્ચાસીએ પકડી અને તેરીજ બિમહલાને નવાજને જયપાસે સીકડી લઈ, તેઓ બંને પાછા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ વીજળી વગે જોમા તેઓ ઉડવા ભાગ્યા. તેઓ અંકલેશ્વર વગેરે શહેરોની બહારનાં ગીચ જંગલોનાં છુપા ટુંકા રસ્તે ઝડપી મુસાફરી કરતા આગળ વધ્યા.

નર્મદા નદી ક્યારની “શુકલલીથ” આગળ ઝાળંગી, તેઓ હવે વીંધ્યાચળનાં પહાડી ખીયાબાજ પ્રદેશમાં આગળ વધતા હતા. કલાકો સુધી યાકવનારી, જોહમતભરી અને કંઠાળાભરી મુસાફરી એક પક્ષે ચાલે જોડ્યા

વગર કરવામાં આવી. સૂર્યનારાયણ છેક માથે આવ્યો. અને તાપ તો ન ખમાય એવો બચકર થઈ પડ્યો, છતાં તે સ્વાશે તો ફાંત્યા પીણી બસ. માહોમ આગળ વધતા હતા. આખરે છેક ત્રણ વાગે તેઓ એક ટેકડી આમળ થોભ્યા, કે જેના મઠાળે ઝાડોની ગીચ ઘટા વચ્ચે એ નાતું મંદીર દીસ્તું હતું. તેઓ ઘોડેથી હત્થા અને બંને બાતુઓને પશુ નીચે ઉતારી, તે કમનશીબ છોકરીઓ ધાક, લુખ અને તરસથી એટલી તો લાચાર બની ગઈ હતી કે ઉભા ન રહી શકવાથી જમીન ઉપર પડી પડી, તેઓ તરફ જરાપણ લાગણી બતાવવા વગર તે ધાતકી શખસો તે ટેકરી ઉપર ચઢવા લાગ્યા. આખરે જ્યારે જરબાનુએ આખરો ખોલી આસપાસ જોયું તો પેતાની સાડીની પશુ પોતાના જવીજ કમનશીબ હાલત જોઈ. તેણીએ ડોકું ઉંચકી પાછળ જોયું તો લગભગ ૫૦ પગલાં દુર એક શાંત નાણું વહેતું હતું, જેમાંથી બંને ઘોડા શુપતુષ પાણી પીતા હતા. તેણી મુશીબતે ડાળા ખાતી હતી અને ત્યાં જઈ નીરમળ જળ અધીરાઈથી પીધુ અને પોતાની સાડીને એક છેડે ભીંજવી બાથે પડેલી નવાજના માંદામાં થોડા ટીપાં નાખ્યા. પાણીની ખરી કીમત શું હોય છે તે તે સુખચેતનાં હૃદયથી બાળાઓએ તે વળા પીછાણી, તેઓની આખી લાંબી બેદી સુસાફરીમાં તેઓ વચ્ચે વાતચીતનો એક પણ શબ્દ નોલાયો નહતો, તેથી જ્યારે હવે તેઓના સતાવનારાઓ ઉપર મંદીર તરફ ગયા હતા, ત્યારે તેઓએ આતુરતાથી વીચારોની આપણે કરવા માંડી. તેઓએ ભારે અફસોસ અને દુઃખથી અકેકની વેરવીખેર જેવી હાલત જોઈ અને તે બદમાશોના આલીમ બસમાંથી કેમ છુટકારો થશે તે વીચારણી ધુજવા લાગી. પોતાની જાંદગીનાં સહથી સુખી દીવસે તેણીનાં સુખતું મીઠું ખ્યાલુ છેક હાઠ લામળથી ધાતકી રીતે ખેંચા લેવાયું હતું તે ખ્યાલથી જરબાનુને બહુજ દુઃખ અને સંતાપ થયો. તેણીની સાથે નવાજ ખરેખર એક નમુનેદાર મીત્ર હતી. તેણીએ ખરી બેઠનના હેતુ અને બિલસોજથી તેણીને કોઠી કરી આશાના ઘણા ઘણા મીઠા સપ્તનો કાનમાં રેડયા. હેતાણુ આપ જોઈગીરશાહ, તેણીને વ્હાલો બહાદુર ધણી પુરશેદ, તેમજ કોમચ્છીમાની હમદીનો તેઓને આવા સીતમગારોનાં બક્ષમાં આજો વાર વહેવા નહીજ દેશે એમ તેણીએ ખાત્રી દરચાવી. થોડીવાર સુધી તે એકવારની શુસ્સાદાર બહાદુર જર એક સ્ત્રીની કુદરતી નબળા લાગણી અને શુસ્સાને શરણ થઈ બહુ કંઠાળ અને આશાહીન બનેલી દેખાઈ, પણ બલદથી તેણીનો કુદરતી શુસ્સાદાર ખવાસ ઉભરી નીકળ્યો અને તેણીએ હાંતી પીસી કસમ આપી કે:-

“અગરજે મારા હાડકે હાડકાં જીદા પડે અને મારો ખારો જન જય તોપણ મારી આખર અને પાકદામાનને સાચવી રાખશ...જલે તે હરામખોરો. તેમ તે સીતમ મારા ઉપર શુભરે, અંતે નહીજ ખમાશે તો આપધાત કરી મારો જન કબસ કરશ, જો કે તેમ કરવું જીથુસ્તનાં ફરમાનથી ઉલટું છે, છતાં પાકદામાનનાં ખચાવ અર્થે તે સાહેબ તે માફ કરશે.”

“મારી ખ્યારી બહેન જર,” નવાજ તેણીનાં ગળામાં બેહદ વખાણુ અને હૃતથી હાથે નાંખી બોલી હતી, “જ્યારે તકદીરે આપણુ બંનેને એક સુરખી સ્થીતીમાં મુકયા છે, તો ખ્યારી રાખજે કે તારો ઉપસો ઠરાવ તારા જોડલીજ ચીવટાઇ અને વફાદારીથી હું પણ બાલ લાવશ ચાલ,—તે નાપાકો દુર છે તેટલાં આપણે દાદર અહુરમઝદની પનાહ અને માયાનો છાથો મેળવવા કુસ્તી પાડયાબ કરી બંદગી કર્યે.”

ભારે આફતમાં સપડાયલી તે બે નાઝનીનોએ જે ઉછળતી ભાગણી, આશા અને આસ્થાથી તે વેળા કુસ્તી કરી અને હુંકે બંદગી કરી તેવી બંદગી તેઓની જીંદગીમાં તેઓએ કદી કરી ન હતી. અહુનવરમાં પાક એજમતી કલામો તેમજ “અહુરમઝદ ખુદાએ” નાં પ્રસંગોમાર નીરંજો પઠમાથી તેઓનાં બેચેન અર્થાત જીગરને ઘણી રાદત મળી.

‘નવાજ’—જર પોતાના નહાનપણનાં કંઈક વીચારથી શીકે હસ્તાં બોલી:— “મારા સુરખી ધર્મશુર મોબેદ કાવસજીએ જ્યારે મને આપણા પાક અવસ્તાનાં બહુતરો મોઢે કરાવયા, ત્યારે તેનો સાર પણ તેવણુ સમજવતા હતા; તેમજ બને તેટલો મોઢે કરાવતા હતા; તેમાંની કેટલી જાણીલી બંદગીઓ, જે આપણે હમણા બેણી ગયાં, તેનો સાર ધ્યાનમાં લેતાં મને હાલની દુઃખી હાલતમાં તે વધુ જોસથી યાદ થાય છે, અને મારા નીરાય જીગરને કંઈક શાંતી અને દીલાસો આપતી હોય એમ લાગે છે.”

“બહાલી મહેન—તો મને તેમાંનું કંઈ કદી સમજાવ કે મનેથી કંઈક દીલાસો મળે અને મારા જીગરમાં આશા ઉત્પન્ન થાય.”

“તો સમજ” “કેમના મઝદ” નો હુંકસાર એવો છે કે: “ઓ ખુદા! ખુરાંજોથી તું અમારો ખચાવ કર. જરથોસ્તી દીન ઉપરનાં અમારા મજબુત આકીનથી તથા પાક અવસ્તાનાં કલામોની ખુશીથી ખુબા દુશમનો ઉપર તું હમુને ફતેહમંદ કર; તેમજ સમજા દેવદરજે અને તેઓને લેગતી નાપાકીઓ, અમારાથી દુર થઈ જજો, અને તેઓનો નાશ થજો.”

“આહ! આપણી હાલતની કદંગી હાલતને કેટલી બ’ધમેસ્તી આ મુંદર બ’દળી છે?” નવાજ પોતાની આસપાસની સ્થિતિનું જાન એક પળ ભુલી જતાં પોતાના મજબૂત તરફ આભારના ઉમરા કાઢવા લાગી.

“નવાજ, એવી તો આપણી પાક દીનની બુણી બ’દળીઓ છે કે જે આપણા મનની કોઇપણ સ્થિતિને લાગુ પાડી શકે. દાખલા તરીકે “અહુરમઝા યુદ્ધાએ”નાં નીરંજોતો માયનો પણ તેટલોજ હાલનાં સંજોગને બ’ધમેસ્તો થઈ પડશે.

“ભેલી જરૂર, મને તે સમજાવ, ઉપકાર થશે.”

“સમજા!—“જો યુદ્ધા! તું હુરેમ’દી શક્તિને દુર કરનાર છે. યુદ્ધા માણસો, જીઠાઓ, બહુશો, સારી શીખામણની વાતને નહીં સાંભળનારાઓ, જીલમગાર, પાપીઓ અને દુરમનોનો નાશ થશે!”

“આમીન! આમીન!! આમીન!!! આપણા મહાન નયામાનોએ, જેઓએ આવી અકલ પસંદ અને અસરકારક બ’દલીઓ લખી છે તેઓનાં અશો કુશોરો ઉપર સદેહકાર દરદ હોજો!” નવાજ નવાજપુર બેઠકવાળાવથી બાંસી હડી.

“હાહી બહેન-આપણી પાક અવસ્થા જે યુદ્ધાઈ દીલાસો, ફુગ્ગી અને નીરાશ જીગરને આપે છે તેવા કોઇ પણ ઇન્શાન આપણને આપી શકેજ નહીં. તેનાં કરતાં વધુ દીલસોજી ભર્યા, બીઆસ મુકવા લામક, આત્માને શાંત પાડનાર બીજો એજમતી મલમ આ ફાની દુનયામાં છેજ નહીં.”

મકરણ પ મું.

“મહાકાલીનો યુગ્ગરી.”

તે જે નીરાધાર અળખાઓને અરસપરસ દીલાસો દેતી અને જરથોસ્તી મહાગ્રંથની માટેબરીપર શીદા થતી હોડી, આપણે તેઓને ઉપાડી જનારા જે બદમાશ સખ્સોની પાછળ તે હુંમરને મથાળેનાં મંદીર તરફ જઈશું.

તે ભેમાંનો એક જે રતતપોળનો રાણો દુર્વાનસીંગ ગરાસ્થો હતો તેની ક’પક વધુ જોળાવ કરી લઈશું. દુર્વાનસીંગના બાપદાદા હુદારા ગરાસ્થાઓ હતા; જેઓ ઠારેઠાર ઉતરી પડી બેઠેલા પાસે તેઓનાં પાકનો ચોકસ હીસ્સો જોરજીલમથી લેતા, નહીં તો યુનામરદી કરી સમજી આળી નાશ કરતા હતા પણ તેનો બાપ જયશીખરી જે એક બહાદુર અને અકલવાલો માણસ

હતો, તેણે તે વખતની યુજનાતની અંધેર સ્થિતિનો લાભ લઈ ગરાસ્તા, બીલા અને કાળાઓનું લશકર ઉછું કરી, તાપી અને નર્મદા નદી આસ. માસનો મુલક જીતી લીધો, અને “રતનપોર” ને રાજધાની બનાવી પોતે “રાણાનો” બેતાબ ધારણ કરી બેઠો. તેના પછી તેનો છોકરો “ફર્યાનસીંગ” મારણો” હાલ થયો; તે ફર્યાનસીંગ મધ્યમ કરતાં કંઈક વધુ હંચા કદનો આશરે ૩૦-૩૨ વરસની ઉમરનો દીસતો હતો. કુછંડી આદતો, જે ખરાબ સંભતનું માહું પરીણામ હતું, તેમજ તેના પિતાના હક બહારનાં ભાડની ચાલકાણુ ખરાબ મારણે ઉતરી પડવાથી તેનું શરીર નબળું અને ખખરી ગમલું દીસતું હતું, જેથી તેની હંચાઈ વધુ ધ્યાન પેંચતી દીસતી હતી. તેના સર્વ ફરિયો, તેમાં શીકાદલ ચેહરા ઉપર આરસી મીસાલ ખુદલા દીસતા હતા. અહીં તરફ ચાલુ હાલ કરતી હતી બેઠો. કાળા બેચેને આખ્યો, દબાયલું સૂકું નાક, જાડા બહાર ઢળી પડેલા હાઠ, તેમજ આખ્યો બહારની કાળા કરચલીઓ અને દાખ વગેરે સામટું નજરે પડતાં, સામેવાળા માણસને અવીશ્વાસ, ધાસ્તી અને કુદરતી બેચેની તેની સાથું જોતાં ઉત્પન્ન થતી હતી. પ્રજામાં ચક્રમંદ જેમ રીતે બોલાવું હતું તેમ અધીરો બની તેણે કદાચ પોતાના ભાષા પુરોગી બેતાવું ખુબ પશુ કરાવ્યું હાય, તેમ તેના મોહરો જોતાં માની પશુ શકાય. હાલ તેણે જે પોષાક પહેર્યો હતો તે કંઈક ભપકા-ભર્યો હતો છતાં, તેનાં દેખાવ ઉપરથીજ, એક ખરા રાજવંશીમાં જે મોટાઈ, મરહાનગીપણું, માન અને ભક્તીભાવનાં ગુણો ખુદલા મોઢા પર નજરે પડે તે મુદલ દીસતા ન હતા, જેથી સામેવાળા મનુષ્યમાં એક રાજાને જોતાં કુદરતી જે માન અને ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે લાગણીઓ ફર્યાનસીંગને જોતાં સામેવાળામાં ઉત્ક્રાંતી ન હતી.

તેના સાથી જયપાલ સાધારણ કદનો પણ પોખાયલા મજબુત શરીરનો, લાંબી લશકરી મુછો મોટી કાળા દાઢી અને મોટાં મોટાંવાળો બહાદુર દેખાતો શખસ હતો. તેનામાં પણ સદગુણો કરતાં ફરિયોની ચાલુ ભરબી નજરે પડતી હતી. તે હદયહાર પ્રુશામતીયો હશે, અને રાણાની મહેરબાની મળવવાની ઇચ્છાથી મને તેવા કુકર્મ કરી અતઃકરણુ વેચવાને કહી આંચકી ન ખાય તેવા માણસ હતો. બદમાશ કરી કહી પણ ખસ્તાવાનો જરાબી અંશ તેનાં ખાતરી જીગરમાંથી બહાર પડતો ન હતો. કુકર્મો, રાણાની પાપી કારકીરદમાં તે બોચા તેનો જમણા હાથ સમાવ હતો.

તેઓ બંન્ન લોકો દેહરીને મહાજે જવા માટે બનાવેલા નાના ખડખડા પગથ્યા ઉપર થઈ ચઢતા હતા. પોતાનાં માઠાં છુપાવેલા કુપેટા હવે તેઓએ સંતોષી જીગરથી છોડી નાંખ્યા. ઉપર ચઢતાં કુર્માનસીંજે પ્રથમ જીગરથી ટીકા કર્યા:-

“જયપાલ, આપણું સાહસકર્મ આટલી હદ સુધી ફેલેલું છે હતાયું છે તેથી મને બહુજ આનંદ થાય છે. અમારું સુભાગ્ય બહુ પુરું ખીલ્યું હોય તેમ અચુને લાગે છે.”

“મહારાજ-આ કાર્ય સફળ થયું તેનું સુખ માન તો આપણાં વીરવાસુ બાસુસ મુશ્કેલીને ધટે છે. પારશી જેહાગીર પટેલનાં ઘરખટલાનો ઉંડો અભ્યાસ તેણે કર્યો હશે, ત્યારેજ તો તેણે આપણને કલાક અને ધડીની પછુ ગજુત્રી કરી છીંમતી બાતમી પુરી પાડી અને આપણે તે ઉપર અમલ કર્યો છે.”

“મુર્ખ, બાતમી પુરી પાડી તે ખરી પછુ તે પ્રમાણે અનુકરણ કરવા માટે બારે છીંમત, સમયસુચકતા, સુભાગ્ય અને પુરતી વ્યવસ્થા કરી જોઈએ, અને તેમ કોણે ફેલેલું દીધી કર્યું?” શણાએ તરતજ સવાલ કર્યો.

“મજબૂતી !” તરતજ પ્રશ્નામત્ત્યા જયપાલે ખેલ હાથ જોડી તાબેદારીના દેખાવથી ફેરવી તોલ્યું: “આપની શુરવીરતાને ફેલેલું સર્વ અનુપમ માન અને શાબાશી અચીતજ ધટે છે, જેમ મારી ખાત્રી થઈ છે.”

આ જવાબથી કુલજુજી રાણો દેવધતી સંતોષ પામ્યો.

તેઓ દેહરીને મહાજે આવેલાં મહા છાલીનાં મંદીરમાં દાખલ થયા કે તેજ વેળા આંમમાં ફક્ત ઘોતર પહેરેલો, અચોક્કસ હમરનો, કપાળે સુખડ વગેરેના બીસોટા પાડેલા, ગળાંમાં માટી ફેદરાલોની માળા પહેરેલો, બારી કાળાં ભર્વાવાળો, માટાં પેટવાળો એક કદાવર આહમલુ નમી નમી મહામ કરતો સામે આવી હોતો.

તે ધર્મશુરનો દેખાવ તેનાં અંગ ઉપરની ધર્મની નીશાણો છતાં સામેનાં મનુષ્ય ઉપર ધંધર અને સરસાઈ તરફ પ્રેમ અને ભક્તીભાવ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે, કોઈ ખુરી હુરેમંદી ચકતીનો ભાસ આપે તેવા કદરો, ખીહામણો અને વીકાળ દીસ્તો હોતો. તેનાં કપાળ ઉપર જમણી તરફ એક ઉંડા જખમની નીશાણો તેની ભૂવલીતતામાં વધુ હમરો કરતી હતી. તેના એક હાથમાં ત્રાશુળ અને બાજીમાં ખપર (શરજ) હતા, જ્યારે માથે ત્રીપુંડ ફેરેલાં હતાં.

“હેમ શાસ્ત્રી—શી ખબર છે?”

“ધર્મધારાજ!” તે મહાકાલીના પુ’ભરીએ પોતાની તીક્ષ્ણ આંખો આસપાસ ચોકસાઈથી ફેંકી ધીરથી કહ્યું:— “તમારા હુકમને અનુસરી અહીંથી બે કોસ ઉપરનાં ઘાટા જન્મલમાં આપણા માનીતા ખીપળા હેઠળ મેં જ પાલખીઓ તેમજ પુરતી સંખ્યામાં બીથાસુ ભોધ્યાઓ રાખ્યા છે. તે જગ્યાથી રંતનપોર જવા માટે મારા વેપારી વણુજર મારણેથી મુસાફરી કરવી પડશે, માટે તમારી નાની સંખ્યા ભેઈખીએ વણુજરોને શક ઉત્પન્ન ન થાય એવી મતભંધી મેં કેટલાક હથીયારખંધ ધોડેસ્વારો પશ્ચ તમો મળપતીની સેવા માટે તકવાર રાખ્યા છે. આવી રીતે પુર્વ દિશા તરફથી આવતા એક આબરદાર વણુજર તરીકે તમો શ્રીશ્ચ કંઈપણ ભેખમ ખેડવા વખર આમળ વધી શકશે, તેમજ પુ’ઠે આવનારાઓને પણ બરાબર ઠાપ આપશે.”

“હેમરાજ શાસ્ત્રી, તમે ખચીતજ મારી વજી ઉપરાંત બહુ સંભાળથી અને દીર્ઘ દ્રષ્ટીથી સર્વે ચોકવણુ કરી છે, જેથી મને ધણે આનંદ થામ છે, અને તેનાં બદલા તરીકે તેમને તમારો ઉમદા મન ગમતો ધણે મારા રાજ્યની સીમામાં વખર ફરકતે ચલાવવા દેવાની મારી તમુને પરવાનગી છે.” રાણાએ પોતાની મુછો ઉપર, મનમાં શંતોય પામી, આંખળા ફેરવતા કહ્યું.

તે બદમાય દેખાવનાં ધર્મચૂરની આંખો, તેનાં “ઉમદા” ધંધા બાબે પરવાનગી મળવાથી કોઇ છુપી પ્રુથાલીથી એક પણ ચમકી રહી; જ્યારે જમપાલ તેની તે પ્રુથાલી ભેઈ ખરા જીમરથી એક પ્રલ કમકમચો. રાંણે તો પોતે હાલ હાલમાં ખરેલા કામને પરીપૂર્ણ કરવાનાં ખમાલમાં ચક્રચુર ઘડ ગયો હતો: તેથી તેનાં બે સાથીઓની ભામણીનું ભોલ ભોધી કાઢી શક્યો નહીં.

“હેમરાજ શાસ્ત્રીજી,” તેણે પોતાની આગળથી દૂર જવાની ધંધારત જમપાલને ફરતાં, તે ધર્મચૂરને નજીક બોલાવ્યો. તરતજ જમપાળ કેટલાંક ખગલાં પાછળ હઠી મચો અને હેમરાજ તેની વધુ નજીક ગયો.

“હેમરાજ—હાલ તારા હાથમાં એક ખીજી અમત્તમનું કામ સોંપુ છું, જે તારે બહુ સંભાળથી પાર પાડવાનું છે. મારા રાજ્યનો એક બહુ જલ્પીતો કરોડપતી—સાકુકાર “માણેકચંદ નંગીનદાસ” પોડીક મુદતમાં નાણાની ઉધરાણી કરવા મને કંતાણે આપવા આવનાર છે. મારા રાજ્યમાં વેપાર કરી કરોડપતી થનાર આ સખસે મને આમળ નાણાની મદદ કરી હતી; પણ તે લેણું ઉધરાવવાની આ સખસની આંખતી માંગણી મને અદલ પસંદ નથી, માટે તેને મારા માર્ગમાંથી બહુ સદાઈથી હંમચનો દૂર કરવો છે.”

“મનપતી, આપનો આસાંથી તે સેવક કંઈ પણ સાહસ કર્મ કરવા તત્પર છે, માટે ફરમાવો.” તે હુરચ્છા આહમણે ભયંકર રીતે કહ્યું કરી જવાબ દીધો.

“હેમરાજ-તે ક્યારે પોતાના કસબા અકલેશ્વરમાંથી બહાર પડી રત-નપોર મારી ઉપર ઉઘરાણી કરવા આવશે, તેની ખાતરી તેને વખતસર પહોંચાડીશ, કે તરતજ તારે તેને માર્ગમાં સપડાવવો કતિ આપણી પવીત્ર મહા બળવાન મહાકાળી માતા, જેને આજ સાંજે વખત થયો મનુષ્યમતો ભામ આપ્યો નથી, તેને આ શીકારને અર્પણ કરવી; અથવા તો તારા તાબા હેઠળના હંમેશના ખંખાદારી ઈશ સાથે ગોઠવણ કરી તેને લાભકારક “બનીજ” (શીકાર) ગણી તેને સ્વખામ પહોંચાડજ.”

“મહારાજ-હવે આ બાબતમાં વધુ કંઈ પણ કહેવાની જરૂર રહી નથી. મારી હંમેશની સંભાળથી આ કામ જોવું તો ચોક્કસાપ આને છુપી રીતે પાર પાડીશ કે પુરતી ઉપરનાં મનુષ્યો જોમજ કહેશે કે શાહુકાર માણિક્ય કે એકાન્નિક ખરતીમાં કેમ મરક થઈ ગયો હશે?”

બોડીક પળે સુધી તમામ શાન્તિ ફેલાઈ.

“ક્ષમા કરજો બાપજી,” હુરચ્છા હેમરાજ ખેલ કાઢેથી નમસ્કાર કરતાં બોલ્યો.

“આપ કર્મવીર કાચમાં શીવેલું કર્મ પરીપુર્ણ થકું છે કે તે પુછવાની રજા લઉં છું.”

“હેમરાજ-મારી વધી ઉપરાંત બહુ સહેલાઈથી રંભાના જેવી જે રૂપાળી પાર્શ્વી કુંવારીકાઓ તે સાહસકર્મનાં વાજખી બદલાં તરીકે નીચે બેઠેલી છે.”

“પાર્શ્વી કુંવારીકાઓ!” અચરતીથી ડાળા ફાડી શાંતી બોલી બેઠો.

“અન્નીતજ-રેખીખોર, રાજદ્રોષી પારસી કોમની બાળાઓ.” રાણો મગશરીથી સુઠો ઉપર આંબળા ફેરવી બોલ્યો.

“હુ રાજન!” હેમરાજ કંઈક શંકા અને કચવાટથી બોલવા લાગ્યો:-

“તમારા રાજની લગામ હાથમાં બેતાં સહીતજ આ સાહસકર્મ કરી બળવાનાં પાર્શ્વીઓની લામણી કંપની ફરમનાઈ કરી છે, તે માટે મને કંઈક શીકર ઉત્પન્ન થાંમ છે. આ અજાણજ જેવી કોમને પીઠી કે દુઃખ દઈ કોઈ સુખી થયા નથી, કારણ આ કોમનું આત્મીક બળ એટલું બળવાન છે કે ઘણીક્યાર તેને દુઃખ દેનાર તદ્દન પાંચમાલ થયા છે. આદ છે કે બાડા વાલક, સરયાણો અને લગકાણાનાં બીલાઓ જે કોમને પીઠી, તયારે તેનું કેવું ભયંકર વર પાર્શ્વીઓએ લીધું હતું.”

“હે રાજના!” હેમરાજ શાસ્ત્રી કચવાટથી બોલ્યો:! “.....પારસી જેવી કોમને પાડી કે દુઃખ દઇ કોઇ સુખી થયા નથી, કારણ આ કોમનું આત્મીક બળ એટલું બળવાન છે કે ઘણીકવાર તેને દુઃખ દેનાર તદ્દન પાપમાલ થયા છે....” (સંદેહ ૨૬.)

“ચુલ્હપ !—તારા જેવા મહાકાલીના ભાવીક પુંજરીને આવા બાપલા વહેમી શબ્દો અને વીચારો આટે શરમાવું જોઈએ.” દુર્વાનસીએ એકાએક અસ્થાયી તારારો પાડ્યો.

“મહારાજ—મેં મહાકાલી અને ભવાની માતાની સેવા વરસો સુધી ધણીએક મનુષ્યના બળીદાન આપી કરી છે. પરીત્ર તર્મદા નદીનું પરીકમણુ અહીંથી નીકળી છેક તેનાં સુગ “અમર કંઠક” લગી જઈ ત્યાંથી સામે કાંઠે ઉતરી દર-વર્ષે કરં છું, તેથીજ માતાજી મારા ઉપર વારંવાર પ્રશન થાય છે અને મને દરશન પામી દે છે; તેમજ ભવીબપનાં અચોક્કસ કહેવાતાં પેટામાં હું અમાહથી કંઈક જોઈ શકું છું. આ ઉપરથીજ તમારા હાલમાં કહેવાતા સાહસકર્મ બીજે મને ચંકાશીલ થવાનું કારણ મળ્યું છે.”

“મારા માથે ઉઠાવેલા કોઈપણ કાચો આટે તીકા કરવાનો કોઈને હક નથી.” રાણાએ તુમાખ અને દમામથી જવાબ દઈ તે વાત ત્યાંજ અંધ પાડી.

“મળપતી,” રાણાને જયપાલ સાથે પાછા ફરવાની તકસીરી કરતો જોઈ, તે આહમણ નજીક જઈ પીરે અવાજે યાદ આપતાં બોલ્યો:—“પેલી બાબતમાં વખતસરની મને અગર પહોંચાડશે તો ઠીક થશે.”

ફક્ત હાનું ડોકું ધુણાવી રાણો તુમાખથી ચાલતો ચલ્યો, જેની પાછળ જયપાલ પાછેલા કુતરા મીસાલ અપચુપ ટેકરી નીચે ઉતરવા લાગ્યો.

જે કે રાણો તે પુજરીનાં, પારસીઓ બાળેનાં પ્રમાણીક વીચારોથી તરંગાઈ પડ્યો હતો, છતાં અંદરખાનેથી તેનાં ઉપર કંઈક અસર થયેલી હોવીજ જોઈએ, કારણ કે તે કંઈક ગંભીરાઈ અને વીચારવંત હોયે અપચુપ નીચે ઉતરતો હતો.

પોતાની ઉપર જીલમ કરનારાઓને નીચે આવતાં જોતાં તે જે પારસી સુંદરીઓની વાતચીત અંધ પડી. તેઓએ જોવા ઠરાવ કર્યો હતો કે તે કોરત્તારની માયા અને પનાહમાં પોતાની સરજત છાડી, તેઓએ અપચુપ દરેક અપમાન કે આક્રમ સહમ કરવાં. જેથી જ્યારે તે જે ગરાસીયાઓ મુસાફરી પાછી શરૂ કરવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યારે તેઓ નીરાશ અને મંબીર ચહેરે તે જોતી ઉભી રહી, અને કંઈપણ ખિંચતાણ કર્યા વગર કે મોઢાઓથી વગર તેઓ સાથે થોડે નેછી મુસાફરી પાછી શરૂ કરી.

થોડા કલાકની મુસાફરી પછી તેઓ ઝિબી એક સુંદર અને અશનુમા જગ્યા આવી પુગ્યા, કે જ્યાં જમણા હાથ ઉપર લીલાતરીથી ભરપૂર નાની

ટેકરીઓની હારો હતી, જેમાંની ઝીકમાંથી નાનો દુધમાં ઘોખ વધી, રૂપેરી ધંટડીનાં નારો અચાજ કરતાં એક નાળાનું રૂપ ધોતો હતો. આ ઘોખ હેઠળ એક જાળાકારનું કુદરતી તળાવડું હતું. જેનાં દીલપડીર કુલ ફળપાળા ધીનારે એક વૃધ પીપળાનું પોખાળ ઝાડ હતું, જેનાં હેઠળ જે પાલખીઓ અને કેટલાંક હથિયારખંધ સીપાહો હતા, તેમજ થોડા અધિકારી હતા. રાણા તે પીપળા આગળ સીધા ગયો, અને તેણે અને તેનાં સાથીએ પાતે થોડેથી ઉતરી બેઠે સ્ત્રીઓને પશુ ઉતારી. સીપાહોનાં સરદાર જેવા ડોઢ અખસ સાથે જડપથી વાત કરી, કે કેટલાક ભોઈયાઓ જે પાલખી ઉંચકી જરમાનુ અને નવાજ આગળ આવી હતા, અને તેની અંદર તેઓને ખસવાની અરજ કરી. એક પળ તે નાઝનીએ એકેક તરફ મમળીનીથી ભ્રુ, પછી આસમાન તરફ દાદ ચઢાતાં હોય તેમ નેમાહ કરી, તે પાલખીઓમાં ખુદાદં નામ જાપાન ઉપર લઈ બેઠી.

તરતજ સર્વ સીપાહો ધોડેસ્વરૂ થયા, જ્યારે ભોઈયાઓએ તે પાલખીઓ ઉંચકી કે આગળ કુચ શરૂ થઈ. તેઓ તે ખુશનુમાં જગ્યા છોડી વધુ ખીયાપાન જંગલોમાંથી પસાર થઈ એક મોટા ધોરી રસ્તા ઉપર આવી પુગ્યા, જ્યાં દુખપટ્ટી વજુભરોની આવજવ હોય તેમ જનવરો અને ખાડાનાં પછડાનાં લીસોઠા રસ્તામાં પડ્યા હતા.

તેની ટોળકી, જેવી આ વેપારી મૌઝીમાં લાખલ થઈ કે રાણાએ તેમજ જયપાલે પાછું પોતાનું માથું ફેરવેલી કુપાવું. રાણો બંને ખાનુઓની પાલખી નજીક જઈ અબરઅંતર પુછતો હોય તેમ, જરમાનુની પાલખીનું બારણું અરણું બોલી અંદર ડોકું કરી ધીમા ધમધીભર્માં સારું બાંધ્યો કે:-

“અએ સુદરી ! માર્ગમાં આવેલી ખીજ વજુભરો વખતે ભે કંઈથી તોફાન યા હસારત કરી તારા તરફ પારકાઓની દીલસીજ જેવેવા ડોકલ કરીય, તો ધરવરના નામથી કહું છું કે તેજ મડી મારી આ તલવાર, આ તારી મરોડદાર એરી મરદનને શરીરથી છુટી પાડશે, મારે ખુબ સંભાળજે.”

આવીજ ધમકી તેણે નવાજને પશુ આપી; પછી જલ્દી તે ડોહળી વખતે અમલમાં મુકવા તૈયારજ હોય તેમ, તરવારને આનમાંથી બેઝી કંઈક લીધી કરી, તે પાલખીઓની અડોઅડ કોડે રાખી સાથે સ્વારી કરવા લાગ્યો.

જ્યારે રાત પડવા આવી ત્યારે એક નાના મામડામાં તેઓ ચાલી મથા, અને એક ખુદા બાદશાહનાં પ્રમાં બંને ખાનુઓને ઉતારો આપ્યો. તેઓનાં

કમનશીએ તેઓની ખીદમતમાં ને હિન્દુ પુરોહી આપેલી તે દુઃખી, કાચક અને તદનજ બહેરી હોવાથી, તે બંને દુઃખી અવળાઓ ભારે અગવડ ભોગવવા લાગ્યા. આખા દીવસની યાક, મનની બેચેની અને લુપ્તતા ચમરાયી, તે સુખચેતનમાં ઉપરેલી સુંદરીઓની શી અવદશા થઈ હતી, તે ફક્ત વાંચનારની કલ્પના સકવી ઉપરજ છોડી દઈશું. આવા કદોશ સંજોગ હેઠળ, દુઃખ, યાક અને લુપ્તતા બાજે વેળા એક મનુષ્યની મનની સ્થિતિ કેવળ કુદરત અને પાક કીરતાર તરફ અવીધાસ અને તોફાની બની જાય છે, અને તે ઇનશાન “કુદરતમાં ઇન્સાફ નથી” “સર્વે સૃષ્ટીતું અંધારણુ હંમધડા વખરું છે” વગેરે ઉદ્ગારો બોલી પોતાની ભાગણીને રસ્તો આપે છે. પણ જરયોસ્તી દીન ઉપર સાશ્રુત હિમાન અને બેહદ જનદેશની કરનાર આ બે પારસાઓ તેમાં અપવાદ સમાન હતા. જેમ જેમ વધુને વધુ સુધીબેતો પડતી જતી હતી, તેમ તેમ તેઓ “જેવી દાદબરની મરજી” જેવી તે સાહેબની ઇચ્છા, એમ બોલો બોલી દાંત ખેંચી સમજી સમજી જતી જતી હતી.

આખરે બીજે દિને જ્યારે તેઓની દુઃખદામક સુસાઈરીને અંત આવ્યો. તેઓ રાણાની રાજધાની રતનપોરમાં પુર્વ દિશા તરફથી ભંજાણુ રસ્તે હાજર થયા હતા.

પોતાના ખાંભી વેરનું મહેલું મગલું પુર ફતેહમંદીયા ખસાર થયું હતું, તેથી રાણો બહુ આનંદમાં આવી ગયો હતો, તેણે પોતાના સાથી જમપાલને સમી જેવી રકમથી નવાજ્યો હતો.

તે પાલખીઓ આમળ ગયો અને પોતાની રાજધાની રતનપોરમાં તેઓ આવ્યા હતા, એમ દમામથી ખબર આપી. જ્યારે એક સરદ હાથ મારી તે સુંદરીઓએ તે વખાણ (!) બણી.

મકરણ ૬ હું.

“પુરશેહ અને સોહોરામ.”

હાલતરત આપણે તો બંને બાનુજાને રતનપોરમાં છોડી, તેઓ ખાતર વરિયાવમાં શું દોડધામ આવી રહી હતી અને તેનાં પરીણામમાં બંનેનાં અદરામશા ખાતરી શું ઉઠલપાઠલ કરી રહ્યા હતા, તે આપણે મકરણ ૬ માં વાંચી ગયાં છીએ.

તે બંને છબરે જખમાયલા, કીનાથી તવળતા જવાનો તેણે રમંચ ઉપર સવાર થઈ સહવારનાં ઝડકળામાં ફરમનની પુઠ પકડવા નીકળી ગયા. જરબાનુ અને નવાજને ચોરી જનાર કંઈ દીશા તરફ નાશી ગયા હતા તે શોધી કાઢવા કંઈક સુશકેષી નહી, અને કીમતી વખત ધણો ગુમાયો. અબર કાઢતાં ગામની બાહરે ડુંપડામાં વશનાર એક યુદ્ધી વારણે તેઓના સવાલનો જવાબ દોષો કે કંઈક કો અગાઉ બહુ ઝડપે કોઈ બે ઘોડેસવારો ઉતર તરફ ખસી જતા તેણીએ ઠીકા હતા; પણ અર્ધ ઉજરડી રોશનીમાં તેણી તેઓ કાણુ હતા, અને તેઓ સાચા ખીબા કાણુ કાણુ હતાં તે બાબે તેણી તદ્દન ખીનમાલીતમોર હતા.

આ ઉપરથી તેઓ અનુનથી દાંતો કચકચાવતાં ઉતર દીશા તરફ જુસ્સાથી ખસ્યા ગયા. અસાધારણ ઝડપે પુઠે દોડતા તેઓ છેક “કીમ” નહીં જોઈ ગી પેલે પારનાં ગીચ જંગલોવાળા પ્રદેશમાં દાખલ થયા. આપણે આગળ જોયે ગયાં છીએ કે દુર્યાનસીએ પુઠે આવનારને યાપ આપના મોટા ધોરી રસ્તા છોડી જંગલમાં વાંકાસુકા અને છુપા રસ્તે પોતાની ઝડપી સુસાફરી કરી હતી.

પુરશેદ અને સોહોરામ યાહોમ આગળ વધતા જંગલનાં ઝેડ એવા માર્ગનાં સંજમ ઉપર આવી હતા કે જ્યાં ત્રણ રસ્તા મળતા હતા. એક ઉતર, બીજો પશ્ચિમ અને ત્રીજો પૂર્વ. આ ત્રણેમાંથી કયા માર્ગે આગળ વધવું એ અચીતજ શું અવાવનારો સવાલ થઈ પડ્યો. તેઓ જમીન ઉપર એકી તબીબારીક તપાસ કરવા લાગ્યા કે ઘોડાની ખડીઓની કંઈપણ નીશાન જમીન ઉપર જણાય. પણ તે ત્રણે માર્ગો ગાઠાં વજેરેથી ઘેટલા તો મગડી મયા હતાં કે સમને ઠેકાણે ધુળના દમ અને ખાકા પડેલા જણાતા હતા; એટલે તેઓની તપાસનું પરિણામ કંઈ નહીં આવ્યું.

તેઓ હવે શું કરવું તેના ખ્યાલમાં અધીરા બની હતા હતા, તેમાંથી પૂર્વ તરફનાં રસ્તેથી કોઈએક આમડયો માથે તરકારીનો ટોપલો લઈ તેઓ તરફ આવતો જણાયો. મોટી આતુરતા અને અધીરાઈથી પુરશેદે તેને પુછ્યું કે કોઈ બે ઘોડેસવારો તેણે જતા જોયા હતા કે ?

“હા, મેં જોયલા. બહુ ઝડપે દોડી ગયલા, હાથે કોઈ બે અસતરીઓ મેહુલી હતી.”

“શાબાશ, તારો બહુ આભાર થયો,” સોહોરામે છુટકારાનો દમ મેંચી ઝડપથી બોલવા માંડ્યું, “લે, તે જ કીમતી બાતમી વખતસર આપી તેના નજીવા બદલા તરીકે આ રૂપ્યા એકનું ધનામ છે.”

“નીંહ, હં નીંહ લેહા” તે મામડાંએ નાનો હાથ હલાવતાં ડોક
ધણીવી કહ્યું.

“અરે, માધ જરૂર રાખ—એમાં કંઈ ખોટું નથી.” વધુ વખત બોલવાનો
ખ્યાલ ખમ્બે ન ચક્રતા, ઘોડાની દુમ હપર એક એક મારતાં ખુરશોદે ટીકાં
રચાઈ અને અડપથી રૂપો ૧ તેના હાથમાં આપી દધ, તેઓ બોલબોલતામાં
તો નજર સામુથી શુભ થઈ ગયા.

તેઓ વીજળા વગે હુર નીકળા ગમલા જોઈ, તે બમાર જેવા દેખાતો
ગામડયા ભયંકર રીતે હસ્તાં પોતા સાથ બોલી હક્યો:—

“આહહહ! વાહ! કામ તો ઠીક પાર પચડ્યું! આપણે તો બેહુ બાળુથી
કમામાં—, આગલા બે અહવારેએ રૂપા પાંચ આપતાં, કણલાત બીધી કે
ચોડીવારેમાં ખીજ ને ઘોડેહવારે આવે તેને બહુ, હુરજ હંએ તે દીહામાં જવા
કેડું! જ્યારે પોતે તો જાણી ઉતર દીહા તરફ દોડેલા! આહ! આહ!! આપણું
હું! હું! હું! હપાટામાં કેમાઈ પરવારીખી ગીયાછ, છાલ-હવે તાડી પી મોજ
મારે.”

તેઓને સાચુત સાખ આપવા રાણાએ કવી સોવચેતી વાપરી સહેલી રીત
મહજ કરી, તેઓને સુખ બનાવ્યા હતા, તેની તેઓને ખબર પહુ ન હતી;
અને તેઓ તેમ વીચારી પહુ ન ચકયા. પૂર્વ દીશમાં આમળ વધતાં દરેક દર
ભોંગ કે માધલ તેઓને તેઓના શીકારથી વધુ ને વધુ હુર રાખતો હતો,
તેનું તેઓને મુદલ માન ન હતું. પહુ આખરે તેઓએ પોતાની લુભ જોઈ,
બપોર પછી તેઓની નજરે એક માખડું જણાયું; જ્યાં જઈ ખબર કહાડતાં
જણાયું કે દીવસો થયાં તે તરફ કોઈ પહુ બે સુસાફરો સાથે સ્ત્રીઓને લઈ
પશ્ચિમ તરફથી તે ગામમાં આવ્યાજ ન હતા! આ ખબર તેઓએ જોમ
ભારી અચરતી તેમ કંઈક અવીધાસથી સાંભળી, ખીજ મામડયાને પુછી
જોતાં પહુ તેજ જવાબ મળ્યો; ત્યારે તે નાપાક જુદારા મયા ક્યાં હશે ?
એમ તેઓને બીચાર આવ્યો. તેઓએ માર્ગમાં કોઈપહુ જગ્યે પગ રસ્તો
દીઠો પહુ ન હતો કે તે રસ્તે તેઓ છટકી મયા હોય એમ ધારી
ચકાવે. તેમજ માર્ગમાં તેઓએ ઘોડાના પગની નીચાની પહુ જોઈ ન હોવી
એ કંઈક ચકમંદ બનવા બીચારવા જોગ લાગ્યું. ત્યારે પેલા ત્રણ રસ્તાના
સંગમ હપર ખબર આપનાર ગામડયા શું જુડું બોલ્યો હતો ? તેમજ હોવું
જોઈએ એમ તેઓ આખરે ખુલ્લું માનવા લાગ્યાં; છતાં તેમાં કંઈ અજો.

કસતા દાખલ થઈ, કારણ કદાચ એમ પણ બને કે તે છુદારાઓ તે મામલમાં ન આવતાં તેની ઉટેથી શુભચુપ આગળ વધ્યા પણ હોય. સંજોગ ભરતાં તેઓને આ અનુમાન વાળખી લાગ્યું, તેથી તેઓએ સતવાસો ત્યાંજ કરી બીજી સવારે આગળ વધ્યા.

કંઈપણ આશા વગરના કરાકો પસાર થયા પણ કંઈજ પરીણામ નહીં. જંગલો, બીયાબાનો, નહીં નાળા, ટેકરીઓ કુદાવી તેઓ આગળ વસતા હતા. તેઓની ધીરજ ઘટતી ગઈ જયારે કીનાની આગ વધતીજ ગઈ. પણ અતી નીરાશામાં પણ આશાનું કાંઈક કીરણ હોય છે, એમ તેઓને ખબર ન હતી. એક ટેકરીને મથાળેથી એમનું તક્ષણ ચરમોનો ઘોડો ફોડાવતાં એક ઘોડેસ્વારને તેઓ તરફ આવતાં તેઓએ જોયો, જ્યાં સેતાબાઈ તે ટેકરી ઉતરી જઈ તેઓ સીધા તેની તરફ વસ્ત્રા મયા. નીચેના ગીચ જંગલમાંના એક ઝાડ હેઠળ એક ઘોડો ચરતો ઉભો હતો, જયારે તેનો સ્વાર એક બીજા દરખત હેઠળ બેસી પોતાની પીઠે બાંધેલા પોટલામાંથી ખોરાક કાઢી ન્યામત કરતો, તેઓના તરફ પીઠ કરી, બેઠેલા જણાઓ. તેનાં કંઈક દમામદાર અને કીમતી પોષાક ઉપરથી જણાવું હતું કે તે રાજમનો ખેડો હતા. તેઓની બહાલી દીલ્લસરને જીલમથી ચોરી જનાર રાણાનાં નોકરને ભેટાં તેઓને કીના વધુ ઉચકાશે. તે બેગાનાએ પણ તેઓને જોઈ કંઈક મનરાઈ જઈ પોતાની સમસ્યોની મુઠ ઉપર હાથ મુક્યો.

“અમ બેખા !” પોતાની તરવાર ઉઘામી ધમધી આપતા હેખાવ પુરસેદ બખાલ્યો. “સેતાબાઈ અમને ખબર આપ કે તારો છુદારા લોકોનો કીંતકારો રાણો બે નિરાધાર અવળાઓને ઉઘાડી જઈ ક્યાં ભરાઈ બેઠો છે ?”

“વટેમારુઓ, —તમે કોણ હો, અને કુર્મચીર મહારાજાજી વિષે આમ પુછવા પુછકાર અને અસભ્યતાથી શા કારણે બોલો છો ?

“બેખાનું મુલામ !” સોહોરાનું ઉચકાંઈ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો: —“તું અધૂરો છે કે હમ કોણ છે, અને શા કારણે સવાલ પુછ્યે છીએ ? બોલ —નામક, તું ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં જાય છે ?”

“બહા — મને શા કારણસર ખોટી ધમધી આપો હો ? મને મારે માર્ગે જવા ફરમાની ?” તે પેગામચી દખલતા મનસાથી પોતાની જગ્યાએ ઉઠતાં બોલ્યો.

“અખેરદાર કમીના ! એક કદમ પણ આગળ વધ્યોછે તો આ કીનાથી તવળતી સમસ્ય તારું બદમાંય ડોકું ઉઘાડી નાંખશે !” પુરસેદે તણાઈને દાતી કરી: —“પુછ્યે તેનો સીધો સાચો જવાબ દે.”

“વું થું કામે જાયછે?”

“આપણ, હું તો પરમકૃપાળુ રાજાજીને કામે અંકલેશ્વરમાં એક સાકુકારને મળવા ખાસ જઈ છું.”

“હીક, હાલ તારો રાજો ક્યાં બરાયો છે?”

“શબ્દધાની રતનપોરમાં.”

“તે નાપાક બદમાશ પોતા સાથ ને બે પારસી બાનુઓને ચોરી ખસે છે તેઓ ક્યાં છે? તેઓને ક્યાં છુપાવી છે?”

“મને ખબર નથી.”

“સાચું ખોલ છે? ખુદાનાં કસમ લઉ?”

“હા—સત્ય ખોલું છું.”

“જે હજી પણ સાચું ખોલ—તેમાં વુંને કંઈ ગુફસાન નથી. મને તો ઈમ લાગે છે કે વું હમુને ઉડાવે છે?”

“ના,” તે ખેખે હોઠો ઢાળી માંથું ધુણાવી ટુંકમાં ખોલ્યો.

“સોહોરાબ—” પુરશેદ એકાએક જીવપર આવી કરાવખયાં અવાજે પોતાના સાથી તરફ જોઈ ફેરવતાં ખોલ્યો:—“પેલું ખાસ, ઝાડની સુખી ઢાળાઓ વગેરે એક ઠેકાણે એકઠું કર—, આ બદમાશને પારસીઓ સાથ સાચી વાત કેમ કરવી તેના હું કંઈક ખ્યાલ આપું છું.”

તરતજ તેનાં ફરમાવ્યા મુજબ સોહોરાબ કોમે મડી ગયો, જ્યારે પુરશેદ એક ચીન્તા મીસાલ તે ખેખા ઉપર ટુટી પડ્યો, અને તેને જમીન ઉપર પડકયો. પણ તે મરાચ્યો ખેખો કસામલા બદનનો હોવાથી અનુનથી જમીન ઉપરથી ઉઠ્યો અને પુરશેદને બાંધી પડ્યો. તેઓ બંને હાથોલાથ અપાઝપી કરવા બાંધ્યા, જે જોઈ સોહોરાબે વચ્ચે પડી જલદી નીકાલ કરવા હસારો કર્યો, પણ પુરશેદે તરતજ પોકાર કર્યો કે—

“ખબરદાર! વચમાં ના આવતો. મારે એક પારસી મરદ તરીકે એકમે હાથે લડાઈ હારવી મા જીતવી છે, આ ચંડાળ કદી ઈમ નહીં કહેશે કે મેં પારસીઓએ સામઠા બડી એક મરાસ્માને જોર કર્યો.”

પણ થોડીવારમાં અચાંગ કુસ્તીબાજ પુરશેદનાં હાથે તે બળાબટ મરાચ્યો તમ્મર આઈ ટુટી પડ્યો, કે તેનીજ પાછડીથી તેના સુસ્કાતાત પુરશેદે કર્યો.

“ચાલ ભંરાદર ! હવે આ બદમાશને આ ઝાડની ઠાળા સાથે તેનાજ ઘોડાની લૂલગામધી બાંધી તાંબે, અને પછી નીચે બળતુ સળભાવી જોઈએ, કે તે સાચું બોલ છે કે નહીં !”

ભારે મહારાથી દીગમુદ બની બચલા તે ગરાસ્થાને તાબરતોષ તેઓએ ઝાડ ઉપર ટાંચ્યો કે પછી તેની નીચે સુકેલા ખાસના ઢગને સળમાળ્યો ! આવી ભયંકર સ્થિતિ પોતાની જોઈ તેમજ તે બે પારસીઓનાં દ્રઢ ઠંઠાવનાળા મનુની ચેહરા જોઈ તે ગરાસ્થાએ પોતાનાં જનની આશા ખોલી દીધી. તે રાહુા દુર્ધનસીમનો જમણો હાથ “જમપાલ” હતો. આપણે આમળ કહી અમા તેમ તેણે મણા કુકર્ના કર્યા હતા, પણ આ વખત તેનાં માંથાનાં પારસીઓ મળવાથીજ તે હુજવા લાગ્યો. બળતુ ધીરે ધીરે હાથે ચઢી આખરે તેનાં હાથાડાં પગની પાટલીઓ બળવા માંડી, છતાં ઘાંત ડીસી તેણે મકમ મનથી તે અમ્મ; પણ જ્યારે બળતુ છેક તેના ટેડાં સુધી ફેલાઈ જઈ, બાળ બાળા દઈ માસમાં અગનનાં બળત્રાં શરૂ કરવા માંડ્યાં કે તેણે દુઃખથી દયા અને પાશી માટે ભારે પોક રો કરી, તે ઐકાંત જંગલ મમમમાની સુક્યું.

“મને બચાવો પારસીઓ ! હું સમજું કશુંમ કરું છું ! ઝો ! બળા જાઉં છું ! મને બચાવો ! !”

“સોહોરાજ—ચેલી લગામનો છેડો ઢીલો કર, અને આ નાપાકને જમીન ઉપર ઉતાર,” પુરશેદે લામણી વગરનાં ઠંડા સાદે બીંચી દેરમાવ્યું.

તરતજ તે જાહુસ મા ખેંચ્યો જમીન ઉપર ભારે વેદનાથી ખીડાતો તુટી પડ્યો.

“કેમ-અંડાળ ! હવે સચાઈ એટલે શું તેનો ખ્યાલ મગજમાં હતરયો કે ! એક પારસીને ખોટું કહેવાથી કહી શું ફાયતેજ નહીં.” પુરશેદે તાણાં સાચાં, પછી પોતાની તવાર ખેંચી તેની નજીક જઈ હોઠો રહેતા દેરમાવ્યું :—

“જોય-અંડાળથી તદ્દન સાચો પ્રમાણ કર, —રાણો બે પારસીઓને હપાડી ગયો હતો તેઓ હાલ ક્યાં છે !”

“મહારાજ સાચની ગઈ કાશની એક જંગમમાં મમમી સુલાકાતની વાતચીત ઉપરથી અનુમાન કાઢું છું કે તે સ્ત્રીઓને રતનપોરમાં જતાંવાર રાણાજી તરફથી ચોકસ મામણીઓ યશે અને જો તેનો જવાબ મનમાનતો ન મળશે, તો રાણાજીએ તાતજ ભયંકર ઈતો લેવા સપત લીધા છે; જેથી જેમાંની વધુ સુંદર ભારને બીંધાચળ પર્વત ઉપર આવેલા મહાકાળીનાં પુરાણાં મંદીરમાં કેદ કરવામાં આવશે અને તેણીનો શું ફેજ આવશે તે ધમર જાણે !”

“નાપાક—નીચ - ચમતાન!” ખુરશેદ વધુ બખાળી ઉઠ્યો. “સાચુ મેલ—રાણો આ રસ્તેથી પસાર થયો હતો કે?”

“ના તેણે હતરનો માર્ગ ધર્યો હતો.”

“તું અંકલેશ્વર શા માટે ખાસ ઝડપથી મુસાફરી કરે છે?”

“સાહેબો, ધર્મરાજ રાણાજીને માંદોએ આવવા અલાહ અંકલેશ્વરનો એક ધનાઢય શ્રાવક વાણીઆ સાહુકાર પાસેથી નાણાંની કેટલીક રકમો હતીકી લીધી હતી, તે હાલ રાણાજી તેને વપાજ સીકે બરી આપવા આપુર છે, તેથી તે સાહુકારને રતનપોર લાવવા રાણા તરફથી ખાસ આમંત્રણ કરવા જઈ છું.”

“સોહરાબ-મખંચી હુમો રાણો કોણ જાણે આ કોઈ નીરદોષ સાહુકાર સાથે શું બાજી રમતો હોશે?” તેણે બાજીમાં લઈ જઈ સોહરાબને ધમકી કહ્યું.

“પણ—આ બાબતથી આપણા કામ ઉપર કંઈ અસર થતી નથી, તેથી આપણે વધુ સવાલો પુછવામાં ફાકત વખત ખોડીએ છીએ.” સોહરાબ સલાહ આપી. આથી તેઓ માર્ગ તે કેદી આગળ ગયા.

“યાદ રાખજો ભવીષ્યમાં, અચે કમીના! કે પારસીઆને મુર્ખ બતાવવાની કે તેઓ સાચ ઠગાઇ કરવાની શરકશી ના કરતો, નહીં-તો જીવથી હાથ ધોશે.” ખુરશેદ તે ખેખાને પાછો તતરાવી નાખ્યો.

“ખુદાનાં શોકરાનાં કર કે તારી સચાઇને લીધેજ તું આજે જીવતો રહ્યો છે!” સોહરાબે વધુ ઉમર્યું.

ત્યાર પછી તેઓએ પીંઠાચલ પર્વતમાં કઈ બાજીએ મહાકાશીનું મંદીર આવ્યું હતું તે દિશા વગેરે તેને પુછી લીધું.

તે ખેખો પીઠ પાછળથી ખાડી નજરે પેનાતા ઘોડાને જીવંત તતરાવતાં જોવા લાગ્યો, કે રસ્તે તે ઝગૂની પારસીઆ એકાએક દોડી આવી તેની પીઠમાં તેજ ખજાર ચલાવી દેય! પણ જ્યારે તે સલામત પોતાના ઘોડે-ચઢે ત્યારે તેને જીવ આવ્યો, અને તે ધણું નમી નમીને તાબેદારીથી તેઓને સલામ કરી. ખીજી દિશામાં ઝડપથી નીકળી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

“પારસીઓનું ઝનુન !”

તે બંને જવાંમદોને તે જમણમાં છોડી આપણે ખુદ વરિયાવમાં થું
હાથ પાઠાં થતી હતી તે ઉપર ઉડતી નેમાઠ નાંખીશું.

આતુરતાથી એ આતી સર્વે જરયોસ્તીઓની આંખોએ એ આપ આતી,
અને દરેક પલે આશા કરતાં નિરાશા અને ખીજવાત સર્વમાં વધતોજ મયો. એ
લાંબા દુઃખી દિવસો પસાર થઇ ગયા અને ખજર કંઇજ નહીં! પુઠ પડાયલા
અને પુઠે મમલા જોયા મરક થઇ ગયા! દર કલાકે જેહાંગીર પટેલના મકાન
આમળ આતુર જરયોસ્તીઓ ખજર મળવવા આવી જતા હતા; પણ ખીજ
દિવસની ખપોરનાં એક વેળાનું શાંત વરિયાવ તળેઉપર થઇ મધું.

ખજરમાં હર તરેહની અફવા ઉડી રહી હતી, જેમાં જીલમથી ઉઠાવી લઇ
મયમી એ બાનુઓ ઉપરની રાજા તરફની મેહુદ સીતમની વાતો પુર જોશમાં
ફેલાઇ મઇ, અને તેઓને મયંકર મહાકાલીને જોમ તરીકે અર્પણ કર્યાં, એમથી
જયારે અફવા ફેલાઇ ત્યારે તો ડોમ-અમીમાની જરયોસ્તી જવાનોનું લાભી
તદનજ ઉઠળી આવ્યું, અને તેઓ ફાટા રાતા ડોળા સાથ કંઈ પણ ચીજ ઉપર
પોતાનો મરાઇ રહેલો કેહર ખાલી કરવા એલાકળા બની ફોડતા હતા. એટલું ઠીક
વેળું કે મામમાં સામે વસ્તા હિન્દુ માઇઓ પણ પારસીઓનો ગુસ્સો વાજ
ચીજ હતો એમ જોતી દીલસીજી બતાવતા હતા, નહિં તો કે વમર ફોકડના નજી
જેજલાણે ત્યાંના સંપીલા વતનીઓમાં આપસ આપસમાં માયા ફાડતે.

આવી સ્થિતિ વેળા કેટલાક ઉચકેરાયલા પારસી જવાનોને કાને એવી
વાત આવી કે રાજાને એક એકસ વહીવટદાર, જેને ફૂચીનસીં જે માદીએ આગ-
તાજ પોતે નેમ્યો હતો, અને જેનાં વીધે મહેલાથીજ ખોલાવું હવું કે તે
રાજાનો મળત્યો હતો; તેણે કેટલાક બીન્દુઓની હજુરમાં પારસી બાનુઓને
ઉપાડી જવાના રાજાનાં બીચકારા કાર્યને રાજાનું મરદાનગીમકુ સાહેસ
કર્મ હવું એમ વખાણુ માઇ. તેના બાંચા વહેવારને લીધે તે કુશમાં બહુ
અપ્રીમ હતો, તેથી તેની તરફની આ નીંદાની વાત સધળાનાં માન્યામાં આવી,
તેથી કેટલાક જવાનો એકદમ ઉચકેરાઇ ગયા, અને તે વહીવટદારને શીક્ષા કરવા
અને જે કાંઈ વસ્તુ રાજાની હાથમાં આવે તે ફેના કરવા માટે વહીવટદારની
ફાંચી તરફ ખસી ગયા.

તે કચેરીની ચોકી કરવા ૨૦ માણસો હથિયારબંધ તૈયાર રહેતાં હતાં, પણ અનુન અને કીનાથી તવળતા તોફાની ચહેરાનાં પારસીઓને જોતાંજ તે સ્ત્રીપાંડવોએ કેઠે છુપાઈ જવામાં પોતાની બહાદુરી અને સલામતી માની લીધી. આથી તે સરકારી મકાનમાં ભાંગવું કરતા પારસી જવાનો જ્યાં તે વહીવટદારની બેઠક હતી તે જગ્યા પહોંચ્યા; તે વહીવટદાર જે પક્ષ એક ગરાસ્યો હતો, તે પોતાની તરવાર બેચી બચોવમાં તૈયાર હોતો હતો. ટાળાંમાં એક રસ્તમ નામનો બહાદુર જવાનનો હતો, જે ખચીતજ એક બળવાન, હીંમતવાન અને કોમ બળીમાની જવાન હોવાથી સર્વ તેને સરકાર તરીકે ગણતા હતા. તેણે સર્વને બાળુ ખસેડી પોતાની સાથે લઈવા તે ગરાસ્યાને ફરમાવ્યું. ઉશકેરામલા પારસીઓ તે દાંદ યુદ્ધ બારે આગુરતાથી નીહાળતા પોતાના સાથીને વધુ ને વધુ ઉત્તેજન આપતા હતા. આખરે રસ્તમનાં એક ચાલાક ફરકાથી તે ગરાસ્યાની તરવાર હડી ગઈ અને તે જખમી યધ પુટી પડ્યો. તેજ વળા તેને કેદ કરવા રસ્તમે હોકમ કયો, અને ત્યાંને ત્યાં ભેગા મળેલા ટોળા સનમુખ તેનો ઇન્સાફ કરવા તલબ કરી.

તેણે ઠરાવખયાં સાદે પોકાર્યું કે:—“આ કંગાળ પેલા કુછંદી છુટારા મરાસ્મા રાજાનો ખાસ માનીતો યાચ છે તે બધાને રોશન છે; તે આજ વરસ યયું આખા વરીયાવ કસ્થાને લાંચ રશવત લઈ તેમજ ખીજ જીલ્લા કરી બહુ તોઆઈ પડાવે છે તે સર્વ જાણે છે; અને જોતજ આપણી હુમબત બહેનોને યયલાં બારે અપમાનનાં હિમકારા કામને રાજાનાં બહાદુર સાહસ તરફે ઠોકી ખેસાડવા બેઅદબી કરે છે, તો આવા અમમાણીક, જીલ્લાગાર અને અપ્રીય અમલદારને આ જોહાનમાં વધુ વાર જીવતો રહેવા દેવા, તે તો આપણી કસ્થાની તાબેદાર રાંક બલી રહ્યત ઉપર શ્રાપ સમાન કહેવાય, માટે જો નાયકનો ફેજ એવો આવવો જોઈએ કે તેથી ખીજ લાંચા, જીલ્લા, કુછંદી અમલદારોનાં જીમરમાં દહેસત પેસે. ખીરાદરો—પેલા સામીનાં આમલીનાં ઝાડ ઉપર બાંધી તેને ફાંસી દેવા અને ઝિંતું પાપી મુરકું બે દીવસ સર્વને માટે જોવા ખુલ્લું લટકવું રાખો !”

“હક ઇન્સાફ છે ! અદલ ન્યાય છે ! !” કરી ભેગા મળેલા અનુની પારસીઓ ઉપરાંત વાણાઓ પણ પોકારી ઉઠ્યા.

તરતજ અધીરા બનેલા અનુની પારસીઓએ તે બચકર કાર્ય દાંત કચ કચાવી અને હોઠો બંદી કરી નાખ્યું, જેથી તે અપ્રીય વહીવટદાર આમલીનાં ઝાડ ઉપર બટકતો યધ ગયો.

ના, આ ઝડપી ઇન્સાફ કર્યાં કાંઈ તેઓનાં કીનાની આગ નરમ પડી નહીં, તેથી તેઓએ તે સરકારી મકાનને બાળી મુક્યું! તે ઉપરાંત કસબાની પાદર નજીક ટોલ લેવા આસ બે સરકારી મકાનો હતા, તેને પણ બાળી બરમ કર્યાં. જેરધ-સાફ અને જીલમથી કંઠાળી જઈ છેલ્લે પાઠલે બેઠેલા જવાન્યાઓએ જ્યાં જ્યાં પથ્થર રાખ્યાની સત્તા દર્શાવનારે ચીન્હ કે વસ્તુ જોઈ ત્યાં તેને આગથી માતો બાંછતે નાશ કર્યો! પારસી જેવી સુલેહ, ચાહનાર આબાદ અને વફાદાર કોમને બેઠેલ ગુસ્સે થવાનું કેવું મજબુત કારણ મળ્યું હશે, તે તેઓનાં ઠોરેકાર સરકારી મકાનો બાળી મુકવાના બનાવ પરથી ખુલ્લું જણાવું હતું. આથી કસબામાં ભારે ગભરાટ ફેલાઈ ગયો; પણ અકલવાલા પારસીઓએ મગજ પર પુર કાપ્યું રાખી પોતાની સાથે વસેલા હીન્દુઓનો જરાખી પળખાં કે દુઃખ દેવા દીધું નહીં. તેઓનો કહેર ફક્ત રાજા તરફ અને રાજાના પુત્ર સલાહકારો તરફ હતો, એમ તેઓએ સર્વને સમજવ્યું, આથી પારસીઓના અદેખા મુદ્દાઓ તે દીવસે પળેપળ બાસ્તીથી ફુજી, ઇશ્વરને માદ કરવા લાગ્યા કે રૂબેને તેઓનાં માપી અતઃકરણ અતુની પારસીઓ વાંચે અને વરના ફટકો મારે.

પોતાનાં વાજખી ગુસ્સાને પુરતો રસ્તો આપી ઉશ્કેરાપણ જવાન્યાઓ જેહાંગીર પટેલની હવેલી આમળ ભેગા થયા અને પોકારી ઉઠ્યા કે:—

“સુરખીજી ફરમાવો—, પારસી કોમનાં એક પણ દુશ્મન પછી ગરાસમે હોય, કે બીલ હોય મા કોણી હોય—તેને અમે આજે જીતો રહેવા દેતાર નથી! નાયાક દુરયાનસીંગની કમેરી વજેરે સખણું બરમ થયું છે. હવે અમુને ખુદ રાજાની રાજધાની રતનપોર ઉપર ધસી જવાની પરવાનગી આપો, અમે હવે ખુદનાં કસમ આઈ કહીશું કે હમે તરતજ તે તરફ ક્રેચ કરી જઈશું. બસ આપણી કોમનાં દુશ્મનને ફના, ફના અને નાશ, નાશનોજ ખટાલ આપી બતાવી આપશું, કે પોતાની વહાલી હમખતની બાનુ ઉપર નજર બગાડનારાઓ ઉપર અપકર જણુત ખીટો કીનો લેવાજ એ એક સાચા જરથોસ્તીની મંત્રી ફરજ હોય છે.”

તરતજ દુઃખથી જખમાયલા જેહાંગીરશાહ ઓટલા બાહેર ઉભા રહી બાગણીથી બોલી ઉઠ્યા:—

“મારા દેલાવર હમદીનો—, આપણી વહાલી કોમની આબર આતરનો તમારો ગરમ ગુસ્સો તેમજ કોમની નીતીની યગચરીનાં સવાલે તમારો પારસી ખલાસ કેવા દશકર્યો છે, અને તેનું પરણામ હાલ શું આવ્યું છે અને હવે

પછી પછુ શું આવશે, તે બાબે હાલ હું કંઈજ બોલતો નથી, તોપણ મારા ખર્ચા હમદોતો, હવે ધીરા પડો, હજીમી શાંતી રાખો અને પકે પાચે ખર્ચ મળવો કે આપણી પાકડાદ બેટી જોતો શું ફેજ થયો છે ?” તરતજ તે કુખી કોમ અબીમાની બાપને પોતાનું બચ્ચું તે વળા કેવી આકૃતમાં હશે તે ખ્યાલથી કુખ અને હાથનું એક કમકું આવી ગયું; જેથી તેવણનો ખુલ્લો સાદ જીકદમ મળમળા મયોઃ—“સમજો મારા ભાઈઓ—જો તે કુછંદી હમકા ખુનનાં ગરાસ્થાએ આપણે સમજ્યું છે તેવા સીતમ આપણી ગોલાબ જેવી નીરદોષ બેટીએ ઉપર ગુજાર્યો હશે એમ ખાત્રીભરી ખર્ચ મળશે તો, હું અહીં આ રીશન ચેરામ સનમુખ મંબીર અને જાનુન કસમ લઈ છું કે જો હું તેના મયંકર કાઢો તે નાપાક ગરાસ્થા ઉપર નહીં લઈ તો હું એક મમર જરથોસ્ત્રી ખુનતો મને પોતાને કહું નહીં—જો હું તેની માલ મીલકત અને ખુદ તેને ફના નહીં કરું તો મને એક ચુસ્ત જરથોસ્ત્રી ના કહેતા ! મારા જેવા એક કંગાલ બાપને પોતાની એક પુત્રી જરથનશાફ થકલી બેટી માટે શું શું લાગણીઓ થતી હશે તે ગેખીના રાસ્ત સાહેબ સીવાય કોણ જાણે ? મારા બહાદુરો, એક વાર ફરીથી ખર્ચ કરું છું કે હાલ શાંત થાવ અને સારાં માટેજ હાદગર પાસે હુવા માગજો; હાલ જો થયું છે તે ખુદ તમારા સાચા પ્રમાણીક અંતઃકરણનાં અવાજને અનુસરી કર્યું છે, માટે ખુદ તમારો મદદ માર થશે, માટે હાલપુરત શાંતિથી બીખરાઈ જાવ.”

જેહાંગીર પટેલ કોમના રાહબર શેક્યા હતા, માટે તેવણના સખુનને માન આપવા વગર છુટકોજ નહતો, એટલા તે વખતના પારસીઓમાં પોતાના કોમના મુખી તરફ માન, વહાલ અને તાબેદારી હતી, જે માનને તેઓ ભામક હતા અને જેવું હાલમાં આપણી કોમમાં કમનશીબે છે નહિ, અને તેથીજ આપણી સ્થિતિ ધણી વગરનાં દોર જેવી થઈ પડી છે.

“વાઈ મુરંબીજી, વાઈ મહેરબાન—!” કરી બોલતા તે તાબેદાર પારસી જવાન્યાઓ ધીરે ધીરે બીખરાઈ ગયા.

ખીજે દીને આજી બાજીના ગામમાં વસ્તા પારસીઓને કાને આગળ દીને ઉથકેસયલા જવાન્યાઓએ શું શું પ્રાકસો કર્યા હતા તેનો રંગીન અહેવાલ મયો, જેથી તે દિવસે વરિયાવ ગામમાં બહારગામનાં કેટલાક કોમઅબીમાની અને ચુસ્ત પારસીપણું જાળવવા આવુર એવા મગર જવાન્યાઓ આવી પૂર્ગા, અને જેહાંગીરશાને ત્યાં ઉતર્યા. આ ઉપરથી તો વરિયાવનાં બહાદુર

બીરાઝીને વધુ જોશ મળ્યો, અને આમણે દીનનાં સાહેસને માટે સખન શીલા કરવા, કદાચ રાણો ભીજો અને કોળીઓને ભાંચ આપી પારસીઓ સામે લડવા માફલે જીમ પકકે પાયે સમજાવું હતું, તેની તો તેમ મામલાને ખોંચી વળવાને આપતી મદદ હાથ આપી હતી, એવું મીઝ ગામના જરા ન્યાઓનાં આવવાથી બોલાયું. તેમ વળી સંજ્યામાં વજવાળી ઉપક્રમણા જવાનો મધ કામ માફક આસપાસના ગામો ઉપર રહેરો પાડી સરકારી હમારતો કે અળખામણા અમલદારોને તેમજ તેઓના પાઠાથી હુશમનો “વાડા” બીણને સજ કરવા હામ બીડતે; પણ અપાર પડતાં ભારે રંજ એમણે જીમ એમણે વરિયાવમાં આવ્યો, અને સંદેશોથી લાવ્યો કે યુરશેદ સૌહાગને; શુભ થયેથી જરેખાનુ અને નવાઝ કયાં હતી તેની પકડી આતમી મળી ચુકી હતી, અને તેઓ તેણીઓમાં છુટકારા માટે જીવતોઃ એકમત એમી રહ્યા હતા.

આ અગર સાંભળી નેહાંગીરશાહ તેમજ કુલ વરિયાવની જરયોસ્તી અનજીમનના જીવ કંઈક કયો, તેથી તેઓએ કંઈપણ નવા અસીના અને કીનો લેવાના વધુ પગલાં ન જરવાનો કરાવ કયો; જો કે તેની અગાઉ તો કંઈક મામોમાં સરકારી હમારતોની ભાંગવુટ થઈ પણ ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૮ મું.

“તોફાન!”

જાને કીનાથી તવળતા પારસી જવાંમદો “રાજપીપલા” પ્રદેશનાં ગીચ જંમલોમાંથી પસાર થતા હતા. છેક સાંજ પડી ગઈ હતી, જેથી આકાશ ઉપર કાળાં વાદળાંઓ અસાધારણ અડપે ભિગાં થઈ, સખળે અડપથી અંધારે ધાર કરી નાંખ્યું. ગીચ ઝાડોવાળું જંગલ હોવાથી અંધારે અચીતજ ભયભીત લાગતું હતું. આ કાંઈ સાધારણ સુર્યાસ્ત વળાનો મહિમા ન હતો, અહીં તો વાતાવરણમાં અસાધારણ ફેરફાર થયો હતો, જેવું એકજ પરીણામ આવનાર હતું—જે કાંઈપણ ધડીએ તોફાન સાથે વરસાદ વુટી પડવાનું હતું. પવન તદ્દન પડી ગયો, અને કુદરતી ટ્રેરણાથી આવતા તોફાનની આધાલીથી મથુ—મંખીઓ ભારે કલાબકાર કરતાં પોતાનાં ફુંકારો માળામાં ભરાઈ જવા ફોડાફોડી કરતાં હતાં. એકાએક જવાળામુખી ફાટે તેવા ભયભીત કડાકો આસમાન ઉપર થયો અને વીજળી પડી, જે સાથે પવનનું અસાધારણ બળ ઉભરી નીકળ્યું, અને તેની સાથે ભારે વરસાદ વુટી પડ્યો. આવા સંજોગ હેઠળ તે અને જવાંનોએ તરતજ એક યુએર્ગી ઝાડનો આચરો શોધ્યો.

તોફાનનો દેવ તો દરેક પળે પેતાનું ઝગુની ચપતાન્યત બળ આ ધુમનમાં
જેહાન ઉપર ફેંકી, દાદારની નયામરેનો સમુળજો નાશ કરવાજ જોયા મડ્યો
હતો. ધોધમાર વર્ષાદિનાં પડવાનાં અવાજથી તે ખીયાખાનમાં દીલ ધુળવંનાર
પડ્યા થઇ કુલ પ્રાણીઓ ઉપર દેહેસ્ત ફેલાવતાં હતા. ધોધાઓ અશાંત બની
પોતેથી તોફાન કરવા લાગ્યા. ફરી એકવાર એક કડાકા સંથ સહુલુલુ રચી
વીજળી પડી, જે પેલાંજ બુર્જો ઝાડ ઉપર પડી, અને બોલબોલતાં તો તે
સેંકડો વર્ષનું બુદ્ધ દરખત ખાટા અવાજ સહીત તુટી પડ્યું ! ફક્ત કંઈ માત્રે
બીજીજ તે જવાનો એક પ્રાણુલાતક હોન.રતનાં ભાગ થતા, ઝડપે દોડી
જવાથી બચી ગયા. આવા ગભરાટમાં ખુરશેદનો ઘોડો અર્ધ માંડે બની જઈ
નાચવા લાગ્યો, જેની પુઠે તે પશુ દાડ્યો. ભારે તોફાનની ગડબડ હતી, છતાં
તેના કીનાની આમને ઠંડી પાડવા તેને ઝડપી મુસાફરી કરવા ઘોડાની તો બહુ
જરૂર હતી; એટલે ખુરશેદ ખીજા કાંઈપણ દુઃખદેશ ખ્યાલ કર્યા વગર ઉશ્કે-
રાતથી તેના હુંખાલે ગયો. સોહોરાખે ખાટા ખાટા પાડી તેને તરતજ પાછું
ફરવા બહુ પશુ બુજા પાડી; પણ ભારે તોફાનની ઘોંઘાટ વચ્ચે તે ખુરશેદના
કાને પહોંચ્યાજ નહીં. તે તો બસ રક્ષતી પુઠે દોડ્યોજ ગયો અને વધુ ન વધુ
ખાટા જંગલનાં ભીતરમાં ધુસ્યો ગયો. મહા જેહમતે તે રક્ષતે પાછો પકડવાને
શક્તિવાન થયો, પણ ક્યા માર્ગથી કે કઈ દિશાથી તે આવ્યો હતા, તે
સફતર લુભી ગયો.

ખોટી સમજથી તે ભલતીજ દિશામાં આમળ વધ્યો કે સોહોરાખને પાછો
મળે. પણ દરેક પગલું તેને તેના સાથીથી વધુ ને વધુ દુર લઈ જતું હતું,
તેનું તેને જાનજ ન હતું. તેણે સોહોરાખને બુજા પાડ્યા, પણ તોફાનનાં ભારે
ઘોંઘાટમાં તેમ કરવું સફતર શાસ ફેફટતો ગુપાવવા જેવું તેને લાગ્યું; તેથી
તે માહોત્ર પોતે ધારેલી દિશામાં આમળ વધ્યો. પેલી તરફ સોહોરાખે ઘેર
અંધારામાં જે દિશામાં ખુરશેદ ગયો હતો, તે દિશામાં તેને શોધવા કોશિશ કરી,
પણ ગીચ ઝાડીઓ, તુટી પડેલાં ઝાડો અને જમીન ઉપર ખાડાઓને લીધે
તેણે પાછું ફરવામાંજ પોતાની સલામતી માની જે જગ્યે તેઓ સાથે હતા
હતા ત્યાંજ ખોટી ચવાનો તેણે કરાવ કર્યો.

ખીજી તરફ જેમ ખુરશેદ વધુ ઝડપથી આમળ વધતો હતો. કે જમીન સોહો-
રાખને મળાયુ તેમ કમનસીબે ખોટી દિશા લેતાથી તે વધુ ને વધુ દુર જતો હતો !

બહુ અંદેશા અને શીકર વચ્ચે સોહોરાખે કેટલાક કલાકો લુધી પોતાના
સાથીની રાહ ભેઠ, આખરે તેણે તેની શોધમાં નીકળવા દરસ્ત ધાર્યું; કારણ

તોફાન હતું તદ્દન સમી મધ્ય હતું; અને અકાશમાંના સેતારાની શ્રેણીથી માર્ગ કંઈક દીસ્તો હતો. કેટલુંક ગયા પછી તેથી નજરે એક નાના સીસોટા જેવા માર્ગ જણાયો. સોહોરાએ તરતજ અનુમાન કર્યું કે પુરશેદ, તે માર્ગે આમળ વધ્યો હશે. તે રસ્તે તે કેટલાક ફરલોંગ આમળ વધ્યો, કે તેની નજરે એક નાનું એકલું ઝુપડું દેખાયું, જેનું કમાડ તેણે ઝડપી હાથે ઠોક્યું, કે તે ઉઘડ્યું અને એક ધરડો ગરાસીઆ અંદર જણાયો, તેણે પ્રજ્ઞતાં જણાયું કે કોઈ પણ મુસાફર તે માર્ગેથી દીવસો થતાં ત્યાં પસાર થયો ન હતો! વળી તેણે જણાવ્યું કે તે જમ્બેયી રતનપોર શહેર ફક્ત ત્રણ કોશ દુર હતું.

ધોધમાર વરસાદથી તળબોઝ થયેલો સોહોરાએ આ ખબરથી ખેદજ ખેદજ બની ગયો. તેણે ધાર્યું કે કદાચ પુરશેદ રતનપોર સીધો નીકળી ગયો હશે, તેથી તે પણ તે તરફ જવા નીકળ્યો; પણ તે અમાદ તેણે સાવચેતી અંતર પોતા સાથ લીધેલા રજપુત પોષાક પહેડી લીધો, જેથી પારસી દાનલ તો રતનપોરમાં ઝોળખાઈ ન આવે.

થોડા કલાકમાં તો તે રતનપોર શહેરમાં પુજો, અને મંખ્યાત મહાદેવનાં મંદીરની ધર્મશાળામાં હતર્યો, તેણે સોહોરાએ નામ ઉપરથી પોતાનું બીજું નામ “શુરસીહ” ધારણ કર્યું, અને આતુરતાથી પુરશેદનાં આવવાની રાહ જોવા લાગ્યો.

સહવાર પડી પણ પુરશેદની કંઈજ ખબર ન મળી. તે ધર્મશાળા શેફરના પુર્વ દરવાજા આમળ હોવાથી કોઈમાં મુસાફર પુર્વ તરફથી આવતાં કુદરતી રીતે તે ધર્મશાળામાંજ હતરે, અને તેવી ગણતરીથીજ તેણે તે ધર્મશાળામાં થોભાતું દરસ્ત ધાર્યું હતું. બપોર પડી પણ પુરશેદની ધાનસલ માલમ નહી પડી, તેથી તેણે એવા ઠરાવ કર્યો, કે હવે એકલે હાથેજ તેની દીલગર અને જરેનો છુટકારો કરવા ઝેહેમત ખેંચવી.

તે ધર્મશાળાનો કારભારી ને એક ખુદો બ્રાહ્મણ હતો, તેની સાથ સીદ્ધતંત્રી બીજી ત્રીજી વાતો કરવા અને ગામગપાટા મારવા શરૂ કર્યા, એટલે કુદરતી રીતેજ મજામાં ચળવાતી ચર્ચા,—જે રાણો બે પારસી કુંવારીકાઓ બગાળ-બરીથી ઉપાડી લાગ્યો હતો, તે બાબત નીકળી એટલે સોહોરાએ કાન ઉંચા કર્યા.

“શુરસીહજી, આપ તો શુરા રજપુત છો, ધર્મી છો, અને સર્વ વીર્યોની યાત્રા કરી પાવન થયા છો, એટલે આપણા રાણાજીનાં આ ઉઝાછળો પગલાં માટે ખંતીતજ કંઈ મમાણીક અભીમાય આપી શકશો.” તે ખુદો બ્રાહ્મણે સત્તાલ કર્યો.

“ચાચીજી,” સોહરાય ઉઠે ચુરસીંહ દયામણું ગંભીર મોહું કરી બેઠા હાથ જોડી નમસ્કાર કરતાં બોલ્યો :—“આપ હાંયા કાળથી ખરી રહો છે, મહાદેવના ભાવિષ્ય પુનઃથી છે, મારા કરતાં વધુ ગણી વધુ દીવાળી ભેષ છે, એટલે મુજ સરેલા નાદાનવું મત શા ખીયાદમાં છે? આપનો જે અમીમાન તેજ મારો જાણુવા.”

“હાંયા આયુષ ભોલવજો, ડાહ્યા ચુરસીંહજી,” તે બ્રાહ્મણ ચુરસીંહની નમનતાધથી બહુ ખુશ થઈ કહેવા લાગ્યો : યાદ રાખજો, કે રાણાનું આ કર્મ નિતીબળ છે, એક રાજકર્તાને કલંકીત છે, અને તેનું પરીદામ વપત્તીમાંજ આવશે. કારણ આ અપમાન પારખી નેવી બળવાન, શુભીર કોમ કદીખી શાંતિથી ખરી બેસનાર નથી. હાલ તે નિરાપ બાગાઓને પોતાના રંગમહેલમાં તેણે કેદ પુરી છે, અને મને પક્ષી બાતખી મળ્યા છે કે તે દ્રવનિરીવાળી પારખી અમગાઓ તેની નિમ્ન માંગણીને ખુલ્લો તીરસ્તા કરશે; પણ તેથી તો તે ખીચારીઓ ઉપર વધુ વિપત્તીઓ પડશે.”

“મહારાજ, જો સાંભળ્યું છે કે તે બે તરણીઓમાં એક જે વધુ સ્વર-પવાન છે, તેણીએ તો નણાનો એવા પીકાર કર્યો કે તેણે કોષનાં આવષનાં આવી તેણીને વિધ્વામળ પર્વત ઉપર લયંકર મહાકાળીનાં મંડીરમાં તેણીને મોકલી આપી છે, તે શું ખરું હશે?”

“શીવ! શીવ!! હા—પુત્ર તે બાલત ખરીજ કે, એમ મેં ગઈ રાત્રીએજ સાંભળ્યું હતું.”

“સાંભળો—ચાચીજી.” એકાએક સોહરાય ઉઠે ચુરસીંહ ઝટુનથી તપી જઈ પોતાનો હાથે આવી કરવા લાગ્યો :—“જો હું એક પારખી હતો, અને મારી સાતીની બે નિર્દોષ કુંવારીકાઓ ઉપર મારો રાજકર્તા બળાત્કાર ચુરસીંહ દિમ્મત કરે તો હું શું કરતે!—આહ! હું તે રાજકર્તા પછી ગમે તેવા બળવાન હાથ છતાં, તે પાનાળમાં ભરાઈ જાય તો ત્યાં પણ જઈ તેને છુંડી કાઢી મારી આ તેજ તરવારથી તેના કટકે કટકા કરતે, તેનું લોહી પી. મારી પત્ની સાતનાં વરને શાંત પ્રાકને, તેનું કુળ રાજપાટ નાશ કરવા ધરતી-આમ એક કરતે, તેના ઉપર ઠઠ કરોડ દેવાઓના શ્રાપ ન આવતે,—તેનું—”

“ઓ! ઓ! શાંત થાવ! ચુરસીંહજી! શાંતિ!” તે ધર્મશુર ભારે ગભરાટથી સોહરાયનો ઉશ્કેરાટથી બંનેસો રાતો છુંડ નેવો દેખાવ અને બોલવાનો શુસ્સો ભેષ તેનો હાથ પકડી અરજ કરવાં લાગ્યો :—“કાંઈ સાંભળશે તો

નગર ફેક્ટનાં બારે સુસીખતમાં આવી પડી અંદાખાને પુરાણો; અને હું પણ રાણાની ઇતરાજમાં આવીશ. વધુ બોલવામાં સાર થું ? જેવાં કર્મ તેવાં ફળ પળશે.”

“ખચીત, શ. સ્ત્રીશ” સેહેરાબ કંઈક શાંત પડતાં બોલ્યો, “વિનાશ કાલે સીપૂત થાશે.”

પ્રકરણ ૯ મું.

“મહાકાળીનાં નિરમાણ બોમ.”

નર્મદા નદીની પાંચપાસી ઉત્તર બાજી શરૂ થતા વીંધવાચળ પર્વતો છેક મધ્ય હિન્દુસ્તાન સુધી લંબાયલા છે. આ પર્વતો ગીચ ઝાડાઓથી ભરપૂર છે, જેમાં જંગલી ફાડી ખાનાર હવાનોનો માટો વસવાટ છે; હરેક પ્રકારનાં છાયાગાર સર્પો ત્યાં ઉભાછ જાય છે; જ્યારે મનુષ્યમાં બીલ, બોહ અને પીંછા છુટારે અનાથ જાતો ત્યાં જમાનાઓથી વસી રહી અસપાસનાં પ્રદેશોમાં બારે ત્રાસ વરસાવી રહ્યા હતા. આ પર્વતો અને તેની બેઠા શાંત ખીણોમાં વસી જમજમ અર્ધ જંગલી અનાથોની વસી હજી પણ ઠીઠામ રહી શાંત છંદથી ગુજારવાનું પસંદ કરતી નથી. જ્યારે આ વાર્તા શરૂ થય છે, ત્યારે તે આ વીંધવાચળનો પ્રદેશ જંગલી હવાનો, છુટારા, પીંઢારા અને ઠંભોનાં ત્રાસથી ચાલુ ભરતયા દોસ્તો હતા. પીંઢારાઓ ઉત્તર તેમજ દક્ષીણનાં ફળદ્રુપ મુલકો ઉપર છુપ્યા તીડો મીસાલ ઐક્ય વારંવાર ઉતરી પડતા અને માર્ગમાં આમ, પુનો અને હવાનપતભયાં ખાતકી ત્રાસ કરી છુટા ઐક્ય કરી આ પર્વતોનાં ગીચ બેઠા જંગલોમાં છુપાઈ રહેતા હતા. જ્યારે પુની ઠંભો, નાગપુર, સામર, બીલસા વગેરે સહેરો થી દક્ષીણ હિન્દમાંથી ઉત્તર હિન્દમાં જમનો ધોરી વેપારી માર્ગ હતો, તે ઉપ થી મુસાફરી કરતી વેપારી વજીબરો, બેખાઓ કે જાત્રા કરવા જતા વટેમાર્ગીઓ વગેરેને તાઝીમતવાઓથી પતાવી લજવાવી ચેતા સાથે અકેકની સલામતી ખાતર સાથે મુસાફરી કરવાનું ડાળ ખાલી, ઐક્ય જંગલો તેઓનાં મળાંમાં રમાલનો ફાંસો દઈ મારી નાખી, તેઓનાં પેટ ચીરી દાતી દઈ, તેઓનાં અસખાબ હજમ કરતા હતા; અને જ્યારે તેઓની પુઠ પકડવામાં આવતી ત્યારે તેઓ આ ગીચ જંગલવાળા પહાડોમાં આસરો શોધતા હતા. આવી રીતે આ પર્વતના મુલકમાં વસવાટ કરતી વસીને તેઓનાં પુનામરજીનાં બંધકર બંધાને ગોમા ઉતેજન આપવા, ચાતો છુટારા, ઠંભ વગેરેનાં પાખી અંતઃકરજને સંતોષવા કેટલીક ઐક્ય ગીચ જંગલવાળા ટેકાંને મધ્ય

મહાનાળી અથવા તેનું ખીજું સ્વરૂપ “ભવાત.” માતાનાં મંદીરો હતાં, કે જેમાં પાંડા, બકરા વગેરે પશુઓ ઉપરાંત કેદ પકડાયેલા મનુષ્યનાં હેવાન્યતલમાં બંધીદાન માતાને અપાતાં હતાં. મહાકાળીને મનુષ્યનો ભાગ આપવાની એ જીવી રીતો બધીવી હતી, જેનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારને આગળ ચાલતાં મળી શકશે.

આટલા ટુંક દીખાયા પછી આપણે આપણી કથા આગળ ચલાવીશું.

પોતાના સાથી સોહરાબથી તેજાનના સભ્યે મસ્તાન બનેલા મોઢાને મેડકવાના કમનસીબ બતાવતી માહોકાણે છુટા પડ્યા પછી, જે યામ તે ખરું એવું બબડી, પુરોહદ ચાહોમ આગળ ને આગળ વધ્યો. તેણે જીભથી પુર્વ દીશા તરફના માર્ગ લીધેલા હોવાથી, તે વીંધ્યાચળનાં ગ્રીચ જંગલોવાળા પહોળાં મહેલમાં દાખલ થયે.

રાણાના ખેખ્યા “જમપાલ” કાળીમાતાનાં મંદીરનું ઠેકાણું જે જગ્યે આપ્યું હતું, તેની શોધમાં જવા તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. દિવસના કલાકો સુધી એકલોજ તે જમણા, નદી-નાળાં, ડુંબરા, ખીણો, વરાનો વીંતાવતે આગળ ને આગળ ખસ્યો ગયો.

તેણે પહેરવેશમાં પશુ ધરતો ફેરફાર કર્યો હતો, જેથી તે એક લાંબક રજપુત ઠાકોર હોય તેમ કોઈ માની શકે. લીલા મખમલના આનવાળાં તરવાર, શેરા લીલા રંગની કમાન, શીરમજી રંગનો તીરનો બાયો અને જેડાના ચામડાંની પોખાલ દાઢ તેનાં જોરાવર પહોળાં ખભામાં ઝાળવેલાં હતાં, તેનો લાલ્લીથી ભરપૂર તંદોરસ્ત પુષ્પસુરત ચેહેરા ઉપર ખીરાજતી લાંબી કાળી મુછા તેના દેખાવને એક સદયક અને દબદબામયો બતાવતી હતી.

રાત્રે કોઈ મામડાંમાં કે જમણામાં જરૂર જોગી આશાયસ બધ, તે દિવસે એક બેખબર બેજાખરા ગાંડા મીસાબ, બસ કાળીનાં મંદીર માટેજ આવુર નજર ફેકતો આગળ વધ્યો ગયો. એક દિવસે સાંજે બહુ ઠાક, તરસ અને જીખથી આજેજ થઈ તેણે એક પર્વતની તળેટીએ ચત વાસો કર્યો.

એકાએક મધરાતને સુમારે તેના કાને ધંટડા અને ઢોલતાસાનાં અવાજો આવ્યાં, આથી તે બમી હડી ધ્યાનથી સાંભળતો બેઠો. તે અવાજ ગ્રીચ ઝાડોવાળા તે ડુંગરને મધાળેથી આવતો હતો. તેણે ઉપર નજર કરી તો બળ-તાંનાં ઉજડાના અસ્થીર એળા પડતા દેખાયા. આ દેખાવ જોતાંજ તેની હૃદય હડી મધ અને તેણે ઝડપથી હથીયારો સજ્યાં. તેણે ધાર્યું કે તે ખીયાબાન જગ્યે જરૂરજ તે શોધતો હતો તે મહાકાળીનું મંદીર હોવું જોઈએ; કારણ પહોળા અને ઢોલતાસાનાં અવાજ તો મધરાત સમયે કોઈ ક્રીયાકામ થવું હોય માટે વગાડવામાં આવ્યાં હોય.

કેટલીવાર મનશાનનાં જીવનમાં ચિત્તવિચીત્ર લાગણીઓ કે ઉચ્છેદનાત
જોવાએક કુદરતી રીતે બરપા થાય છે, તે આ કારણેથી યા કદા ખેનોઈ શકિતવ
મળેથી તે કોઈ નિકાન પૃથકરણ કરી સંપૂર્ણ રીતે સમજવી શક્યો નથી,
દોરણ તે મનશાનની સમજાયતિતલી પેલેવાર છે. કોઈ અણુદીક શક્તિઓની
જુખી અસર આજે વખત કોઈ મનશાન ઉપર ઉતરે છે, ત્યારે તે પોતે પણ
પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલી તે કોઈ લાગણી સર્જી શકતો નથી,

કંઈક આવી તરેહનું પ્રેરણા ઐક્યજેક પુરોદનાં જીવનમાં બરપા થઈ જાને
તે ઉચ્છેદનાત તપવા લાગ્યો, તેનામાં કોઈ ન અરમાન ચાલ્ય તેની કમજા
ઉત્પન્ન થઈ કે તે પર્વતની ટોચ ઉપર જઈ ત્યાં હું હવું તે કંઈકાં ભેજે ભેજુ.

તે મધરાતનો સમય હતો કે જે વેળા સ્નેહ-મૈત્ર્યોની શક્તિઓ રિવંસ ત
વખતે કુદરતની વૃદ્ધી માટેનાં ને માર્યો પછી માથાથેલ હોતી હતી. કુદ કુદરતમાં
બેહુદ શાંતિ હતી, આસપાસ તારા સેતારાઓની રેશનીથી ઝલઝલી રહ્યું હતું,
વનઅરો બોમકની શેષમાં નીકળી પોતાની નજીક હેમ પ્રતા લીધાર કરતા
હતા, જેની વાગવાર ન જંગલની પ્રકાંતપસમાં પરતા હોવાનાં મોહિત વખત
તનાં હેલા સીમાગતી પડસા બધે ફેલાઈ જઈ, એક મનશાનનાં અંતમાં
રેશનમાં ધાસ્તીથી ઉમાં કરતાં હતાં. નાપાક ચગતનનાં કાળાર જગત પોતાની
પ્રમાણી અને સુખ માનવું બદલસર કમજ પોડે પોડેવારે અવાજ કાઢી રાત્રીને
વધુ ભરણીત બનાવવું હતું; ત્યારે દયાથી માર્ગ ગયલ કોઈ મનુષ્યને
બદકતો આત્મા કે જીવ અસંતોષ સ્થિતિથી તે જંગલમાં ભટકતો હતો.

આવા દીલ કુખરનાર વખતે પુરોદ પાક પઝઘાનનું નામ અખાન
મધ, મુસ્તફીમ કદમ તે હોમા કુંડરના મથાળે મઠવા લાગ્યો.

સેતાગની જાંખી રેશનીમાં પોડે પોડેવારે કોઈ આતો, અકુળાતો અને
તરી પડતો, છતાં ઝગુની ઠરાવથી કાંત કમજમાતી તે આખરે મથાળે પુગો.

તેના માર્ગમાં વચ્ચે એક બીંત આવી, મંદીરની આસપાસ બાંધેલી તે
દીવાલ હતી, તેણે સીમાધને તે દીવાલની પેલી બાજુ અંદર નેગાઈ કરી તે
પ્રાણા પથરનાં બાંધેલાં ખડયેર સ્થિતિનાં તે મંદીરમાંથી કમજ અને દોલતાસાનાં
કઠોર નાક આવતા સંજળાળા, જે હથ કંઈક દીવાલના કુંડા મંજના અવાજે
હવાને વધુ મમળીત અને દેહેસ્તનાક બનાવતા હતા.

એક પણ તે દેખાવ નીકળી, પુરોદ સંજાગથી તે બીંત કુદાની અને
અંદર ગયો. દરેક કમજ તે સાવચેતીથી કરતો ને મંદીરના ઉમાડા મોટા
ફરવાળા આગળ આવી પુગ્યો, અને સીમાધને અંદર ભેજું.

અર્ધ અંધારામાં ચીંઠળાયલા એક ઓમ લંબચેરસ ડોલની વચમાં ફેંક નાની ચો સ ઓરડી હતી, જેમાં કળા રંગની અને ચાંતી લોહીથી તર થયેલી ભયંકર આંખો વાળા કીનારે મમાયણની મુર્તિ હતી, જે મુર્તિની આંખોમાં બે રતાં માણેક અર્ધ ચેરનીમાં અજબ એકમકી રહી તે ભયભીત મુર્તિનાં ભયંકર તારાં વધે ઉમેરે કરતાં હતી.

જમીનમાં ફેંક મેળ ખાડો હતો, જેમાં બળતણ બળતાં હતું, અને જેમાં વારંવાર ધી તેલ નાખી તેને વધુ ઉશ્કેરવામાં આવતું હતું. આ બળતાંના ઓળા ઝાડપર પડેલા તેણે નીચેની ખીલુમાંથી જોવા હતા.

“શું કરવું” એ ખનાલ લુધી જમ ફક્ત ભારે ઉત્કંઠા અને સાથે કોષ્ઠ અણુદીઠ ઉશ્કેરાતથી દંગ થઈ જમ તે દેખાવ જોતો તે ગાથમાં ઉભો રહ્યો. થોડી પળમાં તો તેની અજબાબ અને સાથે ચુસ્તસાની હદ ન રહી.

એક રાક્ષસી કદનો બ્રાહ્મણ જેનાં અંજમાં ફક્ત ઘાતર અને જનોઈજ હતાં, જ્યારે કપાળ, છાતી અને પેટ સુધી અંદન, કંકુ વગેરેનાં અમણીત લીમોહા હતા, અને તેનાં કપાળ ઉપર એક ભયંકર જખમની નીશાણીઓ દેખાતી હોવી. તેનો સામટો દેખાવ, તેની ચક્રચકીત પુત્રી આંખો, તેનાં ચુસ્તદાર ભવાં વગેરે તેને એક ધર્મચૂર તરીકે ઓળખાવવા કરતાં કોષ કૂર મનુષ્યનું લોહી પીનાર રાક્ષસ તરીકે વધુ પીછાણે. તે હોલવું એક પુણ્ય જે સ પુણ્ય અંધકારથી ઘેરાયલું હતું, તેમાંથી એક આકારને ભારે ઝડપ અને કુરતાથી ધસડતો તે લાવતો હતો; જ્યારે તે કોષ કેદી ધનશાન પોતાની કબજતમાં અજબથી ધાસ્તી ખાઈ જમ, કપારી ઉપજાવે તેમ ચીચ્ચારી પાડતો હતો, જેના પડછા તે ટેકરીના પુણેપુણામાં ફેલાઈ પાછા ફરી શરીરમાં ધાસ્તી પેદા કરતા હતા.

પુરશેઠ ભારે ઉશ્કેરાટથી વધુ હિમતવાન બની દરવાજાની વધુ નજીક ગયો, અને અર્ધ અંધારામાં આંખો ખેંચી જોવા લાગ્યો. બળતાંની ચેદ સળગી હતી, જેમાં તરતના તેલના છંટકાવથી બળતાંનો શોળો વધુ ઉમે ચડ્યો, જેથી ઉજાડું થયું અને પુરશેઠે જે દેખાવ જોયો તેથી ગાયા એક પળ તેની નયમાં ફેડવું લોકો જાંઘાઈ મધુ! તણે આંખો ફાડી ફાડીને પેલ, ધર્મચૂર જે ધનશાનને મહાકાળીના ભોગ તરીકે અર્પણ કરવા ધસડી લાવતો હતો તેની તરફ જોયું.

એક પળમાં બળવું પાણું જેસી મધું, જેથી મંદીરમાં ઝીંટલા તો ઝાંખી રોશની હતી કે કંઈ બી સ્પષ્ટ દેખાવું નહતું. તે કોઈ કમનસીબ ભોમને એક કાળા લાકડાંનો હાથી જે બાજુમાં રાખેલો હતો તેની આગળ ઘસડી જવામાં આવ્યો અને હંચકીને મુંઢ સાથ મજબૂત અધિવામાં આવ્યો. કશું પણ તે વિચીત્ર કાર્ય શા માટે કરવામાં આવતું હતું, તે મુદ્દલ સમજી ન શકવાથી, પુરોહિત પોતાનો શ્રુત્તે દર્શાવી, અભ્યવખીથી આવુર બની તે રૂઢી બારીકીથી નીકળવા લાગ્યો.

ચાર પાંચ સીંદા રંમના યુરુદા દાઢીવાળા જંગલીઓએ એક ભયંકર ઘરાડ પાડી કે—“જે કાળી! જે અંબે! જે કાળી! જે ભવાની!” અને પેલા ભાકડાંના હાથીને તેનાં આસાન ઉપર બોળ ફેરવવા માંડ્યો! જેવા તે હાથી આંચકાથી બોળ ફરવા લાગ્યો કે સપળા જંગલીઓ ધારદાર કુહાડા કે કોષ્ટાં હાથમાં તૈયાર રાખી તે હાથીની આસપાસ ફેરવતા જઈ “જે માતા! જે કાળી! જ્યઅંબા ભવાની!” કરી પોકારે કરી અને પેલા કમનસીબ ભોમ જે પણ ચીતારા પાડતો હતો તેનો અવાજ સામઠા અવાજથી દાબી દેવા કોશિશ કરતા હતા.

ઝાંખું પડેલું બળવું ઝીકાઝીક આ વેલા પવનના કપારાથી વધુ રોશન થયું, જેની બધો દેખાવ ઘોડીક પણ પુરોહિતની નજરે ખુલ્લો દેખાયો.

“ઝાંખા બુદા! હું શું જોવું છું?” કહેકાઠ ધુજતાં, એક પળ સાવજ જેવા બનેલા પુરોહિતનાં મુખમાંથી ઉઠવાર બાહરે નીકળી પડ્યા, “કોણ!! એક સ્ત્રી? કાળી માતાનો નિરમાણ થયેલો ભોમ—અરે તે કોણ?—તે મારી માહોરદાર જરખાવું! જર!—ઓ મારી બહાલી જર!!”

ખીજી પણ એક ભયંકર કસમ ઝળાતું ઉપર લઈ પોતાની તરવાર જેની તે એક માંડા ધનયાન માફક માહોમ મંદીરમાં ધર્યો.

મનુષ્યને ભોમ આપવાની પોતાની યજ્ઞતાન્યત્ર પ્રુથાલીમાં ખલલ કરવા ઝીકાઝીક કોઈ રજપુત જેવા લડવૈયો કુટી નીકળેલો જોઈ તે માણસખાદ કળ માતાના ધુજારીઓને બેઠક કોષ મઢ્યો, જેથી પોતાના હાથમાં ધારદાર હથો-યારો,—જે વડે મુર્તિના ભોમને તેઓ અસંખ્ય જખમો કરી રીયાની મારી નાખનાર હતા; તે લઈ પુરોહિત સામે ધસી આવ્યા. ફક્ત પોતાની લાંબી તરવારને બધેજ પુરોહિતને તેઓ ઉપર કંઈ સરસાઈ મળી, પણ તે એકલ માથે ૪-૫ ઝનુની જંગલીઓ જેમાં વધુ ભયંકર તો પેલો રાક્ષસી ખાલક

ઝાંખુ પરેલું બળતું એકાએક પવનનાં ઝપાટાથી વધુ ફેશન થયું... અને પુરશેદની
 નગરે સઘળું ખુલ્લું દેખાયું... "ઝો ખુદા ! કોણ !! એક સ્ત્રી ? કાળી માતાનો નિરમાણ
 થયેલો ભોગ—અરે તે કોણ ?—મારી મોહોરદાર બરબાદ ! અર !! " (સદે ૪૮.)

દીસ્તી હતો. પોતાની પીઠ ભીંત તરફ રાખી પુરશેદે ભારે ઝડપ અને ચાલાકીથી બહાઈ કરી, જેથી ત્રણ જંગમીઓ ભારે જંગમી ધમ્મ પુટી પડ્યા, જ્યારે બાકીના બે આદમીઓ કેટે અધારામાં યુગ યુગ ગયા. તરતજ પુરશેદે તે બોળ ફરતા હાથીની હીલચાલ અટકાવી, ભારે દોડાદોડીથી પોતાની હીલચરનાં શરીર ઉપરનાં દોરડાં કાપી નાંખી તેણીને હાથીની સુંદ ઉપરથી છોડી, ભારે ધીકાર અને કીનાથી તે સુંદ ઉપર જવા તો જમરાસ્ત જરબ તરવારથી લગાવ્યો કે ગોયા તે હાથીની સુંદ હતી ખરાવતીજ હતી નહિ એમ કેટે હડી મધ.

માહોતની ધાસીથી અપમુતી, નેકામ બની અપલી જરબાનુએ ભારે અચરતી અને બેહદ ખુશાલીથી તેણીના બચાવનારા વહાલા ખાશીંદને જોયો, ત્યારે મનનો કાણુ છોડી દઈ બેથઈ યમ મધ. પુરશેદે બેહદ સંભાળ અને વહાલથી પોતાની હીલચરને હડાવી બાહર ખુટ્ટી ઉપરમાં લઈ જવા ચાલવા માંડ્યું; તેટલાં ઐકાએક મારો શાહુર ઉઠ્યો, અને કાલીમાતાની સુર્તીની ઝોરડીમાં આંછી બળકી બે દીવીઓ તેમજ આકામાંનો રોશની અપતો આતલ નાખ્યું લઈ ગયો, અને મંઠીરના ખુણેખુણામાંથી નીચળી કોમ ન ખમાય કે દમ ભેવાય એવા ઝેરી કુંવા બધે ફેલાઈ મયો. પોતાના કીમતી ખારા બોળ સાથે બાહર દોડી જવા પુરશેદે શવનોડ કાશય કરી, પણ તેનો ધાસ ચાલતો ઐકદમ ઝુંમળાઈ મયો, તેનાથી વધુ દમ ન લેવાયો, તેના હાથ પગ લુલા બની જઈ પોતાનું કાર્ય કરતા અટકી મયા, તેનું મગજ ચક્રમય યમ ગયું, અને અધાસ—! તેની મગજશક્તિ પોતાનું કાર્ય કરતાં અટકી મધ. તેની માદદાસ્ત સક્રિત યુગ યમ મધ...તે પુટી પડ્યો.

અકરણુ ૧૦ તું.

“મધરાતનું મહોતમઃ”

કેટલેક વારે પુરશેદનું ચક્રમય યમયું મગજ ધીરે ધીરે ચાંત થવા માંડ્યું, અને તેને યું બનયું હવે તેનું બાન આવયું. તેણે પોતાની આજી બાજી પોતાની હીલચર પડી હાથ તે શોધવા આગુરતાથી હાથ ફેરવ્યો, પણ તરતજ બધે સરપે દંખ માર્યો હાથ તેમ ખેંચી લીધો, કારણ માહોતની ઠંડી આદમાં તેની તરવારનો ભોમ યમ પડેલો ઐક જંગમી નળદીકમાં પડ્યો હતો, જેની કાટેલી સાલિથી ઝઝળતી માયાની તાળકી ઉપર તે હાથ અથડયો હતો. તેણે

વધુ-સંભાળથી ખીજું આજી હોય ફરવયો તો તે હાથ સાફથી મરાવેલ
 આભોઆમાં માળાયો, અને વધુ-મગજ થાતે મતાં જણાયું કે યુદ્ધ તે પોતે
 પણ લોકીના આભોઆમાં જ પડેલો હતો ! ફરવા કમકામ તેણે આંખો
 ખોલી, પણ તદ્દન અધારે 'માલમ' પડ્યું. તે હડીને ખેડો અને આંખો ચોળી
 ફરી એક વાર આંખો તઢીં નજર ફેંકતા, કેટલેક દુર તેને સેતારાઓની ઝાંખી
 રોશની દેખાઈ. તે તરફથી મંદીરમાં દાખલ થવાનો દરવાજો હતો એમ તેણે
 અનુમાન કર્યું. તે લયડતાં પગલે હઠ્યો તો તેની નજરે જ્યાં અગ્નીકુંડ હતો
 તેમાં હજી પણ ઝાંખા આતશ પળરતો હતો. તે તેની આમળ મચા અને
 ત્યાં માસ પ્રેલું હવું તે આતશ ઉપર નાખ્યું, અને એક બળતું તણુયું
 લઈ મહાકાશીની મુરતીવાળા ઝોરડા બાહરની દીવી સળગાવી, અને બેબાબરી
 જેવી નજરે પોતાની માહુરદાર ક્યાં પડી હતી તે શોધવા લાગ્યો. તેની
 ઝગુની ચમકીરના ભયંકર ભોગ લોહીના આભોઆમાં માહોતની ઉંઘમાં
 પડેલા હતા તે સીવાય ખીજું સાં કંઈ હતું નહીં. જરબાતુ તો કેડે જણાઈ જ
 નહીં ! એક પળ તે કપાળ પકડીને ચક્રમાં હલો, શું તેણે જરને કાઠીમાતાના
 ભોગ તરીકે ભેઈ જામમ માહોતના પંજમાંથી ઠોડી ન હતી ? શું તે એક
 સ્વપ્નનાજ હતો ? પણ નહીં-ચોડે દુર પડેલી હાથીની કુંઢે તેનાં ચક્ર દુર કર્યો તે
 બનાવ અચીતજ બન્યો હતો.

ત્યારે જરવું થયું શું હતું ? તેણી ક્યાં ગઈ ? તે એકાએક પેદામ કેમ
 બની ગયો હતો ? શું કોઈ ઝેરી વનસ્પતીનાં ધુમાડાથી તેને લાઇલાજ
 બનાવી, પેલો ભયંકર વડો આહમણુ તેની દીબબરને કેડે હઠાવી મચા હશે ?
 ત્યારે તે ખુની આહમણુ તેને કાંઈ છવતો રહેવા દીધો હશે ? શું તેને મુવસા
 ધાર્યો હશે ?

તેનાં સવાલોનાં જવાબ તેણે કાતરમાં પોતાનેજ પાછા આપ્યા. તેણે
 પકડો ઠરાવ કર્યો કે તે ભયંકર મંદીરનું પ્રુણુપ્રુણું ફરી વળી જરબાતુનો
 પતો મળવવો, અને જો જરજ પડે તો તે જગ્યાનો પથ્થરપથ્થર તળે ઉપર
 કરી નાંખવો ! પોતાની માહુરદાર ખાતર ખેલેલ જલમતો ખેંચી, જ્યારે તેણીને
 કમકમાત ઉજાવનારા માહોતમાંથી બગાવી ચક્રો, ચારે બાલીમ તકલીરે દેખે
 દીધો હતો. વળી તેણે વીચાર કર્યો કે જેહન નવાજ ક્યાં હશે ? તેનાં દુઃખી
 મગજમાંથી અનેક ખ્યાલો નીકળવા લાગ્યા, જેથી અધીરો બની તેણે ઝંખથી
 જમીન ઉપર પડેલી પોતાની તરવાર હાથમાં ભેઈ, તે હીંમતથી કાલીમાતાના
 મુરતીવાળા ઝોરડામાં દાખલ થયો. તે ભયંકર દેખાવની મુરતી ઝાંખી
 રોશનીમાં વધુ વિદ્વાજ દેસતી હતી. તેણીની લાલ માણેક જડેલી આંખો ગોચ
 ખુની અનેલી કોઈ દાંડલુની હાલત બતાવતી હતી.

તેણે અહીં તહીં જમીન ઉપર કોઈ બોમરાની હસ્તી હોય તેની શોધ કરવા માંડી, પણ કશી નીચાણ જણાઈ નહીં. તમારું આહર નીકળી આહરનાં મોઠા અંધારા હોલમાં પુણે પુણા તપાસમાં પણ કોઈ જાતની શોધ થઈ નહીં. નીરાય—હાલમાં નીરાય જાતી શું કરવું તેનાં ખ્યાલમાં થોડીક પણ તે ઉભા. એકાએક તેનાં ખ્યાલમાં અલલ પડી અને તે ચોંકી ઉભો. તેણે કંઈ દુરથી આવતો કોઈ ઇતથાનનાં દુઃખનો પોતાર સાંભળ્યો. પણ કંઈ બાજુથી તેમણે સમજ પડ્યું નહીં તે કંઈતું રહ્યું કોઈ ધેરાયથી જગ્યામાંથી આવતું હતું, એમ તેનાં ઇલાખમાં અવાજ ઉતરી તેણે અનુમાન કાઢ્યું તે કંઈક વીચાર કરી જમીન ઉપર કાન દાખી સાંભળવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો. આહ! તે કોઈ ફરવાક અને માહિતમનો ગોતાર જમીનનાં પટમાંથી આવતો હતો! મંદીર માં કંઈ ભોંયર ખચીતજ હસ્તી ધરાવતું હતું. મધરાત સમયનું તે રહ્યું તેનાં જાનનાં રૂવેરવાં ઉભા કરતાં હતાં, એટલું કંઈવારસીક અને મમળીન તે લાગતું હતું.

તેણે બેમાખરા જાતી એકવાર ફરીથી ઝાપી તપાસ કરી તે ભોંયર શોધવા કોશિશ કરી. વારંવાર જમીન ઉપર કાન દાખી સાંભળું નીર ક્યાં વધુ હતું તે તપાસવા લાગ્યો. તેની તે તપાસમાં એક વખત અવાજ એટલો તો નજીક લાગ્યો કે તેણે ખાત્રીથી માન્યું કે તે ભોંયરામાંના કોઈ ઇતથાનની બહુજ નજીક હતો. તે જગ્યા સંભળથી તપાસતાં સખત ફરસખંદી સીવાય કંઈજ શક નેતું જણાયું નહીં. ઇતથાનનું ભેજું ખચીત મહાન તરકચકતી ધરાવતું પુર વાર થયું છે, અને તે શકતીની બસંકત પુરશેદ ઉપર વધુ ઉતરી હતી. તેણે અવાજ જમાંથી વધુ નજીક સંભળાયો હતો તે જગ્યાથી થોડે દુર આસપાસની જમીન ઉપર કાન દાખી સાંભળવા મા. સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો તે તપાસવા માંડ્યું. તેની બટકળ ખરી પડી, ફક્ત એજ બાજુથી પુટલો સાદ સંભળાયો એ એટલે તેણે અનુમાન કાઢ્યું કે ભોંયરાનો તે બાજુ કોઈ મરગ હોવા થીજ સાદનો ધ્વની દોડતો હતો. તે ચોંકસ દીધામાં વધુ ધ્યાન કરતો આ મળ વધ્યો અને જોયું કે તે દીધા તેને કાલીમાતાના ઝારડા તરફ દોરવી લઈ જતી હશે! ત્યારે શું ભોંયરાનો મારગ માતાની મુરતીના ખંડમાં કંઈ હશે? તેની બાંકી તપાસમાં તો તેણે કંઈજ માલમ પડ્યું ન હતું. તેણે ફરીથી મુરતીના ઝારડાના ઉંબર ઉપર કાન દાખ્યો તો તેની તરફ સારથી જણાઈ ખચીત મુરતીની ઝારડી સાથે ભોંયરાનો સંબંધ હોવાનું એમ.

ઐક્યાર ફરીથી ધમધમતાં છગરે આ અરધ અધારા ભયંકર સુરતીવાળા ઝોરદારમાં દાખલ થયો, અને ખુલ્લે ખુલ્લે બારીક તપાસ ચલાવી પણ કોઈ છુપા મારમની નીચાની જણાઈ નહીં. તેણે વીચાર કરી જોઈ ઉપરથી નજર મસેડી બીંત ઉપર તપાસ ચલાવી પણ તેણે જમીણામ પણ મીંડુ આવ્યું.

હવે ઐક્ય સવાલ, જવાબ વગરનો બાકી રહ્યો હતો, તે એ હતો કે અગરજો બીંતમાં નહીં કે જમીનમાં નહીં તો જ-તો ક્યાંથી મળે? દરેક પળ તેને અકેક દીવસ જેવી લાંબી લાગી. બસ વીચાર અને વીચારજ. પણ આહ ! એકાએક તેની આંખો ઉઘેરી તરફ ચાલીએ ખાલી મળી જોઈ. ફરીથી તે ધ્યાનથી ચાટેથી બળડ્યો. “અગરજો બીંતમાં નહીં કે જમીનમાં નહીં તો ઝોરદારમાં જે કાંઈ બાકી રહ્યું હોય તેમાંથી પતો મળે અને તે ખાલી બીહામણી ઝોરદારમાં તો બીજું કાંઈ ન હવું-ફક્ત મહાકાલીની ભયંકર સુરતી ! એટલે સુરતીમાંજ કેઈ ભરમ છુપાવેલો હતો.”

તેને આ ખાલ ઐક્યો તો ખાતરીપૂરવક લાગ્યો કે તેને એકે તેમ, સીંદુર, રંગ વીચેરથી લપટાયથી તે વીકાલ સુરતીને કાંઈ લગાડી કોઈ છુપા મારમની ચાત્રી માટે તપાસ કરતાં કમકમાટ છુટા, છતાં તેણે પોતાની ંહાલી મોહોરદાર જરને ખાતર તેમ કરવા પણ દીલ ચલાવ્યું.

અહીં તહીં હાથ ફેરવી જોતાં તો કાંઈ માલમ પડ્યું નહીં, - પણ સુરતીની પીઠ પાછળ તપાસ કરતાં અચીતજ તેની યુવાનીનો પાર ન રહ્યો. કોઈ છુપી ચાંપ તેની શોધ કરતી આગળીને અથડી, અને પીમાં ઘોંઘાટ સહીત, સુરતીની પીઠમાં બાકોર પડ્યું ! હવે રૂદન કરવાનો અવાજ જરાપી શું મલાયા વગર ખુલ્લો કાને પડ્યો.

તે એક એવા છગરનો જરપોસ્તી હતો કે કોઈપણ મકાનનાં જોખમથી કદાચજ ઠરી જઈ પાછળ હટે. કોઈ અણબધા પાતાળનાં પટામાં જવું, તે પણ આસપાસ ફરમોનોની ચાલુ ધાસ્તી છતાં, એ અચીતજ જોખમભર્યું હતું તોપણ તેણે તે જોખમ ખેડવા હીંમત કરી. સુરતી આમળની ઝાંખી બળતી દીવી ડાબા હાથમાં લઈ, જમણા હાથમાં નાગી તલવાર ઝોસ્તવારીથી પકડી “મથા તારી મદદ” બોલો બોલો તેણે જાંબરામાં ઉતરવા માંડ્યું. દીવીની શેશનથી તેની નજર પેટામાં જતાં ખડકમાં દોતરેલાં જમણીયા જણાયા, તે રૂંધે જમણીયા ઉતરી રહ્યા પછી ભોપરાની સપાટ જમીન આવી, માથે હાથે દીવી ધરી તેણે ધ્યાનથી તે જગ્યા તપાસી: તે દાદર આમળથી ફક્ત ૩ ફીટ મહાંજી અને આગરે ૯ ફીટ હાંચી મહી શરૂ થતી હતી, જે અચીત

ભીતરનાં બોયરાંઓમાં જવા હોવી જોઈએ. ચાલુ હાથ અફસોસ કરત, ધનશાનને અવાજ સાંભળી ન તેની મદદ આવતો હોય. યુમ પાડી તેને ધીરજ આપવા તેણે વીચાર રાખ્યો, પણ તે ખ્યાલ તેણે તરતજ ખંચી નાંખ્યો કે રખે તેનાં અવાજથી પેસા કંઠે ભરાય. ભયંકર રાક્ષસી બ્રાહ્મણ કંઈ નથી આફત તે બોયરાંમાં તેને માટે ઉભી કરે.

આથી તે ધ્રુપયુષ થોડુંક ચાલ્યો કે તેની નજરે ખડકમાં ખડમવ્યડી કોતરી કાઢેલી એક ઝિરડી યા કુદો દેખાયો, જેમાં કોઈ ધનશાનને દોડાથી સીકડેલો ભીંતમાં જડેલાં બોખંડનાં કળાં સાથે બાંધ્યો હતો. તે કોઈ કમચળત ધનશાન ખચીતજ મરદ હોવો જોઈએ એમ તેનાં ધોધારી અવાજ ઉપરથી પુરસેદે શરૂઆતથીજ માન્યું હતું. તે કોઈ કેદી પોતાની નજીક આવેલી ભયંકર સરજતથી હેબત ખાઈ જઈ ભારે દુઃખથી રૂદન કરતો હોય ખાકમાં પડ્યો હતો. તેનાં ડચકાં તે ભયંકર જગમે ઘેરાઈ જઈ મહુ ખીલામણા પડયા પડતાં હતાં તે બરએસ્તે રિયતીનાં સંખસને જીંઘ પુરસેદનું દયાળુ પારસી છગર બહુ બળવા દાગ્યું. તેણે ડીવી બાજુમાં ઝુકી પોતાની તરવારથી લોખંડનાં કળાં સાથે બાંધેલું દોરડું કાપી નાંખી તેને છુટા કર્યો. તે કેદી પોતા ઉપરની આફતથી એટલો તો ગાફેલ બની મર્યો હતો કે તેનો છુટકારો થયો હતો એમ તે માનીજ પણ મકયો નહીં. જ્યારે ધીરથી પુરસેદે તેને ચત્તે કર્યો અને હાથ પગ ઉપરનાં બંદ કાપ્યા, ત્યારે તે દુઃખી સંખસે અબી કરગરતા અવાજે હાથ જોડી આનેજી કરતાં કહ્યું:-

“ઓ મનુષ્ય ! જો તારામાં ધીરવરની કૃપાનો જરાપણ અંશ હોય તો મને ભયંકર કાલીમાતાનો ભોગ નીરમાણ કરી કમોહોતે મારી ન નાંખ ! મેં અત્યાર સુધી કોઈ મનુષ્ય કે મનુની હત્યા કરી નથી, પણ અલેનીશ દક્ષણા આપી છે, સદાવૃત્તો ખોલ્યાં છે, મંદીર બંધારી આપ્યું છે, મંમા-મનુના ઉપરનાં પવીત્ર ક્યળોની યાત્રાઓ કરી છે, માટે મારા જેવા નિર્દોશને શું કામ ભોગ આપે છે ! મારા ઉપાસકોના ઉપર દયા કર ! હવે, હું અહીં સપત લઈ છું કે રતનપુરના રાણા ઉપરનું મારું દેવું ચુકવું છે એમ લખી આપીશ... હવે, મારી પુણી અરધી હિસ્સો તને આપજા હું કસમ આઉં છું ! બસ, મને જગ્યાની-અગ્યા ! ! ઘાતથી મોહોતે મરતાં બચાવ !

“અય કંગાલ બાઈ-હાઈ !” દયાળી રાક્ષી મમતાથી તેની પીઠ ઉપર હાથ પસવારી પુરસેદે તે સંખસને ધીરજ આપતા કહ્યું. તારો છુટકારો કરવા ખુદાએ મને આ જગમે મોકલ્યો છે, માટે હાથ કર, હડી જ અને જાહેર નીકળી છુટાપણાની ઝોખી હવા દમમાં લે.”

“શુ ?” એક પણ યુગ્મનીથી તનની રસેરમણી ચમકી તે કંઠાલ સંખત પુછવા લાગ્યો: “મારે છુટકારો પાપ છે? હું શું જાણુ છું કે સ્વપ્નો. જોઈ છું?” પણ પીછ પળે એક એક તીરાશ ચેડેર માથું ધુણાવતાં બોલી ઉઠ્યો: “ના ના, તું મને અહીંથી ફોસભાગી ઉપર લઈ જઈ ભયંકર કાલીને! ભોગ આપનાર છે ક્ષમા કર. આ મલુકા! તારી છંદગી નેટથી તને વઢાવી છે તેટલીજ મને મારી પાછી છે, હજી પણ મારા બાળગોપાળ ઉપર ક્રોધ કર,” એ મે હાથ જોડી કમરતી તળે તઈ પુરોહિતાં પગે બાંધતા કહે:—

“હઠ—જલની વઢ, ફાળી ભણ! હું તે મહાન સાહેબ જેણે તુંને મને મને પેલા કર્યા છે તેના કલમ ભણ કહું જી, કે હું તારો આ ભયંકર મંત્રી રમીશ છુટકો કરવા મહુ આપુર છું. જો મારો પેપક! હું બ્રાહ્મણ ની પેપક એક ક્ષત્રી છું.” કીમવી તેના અમ માંથી પડી ઉઠાડતાં પુરોહિત સમજ આપી.

તે કોઈએ પડેલીજવાર કંઈક શાંત બની પુરોહિતાં મહેરા મખ પહેલાં જો કું, અને પછી તેનાં પેપક ઉપર ઝડપી અસમા ફેરવી જઈ અમારથી પોકારી ઉઠ્યો:—

“હું કરે : દેવતાઓનાં તારી ઉપર આશીર્વાદ ઉતરતો! ખચીતજ તું પુરોહિત અને વ્યાણુ કવ દેવાન છે, તેથી મારી ખત્રી છે કે તું મને છળ-કપટથી મારી ન નાંખ!”

મકરણ ૧૧ મું.

“માણિક્યંદ શાહકાર.”

તે છુટકારો પામેલો કેવો લાડતે પમલ પુરોહિતી પુઠે પાલવા લાગ્યો. તેઓ ધુપધુપ ભાવેરા ઉપર જવાનાં પગઠવાં સુધી આંખો કે એકએક પુરોહિત અંદરી-જઈ તે સમસનો હાથ કાંડીમાંથી પકડી લઈ ઝડપી ઉશકેરામલા સાદે સાંગલ પુછવા લાગ્યો:—

“જ્યોત્સ્ના જલદી, નારા ઉપરાંત ખીજ કેટલા ભોગ મારેનાં કમનસીબો જામ: દોજે કયાં પુરાયલા છે? જવાબ દે-શું એક સ્ત્રી: કહી અંદર નથી?”

“તેનાં આંખો અસોધારણ રીતમાતથી તે કાંઈ એક પળે કંઈ એક મમરાઈ ઉભો,

“બોલ-જાલદી ખુલાસો કર? મને એક મળતી ધીરજ નથી.” અધીર ઉશ્કેરાયલા અવાજે પુરશેર પોકારી ઉઠ્યો.

“મને અમાવતાર શુરવીર રજપુત-મારા ઉપરાંત હવે શીજો એક પણ કેદી ભાંયરામાં નથી. હા-એક રંજને જેવી બાળા હતી ખરી, પણ હામ તે ખીચાઈ તો કમોહોતે કેટલા કમાક અમાઉની મારી મધ છે. તણી ઉપરની વિકાળ મહાકાલીનો ભાગ બની છે.” અને તે કેદી કમકમી ધુન્ધ્યો.

“તણી એમ ના બોલ. તેણીને ભયંકર માહોતત દામામાંથી મં છોડવી હશે.” પુરશેરે તરતજ તેની લુલ્હ ભાંજી જવાજી રાધો.

“પરમાત્માનો કૃપાળુ છાંયો સદા તારા ઉપર રહેજો, મહાદુર રજપુત. તેણે ખરાં દીબધી આશીર્વાદો કહ્યું,” “મર જવાનીની વસંત રતુમાં કમકમાટભર્યાં મોહોતે મારયા જવા માટે નિરમાણુ કરેલા ભોમોત સહાય થવાનું કાર્ય મચીતજ પરમેશ્વરની મયંસાં પામે છે.” તે લામણીથી બોલ્યો.

“ચાલ ભાઈ, ઉપર આવ આપણે વધું તપાસ કય.” પુરશેરે નિરાશ સાદે અરજ કરી.

તેઓ કંઈ પણ વધું બોલ્યા વગર ગુપચુપ મુરતીની પીઠ પાછળથી ઉપર ચાલ્યા, અને ઝીરડીની બાહરે ગયા. એકવાર ફરીથી ન ધારેલી છુટાપણાની હવા દમમાં લેતાં, તે કેદી જીગરનાં આભારનાં ઉમરાળાં પુરશેરને વળગી પડ્યો.

તેઓ તે મંદીરની બાહરનાં મોમાનનાં એક આઠ હેકળ બેઠા. ભગભગ પરોઢ્યું ફાટવાની તકથીરી હતી.

પેતાની ભવીબની વહાલી મોહોરદાર વીસે કંઈ પણ વધું અગર મળવાની પુરશેરને મારી જણાસા હતી, તેથી નેણિ ફરીથી જરમાનું વીસે સવાલ પુછ્યો; જેના જવાબમાં તેના સાંજે જણાવયું કે એક બાળાને મધ કાણે સહવારે ભાવી કેદ કરવામાં આવી હશે, અને રાત્રે માતાનાં બળાદાત માટે જોર જીલમથી, પેલા ભયંકર રાક્ષસી ધર્મગુર અને એક જમથી મળી ધસડી મયા હતા.

પુરશેરે નીરાશીથી માં કુમલાવ્યું.

“અલુજાણા પુરૂષ તાર નામ શું અને તું જાતનો કોણ છે?” પુરશેરે સવાલ કર્યો, અને તેજ વળ પરોઢ્યું ફાટ્યું અને પુરશેરે મહદનાં નરમ સોનેરી હી જો. તે બેમાનાં સખસનાં મોઢક: ઉપર પડ્યા, જેથી પુરશેરે તે એહેરે પુરશેર નીરખ્યા: ભગભગ ૫૦ વરસની ભરતીમાં આવેલા તે સખસનો

એકેથી લાંબી મરાવદાર મુજ અને બરેલાં લોહીમાર માઠાંથી હમામધાર ફોરતો હતો. તેની કાલી નરમ આંખોમાં મરવાદા અને દમા, જ્યારે પહોળા ચકચકતા-કપાળ ઉપર સોન અને આત્મજ્યોતી રોશની ચકચકતી હતી. તેનું બરેલું અંગ તેની સુખવાસી જીંદગીની સાદેલત પુરતું હતું. તેનાં આબરુદાર મેઠકચ દેખાવે, કુદરતી રીતે પુરશેલું જીમર તેની લરક દીલસોજ અને મીનતાથી ખેંચાયું.

“બીરા કાત્રી-માર નામ માણેકચંદ નગીનદાસ છે, અને હું શ્રી આંક-લેશ્વર શહેરનો એક આજેવન શ્રાવક સાદુકાર છું. મારા માઠા કરમના ભોજે મેં એક વેળાનાં રાજકુંવર દુર્વાનસીએ નાણાની મોટી રકમ હજીજી આપી હતી. તે ધીરમાને આને પાંચ વરસ વીતી મળી છે. અને સાધારણ દરે બાળ મજૂતાં તે હજારો રૂપાનું દર વરસે થયું છે. દર સાલ કુંવર મને ખાત્રી આપતો હતો કે તે આવતાં વરસે મારી સુદલ રકમ તેનાં ઉપરનાં બાળ સીકે પગાર કરશે. આ વરસે તે આવીએ મેઠો, એટલે મને આશા આવી કે નાણા હવે પગાર થશે. તેથી જ્યારે મને દુર્વાનસીએ પ્રુદ પોતેજ કેહેણુ મોકલી રતનપોર બોલાવ્યા ત્યારે તો મારી આશા ફજીણત થવાની દરેક વધી હતી. મેં વર્ષો અગાઉ એવી માનવા લીધી હતી કે જો આ મોટી રકમ, જે હું પાછી મેળવવાની આશો રાખતોજ ન હતો, તે જો મને મળે તો મારે પત્રીત વીર્ય “અમરકંટક”માં સદાવૃત્ત જંધાવણું અને અહોનીમ છુખાને જમાડવા, તમે તે ઉપરથી સમજી શકશો કે જ્યારે રાણાનું કેહેણુ મને મળ્યું ત્યારે મારી ખુશાલી શા માટે વધુ હતી. હું રાણાના દલ સાથે રાજધાની રતનપોર તરફ આવતો હતો, તેટલાં એકાએક જંમલમાં એક અંધકર દેખાવતો રાક્ષસી બ્રાહ્મણ અને ત્રણ છુત્રી જેવા જંમલીઓ હમારા ઉપર તુડી પડ્યા. પેલા રાણાનો બિચ્ચા તો કંઈપણ મારો કે પોતાનો બચાવ કરવા વખત તરતજ કેઠે નાસી છુપાઈ ગયો, અને હું હર્ષાવાર વખત એટલે લાચાર બની ગયો. તે હુંદારાએમ મને મોડા ઉપરજ આંધી દઈ દેડે કયો, અને અમે એક ઝાંપી લાંબી ઝુસાફરી કરી. નદી, નાળાં, ટેકરી અને અરણ્યના હુંદા છુપા મર્ગોમાંથી અમે કક્ષાકો સૂધી ઝુસાફરી કરી, છેવટે આ હંમર ઉપર ચઢ્યા. તે ચળસોની ઝુસાફરી વેળાની વાતચીત ઉપરથી મને જણાયું કે મારી સાથે દોઝો રમી મને સપડાવવાની ખાસ મોઠાણુ અગાઉથી રચાઈ હતી; તેમજ જ્યારે રાણાનો સાથી વફાદાર અને બહાદુર ગણાતો નોકર જમપાલ, તે હુંદારાએ સામે જગ પણુ લડવા વખત નાસી ગયો. અને તેની પુઠે કોઈપણ દોડ્યુંજ નહીં, તે અતાવ ઉપરથી પણુ મને સમજી જતાં વાર ન લાગી કે રાણાએ મારી હજીજી

લીધેલી માટી ગુફા પાછી ન આપવાની બદનીબાઈ મારો દગાથી કાઢે કાઢવા કવત્રું રચું હતું. આ બાબત જ્યારે મેં પુરું સમાજથી વીચારી જારે મારા માથાની આશા છોડી, વીધ્યાચળ પર્વતોમાં આવેલા પ્રખ્યાત મહાકાશીનાં મંદીરમાં મનુષ્યનાં ભોગ વા વાર અપાતા હતા તે અને ખબર હતી, અને જ્યારે મને પહાડી પ્રદેશમાં ભાવી, આ હુંગર ઉપ નાં મંદીરનાં ભોજનામાં પ્રવેશ, તેજ વળા મેં ખાતરીથી માન્યું કે મારી છાંદશીના યોગ કલાકો આ સુંદરી ઉપર આવી હતા, કારણ હું વીકાળ લાહી પીનાર કાલીમાતાનો નીરમાણ લયભો ભોગ હતો. આ મારી સાદી પ્રમાણીક કહાણી છે?" માથેકલાવે બાલકું મુકું કરી આસપાસ નજર ફેંકી.

તે કહાણી સાંભળી પુરોહિત દીલસોજીથી જવાબ દીધો:—

“અહીંસા! બાઈ માથેક્યાંદ...રતનપોરનાં હાલનાં કુછંદી રાણાની બદમાશી, છળપટ અને નચણાપણનાં જેમ તમે ભોગ બન્યા હો. તેમ મારી પણ હાલત છે. મને જરાબર માદ છે કે જ્યારે રાણાનાં અંદાજ બેખાને હમે જમજમાં પકડી બાતમી માટે સજા કરી, ત્યારે પોતાનાં અંકરારમાં તે બોલ્યો હતો કે તે અંકલેરવર તમને બોલાવવા આમ જતો હતો, અને તે વળાજ હમુને તે સજાસ તેમજ રાણાની મતજાલ ઉપર થક ઉત્પન્ન થયો હતો.”

અંકવાર ફરીથી પુરોહિતને પોતાની ધર્મીયાણી જગ્યાનું મારું હુંગરમાં તાજ થઈ, અને તે બેહદ નીગરીથી બેચેન અને દલગીર બની કેટલીક વાર સૂધી ત્રીચાવંત બની ચુપ બેઠો. થોડીતાર રહી કોઈ ચોક્કસ ઠરાવ ઉપર આવી તે જીરુસાથી હોલો થઈ માથેક્યાંદ તરફ પોતાની ડુંખી નજર ફેંકી નોલી હત્યો:—

“હો માથેક્યાંદ, હવે એક પણ પણ અહીં બેસી રહેવાનું વાજખી નહીં કહેવાય. અમરભો તે કુછંદી, હૈયાંસના, હુટાર સાહીના અંરાસ્યા રાણાએ તમારા તેનાં ઉપરનાં બેહદ અહેશાન છતાં, અપકારમાં તમારો જીવ લેવા કોશિય કરી છે, તો એક મરદ તરીકે તેનું જીવન-વર લેજો! જ્યારે એક તુચ્છ મીઠો પણ પોતાનાં બદન ઉપર જગ મુકા કચડનાર સામે ઉડી, લડી પોતાનો માણ બોલવાનું વાજખી માને છે, તો શું તમારા જીવો એક કરોડપતી સહુકા હાથમાં ચુત પહેરી ચુપ બેસી રહે! આ બદમાય ગરાસ્યાએ મારી છાંદશીનાં સહી સુખી રસાકે મારાં તે સુખનું ખાણું દગાથી છીણી લીધું છે, તે ઘડીયીજ આ છાતીમાં મીનો-એક સાચો મરદનો પમુધગના અમારે

જેવા બળતો કીનોજ વસે છે-, મારી જાંઘીની જોત બળવવાનો દમ પશુ બસ કીનો અને કીનો લેવાનીજ હવા સદા હરદય બહાર કાઢે છે; મારી આ કંગાલ હસીની ઝમ્કી નેમ બસ કીનો અને કીનોજ છે, ખુદ મારા જીવાની જાંઘીની મારા પશુ કીનાનાં ખ્યાલથીજ ભરાયેલી છે! છેક વરીયાવ કસનાથી મારા કીનાનાં શીકારની શોધમાં હું ગાંડો શીકારી બની જાંમણ, વેરાનો, પર્વતો અને નદીઓમાં રજળતો ફરું છું. ઉઠો-આપણુ મહ સાથે હાથ અને છમર ભેડી આપણો હકદાર કીનો તે કરીપણુ ઉપર લઇએ.”

“આજુબાજુ વીરનર,” માણિક્યદે ભારે અસર પામી, બહુદ વખાણથી પુરસ્કૃત મરહાનગીભર્યાં બેહરા તરફ જોઇ બોલી ઉઠ્યો:—

“જોકે તારો પોચાક, અને દેખાવ તને એક બહાદુર રજપુત તરીકે જાણાવે છે, પણ હું તારી બોચા ઉપર યીપામી ગયો છું કે તું એક શુરવી રતેઓનો પારખી છે. પાંચશીઓ જેઓ ગોરા, શુરા, ધીર અને વીરા ગણાય છે, હું મારો વખાણતાર છું. તારો કુદરતી મરમ જુસ્સો, હંદાર ખવાસ અને એક વરીયાવ સુધીથી આવા વીંધ્યાચલનાં ઘોર જંગલો, કુંગરો, કોતરો અને વેરાનોમાં એકબો બઠકવાની કીંમત હદાયજ યુજરાતની પીછ મળતો એક પુરુષ કરવાની શરકથી ફરે. લે મારું અભય વચન આપું છું કે હું હુરયા નીમકહુરામ રાજા ઉપર વેર લેવા, તેમજ તું જે કીની શોધમાં-નેમ દમપંતી નગરાબની શોધમાં હંડા કોતરો અને કુંગરોમાં મઠકતી હતી તેમ—તું મઠકે છે, તેમાં મારા અખુટ ખન, તન અને મનથી સહાય ચર્ણ, અને ધૈર્ય તેમાં મને મદદ કરે.”

“આફીન! ઉપકાર થયો.” પુરોહિત પુશાધીથી બોલી ઉઠ્યો. “માણિક્યદે-માદ રાખજો કે તમારા મારા ઉપરનાં વીચાસમાં કદીપણુ પસ્તાવા થયેજ નહીં; એક કરતાં હંમેશાં બે માથાં સારા. મારો ભ્રમો હપદીન સાથી સોહરાબ વહાનનાં બીધે શુભ થયો, ત્યારથી હું મહુજ કંઠાળ બની ગયો હતો, પણ હવે આપણુ મહ જણુ એ જ નક્કી નેમનાં અને દ્રઢ નીશ્ચયનાં હોવાથી ધણી ધણી ઉલ્લસાઈ કરી ચકચું.”

આટલું બોલી, તેણે કુંકંદી રાજાએ વરીયાવમાં ખુદ તેનાં લગનને દીને જરખાડુ અને નવાજને જાંઘી કરતાં ઉપડો જવાનાં કેકરમથી બહુતો રોષે કુંકંક મસલત કરી આખરે તેઓએ રતનપોર જઈ ત્યાં બદમાશ દુર્યાન-જીંગ રાજા ઉપર વેર લેવા કસદ કર્યો, તેઓ વીંધ્યાચલનાં પર્વતોમાં હોવાથી

લાંથી રતનપોર થયે લાંબે છેડે હવું. તેમજ જંગલનાં છુપા ટુંકા મારગોથી તેઓ માર્ગતગાર ન હોવાથી, તેઓએ વણજાર મારગેથી રતનપોર જવા ઠરાવ કર્યો.

તેઓ બંને તે બધલીના મહીમાતાનાં મંદીરવાળા ડુંગર ઉતરી નીચે ખીણમાં આવ્યા, જ્યાં પુરશેદનો ઘોડો ચરતો ફરતો મળ્યો. એક ઘોડા ઉપર તેઓ બંને બેઠી, પશ્ચીમ દિશા તરફની રાહ પકડી. કેટલાક કલાકોની ઝડપી મુસાફરી પછી, તેઓને એક ટેકર ઉપરથી દુર નેગાહ ફેંકતાં, કેટલેક દુર આવેલાં એક નાળાને કાંઠે એક છાવણી દીડી, અને વધુ ધ્યાનથી અવલોકન કરતાં તેઓની ભારે પ્રશંસા વચ્ચે જણાયું કે તે એક વેપારી વણજાર આસામશ સેવી હતી. તેઓ આશાવંત જગરે તે છાવણી તરફ આગળ વધ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

“ઠગોના સપાટામા.”

ગીચ જંગલોમાંથી પસાર થતાં તેઓ એક એકાંત શાંત મતીથી વહેતાં નાળાનાં લીલી વનસ્પતીથી ભરપૂર કાંઠે આવી પુર્ગા, કે જ્યાં તેઓએ દુરથી જોયલી મુસાફરોની છાવણી આવેલી હતી. તે બપોરના વખતે હતો, જે વળા સર્વ ચરંડાચરંકા તપોરાથી જમવા ઝડોનાં ચીતળ છાયા હેઠળ આરામ લેતાં હતાં. રંગબેરંગી તંબુઓવાળાં તે રમણ છાવણીમાંનાં માણસો અહીંતરી આરામ લેતા ટોલવ્યા કરતા બેઠા હતા. એક માદા વડનાં ઝાઝ હેઠળ એક બાવરચી આતથ રોયન કરી ખાણું પકાવતો હતો, જેના ખોરાકનાં સુમધથી છુપ્પ પ્યાસથી હેરાન થતા પુરશેદને ખાણા માટે વધુ અધીરો અને તબક્કામર બતાવ્યો.

તે છાવણીમાંથી તેઓને આવતા દીઠા હોવા જોઈએ, કારણકે જેના તેઓ નજીક આવ્યા કે તેઓને બાઆબરે પધારવા માટે ઇજન કરવા એક માણસ તેઓ તરફ આવતો હતો. તે ચખસે તેઓ બંનેને માનથી નમી સંધામ કરી છાવણીમાં પધારી મેહેમાન બનવા આમંત્રણ કર્યું, જે તરતજ આટા ઉપકારથી બહાલ રાખવામાં આવ્યું. તેઓ ઘોડેથી ઉતાર્યા કે તરતજ એક માણસે ઘોડા આવી તે ઘોડાને કબજે લીધો, અને તેની બરદાસ્ત લેવા લાગ્યો.

તે શખસ તેઓને એક નાના ખણ સાગી રીને શણગારેલા તંબુમાં લઈ ગયો, અને જીવને તાકડક આપનાર શખતરી તેઓનાં સુખમાં મગાને અને પેટને તાકડક આપી. સ્વાદીષ્ટ પુલાવ અને ખીજી વાળીઓ ઉપર ઉલટી પુરશેદ હુમલા કરતો હતો, જ્યારે માણેકચંદને ખાસ હીંદુના યોગ્ય આપવામાં આવ્યો હતો. તેઓની મહેમાનગીરી કરનાર શખસે ખુલાસો કર્યો કે તે જાવણીમાંના સુસાહરો સુસહમાન હતા, અને તેઓનો શેઠ શેખ રહીમખાન પગલનો એક જાણીતો વેપારી હતો, જે હૈદરાબાદમાં માલ વેચી, નવીતાઈથી અગેશ આરામમાં સહેલ કરતો શુલઝાર યુજરાત માંત્ર યજ, પંજબ જનાર હતો. તેઓ ખાણા બાદ તેઓને કંઈકવાર આરામ કરવા દઈ તે શખસ તેઓને શેખ રહીમખાનની સુમાકાતે લઈ ગયો. એક માઠા તંબુમાં હંચા ધરાની માળીયાની બેઠક હતી, જ્યાં બપોલમાં પોપાકમાં શેખ રહીમખાન બેઠો હતો, જેની આસપાસ તેનાં સાથીઓ પણ મંભીર અવ્યથી બેઠા હતા. રહીમખાને મારે તાલીમતવાઓથી તેઓની ખેરખાશયત પુછી, પછી બહુ નામુકાઈથી બહી વચ્ચી માફ પહેલાંથી જ માંગી તેઓ ક્યાં જનાર હતા તથા કાણુ હતા તે જાણવા માંગ્યું.

“બહા શેખ રહીમખાન,” પુરશેદે તેની સાથેસાથ અને અદરયાઈ ઉપર કુરખાન બની જવાબ હીધો, “અમે જાને મીત્રો છીએ અને વીધ્યાચગ ઉપર ભીલસા, બામલી અને કુતોડમાં અવલા મખ્યાત પુરાણા દેવાક્યોની મુલાકાત લીધી છે, અને હવે બાકી રહ્યું તે “મહેશ્વર” વાચ્ય છે, જેની પણ હંચરેચ્છાથી દર્શન થઈ અમે અમારે મુકામ “અંકલેશ્વર” જઈશું.”

“કેવી પ્રશખખતીબરી ખબર—” શેખ રહીમખાને બહુ લાગણીભર્યાં સારે ધીમું હસી બેલવા માંડ્યું, “કે મારી લાંબા વખતની ઇચ્છા છે કે જાણીતું રતનપોર શેહેર તેમજ વેપારથી મશહુર બનેલું અંકલેશ્વર જોઉં. ઇનચાલ્લા! અમરજો તમારા નેવા લાયકીવાળા, કાનેચમંદ અને અનુભવી દોસ્તો પળી જાય તો મારી ઇચ્છા જરૂર જરૂર આવે...જયગી પરી, (પુરશેદે પારવ કરેલું બોલું નામ) આપ તો ખબરદાર અને બહાદુર હીસો છો તો હમુને ખચીતજ બહુ મદદગાર થઈ પડશે.”

“શેખજી,” બાળા માણેકચંદે આવાં સારાં માણસની સંગાતમાં જવાથી સુસાહરીમાં સૌ સમવક મળે તેમજ મુસીબતો આસાન થાય, તેનો ખ્યાલ મનમાં લાવી કહ્યું; “આપ નેવા સુરા શેઠ મારા વતન અંકલેશ્વરમાં પધારો તો અમારા નેવાના આતંદ અને હવેલું ઇં પુછવું પડે! મારી મનાચિત મમાણે ખચીતજ હું તમા મિત્રની જરદાસ્ત કરવા આવુર છું.”

“અસહ્યમહા! શાહકારજી—” રામજીને વળતી કાર્યકીર્તી હતી જણાવ્યું; “તમારી બહુ પહે-બાની, તમે મારી ઉપર હંમેશા કરવાનાં છે તે કું તેના જગત પછી - જોતે બહો ન વાળી તે ખચીત હકકી નીચ બુદ્ધિને નગુણો બનું. સાંભળો મેરાદો, આ “ધાર”ના મુલકનાં બચકર જંગલમાંથી મુસાફરી કરવી ખચીતજ સજામત કહેવાતી નથી. તમે અજાણ પશુ હોશો કે પેલા બચકર તમે અજાણ મુસાફરોને ગળામાં રાખીને ફોડો નાંખી-મારી નાંખી કેટલો ત્રાસ વર્તાવે છે છે, તેમજ બાબ હુરચ્ચે કેટલો મુસાફરોને દા સાવ જી થી મારે છે, જ્યારે પેલા જોડ જંગલમાં તો મુસાફરોને કેદ પકડી ચિલાળ કરીમાતાનો ભોગ આપે છે, એ ઉપરાંત ફાંડી ખાનાર હુવાનો કેટલાં દગલો ને પગલો અહીં નગરે પડે છે, આવા કદોડા સત્તજ હંજળ તમારો કમીનો બંદો અમારા ૧૨ હથીયારબંધ માણસોની મદદથી તમારો બચાવ કરશે, તેમજ સજામત છેક અંતેધર સુધી પહોંચાડશે.”

કરવીજી હોય, કુર બીજો, બચકર જોડ જંગલમાં વચેરનાં નામો સાંભળી પોતા ખવાસના માણકચંદ તો ખરા જમવા ધરતાય કું, એ જંગલમાં જાડે કોળે ભેડ; પણ પુરશેદે કહ્યુંજી સાંભળી બાહરયા જણાવી નહિ.

સાર પછી એવારપેજાર વાતો ચાલે જેમાં અસપાસ અદ થી કોટલા શેખન. ૪ માણસોએ પણ ભાગ લેવા માંગ્યો. સાડમળા અંત અને હુક્કા કે ગાળતો બહાર છુટા ચાલવા બંધો, જે સાચ શેખન જોડ નોરે સાર ગી ઉપર આવતો ગાવા માહમા, જેના કુછમાં માણકચંદ તો મોવા પોતાન વસતી મયે, અને હ.પોથી તાલીઆ પાઠવા તેમજ “નાબ ચ! વાહ વાહ!!” પોકારી ખીસામાં રૂપા કાઢી ગાનાર તરફ ફરવા લાગ્યો પણ પુરશે તે “બીલી બી લલની મજામ હવડમદ ભાગ મજ ચકતો ન હા. તેના જમ માં કહક જમન અ. કયું, અને તે ચા કા લુ હાં તે જમજ ચકયો નહીં. ગાવા કોઈ અજાણ ભોરી જાતે તેના નાયાં ઉપર મુકયો હોય તમ તેનાં જવ દખાવા લાગ્યો. આજ પુલગુમા ટોળામાં પોતે હાંચથી ભાગ લઈ ન ચકવાયા તે હડટો દહમીર યસો. તેક મજાની મરજી કે તેના ઉપર મજમા કરવી મેચેની તે ખંખેરી નાંખે - પણ નહિ.

આખરે ગામની મજાહ, ઉત્સ હ અને પુતરી અંતરી હદે પુત્રી કે સર્વ તેમાં સદતર રિતે જની ગયા, તેમજ રામજીને જેમાં આવી ફરમ કર્યો કે :—

“બેટા! પાન લાવ!!”

તેજ પહે પુરશેદે ભારી અચરલી વચ્ચે દલાઈને જોઈ કે માણેકચંદની પછવાડે બેઠેલા એક નોકરે એકાએક પોતાના રૂમ બંદો ફાંસો કરી બેખર નભરપણ બેઠેલા માણેકચંદનાં અર્ગમાં નાખ્યો અને ઝડપથી તેના ઉપર ચઢી ઘસી ખેંચવા લાગ્યો! તેજ વળા માથે પુદ તેના પછાડેથી તેનાં અર્ગમાં પશુ ફાંસો નાખ્યો, ફક્ત એકજ કીમતી પણ જો તે બોલે તે તો તે ઠગેના હાથે શુભળાઈ મુલા હો, તેણે વખતસર વીજળી જેવી ઝડપે મળાં અને રૂમાલ વચ્ચે પોતાનો હાથ ભરી જોરથી પાછળ ઉભેલા ઠગને ખીજ હાથે ફટકો માર્યો. તે ફટકો એટલો તો સખત હતો કે તે કોઈ ઠગને મોઢા ઉાર લાગ્યો કે તે તમર ખાઈ જમીનદોસ્ત થઈ પડ્યો. તરતજ પુરશેદે ઉભા થઈ પોતાની તરવાર ખેંચી કાઢી અને માણેકચંદને ફાંસો દઈ તેની પીઠ ઉપર પછાડી એક બદમાશ ફાંસો ટાંકી કરી શુભળાવવા કોશિશ કરતો હતો, તે ઉપર માણેકચંદની પડ્યો, અને એક જખેરદસ્ત જરખ મારી તેની મરદન ચરીરથી છુટી પાડી, આ ન પારેલી ગડબડમાં હવે રહીમખાન “કાફર કુતાબો! ને અંબ! ને ભવાની!!!” કરી પોકાર કરી પોતાની તરવાર ઉમાખી પુરશેદ સામે થયો.

પોતે મળાંફાંસું ઠગેના હાથમાં સપડાયો હતો, એમ જાણતાં પુરશેદને એટલું તો હતું છુટકું કે તે તરતજ બદમાશ ઠગ રહીમખાનની સામે થયો. રહીમખાન ઉપરાંત ખીજે એક ચખસ જેણે તેઓને છાવણીમાં લાખેલ થતાં આવનાર આપ્યો હતો તે પણ તરવાર લઈ તેનાં ઉપર ધસી આવ્યો. માંમચો અચીતજ કટોકટ થઈ પડ્યો. એક તંબુમાં તરવાર જાણી બળે દૂરમનો સામે લડત ચલાવવી એ અચીતજ બેખમમર્થું કાય ગણાંમ. પણ તે શીરતારને, પુરશેદ ઉપર પનાહનો છાયો હોવા જોઈને. તેણે તંબુની કતાર તરફ પીઠ કરી અને સાથે હિંમતગી લડત ચલાવી. પણ રહીમખાન એક હિંમતકારો પુરુષ હતો, તેણે પુરશેદની હિંમત જોઈ વધુ હુમલા કરવા જરા પણ કોશિશ ન કરતાં પોતાના નોકરને બોલે તૈયાર કરવા હુકમ કર્યો! ફક્ત બોલો તૈયાર થાય જાં છપીજ તે બચાવમાં રહેવા પારતો હતો. એક મળમાં પુરશેદ તેના વિચાર ભી મચે, જેથી બેધડક તે તેના ઉપર હુમલા કરવા લાગ્યો. હિંમતકારો રહીમખાન પાછલા પગે હઠવા લાગ્યો, અને હલ ઉપર પુરશેદના ફટકા અટકાવતો વધુ ને વધુ પાછળ હઠ્યો. ફક્ત તેના નોકર ને બાણ્યમાં લડતો હતો તે ખરો સપાંબજાયો હતો, અને કંઈખી બેખમ પોતાના સરગરને સજામત

તે બહાદુર ઠગ નોકરે કંઈખી જોખમે પોતાના હીચકારા સરદારને ઢટકેવાનો વખત
આપવા, ખુરશેદ ઉપર વળતા ઝલુની ઢુમલા ઠેર્યા..... (સંક્ષે ૬૨.)

છાંદકાવવા તેણે પુરશેદ ઉપર વળતા હુમલા શરૂ કર્યા, જેથી નાચારીએ પુરશેદને તેની સાથે લડવું પડ્યું, જેનો તાબડોલ લાભ લઈ હિંચકારો રહીમખાન થોડે દૂર તૈયાર ઉભેલા ઘોડા ઉપર કુદી બેસી ચાલેમ જવ નાંખતો નાસી મચ્યો, જેની પાછળ ખાંભા ઠગો પણ ઘોડા ઉપર જેમ મચે તેમ સામાન વગેરે લાઢી નાશભાગ કરતા-છટકી ગયા; પણ પેલો બહાદુર ઠગ નોકરે હજી સુધી પોતાના સાથીઓને નહાસવા વખત આપ્યો હોય તે, બળતવારીથી લડવાનું આહુજ રાખ્યું. જ્યારે તેણે જોયું કે તેના સાથીઓ સહિસલામત છેટે નાસી ગયા હતા, ત્યારેજ પોતાની તરવાર ફેંકી દઈ, નાચારીથી જખીન ઉપર પડી પુરશેદના ખેલે લાગતાં બાંધે :—

“શુરવીર રજપુત—બસ, હું તારી દયા ઉપર છું અમરજો તું મને બેભાન કરવા માંખતો હોય તો લે મારી અરદન તૈયાર છે; પણ કોઈ જિંમ ન કહેશે કે “ભાદર” પોતે હિંચકારો બન્યો. હું તારી તેજ તરવારખાજથી હરાન થયે છું અને હારેલા દુશ્મન તરીકે તારે તાળે છું.”

“હા, કંભાળ ઠગ! હું શરમ્મંદગીથી ખાકમાં પડેલાં શત્રુ સાથે લડકી વર્તેલું કે ચકાવવા માંખતો નથી, કારણ જિંવો મારો ધર્મ નથી, જોવું મારું લોહી નથી. તે પણ એક ખરા શેરમદં માફક તારો તેમજ તારી પુત્રી ટોળાનો બચાવ કર્યો છે, તેથી તારે માટે મને માન પેદા થયું છે. લડાઈનાં મેદાનમાં પન.હ શોધવા આવેલો શત્રુ મારો પરોણો ગણાય.”

“જંગી પહેલવાન—જેટલો તું લડવાનાં કુનરમાં ખીનહરીફ છે તેટલોજ ખાતદાન અને જીગરમાં સાચો ઉમરાવ છે.” ઠગ ભાદરે ઉપાસારથી બે કાંચ બેઠી નમતાં કહ્યું, “તારા જેવા ધાનાવ દુશ્મન જમારે મોટાં દોષથી મારા જેવાને ધનસંદ આપવા આગુર છે, તો હું સમજી નહિ શકતો કે તું કોણુ કશે? ખચીત તું કોઈ સાધારણ રજપુત હોય તેમ અને લામણુંજ નથી. જ્યાં છે ત્યાંસુધી તું કોઈ રાજવંશી પુત્રનો હોવા બોલે.”

“મને વખાણનાં ટીકકા પસંદ નથી. ચાલ, મારો વંદાસો ભરને જે ત્યાં તમારી હિંચકારી ગળાકાંસુ રીતનો ભાગ બની પડ્યો છે, તેને બોલેલું કે હજી આ જીંદગીની જોન તેનામાં છે કે?” પુરશેદે જે તંબુમાં માણેકચંદ પડ્યો હતો તે તરફ કાંચ કરતાં ચાલવા માંડ્યું.

તાબેદાર કુતરા મીસાલ ભાદર ઠગ તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. એક વળાનો રંગરાગથી ભરપૂર બનેલો સુંદર તંબુ હાલ વેરખાજર લાલતમાં હતો.

કીમની ધરાની ગાલીચા ઉપર ખુશ્તીની તરવારનો એક ભાગ પડી, તેને ફાલોથી સૂગાખી બાળ્યો હતો. ગવૈયાની સારંગી ભાંગીપુટી સ્થિતિમાં એક ખુશ્તીમાં જાણે અઠમોસ તરીકે પડેલી હતી, જ્યારે માણેકચંદ શાહુકાર મુરદા મીસાલ ઉપર પડ્યો હતો.

ખુશ્તીને તે ધીરથી ચતો કર્યો, અને તેની છાતી ઉપર હાથ મુક્યો. “હાલ તારો આભાર!” તેણે હાથ ખેંચી લેતાં આભારી છમરથી ઉદગાર માર્યો: “એ જીવે છે! જીવે છે!! પાણી લાવ ઝડપથી.” તેણે વળતો મારો ચોકસર કર્યો કે તરતજ જાહેર તે હુકમ જાહેરવા તંબુ ખદીર ગયો કે ખુશ્તી પશુ તેની પુઠે મથો કે રખે તે હમ એક હાકની જમ, કારણ કે તેને તે કટલાક સવાલ પુછવા માંગતો હતો. જાહેર તેની કીલચાલ જોઈ, પશુ ખુશ્તી માણી લાવ્યો.

પાણી માણેકચંદનાં કબાજમાં બળાંમાં જવાથી જાહેરની જોડ થતી વખતસર અટકી, તેનાંમાં કહક રાક્ષીવારી આવી અને તેણે ધીરથી આજ્ઞા આપી આપુર, હેનાણુ મથપાથી ખુશ્તીનો મુખો ઉપર મળ્યો. ખુશ્તીને તેને માયાથી પકડી પોતાનાં અંગ સાથે અડેલાની ખેસાડથી, અને કીમતનાં અને ધીરજનાં સુખ. કાનમાં રોમા. યરખત જે બાળુનાં તંબુમાં હતું, તેમાંથી તરતજ જાહેર જઈ લઈ આવ્યો. માણેકચંદને બને જણા સંભાળથી હંચકી જાહેર ખુશ્તી હવામાં લઈ મથા અને ત્યાં યરખત પાડું.

આખરે અર્ધા કલાક પછી માણેકચંદ પોતાની પુર શુદ્ધિમાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાન આત્મા રાહુ દૈશન તરફ.

માણેકચંદ સવાલ તરીકે હવે તેની આમતાસવામતા કાર્તા હમ જાહેર તરફ જોઈ, ખુશ્તી તરફ ડોકું ધું. તરતજ ખુશ્તીને બંધા ખુશ્તી થઈ, જે પુરે ચતજ જાહેર ગડગડતા સાંદે બેસ્યો:—

“બહુર મદ, હું મારી તરફ મદ બની નજર રાખે તે કુદતીજ છે; તરફ કે ફરમત તરફ એવડા નિષ્કરખવા એ ફરખાંદેથી તહિ ફરવા. પશુ જ્યારે તે મને આ જાહેર બધી છે. તો હું તેનો સહયોગ હવે મારી મથવા-અજમ-માપોનાં પસ્તાનાં માણીથી પોત ન કહાં, તો અજાહ

મારી ઉપર હવે કદી પશુ રહીમ ન રાખતાં, મારે માટે બહુ રીખાવનારો અંભ મ નકમી કરે.”

“આમીન, ખુદા આ વારા બલા ધરાદા ઉપર તને સાચુત રાખે.” પુર-શહે ખરા જીગરથી દુવા ચાહી “જાકર, બોલ કે તારો આ બયંકર ધંધો કેટલાં વર્ષ ધર્માં ચલાવતો હતો?”

“મહીરખાન — આ ધંધામાં મેં મારી કમખખત જીંદગીનાં કિંમતી ૧૦ વર્ષ ગુમાવ્યાં છે. આ બયંકર પેસો લાહીની તરસી બમાનક જવાની કે કાળી-માતાને બહુ મથન કરનાર હોવાથી, તેમાં જવાનીનાં લાવિક પુંજરીઆ જોડાય છે, જેમાં ખુદ કેટલાક મુસલમાનો પણ આ માતાને માને છે. મેં જ્યારે ભારે લાગવગથી રહીમખાનની ટોળીમાં જોડાવા માંગ્યું, ત્યારે કાળીમાતાની એકસ ક્રિયા અને પુબ કર્યા પછીજ મને આ પવિત્ર (!) ધંધામાં એક લાગ્યો બનાવ્યો હતો.”

“બોલ કંગાલ—કે હમુને ફાસો દઈ મારી નાંખવાની શું શું ગોઠવણો થઈ હતી?”

“મારા તારજુ કરનાર સાહેબ—”, જાકરે ફરીથી બે હાથ જોડી નમ્રને જવાબ દીધો, “જ્યારે તમે મને ખુદા જીગરથી મારી બક્ષી નવી જીંદગી શરૂ કરવા ઉલટ બક્ષી છે, તો તે વખત ઉપર વિશ્વાસ રાખી હું અમારી ફગાની વીગત સાચેસાચી જજીવીશ. અમે ૧૦ દિવસની વાત ઉપર જખલપોર અને સાગર શહેરો વચ્ચેનાં માર્ગમાં એટલા નો મુસાફરે નાં જોગ લીધા કે અધેબધ ભારે હોઠા થઈ ગયું, જેથી અમારી ટોળા જે આસપે ૫૦ ઠગોની હતી તે બધી નાની ટોળીઓમાં વહેંચાઈ જઈ જુદે જુદે માર્ગે વીખરાઈ ગઈ. અમારી ટોળા રહીમખાન જમાદારનાં હાથ હેઠળ હતી, તે નર્મદા નદીને કાંઠે થઈ ગુજરાત તરફ છટકી આવી. છેલ્લા ૧૦ દિવસ સુધી અમે ઝડપી મુસાફરી કરી આ ઠેકાણે આવી. પણ જેમ લડાઈવાને લડાઈ વગર ન ચાલે, તેમ અમુને અમારા બયંકર ધંધાના જોગ લીધા વગર મુદલ એન પડવું ન હતું, તેટલા તમે બંને આવી ચઢ્યા કે રહીમખાને અલ્લાહનાં ચોકર કર્યા, અને તમુને સારી “બનીજ” યાને મરવા માટે નહીં કરેલા જોગ જજીવી, થોડા ફલાકમાંજ ફાસો દઈ મારી નાંખવા અમુને હોકમ કર્યો. તે હોકમ મુજબ બે પોર ખોદનારાઓ તરતજ તમારી ધોર ખોદવા થોડે દુર કોઈ એકાંત ઝાડીમાં તે કાચે દોડી ગયા, જ્યારે હું તમુને તેજ વેળા રહીમખાન જમાદારનાં

તંબુમાં લઈ ગયો. અમારો ધર્મ-ઠગી યાને દગાફટકાથી ધનસાનોનાં શ્રવણો કાઢી લેવાનો હોવાથી, અમે તમને તદન નભરવશ બનાવવા આગ્રહ હતા, જેમાં માયનની મદદથી હમે કૃતેહમંદ થયા. જેવા તમે બૈજનસમાં પેઠા કે અમારી જોડવાણુ સુજબ તરતજ તમારી પછવાડે અમારા ફાંસીગર ઠગો જોડવાઈ ગયા, અને જ્યારે “પાન લાવ!” બોલી નીશાન રહીમખાને કરી કે સધળા પોતપોતાનાં ભથ્થેર કામ ઉપર મંડી ગયા. હું અજબ હું કે અમારો સાથી કાળેબ “ભતોટ” યાને ફાંસીગર તમને ફાંસો દેતાં કેમ યાપ ખાઈ ગયો હશે? અમે તમા બંનેને મારી નાંખી તમારી દોષત લઈ, સાહુકારીયા આગળ વધનાર હતાં; પણ અદ્વાહની મરજી કંઈ ઝોરજ હતી. અમારી કૃતેહ માટે અમે એટલા તો ખાતરીપૂર્વક હતા કે હમે ત્રણ કરતાં વધુ ફાંસીગરોને તમારી પીટે રાખવા જરૂર જોઈ ન હતી. અમારા મરજી પામેલા ભોગોનાં કપડાં કાઢી લઈ, તેઓનાં પેટ ચીરી નાંખી દાતી દેનાર બે માણસો તો તમારા માટેની ધોર નજીક તૈયારજ ઉભા હતા! જ્યારે બીજાઓ તરતજ છાવણી ઉઠાવી ચાલતી પકડવા માટે તૈયારી કરવા શેકાઈ મથા હતા. આવી રીતે સર્વ સંભોગ તમારી વીરજ હતા, પણ જ્યાં અદ્વાહ તમારો નિજેહજાન હતો ત્યાં તેના પાપી જંદાઓ શું કરી શકે? હવે ફક્ત થોડા ખુલાસાનાં સપ્તનો બોલી ખામોખી પકડીશ. અમારા ભથ્થેર ધંધાની રજી, અમે ચોકસ અપવાદો સિવાય કશું ધનસાનને ધીકાર્યો છીએ અને તેનાં ઝડપી નાશ માટે કાળીમાતાએ અમુને ખાસ મુકરર કર્યા છે એમ માન્યો છીએ. પણ જ્યારે આને તમારી સાથે ભડતાં મારા ભયાનક ધર્મ અને ધંધાનીરજી ધનસાન તરીકેની દુશ્મનાઈ છતાં, મારામાં તમારી અદ્વાહત બહાદુરી જોઈ તેમજ અનંદદ દયાળુ જીગર નીરખી-એકાએક તમારી તરફ મારામાં વખાણની લાગણી બરપા થઈ, અને છેવટે જ્યારે હું નિરાશ થયો ત્યારે આ જીંદગી—જેની કીંમત બીજાઓનાં બાજમાં સંદન-તુચ્છ ગણી મેં કંઈકોને કાર કર્યા હતા—તે મને અજબ કીંમતી અને બહાલી લાગી, અને તેજ વેળા મારાં અંતઃકરણમાં અદ્વાહનો પાક અંશ જન્મત થયો; અને મારી પુતી આંખો ઉપરનો પરદો ખુલી જઈ, મારા ચયતા-ન્યત ધંધાનાં બેશુમાર ગુનાહો મને હેરાન કરવા લાગ્યા; તેજ વેળા અંતઃકરણ સાચા જુસ્સાથી મેં તમારી ખાસ આખાઈ પાપી હસ્તીની દોરી તેનો કુદરતી સુદત સુધી લંબાવવા ઝોજરખાલીબરી અરજ કરી, જે મોઝાં દીલથી તમે બહાજ સખંતાંજ મેં અદ્વાહ અને પેમખરના કસમ બીધા કે હવે બોકીની જીંદગી મારા ભયંકર પાપોની તોનેશમાં શુભરવી.”

“અહવાનો અને મુખાઓ—” પુરશેદે હુચ્છકારથી સવાલ કર્યો, “પરંતુ દીગારે બનાવેલા કુલ આદમજાતની હસ્તી નાશ કરવા તમે ઈચ્છો સંદેશી થયાં કમર કરી છે, તો જણાવ કે આજ જમાનાઓ થયાં બેયંકર ઠગીનો પૈસો હીંદુસ્તાનમાં ચાલે છે, તો કેટલી હદ સુધી તેની કરોડોની વસ્તીનો નાશ કરવા ફતેહમંદ થયેલા માનો છો?”

“જેહરખાન, આજની મારી ફેરવાયેલી સ્થિતિએ આ સજાશ તપાસતાં મને શરમ પેદા થાય છે કે આવા વિચાર મારી ખાપી છાંદગીમાં અગાઉ કેમ ન આવ્યો હશે? હાલેશમંદ જમશીખરી, તમે ખરા છો. ઠગીનાં કરપીણ પૈસાંથી હીંદુસ્તાનની બહોળી વસ્તી ઉપર કંઈ પણ અસર થઈ નથી અને થનાર પણ નથીજ. ખુદાની સામે શ્વતાન કર્યાં સુધી ઠકી શકનાર છે? રસ્તાપેજ ઉપર તો ખુદાની ફતેહ ધનારજ છે.” બહરે ખુદાં દીલથી પશ્ચિમાનીથી હદગાર કાઢ્યા.

તે અરસામાં માણેકચંદ ઝિંદગી હદ સુધી તનદોસ્ત થઈ મર્યો કે આગળ મુસાફરી કરવા તદ્દન તૈયાર હોતો. પણ “ધાર” પ્રદેશનાં જાણીતા ગીચ અને બેયંકર હવાનોથી વસાયેલાં જમણાંમાંથી સાંજની વખતે મુસાફરી કરવા પુરશેદે વાજમી ધાર્યું નહિ, અને તે રાત ઈચ્છોની વેરાન છાવણીમાંજ ગુજારવા ઠરાવ કર્યો.

બીજે દિને મુસાફરી શરૂ કરી, જે પાંદખ્યાદા હતી, કારણ ઈચ્છો પોતાની નકાસતમાં પુરશેદોને ઘેરો ચોરી જવાનું છુટ્યા ન હતા. સાથે આવતા બહરે ઠગલું શું કરવું એ સવાલ ઉપર તેઓએ ગંભીર વાદવીવાદ ચલાવ્યો, અને એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે બીજા બે દિવસ સુધી બહરેને સાથે રાખી તેની ચાલચલણ વગેરે ઉપર છુપી પણ ખારીક તપાસ રાખી, જેવડો ઠરાવ કરવા.

તેઓની બીજા બે દિવસની ચાલુ છુપી ખારીક “દેખરેખનું” પરિણામ ઝટલું તો સંતોષકારક જણાયું કે તેઓ રતતપોર સુધી બહરેને સાથે રાખવા રાજ થયા. માર્ગમાં બહરે તેઓને ખચીતજ બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યો. એકવારના ઠગીના હાથાને લીધે ચાલુ ને ચાલુ જંગલો અને ખીલાખાનોમાં ભટકવાનાં સખણે કુદરતી રીતે તેણે જંગલમાં દમદે ને પમણ નડતા અણદીક કે ખુદા જોખોમાંથી તેઓને સલામત બચાવી, તેઓનો વધુ વિશ્વાસ અને માન જીતી લીધો. સાહુકાર માણેકચંદ તેની વફાદાર સેવાથી એટલા તો ખુશ થયો કે સારો પમાર ઠરવી તેને પોતાની નોકરીમાં મુકરર કર્યો, કે જ્યાં તેને

ચેસાની તંગી માલમ પડેજ નહી, અને તેથીજ પ્રમાણીક, નિર્દેષિ છ'દગી
પ્રભરવાં હલક પેદા થામ. મહા પુરશેદે મોટી ખુશીયા માણેકચંદને બહર
તરફ મહેરબાન રહેવા સલાહ અને ટેકા આપ્યો.

અને તેઓને તે બલા ઠરાવથી જરા પણ પસ્તાવું પડ્યું નહી, સંતત્તમથી
સુધારી ગયેલા એકવારનો બહર ઠંગ તદતજ જુદા ઇનશાન બની મયો હતો.
પોતાની છુતકાળની ભયંકર છ'દગીનાં ખમાલોથી તે ખરા જીગરથી ચરમાવા
અને પસ્તાવા લાગ્યો હતો; ના, એટલુંજ નહી પણ તેને તે શરમ્મદખીમાંથી
હંમેશના યચાવનાર હમદા જીવાનો આભાર તે કદી વીસરી ન મયો હતો.
ધારનાં ભયંકર જ'મલોમાંની ઝુસાફરી વખતે તે બારે ખંત, વફાદારી અને
બન ફેશાનીથી, જમારે પુરશેદ અને માણેકચંદ ઉંધ કાઢતા હતા, ત્યારે
તેઓની ચોકાસી રાખતો હતો, અને ખુબ ચોકાસીથી તે તેઓને અનેક
આફતોમાંથી બચાવી લેતો હતો.

કુમારેં ખસડાઈ જઈ મહીન બનેલા એક આતમાને, દયા અને દીક્સોજીથી
સુધારી રાહે રૌચન તરફ દોરવવાથી, કુદરતી રીતે તેઓનાં જીમરમાં વજખી
મંતોષ અને ખુશાલી ખરપા થઇ.

પ્રકરણ ૧૪. મું.

“જરની જેહેમતો.”

(ગરખી.)

આગમાને આંસું પાડ્યાં-વર્ષાદિનાં રૂપમાં,

પુરશેદ વાદળામાં ગયો છુપાઈ,

જરની જેહેમતો જોઈ—, વફાદાર કેવી પારસણ !

આપણે પ્રકરણ ૯ માં જોઈ મયા કે પુરશેદ પોતાના હાથમાંના
વ્હાલા બોલ સહીત દોષ જેવી હુમારાથી ગુંગલાઈ જઈ મહાકાલીનાં
મંદીરનાં હોલમાં ઘુડી પડ્યો હતો.

ચોડી વારે ફેટે છુપાયેલા રાણાનો મદદનાર હુમ્મો ધાતકી હેમરાજ
શામ્લી પોતાના નાક ઉપર પાણીમાં ભીજવેલા બીજો ફપડાનો કટકો દાખી

નીકળ્યા આવ્યો. તેનાં એક હાથમાં તેણે ચક્રચક્રું ખંજર હવું, જ્યારે બીજામાં એક નાની ખુલ્લી બતી પકડેલી હતી.

તે ધીમાં છુપા પગલે પુરશેદની પીઠ પાછળથી આવ્યો અને એક પલ હિમા. તેણે જોયા સંતોષ સાથે જોયું કે પુરશેદ તદન ઠંડોમાર બની દેખાઈતો જોહાતની હંમેશગીની શાંત ઉંઘમાં પડ્યો હતો. તેણે પોતાની બતીની શેશની તેનાં મરદાનબીભર્યા ખુબસુરત સુખડા ઉપર ફેંકી ચોડી પણ તે બારીકાઈથી તપાસ્યો, અને પછી તેનાં પંજમાં દબાવેલી શવ વમરની પડેલી જરખાડું ને તેણે ઝડપથી ખેંચી લીધી, અને તેણીને બધા બાહરની તાજી હવામાં ફેંક્યો. તેણે ઝડપથી નજીક ઉગેલા ડોઢ ઝાડનાં પાંદડાં હાથમાં ભચડી નાંખી તે જરનાં નાક આગળ ધર્યો, અને પાંદડાનાં કુચાને તેણીનાં ચેહરે અને ગળાં ઉપર ઝડપથી મસૂલ્યા, પછી ધ્યાનથી જોતો પરિણામ માટે જોઈતો, ચોડીવારમાં જરનાં શવ વમરનાં ખોખામાં પાછી જાંઘનીની જોત સહમી. અને તેણી હાલચાલ કરવા લાગી.

“ચાલ સુઠરી, તને મારે પાછી રાણાજીને સ્વાધીન કરવીજ જોઈએ, અંબા ભવાનીને તારે બમીદાન પસંદ ન પડ્યું, માટે જોઈએક તેનો બચાવનાર જાકલ્યો હતો. મારે તારો કમળ પાછો રાણાજીને આપવો જોઈએ, અને તેથી એક પલ જોઈએ વીના. તને બચાવનાર પાશ્વીને પાછો શવતો જોવાની આશા રાખીશ નહીં, કારણ જે એરી છુવા તેનાં દમમાં પેડો છે, તેનો ઉતાર અર્ધ કલાકમાં થાય તોજ તે મનુષ્ય શવે, બાકી તે કપીજ નહીં. તેણે મારા વક્ત્રુદાર સાધીજીને સ્વધામ પહોંચાડ્યા છે, તો મારે તેને થું કરવા આ જ મતમાં બડાઈ હાંકવા શવતો રાખવો” તે લુચ્ચો જરમજુર પોતાનું માતકી જોખવું પુરું કરી રહ્યો, પણ ભાગ્યેજ તે કમનશીબ જરે શાંભળ્યું હોય.

તેણીને એકં ઝાડનાં યડ સાથે બાંધી તે ગયો અને ચોડીવારમાં તે પાછો ફર્યો, અને તેણીને છુટી કરી તેણીનો હાથ પકડી, સીડીવાલા સહેલા મારને તે ડુંગરની નાચેલી ખીણમાં બધાં ગયો, જ્યાં એક ઘોડો અને બીજો રહે સુસાફરી માટે તઈયાર કરેલા હિમા હતો.

એક પણ સખુન જોઈએ વીના તેણે દીધસુદ યડ ગયલી ખીચારી જગને હાથ આપી રહે ઉપર ચઢવા ઇશારત કરી. જર પણ આવી આપેલાં પુતળ માફક રહે ઉપર ચઢી બેઠી.

તરતજ હેમરાજ શાસ્ત્રી પોતાનાં ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો, અને અર્ધ અંધારામાં મુસાફરી શરૂ થઈ. આ વેળા કમનસીબ જરૂરી મમજની સ્થિતિ શું હતી, તે સમજવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે. જોકે અને શું ચવાડાથી તેણીનું મગજ લગભગ સમતોલપણે ખોલી બેઠું હતું એમ તેણી માનતી હતી. તેણીનાં મગજ ઉપર એક મજબૂત છાપ બેઠો હતો તે એજ હતો કે તેણીના વહાલા ધણીએ એકાએક છેલ્લી ધડીએ કેટેથી નીકળી આવી તેણીને કમ કમાતલમાં આહોતનાં જડખામાંથી ખેંચી ખાટી હતી; અને હવે તે ક્યાં મળે હતો એજ તેણી સમજી શકી નહીં. તેણીની મમજની લગભગ અસ્થિર સ્થિતિમાં એક ભાગણી એાએક અતી જોશથી મગટ થઈ. તેણીના આમળ હતું તેનાં કરતાં અતી ઘણું વધારે હેતુ પોતાના પુરસ્કૃત ઉપર હલચી આવ્યું, તે ખાર જેટલો સાચો અને અપુરુ હતો તેટલો અસાધારણ અને જીવંતભર્યો હતો. તેણીના બેમાખરા મગજમાંથી બધી ચીંતા ખસી જઈ નિકત પોતાના હેતાણુ પુરસ્કૃતની મુરલી સિવાય શીજી કંઈજ બાકી રહ્યું નહીં. તે કાળી અંધારી રાતે સખત ઠંડી હતી છતાં તેણીનું બેમાખર મમજ ભરમ આનંદ સમાન તપતું હતું. પોતાના પદા કરનાર દાદરથી થોડો ઉતરે તો દરજ્જા તેણી પોતાનાં આવીંદને માનતી હોવાથીજ, જ્યારે તેણીના શું ચવાયલા મગજ ઉપર ધણીની જીદાઈની લાગણીના સોજા હડવા, ત્યારે તે ખચીતજ બળવાન, સાચા અને મહા સંતાપભર્યા થઈ પડ્યા.

તેણીએ આવીંદની માન્યું કે જ્યાં સુધી તેણા તે કાવત્રાપિરા રાખ્યા અને તેનાં જીલ્લો મદદગારોનાં કબજામાં હતી, ત્યાં સુધી તેણીનાં ખવીંદને ખાખા મળવાની આશા મીઠ્યા હતી. બસ, તેણીએ એવુંજ માન્યું કે જો તેણી છુટી થાય તો પછી મનઃતિમ કરી પોતાનાં આવીંદને શોધી શકશે. આ વિચારે પક્ષા ઠરાવતું રૂપ લીધું, અને તેણીએ કોઈ પણ તકમીલતાજ છોડી જવા મનસુખો કર્યો હતો.

આખરે સહવારતું પહાર ફાટ્યું. તેણીનો જોડીવાન હેમરાજ તેણી ના મનનાં ઠરાવથી બેચક્ર સદંતર અંજાણુ હતો. તે પોતાનાં કોઈ ઉંડા તરં જોમાં ગીરફતાર થઈ ગયો હતો. તેને સ્વપ્નના પણ નહતો કે જરખાનું છોડી જવા વિચાર પણ કરે. આથી તે જોઈએ તે કરતાં વધુ બેદરકાર બન્યો. તેજા નેરમદા નદીની એક શાખાને કીનારે આવી પુગા. ઠંડી તે નદીને કીનારે એટલી તો સખત હતી કે તે પાણી તે વળાં એળંગવા હેમરાજે હામ બોડી નહીં, કાંતો તેનાથી પોતાથી તે ઠંડા બરફ જેવા પાણીમાં અચકારાવા

છગર-ચાલ્યું નહીં, માતો તેને કમળખતને જરખાનુની દયા ભાગી હોય, કંઈથી હોય પણ તેણે તે નદીને કીનારે પુતો વખત થોભી જવા હીલચાલ કરી; પોતાના પોડાને છુટો કરી નાંખ્યો જેથી તે સીધો પાણી તરફ દોડ્યો, અને જરને તેણીના ટકુ ઉપરથી ઉતારવા મરદ કરી. તે તાપણું કરવા માટે સુકા ધાસ કે ઝાડની ડાળાઓ વગેરે ઝેઠું કરવા હંચા રેતીના ટળાવની ઝાડીઓ તરફ મર્યો. આ તક જોયી તેની પણ લાયક હતી; અને ભેડે જરખાનુ આકતથી બહુ નાતવાન અને બેબાખરી બની મધ હતી, છતાં તેણી ઝેટલી નબળી ન હોય કે છુટકારાની સુંદર તક જતી સુકે. તેણીએ ચગર નજરથી હેમરાજની દરેક હીલચાલ જોઈ; અને જોયા તે નજર આગળથી સામની ઝાડીમાં શુભ થયો કે તેણીએ માછ બાજુ પહેલાં સાધારણ ઝડપે ચાલવા માંડ્યું, પછી જ્યારે કીનારાનાં હંચા ટેકરા આવ્યા કે તે તરફ માહોમ દોડી. બસ આંખો કીચી તેણી અર્ધ અધારા જંગલમાં દોડી, એક પણ તેણી દમ ખાવા પણ ન થોભી. ગયા તેણીની પુઠે બાજુ મોહોતનો ફૂલ લાગ્યો હોય તેમ ઝનુન—ગાંડા ઝનુનથી, તેણી દોડતી યાહોમ જંગલનાં ભીંમરમાં જતી હતી. દરેક ડગલું આગળ વધવું તેણીને છુટકારાની વધુ નજીક લઈ જવું હતું, એમ માની તેણીએ આગળને આગળ વધવા જવતો જ જેમતો કરી. આખરે તેણી એક નાની ટેકરીની તળેટી હેઠળ શાંત રૂપેરી અવાજ કાઢી વહેતાં નાળાં આગળ દમ ખાવા થોભી, જે વળા પુરશેદ પહોં તરતનો જ બાહર નીકળી કુલ શુજરાત સરજમીન ઉપર પોતાનાં કૌરોડો સોનેરી આબા હીલચાં કીરણો પાંચરી ઠંડી અને આકળને મારી ઉઠાડ્યાં હતાં.

તેણીએ તરતના જ નીકળેલા પુરશેદનાં રથાવવાળા ઝાળા તરફ આભાર, આસ્થા, આશા અને ઉભટથી જોઈ બે હોયે નમસકાર કરી ઓવારણી લીધાં અને “પુરશેદની ન્યામિશ”નાં જે ફકરા મોઢે હતા તે જુસ્સાથી પઢી મધ પોતાના પાક ઝરથુસી મહાબળ તરફ આ પાકદમાન પારસજુને કંઈ અજબ બનદેશાની અને આસ્થા હતી. તેણીએ ખાત્રીથી માન્યું કે ખચીતજ પુરશેદ પહોં તેણીને મદદગાર થઈ, આપડે તેણીના ખાત્રીદ સાથ મેળવી આપશે. આવા લીમારથી તેણીને હીમત આવી. તેણીએ નાળાંનાં શાંત-ખાખાઓમાં પોતાનો ચહેરો જોયો અને અજબ થઈ. તેણીના કાળા ભમર જેવા લાંબા વાળ વેરવીપેર બની જઈ છેક કમર સુધી લંબાયા હતા, જ્યારે તેણીનાં આંગમાંની સાડી અને લલિમાન તો હીપસોની રંજ પછી મણી એક જગ્યાથી ફાટી-ચીઢઈ ગયાં હતાં, જ્યારે મંઘાખાનું તો શુભ થયું હતું.

તેણીના સામનો અવતાર,—અચીતજ તેણીને અગાઉ સુગડ અને સ્વચ્છ
જેનારને અભ્યખીતો. આંચકો ખવડાવે તેવા વરવીખેર હતો. પણ કામની
મમજની સ્થિતિમાં ક્યાં તેણીને તેની પરવાહ હતી. હાલતો ખસ તેણીનાં
આવર દરદરે જાગરમાંથી જાગજાગ અરમ શબ્દો બાહર નીકળતો હતો—તે,
“મારા પુરશેદ! મારા પુરશેદ તમે ક્યાં છે?” એજ હતો.

ચોડું પાણી ખોખલાથી પી લઇ, તેણી ખીંચેલી ફરણી મીસાલ પાછળ
જોઇ એકવાર ફરીથી ગીચ અરણ્યમાં દોડી. ચોડી આશાયશ લઇ તેણી વળી
આમજ વધરીજ ગઇ. ગીચ જંગલો, ટેકરાઓ, ખીણો, નાળાઓ વગેરે
બેધ્યાન કાલતમાં, ધાસીનો ખામ કાઢી નાંખી,—તીંટાવતી અને પહેપલ
કરત “પુરશેદ! પુરશેદ!!” નામ મોઢેથી પોકારતી તેણી મારમ કાપતી હતી.
તેણીનાં વીચારની ગરમી અને ઉશ્કેરાડ જેમ વધતા ગયા તેમ તેણી
ખીણું આસપાસનું જાન જોઈતી ગઇ. “પુરશેદ! પુરશેદ!!”નાં ચાલુ
પોકારોથી જંગલમાં વારંવાર મડમા યજ્ઞ જોમા ખુદ જંગલ તેણી સાથે તે
નામ પોકારનું હોય તેમ લાગતું હતું. જંગલમાં વસ્તા હેવાનો તેણીનો છુટા
કાંખા કાળા બાલો વાલો વરવીખેર બેધ્યાન દેખાવ જોઇ, અભરાઇ જઇ
તેણીથી દુર રહેતાં હતાં. રખડતાં છેક ડાક કમાક વહી મયા, અને તેણીની
મમજની સ્થિતિ વધુ અસ્થીર બનતી મઇ. તેણી એકવાર મારમમાં હમી
રહી, એક પક્ષી જે ઝાડ ઉપર બેસી કંઈ કલાવકોર કરતું હતું, તેને કાંઈ
જોડી રહમસ એહેરે અરજ કરવા લાગી કે:—“મારા જામા ખાવીક પુરશેદને
કહે કે કું અહીં છું!” તે પક્ષી પોતાને ખસલ પડવાથી તરતજ ઉડી મયું,
અને તેથી તેણીએ તેને આવરજા કઇ હજાર આશીય દેખા કે ન પુરશેદને
જોલાવવા મયું હતું! તેજ ટપે તેણી ઝાડપાણુ સાથે પંજુ મોઢેથી વાત
કરી “મારા પુરશેદને જોવા હતા કે?” કરી સત્તાલ પુછતી હતી!

અરરર! કમનથીન જરવાડું! તારી આ કેવી ફરજારસીક સ્થિતિ? તેણી
કોણનું ફરજદ, ક્યાંની રહેવાથી અને કાલ કેવાં ચાર ખીયા
જાનમાં બઠાતી હતી. દેખાઇતું હતું કે બદખખીનાં બયંદર ચક્રમાં સંપડાવેથી
તે નાજનીન પોતાનાં મમજ ઉપરનો કાણુ ઝડપથી જોઈતી હતી. તેણીનું
અસહમ કુંખ, સંતાપ અને ખાવીકની જુદાઇનું સંકટ, જો નીચલા લામક
શબ્દોમાં મોઢેથી તે વધુ અસરકારક લાગે:—

રામ—મરખી.

(“લુલી ભમે છે બામણી” “એ રાહ.”)

- ૧ લુલી ભમે છે પારસણ—પુરશેદની નાર,
“પુરશેદ! પુરશેદ!!” પોકારતી—
“જો નદિ શપ્તન—વફાદાર કેવી પારસણ!”
- ૨ હફેઆનો બીંટાવતી—જંગલ અને વેરાન,
“પુરશેદ! પુરશેદ!!”—બુચા પાડતી—
“ક્યાં તે મારો જન?”—લુલી ભમે છે પારસણ!
- ૩ બુચે પ્યાસે રઝળતી—જેઠાંઘીરાણી જર—
“આવીંદનું” નામ જપતી—હર પડી અને પળ—
વફાદાર કેવી પારસણ!

- ૪ વાઘ વર ખીખ વનચરો—ગમગીન પોતે યામ,
“પુરશેદ! પુરશેદ” નાં—પદમા કરતી,
દીલસોજીથી ખેંચાઈ—લુલી ભમે છે પારસણ.
- ૫ આશપાંતે આશુ પાડ્યાં—વર્ષાદનાં રૂપમાં,
પુરશેદ વાદળામાં બેઠો છુપાઈ,
જરની જહેમતો જોઈ—વફાદાર કેવી પારસણ!

ઝેટલામાં એક બીજ શીકારની શોધમાં તે જંગલમાં આવી ચડ્યો, અને એકાએક તેની નજર બેઠસ્તની પરી સમાન નાઝનીન જર ઉપર પડી; અને તેણીને વરવીખેર પોષાક, લાંબા કાળા અહીં તહીં ઉડતાં વાળ જોઈ તેણીને આકાશની દેવી કે દાકણ માંની તે માહોમ ખાસતી આઈ પાછળ ફરી નહાસવા લાગ્યો. જર પજુ માંડી ઝીસાલ, પુરશેદની ખબર કાઢવાનાં ધરાદાયી, તેની પુઠે દોડી. તે મહાદુર છગરનાં પજુ વહેતી ખવાસના બીજને આ ઉપરથી ઝીવી તો દેહસન પેડી કે તે કહેવાંતી ડાકણના સપાટામાંથી બચવાં બીજ-ગાક ઝડપે ખાડા ખખોચયા અને તાળાંમાં કુદાવી અર્ધ અધારે ઝીબ જંગલમાં ઝુમ થઈ બેઠો, જ્યારે જંગલાનું અફળામણી કીકામણી અને ઠાકથી નસોસ થયલાં, તોપણ પુરશેદનું નામ પળેપળ પોકારતી એક જમરે વુટી પડી. માખાપના બેઠેદ બાકમાં ઉધરેલી, ધણીની વહાલી, નીરડોપ

જરની તે ભમંકર સરજતનો કરજારસીક ખેલ હતો, મથજનું સામલેલ પથ્થું ફક્ત ઘોડાક લાકમાં બાંધવાની આછી હાથ ગોથા હવે તેણી હબી થઈ હતી.

પડીકમાં તેણી આંઠો સાથે વાત કરી ખુશાલીથી હતી પડતી તે જડા.મં નીરાલીથી બેઠેલ મગગીન બની જઈ કાપ મારતી “ખુશોદ! ખુશોદ!!! કરી પોકાર કરી તે જંગલને ધમધમની સુગંધી હતી.

પેલો ધાસ્તી ખાધેલો બીલ પારખી તે નહાતો નહાતો. એતેર કે જરની શોધમાં નીકળેલા હેમરાજ શાસ્ત્રીના હાથમાં સજડાઈ. કુદરતી રીતે હેમરાજે તેને જર નીચે પુછ્યું, નેનાં જવાબમાં એ બીલે બેઠેલ મથજન વચ્ચે પાછળ ભેંસ જણાવ્યું કે જંગલમાં તેને કોઈ ઝાકડું જોઈ મળી હતી, જે તેની પુઠે આવવાથી માટી સુગંધેલીથી છટકી ચકચે હતો. તે પાંકો હેમરાજ તરતજ સમજી ગયો અને કંઈ દીશમાં તે દુરગતી ઝાકડું ભેંસે હતું તેની ખબર મેળવી, તે ઝડપથી જરની શોધમાં નીકળી પડ્યો.

જંગલની શાંત એકાંતમાં ઝાડખાણેના કાંચામાંથી વહેતા ઝીંક ઝરાની બાજુનાં લીલા ધાસમાં જર પોતાની બેઠેલ તર-છીન રવા, અને થકી કંપવત, અંબને આશાવય આપવા બેસી, મગગીન એહેરે પોતાના સરતાળને લીધે ર કરતી હતી એટલામાં એકાએક તેણીના નજરે હેમરાજ દુરથી આવતા જાયો. છેકામલી વાલજી ખીસાલ, ઝલુની બની તેણી હબી થઈ અને થેડે છેટે પડેલા ઝાડની ઝીંક ભડી ડાળી જમણા કાચમાં ઉંગામી, પોતાનું છુટાપણું હુંજ માખા દામે વેચવા દરાવ કરી આસ્તવાર હબી. હેમરાજે તેણીના લીકળ રાતોં બનેલો ચહેરા, જે વરલીખેર વાળોથી વધુ અસરકારક દીસ્તો હતા તે જોયો, અને થોડી પળ દમાઈ જઈ છેટે હબી રહ્યો.

“કમનશીબ અને હુજલી પારસણ! ચાલ, મારી સાથે—તને રતનપેર લઈ જઈશ.” તેણે કંઈક પતામણા સાથે કહ્યું.

“વેડું બોલવું સાંભળવું ન હોય તેમ તેણી ડાળા ફાડી એકી ટગરે જવી હાથમાં હામેલી ડાળ સાથે સ્થીર હબી.

“બાળા—મને સાંભળે છે કે? ચાલ—તને ઝડપથી રતનપેર વહેંચાડી આવીશ.” ઝીમ બોલી તેણે એક દમલું આગળ ભર્યું.

“ખબરદાર અંગળ! ઝીંક દગલું આગળ વધ અને બા કીનાખેર ડાંગ તારી ખુની કારકીરીનો ઝડપી અંત લાવશે!” જરે ડાળા ફરકાવતાં પોકાર કર્યો.

“અખરદાર ચંડાળ! એક દગલું આગળ વધ અને આ કાનાખર ડાંગ તારી
 ખુની કારકીદીનો ઝડપી અંત લાવશે!” એ આખરી ગરજાનુએ ડાળા ફેડાવતાં
 પોકાર કર્યો. (સંદેશ ૭૪.)

હેમરાજ એક પણ દંડ યથા હો. તે પારસજી સુંદરીની અસાધારણ જીસાદાર હોમતી રીતભાતની તેણે કદી આશા રાખી ન હતી. પણ શ્રીજી પહે તેણે પોતાના જુરા અવાસના રંગ બતાવવા શરૂ કર્યા.

“દાકેણુ! વંત્રી!! તું કોણ સાચ દમ કર્યે છે? “આલ શુપયુષ્, નહીં તો આ ખંજર તારા પાંચ મમતી હૃદયમાં ચમકી દઈ અહીંજ નીકળી કઠીય!” હેમરાજે કમરેથી ખંજર ખેંચી કઢાડતાં દાતી કરી.

પણ જરખાનુની આંખોએનું એક પાપજી પણ ઢાલ્યું નહીં. તેણીની અસાધારણ ચળકાતથી મરપુર આંખોએ એક પણ પજી તેના ચહેરા ઉપરથી ખસી નહીં.

હેમરાજ તેણીની આંખોના તે અગ્નીથી શ્રીચંદ્ર મયો-મોખા તેણીના તેજ ચમકારાથી તે બળવા લાગ્યો. આથી એકવાર ફરી તે જરખાનુનાં દ્રઢ દેખાવથી હારી હો.

પણ એકાએક આ રીતમાં કંઈક નવોજ રંગ બન્યો. હેમરાજ શાસ્ત્રીની અહીંતહીં દોડતી ચમત્, પાસેની ઝાડીમાંથી તેના ઉપર ઘુટી પડવાની તક્યાદી કરતો એક ચીતો દેખાયો. મભરાટથી એક પોદાર ફરી હેમરાજ સમય સુચકતા વાપરી વખતસર બાજુએ દોડી ગયો, કે બાજુ પડીએ તે હેવાન તે જગ્યે કુદી આવ્યું. પોતાના શીકારને છટકેલા ભેડ તે ચીતો તેની ઉપર પાછો ધસ્યો. હેમરાજ એક બહુ બળવાન અને બહાદુર મરંદ હતો, તેથી જે ખંજરથી જરને ધમકા આપી હતી તે ખંજર ઉમાત્રી સામે થયો. આથી વખતે દીવાની જેવી જર તેઓ વચ્ચે ધસતી આવતી હતી, પણ પાદકાંથી ઠંકામલા એક અજુદાંડ ખાડામાં એક પમ પડવાથી લચક આવવાથી કુટી પડી અને બેદાર બની ગઈ.

પીછ તરફ હેમરાજે શાંત મગજ અને અજબ હોમતથી પોતાનું ખંજર તે હેવાનનાં પેટમાં છેક હાથા સુધી ચલાવી દીધું; ભેડે તેમ કરતાં તે હેવાને પોતાના જોરાવર પંજથી તેને જખમી કર્યો હતો. એકજ દીલ ધુભવ નારી જરાદ અને તે ચીતો પોતાનાં લોહીના કુંવારા વચ્ચે સુરડું યથા ઘુટી પડ્યો.

હવે હેમરાજને જરનેા ખ્યાલ આવ્યો, જેથી તે ખાડા આમળ જઈ ભેગ છે તો જર બેદાર બની ખાડામાં પડી હતી. તે નાળાં તરફ મયો અને પોતાના જખમતે ઘોષ પાટો બાંધ્યો, અને પછી જરને શુક્રીમાં બાવવો.

કોઈએ કરવા લાગ્યાં. તે નીરદોષ પાકદામાન બાળાને અરધ ચોહાતની શાંત હાથમાં ભેંઈ, તેણીની બેઠક ખુબસુરતી નીહાળી, તેણીની સ્ત્રી તરીકેની પાકદામાન ખાતરની સ્ત્રીવત લડત અને તેનાં સંતોષકારક પરીણામોનો ખ્યાલ કરી અને છેલ્લે તેણીની અજબ હીમત ભેંઈ, તેનાં વૃજ પાપી ખુની હાથમાં કોઈએક દયાનો ખુલાસા ખવાસ અને સાસ્વી પ્રમાણીક વખાણુ હતપન થયાં. તેની સદાની પાપી હવરડી નજરે તેા જોરત જતમાં પતીવૃતા-પણાં નેવું કાંઈજ હોય નહીં એમ હરગીઝ નજરે પડ્યું હતું, પણ જરબાનુના સંભાળના સમજા બનાવો યાદ કરતાં તેને કપુલ કરવું પડ્યું કે સ્ત્રી જતીમાં પાકદામાન અમીતજ હોય છે, અન તેણે વધુ એમ પણ માન્યું કે ને બાનુમાં તે મીનોહ સદગુણ ખીલ્યા હોય છે, તેણી અમીતજ સાધારણ મનુષ્ય કરતાં વધુ હંચે દરજ્જેની ગણાવી ભેંઈએ.

કાંઈક આવા પ્રકારનાં હમણાં ખ્યાલોથી હશકેરાઈ તેણે જરબાનુને હસીમાર કરવા ઝડપી પગલાં લીધાં, નેથી કટકેક વારે તેણી શુદ્ધીમાં આવી.

“સતવંતી પારસણુ,” તેણે મર્યાદાસીબ તફાવતે હમા રહી પસમાની ભયાં અવાજે બોલવા માંડ્યું. “મારી તારા તરફની ખાતરી વરતણુંક માટે હું અમીતજ તારી હામ માંડું છું. તારા નેવી પતિવૃતા તાર મેં કાંઈ ભેંઈજ નહતી, અને તેવી હોય એમ માનતો પણ નહતો. તારા દેવતા નેવા પ્રતિજ્ઞ લક્ષણોથી મારા નેવા પાપી ઉપર હંડી અસર થઈ છે. સતી તારા ચરણે પડી હામ માંડું છું.”

જરબાનુ અચવાયલા મગજે તે સાંભળતી અને હેમરાજની ફેરવાયથી વરતણુંક તરફ વિચાર કરતી ચુપ પડી રહી.

“સતવંતી બાળા-હું દીલગીર છું કે ફક્ત મારી ફરજને લીધેજ તને રતનપોર લઈ જઈશ; માટે મારી સાથ ચાલ, મારગમાં હું તને ફરેક સુગવડ આપનાવું અભય વચન આપું છું.”

“અચે બાલમણુ-હું તારા ઉપર વિશ્વાસ કેમ સુકું તે મારા ખારા ખાપી-દને મારી નાખ્યો છે, અને હવે રતનપોર લઈ જઈ પેલા કુછડી રાણા નાં હવસી પંજમાં મને સુકનાર છે.” જરે દુઃખથી કમકમી જવાબ દીધો.

“પતિવ્રતા પારસણુ-મારા તે ખાતરી કાર્યથી હાલ હું જાહુ પશ્ચાતાપ કરું છું. તું તે વેળાનાં સંજોગ દમાનમાં છે, અને પછીજ મારા તે અપરાધ દમાનમાં છે.”

“હે ઇનશાન! કું તુંને એક ચીજ ખાતર માફ કરવા તૃપ્તિ મળે.”
જરે કંઈક વીચાર કરી સવાલ કર્યો.

“બોલ જાણા, કું તે કરીય.” હુમરાને હલતથી જવાબ દીધો.

ત્યારે આપ તારે આ તેજ મંજર, કે આ ગમખવાર, બધીની જુદા
ધથી તવળતા બેકાર જીગરની આગને સદાની ઠંડી પાડું! આપ-આ કંબોળ
હીણમલી જવાન જીંદગીની બેઠક જહાનો ઝડપી છેડે લાવી, બેહેસ્ત તરફ
મારા બહાલા ખાલીને મળવા જવાનું હમદ ઝડપી સાધન-આપ સેવા
ખીથી.”-જરે લામણીથી હથેરાતા અવાજે અંજાર કરી.

“નહી નહી ફરમાગમ લામણી, વિતારા જેની પવિત્ર સતવંતીની જુવાન
જીંદગીને અકાળ અંત આવેલો જોવા કહી પણ એક મનુશ્ય કબૂલ માન
નહી. ના-મને કીમા કર. ઇશવરે જો તને માણ આપ્યો છે, તો કુદરતી નીર-
માણ થમણાં કારણેજ તે ઇશવર હજીરમાં પાછો જવા જોઈએ.

“તમારે તું તારો બોલ જાણતો નથી! જરખાનુએ નીરાશીથી પુછ્યું.

“સતી, કું કાય જોડી અંજાર કરેછું કે હજી પણ ધીરજ ધર. ઇશ-
વર તને છોડનાર નથી. મને એમ લાગે છે કે આ તારે ફાતમા લાંબો
વખત રહેનાર નથી.”

આખરે હુમરાને તેણીને શાંત પાડી, અને તેઓએ રતનપોર જવા
સુસાફરી પાળી શરૂ કરી.

મકરણ ૧૫ મું.

“રતનપોર શહેર.”

મકરણ ૮ માં આપણે જોયે ગયા કે પુરુષોદથી છુટા પડી સોહરાજ
રતનપોરમાં મઘો અને મંદીરની ધરમયાળાના રખેવાળ સાચું વાત કરી હતી.

તે વેળાના રતનપોર શહેર વિષે આપણે કંઈક ખાસ મળવીશું.

રતનપોર શહેર રાજપીપલાનાં કુંગરોમાંના એકની તબેરીનાં પ્રદેશમાં
એક વેળા એક નામીયું નગર હતું. નગરના વિસ્તારમાં આવેલા કુંગરમાંથી
“અકીક” નામના રંગીન પથરો પુષ્કળ નીકળતા હતા, કે જેને બીજે તે
વેળા તે યુજરાતમાં બહુ વિખ્યાત હતું. સુરત, અંકલેશ્વર, બરમ વગેરે

સાચ હરીશાહ કરવું આ શેહેર હવું. તે વળી તે વેળાનાં ખીનહરીફ મહાતા બરાક્યા સરદારનું રાજ્ય, જે તેણે ચોડા વર્ષ થયા ફક્ત તરવારની ધાર થીજ સ્થાપ્યું હવું, તેની રાજધાની હવું. જ્યારે આ કથાનાં બતાવ હ. સ. ની ૧૪ મી સદીમાં બને છે, ત્યારે તો રતનપોર પોતાની ઝડપી જીવાનીનાં બહારમાં ખીલી રહ્યું હવું. તેની પશ્ચિમે રતનપોર નદીની આડી હતી, જ્યારે પૂર્વ તરફ “અરીક” પથરાયી મરુપર ડુંગર હતો. જેનાં થીખર ઉપર “માલજી દેવી”નું વિખ્યાત દેવાલય હવું, જેનો મહિમાં બહુ હોવાથી તેનાં પુનરીચ્છા એક દુરના સુલકમાંથી તેનાં દર્શન કરવા અહીં પધારતા હતા. વળી રતનપોરથી ચોડે છેડે વહેલી બહાણી નર્મદા નદીને તીરે “મહેશ્વર,” “અમરકંઠક” વગેરે પવિત્ર ખારનીક સ્થળો આવેલાં હોવાથી, રતનપોરને માર્ગથી સેંકડો બલકે હઝારો હિન્દુઓ ચાલુ પસાર થતા હોવાથી રાજ્યને જેમ સારી મહેસુલ મળતી હતી, તેમ શેહેરનાં વેપારીઓ, ધર્મયાળાવાળાઓ, બ્રાહ્મણો વગેરેને ચાલુ કમાઇ મળતી હતી. આવી રીતે પવિત્ર સ્થળે તીર્થ કરવા જવાનાં માર્ગમાં હાવ થી રતનપોર તે વેળા મહાશક્તિ રીતે સમજે બહાણું હવું.

શેહેરનો ફરતો કોટ હતો. જ્યારે ડુંગર ઉપર માલજી દેવીના સ્થાપકથી ચોડે દુર, થીખર ઉપર રાજાજીનો મેહેલ તેમજ ખીજી સરકારી મીલકતો આવી હતા, જેમાં એક બંદીખાનું પણ હવું, જે ફક્ત રાજદારી કેદીઓ ઉપર સખતી ગુજારવા માટેજ ખાસ બાંધવામાં આવ્યું હવું.

રાજા દુર્લાભસીંગનો પીતા જે શકમંદ સંજ્ઞેમ હેઠળ મરણ પામ્યો આ કથાનાં સરખાતનાં પ્રકરણમાં આપણે જોઇ ગયા; તે એક દયાળુ, ડાહ્યો જ હાદુર અને બાંખી નજરવાળો સરદાર હોવાથીજ એક નવું રાજ સ્થાપવા શક્તિવાન થયો હતો, અને તેથીજ તેની અધાર વર્ણુની રૈયત સુખી અને સંતોષી હતી; પણ જ્યારથી કુછંડી, જીલમી અને કમઅંદેશ દુર્ચનસીંગ માદીએ આવ્યો ત્યારથીજ તેઓ ઉપર જીલમી પડ્યા જેથી રૈયતમાં અસંતોષા ફેલાયો હતો. કંઈક આટલા ટુંક યુદ્ધાસા પછી આપણે આપણી કથા આગળ ચલાવીશું.

સેહેરાજ રતનપોરમાં મહાદેવનાં દેવાળમની ધર્મયાળામાં ઉતરી શુરસીંહ નામ ધારણ કરી રહ્યો હતો. તેણે પોતાનો વખત ફોક્ત ન ગુમાવતાં રાજ્યનો મેહેલ જે શેહેરની પૂર્વ ડુંગર ઉપર આવ્યો હતો તેની ઉપર દાન રાખવા ખાસ કસદ કર્યો હતો.

ખખર કાઢતાં જાણાયું કે મહેલને લગતી ખાતખી મેળવવાનું કામ સેહેલું ન હતું. જ્યાં રાણાની નીબઠા ફરી હતી ત્યાં સમજાવું શકમંદે હોવું જોઈ. રાણાએ પોતાના કુકર્મીમાં સામેલ અને પુરવીણ અનેલા વીધાસુઓને મહેલ ઉપર ચોક્કી સુક્યા હતા, જેથી કંઈપણ ખાતખી મેળવવાનું કામ સંધારણુ યુક્તિથી પાર પડે તેમ ન હતું. આ બાબત ઉપર સોહારાએ કહે, દરયાદત ક્યો અને કંઈ યુક્તિથી પોતાનું કામ પાર ઉતારવા કસદ ક્યો, તેનાં દૂળદરૂપ મગજમાંથી આખરે એક વીચાર ધરવા થયો. સંભાળથી ખખર કાઢતાં જાણાયું કે ગજમેહેલની સહથી ભરસેદાર ખાતખી ફક્ત એક જ માણસ આપી શકે અને તે ત્યાં આવજાવ કરતો બાહમણ હતો, માટે જો તે બાહમણને હાથમાં લીધો હોય તો સાચી ખાતખી મળે.

આ યોજનાં અમલમાં શુકવા તે હુંગર ઉપર આવેલા “માલજુદેવી”ના મંદીરમાં ખખર કાઢવા ગયો. તેણે એક રજપુત ડાકોરના પોલાક પહેડેલા હોવાથી એક સુરસીર બડવણમાં જેવા પોતાનાજ કારક દીસતો હતો. છટથી બાહમણને દક્ષણ આપતો, મંદીરનાં ચોકમાં ઉભાઈ જતા સે કડો બીજીકોને બીજા આપતો, અને લાંબી જટાવળા અરધ નગા સાધુજનોને એક હાથ જોડી નમન કરતો અને ગંભીરાઈથી માન આપતો જોઈ, ત્યાંના પુંજરીઓ વગેરે ઉપર સારી અસર થઈ અને તેને માટે માન પેા થયું. તેણે એલાસેલાર વાતો કરતાં જાણાયું કે મંદીરમાં આજેવાન પુંજરી પુરા નારાયણ શાસ્ત્રી એકલાને રાજમહેલમાં જવા આવવાની રાજા તરફથી પરવાનગી આવવામાં આવી હતી, જ્યારે આજ બાહમણને ખાસ કારણ તગર કાંપણે મહેલની હદમાં પંજ દાખલ થવા દેવાની સખત મનાઈ હતી. તેણે વધુ જીસતેજો કરતાં જાણાયું કે યુજોરગ નારાયણ શાસ્ત્રી વેદાંતશાસ્ત્રો, ઉપનીયદ, મનુસમરૂવી વગેરે પ્રાચીન ધર્મ પુસ્તકોનો અઠંગ અભ્યાસી હતો; અને તે પ્રમાણીક, ધર્મ, પરમારથી યુજોરગ વચનો અને કંઈક એકમારથી ખવાસનો હોવાથી, તેને દુર્માનસીએ જેવા શંકીલા ખવાસનાં ગણાએ પોતાનાં અંતઃપુર માને જનાનામાં આવવા દેવાની ખડચણુ કે વાંધો જોયો ન હતો. આવા એક પંડીતને કમ ઠેકાણે લાવવો એ કંઈક વીચારવાજોગ સવાલ હતો.

સોહારાખ માને શુરસીહે છુટે હાથે પૈસો વેરી પોતાની ઉદારતા અને સુસ્ત ધર્મીયણાથી તે પંડીતને જેવવા ઠરાવ કર્યો.

બીજે દિવસે તે માલજુદેવીનાં મંદીરમાં મયો અને આગંલા દિવસની માફક છુટથી નાણું વેરી સર્વનો માનીતો થઈ પડયો, તેણે મંદીરનાં દરેક

આલ્પજન કંઈને કંઈ ક્રીમાકાગે સોંપી, ઉદારતાથી તેનાં દામ આપ્યાં, અને પંડીતજની ખાસ સુખાકાલ ધર્યો. તેવજ તરફ બારે માન, તાબેદારી અને વખાજ જતાની અને કંઈક વધુ વાક્યાતુરી વાપરી તેને કુલજુજ બનાવી નાંખ્યા. તે બજુતો હતો કે આ શાસ્ત્રી કંઈ સાધારજ આદમી ન હતો, કે એક વખવ કુલજુજ બનાવ્યો હોય તો છુટથી વાતચીત કરે. પોતાનાં કાર્યની અસર મજબૂત કરવા તે ચાલી મયો, અને ખીજે દીન હિંદુ ધર્મનાં કેટલાક શંકા ઉત્પન્ન કરવારા પજુ કાઝા મુશકેલ નહિ એવા સવાલોનાં ખંડજ કરાવવા તેજુ પંડીતજની સહાયતા માંગી. શુરસીંહે જેવા કુલીન રજપુત, તેખી વળે આલ્પજો તરફ ખાસ માન અને મેહેરમાનીથી જોનારને પંડીતજ જવાબ આપી સંતોષ ન આપે તો પછી કોણને? તેવજ મરાવર જણતા હતા કે રાણજ તો આત્મિક બાબત તરફ કેવળ બેદરકાર હતા; એટલે ક્યાં તેવજને પોતાનું પાણી બરદરબારમાં બતાવવાની તક મળતાર હતી? તેમ વળે મથા ધાર્મિક શુરસીંહે શું ક્ષમ ન કહું હવું કે છેક બનારસ, કાશી, ત્રયાગ મુધી પંડીત નારાજણની વિદ્વતા અને ધર્મનાં શાસ્ત્રોનાં જ્ઞાનની કિર્તી ફેલાઈ ગઈ હતી! શુરસીંહને ત્રીજે દિવસે ફરથી જોતાજ ઉપમા ખ્યાલો તે ખુબ શાસ્ત્રીનાં મજબૂતથી ઝડપથી નીકળવા માંડ્યા, જેમાં શુરસીંહની કુલજુજ બનાવનારી વાતચીત અને રીતમાત ઉપરથી તો વધુ અસર મઈ.

આ ઉપરથી શુરસીંહે પોતાની તરફમાં આવતો મામલો જુવી ખુશાલીથી જોયો અને જહુ સંભાળથી કામ કાઢી લેવા મનમુખો થયો. જો જરાખી ચક્રમંદ આ જુદાને લાગુ તો ત્રજુ દિવસ મુધી ખરજોયો કુમ પૈસો ફોટ જાય તેમ યામ અને જહુ હાયમાં ધરજું મુખ્ય કામ બમડે. આથી તેજુ હિંદુ ધર્મના કેટલાક સવાલો—જે કાઝા અગત્યના ન હોય તેને માડી અમત્યતા આપી પંડીતજને પુછવા માંડ્યા, જેના જવાબ તરતજ તેવજે આપ્યા, જે સંભાળી તેના મનનું ભારે સમાધાન યહું હોય તેમ શુરસીંહે આભારથી ડોળ ધાણું. લારપછી વાતચીત વધુ રસ ઉપર ચઢતી મઈ, અને શાસ્ત્રીજે પોતાનું હિંદુ જ્ઞાન શુરસીંહ જેવા તાબેદાર, શાંતીથી સંભળનાર કુલીન રજપુત આગળ દેખાડવામાં મોડું સુખ માન્યું. પછી તરફ શુરસીંહે પોતાની પદ્ધતી મક્કસદને જરા પજુ વિસર્યો ન હતો. તેજુ રાજમહેલની બાબતો જે પંડીતજના હોઠ બાહરે કહી પજુ નીકળવા પામતી ન હતી, તે બાહરે કાઢવા આખરે તક મોધી અને ખીજ ત્રીજ વાતો કરી, તદન બેદરકારીથી રાજમહેલમાં તેવજને બારે માન મળવું હતે, વમેરે સાધારજ જણતા

૪૬ તમારું તથા તમારાં કુટુંબનું ૩૭

ભવિષ્ય સંભાવો !

રોજના જે યા વધુ ચાના ખચાવી

તમારાં કુટુંબને ગરીબાઈમાંથી

ખચાવો.

નીચલે સરનામે લખી વીગત મંગાવો.

સોહરાબ રૂ. ખામજી.

૨૮૯, હોરનબી રોડ, કોટ,

મું.બ.ઈ.

૬૬

અમે હીરા પરભારા આયાત કરીએ છીએ,
તેથી તમને સસ્તા વેચી શકીએ છીએ.

એકજ દામના
હીરે તમે કોઈપણ
માણસની મદદ
વગર સીધા
ખરીદી શકો છો.

હીરા

એકજ દામ
હોવાથી અબાણ્યા
માણસ પણ પુણ્ય
વિશ્વાસથી માલ
ખરીદી શકે છે.

ખરીદેલ માલ પસંદ ન આવેથી
આઠ દીવસમાં પુરા પૈસા આપી
પાછો લેવામાં આવે છે.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

આ ચાર દુકાનોમાંથી કોઈ પણ દુકાન
તમને પુર્ણ સંતોષ અ.પી શકશે.
૨૨૭, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

૧૧૩, આદી
અચ્ચા ન થકે સ્ટ્રીટ,
મ દ્રા સ,

એકજ દામ.

૧૪, મોગલ સ્ટ્રીટ,
રંગુન,

ઠાકોરલાલ હીરાલાલની કું.

૧૨, લાલ ખજર, મરકનટાઇલ બીલ્ડીંગ, કલકત્તા.

૧૨

૧૨

સવાલો કર્યાં, ઝેરલે લાંબા વખતથી રાણાજીની તેનાં તરફની ધાતકી બેઢરકા-
રીની ફર્યાદ જે તેની છાતીમાં ઉભરાયા કરતી હતી તે તેણે કરવા માંડી, જે
સાથ રંગમહેલમાં કોણ કોણ હતા, જેમાં તેની દીલ્લખર નવાજ એકલી
હતી, અને જગને તો ભારે કીનાના આવેશમાં આવી રાણાએ વિધ્યાચળ
પર્વત ઉપરનાં પ્રખ્યાત મહાકાળીનાં મંદીરમાં ભોગ તરીકે મોકલી હતી, એમ
ખાતમી પણ મળી, આ ખબરથી સોહોરાખને જરબાનુ માટે ભારે ખેદ થયો
અને ભલા પુરશેદના ફેજ માટે ભારે દુઃખ ઉત્પન્ન થયાં. તે ખાતમીથી ગોયા
તેના હાથપગ લુલા થઈ ગયા. ભલી પાકદામાન સુંદર જર લગતને બદલે
કરખીણ મોહતને શરણ થઈ હતી, જ્યારે બહાલો ભાઈ પુરશેદ ક્યાં એકાએક ગુમ
થઈ ગયો હતો! જ્યારે તેની બહાલી નવાજ નાપાક રાણાના મહેલમાં કેદ હતી.

તેણે કીજ્ઞાની મજબુતી અને કારેકાર પાહરા વગેરે ગોઠવણની પુસ્તી ખબર
મેળવી હતી, તે ઉપરથી તેણે માન્યું કે કમનસીબ નવાજનો છુટકારો કરવાનું
કામ ખચીતજ બહુ મુશ્કેલ અને જીવતાં જોખમથી ભરપૂર હતું, અને તે
કામ ખુદ તેને એકલે હાથે બળવવાનું હતું.

શુરસીંહે કંઈક વધુ ખાતમી મેળવવાના ધરાદાયી વળી ખીજે દીને
પણ પંડીતજીની મુલાકાતની આરજું ભારે આભારી દેખાવે કરી અને બહુ
માન, અદબ અને હેશાનમંદ જીગરે એક કીમતી કાશમીરી શાલની બિટ
કરી. આ “ઉઘડ સીસમ” રૂઢીયા નારાયણ શાસ્ત્રી ઉપર લાલકારક અસર
થઈ, અને તેથી વાતચીત કંઈક વધુ ખુલાસા ભરી થવા લાગી, જેમાં
અલખત શુરસીંહે રાજમહેલની ખાખત સીકતથી લાવી, — શાસ્ત્રીની — તે
દિવસની ત્યાંની મુલાકાત વિષે બેઢરકારીયા ધસારે કર્યો.

તે સવાલ સાંભળી પંડીતજી લેહેરથી બોલી ઉઠ્યા:—

“કુલીન શુરસીંહજી, રાણાજીના રંગ મહેલમાં આજે તો વળી કંઈક
નવીન ચક્ર્યાર જાગી રહી હતી. આંબાલવાનીનો ભાવિક સેવક હેમરાજ
શાસ્ત્રી, માતાને નીરમાણ કરેલી ભોગ પેલી પાશ્વી તરફીને મોઢી ઉતાવળથી
પાછો રંગમહેલમાં લઈ આવ્યો છે.” નારાયણ પંડીતે ખબર આપી.

“પંડીતજી, આ તો ખોટું થયું. માતા બહુ ક્રોધે ભરાયે; પણ બન્યું
શું હશે કે તે ભોગને ઝડપથી પાછો લઈ આવવામાં આવ્યો?”

“શુરસીંહજી, પંડીત આસપાસ સંભાળથી જોઈ તેના કાન ઉપર પડી
ખીમથી બોલ્યા, “યાદ રાખજો કે રાણાજીએ બળાતકારથી જે બે પાશ્વી તરફી-

આનું હરણ કર્યું છે તેથી ધધિરનો તેના ઉપર જરૂર કોપ ઉતરશે. પાર્શ્વીઓનાં ધર્મનાં શ્લોકો ઓટલા તો બળવાન, અસરકારક અને રામબાણ છે કે તેના તેજથીજ રાણાનો સંહાર થશે, કે તે કદી સુખી થનાર નથી. આત્મબળમાં શ્રેષ્ઠ પાર્શ્વીઓનાં ધર્મનાં મંત્રના જોરે વાતાવરણમાં ધ્રુવનીઓ પેદા કરી કુદરતની મહાન બળવાન શક્તિઓની મદદ પાર્શ્વીઓ મેળવવાની આવી ધરાવે છે.”

“આ શું ખરું હશે? તમે શું આધારે આ પ્રમાણે બોલી શકો છો?” પોતાની પાક જરથુસ્ત્રી દીનની માતેબરી ખુદ પારકા મહાઝબનાં મોટા ધર્મગુરૂથી સાંભળી અંદરખાનેથી બેહદ મગર બની શરસી હે સવાલ કર્યો.

“વેદાંત, પુરાણ, ઉપનીષદ વગેરે સંસ્કૃત ધર્મ અને શીલસૂત્રીનાં પુસ્તકોનો કંઈક અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત મેં પાર્શ્વીઓના ધર્મ પુસ્તકોનો કંઈક અભ્યાસ કર્યો હતો; તેમજ શ્રી નવસારી કસબામાં આવેલા તેઓનાં અમર અગનીનાં દેવાલયમાં રહેતા મોટા પુંજરીઓને હું જાતે જઈ મળ્યો હતો અને પુછપરછ કરી હતી.”

જરખાનુ જીવતી બચી હતી તે ખબર ઓટલી અગત્યની હતી કે તે ઉપર ગંભીર વિચાર ચલાવવા, સોહરાબ ઉરફે શરસી હ આતુર બન્યો, જેથી વધુ વખત ન ગુમાવતાં તે નમન કરી ચાલી ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

“અકસમાતીક મેળાપ.”

કુદરતનાં તત્ત્વો કેટલીકવાર પોતાના નીચમીત કાર્યો બજાવતાં નિષ્ફળ નીવડે છે, જેનાં પરિણામમાં વાતાવરણમાં વિચીત્ર ફેરફાર થાય છે. કંઈક આવી અસરથી તે અસુક રાત્રે આકાશ વાદળાંઓથી છવાઈ ગયું હતું, તેથી રતન-પુર શહેરના ઘણા રસ્તાઓ ઉપર અંધકાર ફેલાયો હતો. રતના છેક મધરાતનો સમય હતો, જેથી આખું શહેર શાંત નિદ્રામાં વાંટળાયેલું હોય એમ જણાતું હતું. ખુદ મોટા રસ્તા ઉપર પણ ભાગ્યેજ કોઈનાં ઘરના દીવાની આંધી રેશની પડતી હતી. વળી ઠંડીપણ સખત પડતી હતી. આવી વખતે કવચીતજ કોઈ ઇતિશાન નજરે પડતું હતું, અને જો જણાય તો કોઈ જરૂરનાં કામે બાહેર નીકળ્યું હોય એમ ધારી શકાય.

આવા અણુગમતા વખતે કોઇ બે શખસો મોઢે માથે દુપેટા વગેરે સંભાળથી બાધી ફક્ત દમ લેવા નાક અને અંધકારમાંથી જોઇ શકવા આંખો પુહી રાખી, શેહેરની બહારના હુંગર તરફ જતા હતા. તેઓ કાળા રાત્રીનું કાળું કર્મ કરવા કેઠે જતા હોય તેમ કોઇપણ સહેલાઈથી માની લેય, કારણ તેઓ મક્કમ પગલે ગંભીર ચુપકીદીથી ચાલેામ અંધકારમાંથી રસ્તો કાપ્યા જતા હતા. તેટલાં કેટલેક દુરથી ફાંસ લઇ કોઇ ચોક્કીયાન આવતો હતો તે જોઇ તેઓ તરતજ બાજુની નાની ગલીમાં ઘુસી જઇ એક મકાનની ઓસરી ઉપર સુઇ ગયા. પેલો ચોક્કીયાન ડાંગ અકાળતો રસ્તામાંથી પસાર થઇ ગયો કે પેલાઓ પાછા ઉઠ્યા અને આગળ ચાલ્યા. આવી રીતે અંધકારમાં લગભગ ૧૦ મીનીટ ચાલ્યા હશે, તટલાં એક ગલીમાં વાંક લેતાં તેઓને કોઇ સામેથી ઝડપમાં આવતો આકાર અટકી પડ્યો. આ એક કમનસીબ અકસ્માત હતો, પણ તેથી બંને બાજુ જેમ ગમરાઇ ગઇ તેમ વળી અવિશ્વાસથી ગુસ્સો પણ ઉત્પન્ન થયો. પોતાનું શરીર અહીં તહીં જોસથી દાંખતાં પેલો સામે આવેલો એકલો સખ્શ ગુસ્સાથી બખાળી ઉઠ્યો કે:—

“અથે આંધળા કંગાળ!”

“હેં કોણુ? આતો મારા ગુમ થયલા વહાલા ઘેરાદર સોહોરાખનો સાદ લાગે છે?” પેલા બેમાંને જે સખ્શ અટકી પડ્યો હતો તે પોકારી ઉઠ્યો.

“ખચીત-ત્યારે તો આ ભાઇ ખુરશેદનો માનીતો ખુશનુમાં અવાજ છે? જાની દાસ્ત ખુરશેદ?”

“સોહોરાખ—હું ખુરશેદ છેઉં!”

“શુકર તે બારેહકતાલાના કે કેવી જગ્યે, કેવા કઠંગા વખતે અને કેવા સંજોગો હેંકળ આપણે આવકારદાયક મેળાપ થયો!” સોહોરાખે જોશથી બગલગીરી કરતાં ઉદગાર કાઢ્યા. “ખુરશેદ તું ખચીત કતોક્ત વખતે આવી પુગોછ. તારી ગેરહાજરીએ મારી હીંમત અને મગજ શક્તિ તદન દીલાં કરી નાખ્યાં હતાં અને હું નાચાર બની ગયો હતો. ખીચારી જરબાતું અને નવાજ—પણ, પણ ખુરશેદ, તારી સાથ આ ખીજું કોણુ છે?” સોહોરાખે પોતાનો ભેદ વધુ ન ખોલતાં અચ્ચકી જઇ સવાલ કર્યો.

“વહાલા ભાઇ, મારી સાથ મારા ભલા મીત્ર અંકલેશ્વરવાળા માણેકચંદ શાહકાર છે, જે જેવણ પણ આપણા ભરમથી માહીતગાર છે અને આપણને

તન, પોતાના અપ્પત ધન અને ચંચલ મનથી મદદ કરવા આતુર છે ભાઈ માણેકચંદ, આ મારા ગુમ થયલા ભાઈ સોહોરાય છે.”

“તમુને દીઠે આનંદ થયો છે સોહોરાયજી શેઠ.” માણેકચંદ લાયકીથી ધીમે ઉતર દીધો.

થોડીક પળ જીગરનાં સંતોષની ખુશાલીથી છલકાઈ તે બંને જરથોસ્તીઓ તે એકાંત અંધારી જગ્યે શુષ્કથા થઈ ઉભા રહ્યા, પણ થોડીક પળમાં પાછું પોતાની સ્થિતિનું ભાન આવતાં ખુરશેદે કોઈ લાયક જગ્યે જઈ મસલહત કરવા ધ્રુષ્ટા દર્શાવી.

સોહોરાય જે થોડા દિવસના વસવાટથી રતનપોર શહેરનાં ખુલ્લેખુલ્લાથી માહિતગાર બન્યો હતો, તે તેઓને થોડે દુર આવેલાં હનુમાનનાં મંદીરમાં લઈ ગયો, જ્યાંનાં વિશાળ એકમાં તેઓ એક ખુલ્લે જઈ બેઠા.

સોહોરાયે જંગલમાં તોફાનથી વીખરાઈ પડતાં રતનપુર જઈ નવાજ અને જરની ભાળ કાઢવા શું શું ચુકતીઓ અને જેહમત ખેંચી હતી તેનું હુકમાં વર્ણન કર્યું, જેમાં જરબાનુ રતનપોરમાં પાછી આવી હતી એ ખબરથી ખુરશેદને ભારે ખુશાલી લાગી. તેમજ તે અંધારી રાતે અકસમાતીક મળી ગયા તે વેળા તે શા માટે ભટકતો હતો તે સવાલના જવાબમાં સોહોરાયે ખુલાસો કર્યો, તેણે માઠી લાંચ આપી એક દરવાનને ફેડયો હતો, અને પીને દહાડે કોઈપણ જોખમ નેણે જર અને નવાજનો છુટકારો કરવા ખાથ બીડી હતી; અને નેથીજ તે ફરી એકવાર કીલાની આસપાસની જગ્યા જોઈ જવા જતો હતો.

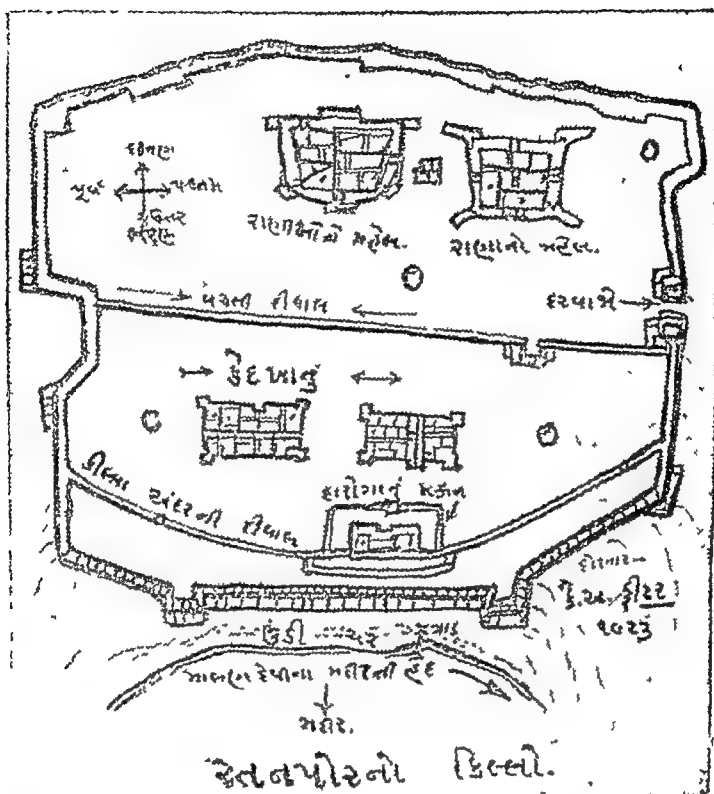
ત્યારપછી સોહોરાયની ધ્રુષ્ટાથી ખુરશેદે પોતે કેવા કેવા સંજોગ હેઠળ બહેવાર મોહોતનાં ડાચાંમાંથી પોતે બચ્યો હતો, તેમજ માણેકચંદ શાહુકારની છંદગી બેવાર કેમ બચાવી હતી, તથા બહાલી જરને ભયાનક કાળીમાતાનો ભોગ થતી કેવી રીતે વખતસર જઈ બચાવી લીધી હતી, તેનું દીલ ઉશકેર નારી રસીક દાસ્તાન કયું, જે સાંભળી સાચા હેતથી ઉશકેરાઈ સોહોરાયે તેને ચલાવથી બગલગીરી કરી સાબાશી આપી.

ત્યારપછી ખુરશેદે પોતાનો વધુ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે તેઓ જર જંગ સાથે રતનપુરમાં આવી માણેકચંદના એક આડતયાને સાં ઉતર્યા હતા. માણેકચંદે પોતાના મારે લાગવગ અને ધુબકળ જરનાં જોરથી કેટલાક ચપળ થોડાઓ એક એકાંત જગ્યે તૈયાર રખાવી મુક્યા હતા, કે બન્ને બાનુઓનો છુટકારો કરી યાહોમ અંકલેશ્વર તરફ છટકવું.

પણ તેઓનાં તે ધરાદાને માટે આંચકો લાગ્યો, કારણ સોહરાયે તે ડુંગર ઉપરનાં કીલ્લા અંદરનાં મહેલ અને કેદખાના ઉપરની સખત તકેદારી તરફ તેઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું, જે સાંભળી તેઓ નીરાશ બની ગયા. કેટલીક પળ તેઓ સઘળા ઉંડા વીચારમાં મથાણુ બની ગયા. આખરે સોહરાય કે જેણે માલણદેવીનાં મંદીરની ઉદમાંથી કીલ્લા અંદરની ઇમારતોની બાંધણી અને દીશા ધ્યાનથી જોઈ લીધા હતા, તેણે એકાએક આશાવંત બની એક ખંખાર માર્યો, કે તેનાં બંને સાથીઓ ચોકીને તેનાં તરફ જોવા લાગ્યા.

“બેરાદરો ફક્ત એકજ મારગે આપણે કીલ્લામાં જઈ શક્યે, પણ તે જીવનાં જોખમથી ભરપુર છે.” સોહરાયે ધીમી વીચારવંત અદાએ પોતાના મગજમાં ઉત્પન્ન થયેલા ખ્યાલને શબ્દોમાં ગાયવતાં બોલવા માંડ્યું; “સાંભળો, ડુંગર ઉપરનાં કીલ્લામાં શું શું ઇમારતો છે અને કંઈ દીશાએ તેઓ છે તેનું કાંઈક વર્ણન કરું છું, કે જેથી હું શું કહેવા માંડું છું તે તમારા ધ્યાનમાં ઉતરી જશે. કીલ્લાને એકજ દરવાજો છે જે પશ્ચિમ દીશાએ આવેલો છે; તેનાં ઉપર સખત પાહરા છે, રાત-દીસ તેનાં ઉપર ઝનુની જંગલી બીલો નાગી તરવાર સહીત ચોકી કરતાં ફરે છે, માટે તે મારગે આપણે કોશિશ કરવી સલાહ કારક કહેવાય નહીં. કીલ્લામાં ઉપલા દરવાજાથી દાખલ થતાં જમણા હાથ ઉપર રાણાનો મહેલ અને તેની જોડમાં રાણીઓનો મહેલ ચાને અંતઃપુર છે, જ્યારે દાખા હાથ ઉપર જાડી ઉંચી ભીંત છે જેની પેલી ગમ રાજદ્વારી કેદીઓ માટેનું કેદખાનું છે, તે કેદખાનાની પછવાડે દારોગાનું મકાન છે, અને તેનાં પાછળ કીલ્લાની બહારની દીવાલ છે, જે માલણદેવીનાં મંદીરના કમખાઉનડની ઉદ નજીકથી પસાર થાય છે. ઉવે ધારો કે મંદીરના ઉદની દીવાલ ઉપરથી કીલ્લાની દીવાલ ઉપર જવાય તો પછી આપણુ અને કેદખાનાની વચ્ચે ફક્ત દારોગાનું મકાન બાકી રહે. પણ જો આપણે તે રહેઠાણુ ન કેદાવી શક્યે તો પછી બીજી અંદરની દારોગાનાં મકાનની બંને બાજુએ આવેલી ઉંચી ભીંત કુદાવળી પડે, જે કુદાવળાનું કાર્ય લગભગ ન બને તેવું છે, તેથી જો તે દારોગાનું રહેઠાણુ કુદાવળે તો પછી કેદખાનામાં જઈ શક્યે. વધુ ખુલાસાથી સમજ પડે માટે લાવ ભાઈ ખુરશીદ તારો હાથ આપ, તેની હથેલી ઉપર હું આંગળાંથી નક્કો પાડી ફરી સમજાવું કે સઘળું સમજ પડે.”

મુળખ સોહોરાયે નીચે મુળખ નકશો તેના હાથની હચેલી ઉપર દોર્યો:-

“શાખાશ બેરાદર!” ખુરશિદે ખુશાલીથી ખીલી ઉદગાર કાઢ્યો. “હવે મને સમજ્યું” દીવાની જોત જોતું ખુદલું સમજ પડે છે. જોકે જીવનો જોખમ અકસમાતથી તેમજ ચોક્કસાનનાં હયાયારથી છે, તોપણ બધાં તે કરીએ કારસાજની રહેમદીલી અને છાંયો તથા આપણું હિંમતી જીવ છે, ત્યાં સુધી સદા ફતેહમંદ થઈ શકીશું.”

“ધન્ય છે મારા ભણા મીત્રો! તમો પારસીઓની હિંમત, યુક્તિ અને જુદીબળ ઉપર શાખાશ છે? આવો દખ્ખતો મહાભારત જોખમ છે, છતાં તમો તે આશાવંત દીલથી પાર ઉતારવા તૈયાર થયા છો, એ અમારા જોવાને અદ્ભુત અને મહાભારત લાગે છે.” માણેકચંદે ઉત્સાહમાં આવી ખરા જીવરથી વખાણના શબ્દો કાઢ્યા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નિતી વીરૂધ્ધ હવરાની લડત!

આપણે પુરશેદ, સોહોરાય (શુરસીંહ) અને માણિક્યદેને હનુમાનનાં દેવાલયમાં હાલ તરત તો છોડી દઈ, તે રાતે કીજાનાં બંદીખાનાનાં એક સ્મારકમાં છેક મધરાત છતાં જે દુઃખી આત્માઓ દેવા કકળતા હતા તે બોધશું.

ભયાનક મહાકાળને બળીદાન આપવાની તૈયારી વેળા બહાદુર પુરશેદનો એકાએક ભાગ્યશાળી આવી પુગવાથી જરબાનુ કરપીણ રીતે ખુન થતી સાબુત બચી ગઈ હતી. તે જમાનાના વહેમને અનુસરીને તેણીનો ફરી પાછો ભાગ ન આપવાનો હોવાથી તેણીને એકવાર પાછી રતનપોર લાવવામાં આવી, કે તે ભયભીત અનુભવ પછી તેણી રાણાની અનેક રાખેલી અને પત્નીઓમાંની એક થવા કબુલ થાય. પણ આપણે પ્રકરણ ૧૪ માં બોધું, તેમ તેણીનામાં તો પોતાના ખાવીંદ તરફની વફાદારીનો અસાધારણ જુસ્સો પ્રગટી નીકળ્યો, જેથી તેણી લગભગ નિરાશીથી ગાંડી જેવી બની ગઈ હતી. આવી સ્થિતિમાં તેણી હતી ત્યારે તેણીને રતનપુરમાં રાણાની હજુરમાં ઉભી કરવામાં આવી, ત્યારે રાણાએ આગળ કરતાં વધુ કેહેર અને ગુસ્સાથી બોધું કે તેણી તો આગળ કરતાં વધુ ઠરાવવાળી બની તેને વધુ ધીકાર, તીરસકાર અને ખુદી દુરમનાઈથી ભેતી હતી. રાણાને ભારે ક્રોધ ચઢ્યો, અને તેણે તેણીને તેણી જેવીજ હુજતી, ઠરાવવાળા અને ઝગુતી ખવાસની નવાજ સાથે કીજાનાં એકાંત બંદીખાનામાં પુરી.

કંગાળ ખીહાંમણા એકાંત કેદખાનાની એક ગલીએ સરદ કોઠરીમાં તે બે પારસી અબળાઓ ભારે નીરાશી, લાચારી અને અફસોસ કરતી બેઠી હતી. છેક તેઓ મધરાત સુધી કાંંય બેઠાં હતાં તેનો કંઈક ખુલાસો કરીશું.

તે દીવસે સાંજે તેઓને પીગલાવવા ચાલે કુસલાવવા દુયાનસીંગની રાણી “રૂપસુંદરી,” જેણી તેની હકદાર રાણી હતી, તેણી તેઓની સુલાકાતે કેદખાનામાં આવી. તેણીએ બહુ નાજુકાઈથી અને પુર દીલસોજીભર્યાં દેખાવે તેઓને સુચના કરી કે:—

“મારી બેહેનો, જવાનીમાં આ કંગાલ બંદીખાનામાં ઝુરી ઝુરી મરવાં કરતાં, હુજત મમત છોડી રાણાની માંગણી કબુલ કરો, અને દરેક જતનું સુખ,

સગવડ અને મોજમજાહ ભોગવો. હવે તો તમારા જાત ભાઈઓને મળવાની આશા છેડવી અને કુદરતે ઉભા કરેલા સંજોગને શુભ માની લઈ તે પ્રમાણે ચાલવામાં સાર છે.”

તેણીનું બોલવું ગુપચુપ સાંભળી લઈ, જરબાનું આંખોમાંથી ગોચા શુસ્સાનો ધગધગતો આતશ બરપા કરી તીરસકારથી બોલી ઉઠી:-

“રૂપકુંદરી-વધુ ના બોલો અને એક “જખમાયલા જીગરની જર” ને વધુ જખમ ના કરો. તમારી દીલસોજી માટે આભાર માન્યે છીએ, પણ તમારી ખતાવણી કે કુસલાવત માટે હું તમને બરા દીલથી ધીકારું છું. શું આ ફાની આર પાંચ દીનની કુન્યાની તકલીફો મોજ શોખ ભોગવવા ખાતર માફ આ જીગર-જે બાવફા હકદારને સદાની અર્પણ કરી ચુકી હું-તે ખીજને વેચ્યું? કદી-કદી નહીં! પાકદામાનની કીંમત જો તમે પારસી બાનુઓનાં આખમાં ખીજ જાતોની સ્ત્રીઓ ઉપરથી લેવા ધારી હોય તો માઠી ભૂલ કરશો. તમારા રાણાની કરોડોની દોલતને પગે દાબી હું મારા હકદાર ખાવીદની સુકી રોટી ખાવા કબુલ થવશ, રાણાનાં મહેલને ઠોકરે મારી મારા ધણીની ઝુંપડી પસંદ કરશ; કુંછંડી પાપી હીચકારા રાણાના હવશી હાથને અડકવા કરતાં હું ભયંકર કાલીમાતાનો કરપીણ ભોગ બનવા હાલ પણ તૈયારજ છું!”

“રાણીજી-” નવાજબાનું હવે થસ્સાથી બોલવા લાગી:-“તમે એક કુલીન બાનુ થઇને, જો નીરાધાર, નીતીમાન અને બેહદ ગેરખનસાફ થયલી અખળાઓ, જેઓ નીતીને વળગી રહેવા જીવતોદ કોશિશ કરે છે, તેઓને પોતાની પાકદામાન વેચવા ખાસ સલાહ આપવા આવ્યાં છો? જાઓ-પાછા ગુપચુપ સીધારો-, જો તમે સ્ત્રીજ હો તો કદાચ હું એક સ્ત્રી જાતી છતાં મારામ કેવું બળવાન પારસી ખમીર છે તેનો બરાબર સ્વાદ ચખાદી, હમને અપમાન કરતાં સદાનાં બંધ કરતો. તમારા પેલા હુઝારા ગરાસ્થાને કહો કે જો હું અમારે પાકો ઠરાવ ફેરવવા આના કરતાં ૧૦ ઘણા વધુ ભયંકર કેદખાનામાં પુરશે તોપણ ફાવશે નહીં. મોહોત લાવવું કે આત્મઘાત કરી મરવું અમને પુતળવનાર નથી માલમ પડવાનું. જો! આ મારી સાડીનો છેડો લઈ ફક્ત આટલો ફાંસો કરી આ સામેની ખાટલી સાય બાંધી, માફ ગળું તેમાં મુકી બેચાવું કે મોહોત હાજરજ છે!” અને બેહદ ઉશ્કેરાયલી નવાજે ખચીતજ ફાંસો તૈયાર કરી પોતાની ધમકી અમલમાં મુકવા જાણે તૈયારી કરી, જે જોઈ રૂપકુંદરીનાં હાંજે હાંજ ગગડી ગયાં અને ભારે ગભરાતથી પુજી તેણી બોલી ઉઠી:-

“એહુનો-જહેનો મને ક્ષમા કરો, મારી હપર ધંધરનાં શ્રાપ પડ્યો! મુજ કંગાલ હપર ભટ પડ્યો!! કે તમારા જેવા પત્રીત્ર પત્રીવૃતા ગહિનીઓનાં જખ માયખા હૃદય હપર મેં અપમાનનાં કોહાડાથી વધુ કાતીલ જખનો કર્યા. ધન્ય છે તમારી પારસી કોમને, તમારા પારસી ધર્મને, અને તમારા મોનથીતને, કે એક સ્ત્રીનો સૌથી કીમતી ચણુમાર, સૌથી અસુહારતન જે તેણીનું” પતિ વરતાપણું છે, તેનો તમારામાં છે તેવો અહલુન, વખાણને પાત્ર અને મહાન ખ્યાલ મગજમાં ઉતાર્યો છે. જહેનીઓ, હું ફરીથી તમારી ક્ષમા માંગું છું. ભગવાન અને રૂઝ કરોડ દેવતાઓના આશીરવાદ તમારા ઉપર ઉતરજો! ઉથકરાઈ જઈ તમારી કીમતી જવાન છવતી હાની ના કરશો! ધંધર જો તમ.રા જેવી પત્રીત્ર સ્ત્રીઓની આશર ન સાચવે તો કેણુની? ધીરજ અને હીમત ધરજો. ભગવાન તમારો જલદી છુટકો કરશે એવી હું અહોનીશ માર્થના કરીશ અને મારાથી બનતી કોશિશ કરી તમારો છુટકો ફરીશ.”

“રપસુંદરી”-જરે તે રાણીના પ્રમાણીક એકાર ઉપર કંઈક શક રાખી ફરી તાણો માર્યો. “જે પાપી કામ માટે તમે અમારી ખાસ યુલાકાતે આવ્યાં તે એક સદયુષી ખુદાથી ડરતી સ્ત્રી નહાજતું હવું.”

“પત્રીવૃતા બાળાઓ, તમે ખરાં છો.” રપસુંદરીએ તરતજ જવાબ દીધો. “આ અણુગમતાં કાર્ય માટે તો મારે તેની—જે ધર્મનાં બંધનથી દુન્યા અને ધંધરની નજરમાં મારો પતી કહેવાય—તેનાંજ હુકમને તાણે મને આવવું પડ્યું છે. હું પહેલાંથીજ માનતી હતી કે જે કુલીન કુંવારીકાઓ રાણાને ન હઠી શકે તેવા વીરસકારથી જોતી હતી, તેઓ રાણાન કેમ ચરણ યાચે પહોં મારે તો મારા શીરછવને તાણે ધકૂંજ જોષએ ધણી તે મમ તેવા હોય, તમે બાણો છોતી કે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે:—

“કુઃશીલ કામવૃતો વા ધર્મૈર્યઃ પરિવર્જતાઃ

સ્ત્રીણા માર્ય સ્વભાવાનાં પરમં દૈવતં મણુ.

એટલે—” પોતાનો પતી દુષ્ટ સ્વભાવનો, ફરાચારી કે નર્ધન હોય, તોપણ ઉત્તમ સ્વભાવની સ્ત્રીઓએ તેને પરમ દેવસમાન ગણી તેની શ્રેષ્ઠ કરી જોષએ એટલે દુર્ધાનસીંગ રાણા ગમે તેવા વઢકણા, ખાતરી કે કુછંદો હોય તોપણ મારે તો તેને તાણે ચવાની ફરજ છે.”

રપસુંદરી ત્યારપછી ચાલી ગઈ અને પોતે જે કુલીન બાગુને નહાજતો ભાગ મજબૂત હતો, તે મારે બહુ પસ્તાવો કરવો, જે કાંઈ બન્યું હવું, તે વહુવા કેદખાના બહાર રાણાને જઈ મળી.

તેજ રાત્રે ૧૦ વાગે નેઝોના કુંદના ગંભીર ફરવાળા ઝેરવાર ફરીથી ખુલ્યા અને રાણો તે બાળાઓની હજુરમાં પુર દબાવ્યાબર્યા પાષાકમાં એક સ્ત્રી નોકર લઈ દાખલ થયા.

અગરજો તે વેળા તે કંગાળ ઓરડીની અંદર એક સુંદરી દીવીને બદલે ઝકઝકરી શેથની હતે તો રાણો જોઈ શકતે, કે તેના આવવાથી જરબાતુ અને નવાજના એહસા ઉપર કેવા ઝડપી ફેરફાર થતા હતા. કુરચીતે જીલમ ખમતી સ્ત્રીઓની કુંદરની મમરડી, ઉશફરાત, કીના અને નીરાણાથી તેઓનાં સુંદર મમગીન મુખમાં તે વેળા લાલ જરમ બની ચલા હતા. તેઓ જાંને તરતજ માંદું ફેરવી પીઠ કરી શુપયુષ બેસી રહી. તેઓના તીરસકારનો આ મુઝા જવાબ દેખી દુર્યાનસીંગનાં ગોખા ભીંગ ફાટી ચયા, તેનો ચીરકાક ખવાસ હાથથી જવાની હલ ઉપર આઝો હતો, પણ તે પોતે લાચાર બની ગયો હતો નીરાધાર કુંવારીકાઓ ઉપર શારીરીક ઇલાક તેઓનો જીવ લેવા, તેનું સ્ત્રીચક્રે અંતઃકરણ ના હલેટું હતું, તેમજ તેનું તે કાર્ય દુન્યા કેવી યુસ્માની નજરથી જુએ, ખીજા રાજકર્તાઓની નજરમાં તેથી શુ અસર યાય એવા ખ્યાલથી તે પજવાનો હતો. આવા ખ્યાલથી તેણે પતાવટથી પોતાનું કામ કાઢી મેવા નીશ્ચય કર્યો અને ધીમા પતાવટ સાહે બોલ્યો:—

“સ્વરૂપવાન સુંદરીઓ, શા માટે જાણીજોઈ આ કંગાળ જગ્યામાં વાસે કરો છો? તમરું ઉછળતું ભોમત અને જીવાતીનો આનંદ કરમાવી દેર છો? સ્ત્રીજાતીનેથી તમારા જોવી સ્વર્ગની રંગાઓ, આણું દુઃખ ખમલ સરખ મલી છેજ નહી; છતાં જો તેણી તે ખમે છે તો પોતાની ધુરી કરણીથીજ હાથ. તેણીને ઇશ્વરે પુરૂષને સુખી કરવા અને આનંદ આપવા પેદા કરી છે, તો તેવા આનંદ, અખુટ લેખન અને માનચાંદ અહીંથી થોડે દુર મારા “કૈલાસ વીલાસ”માં તમારે માટે તૈયારજ છે, સંખ્યાજાંધ દાસીઓ તમારે પડચો બોલ ઉચ્ચથી લેવા તૈયાર હમી છે, મારું અખુટ ધન આ પૃથ્વી ઉપરની તમારે મનને ભાવતી કોઈપણ સ્ત્રીજાતી લાગી તમારે ચલે બાજુવા તૈયાર છે, અને હલે ફળુપ રતનપોરનાં રાજમનો પ્રતાપી મરાશીયો રાણો ફરયાનસીંચજી ખુદ વ ખુદ પોતેજ પોતાનું મરમ પ્રેમથી ભરપુર હરદય તમારી ઉપર અર્પણ કરે છે! તેમજ—”

“વહુ ના બોલ, જો પા માણસ! તરી બદલાયત તારા પોતાન

જરખાતુ વધુ તામોશ ન કરી શકવાથી બોલી ઉઠી:—“તારી ત્રેરી ઝખાન બંધ કર.....
 ઝોરત જતને ખુદાતાલાએ પુરૂષના ખરોખરયા સાથી તરીકે આ દુનયામાં મોકલી છે—તેનાં
 ફવસનાં શુલામ તરીકે નહીં જ.....”
 (સફે ૯૧.)

કામને લીધે તને દોષખમાં લઇ જશે.*" જરવાનું વધુ તાત્પર્ય ન કરી શકવાથી બોલી હતી. "હું સ્ત્રી લખે! તારી એ ભાગ્યેલી પીઠાશવાળી હાથનું હવે બંધ કર. સ્ત્રી જાણીને ખુદતાલાએ એક મરદનાં પાપી હવસના શુભામ તરીકે કદી માફી નથી; બલે, તું એક હીંદુ હોવાથી તારા ધર્મનાં પાછળથી લખેલાં પુસ્તકોને આધારે સ્ત્રીઓ મરદનાં શુભામ છે એમ બોલી શકે, પણ અમારો કદીમ ધર્મ જે "જરથુસ્ત્રી" છે, તેની દોષ હકાર વર્ષ ઉપરની જુની ચોપડીઓમાં 'પુણ્ય' લખ્યું છે કે ચોરત જાતને ખુદતાલાએ પુરુષના બરોબરીના સાથી તરીકે આ દુન્યા ઉપર માફી છે, અને તેથીજ પોતાનાં છંદગી સુધીનાં મરદ સાથીને ચુટી કાઢવાનો તેઓને સંપૂર્ણ હક છે; અને અને પારસી બાનુઓ તેમ કેળવાયલાં હોવાથીજ તારા પાપી હવસી હુકમને ટીંકારથી તર છાડ્યે છીએ..... અને....."

"વધુ ન બોલ, દાકેણ, વંત્રી!" રાણાએ તેણીની તકરારના જવાબમાં બેલવાનું કંઈ ન રહેવાથી નીરાશાના બારે અંતુનથી પગ અક્ષણી પોકાર કર્યો. "બસ—હવે મારી ધીરજની સંપૂર્ણ ચોટ ધઈ છે. મહાકાલીના ભાગ કરવા કુરતાં વધુ બચતીત મોહાત તમરા માટે નહીં કરું છું. વીંધ્યાચળ પવનનાં જમાનક જંગલોમાં મનુષ્યના ભક્ષ કરનાર રાડી ખાનાર વનચરો જેવાં કે વાઘ, વર, ચીતા અને એરી સર્પો છે, તેઓના બધા તરીકે કાલે રાત્રે જરજર માફી દઈ, મારો મીઠો કીનો કેડલો કરીણ છે તે હું દેખાડી આપીશ. કાલે સહવારે હું જાહેર કરીશ કે પકડી આણેલી એ પારસી અમળાઓ રાજી પુણીથી હીંદુ ધર્મનો અંગીકાર કરી જનારસનાં એક મઠમાં જોગણો તરીકે જવા ખાસ ઇચ્છા દર્શાવી હોવાથી તેને અનુકરી તેઓને ત્યાં માફી દેવામાં આવી છે. આમ જાહેર થવાથી, પાછળથી મારા ઉપર કોઈ જાતનો શક ઉત્પન્ન નહીં થશે. તોપણ હું હજી પણ તમને છેલ્લી તક આપું છું. હું આવશી કાલે સહવારે તમારો મારી મરજી માફકનો જગજ મેળવવા આવીશ અને આશા રાખીશ કે મમત અને હુજત ઉપર સાગ્રી સમજ સરસાઈ મેળવશે."

"કંગાળ—હીમકારા!" નવાજ ચુસ્તથી તર્ક તોરમાં રાણા સામે ખસી આવતાં પોકારી હતી. "તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. અમારો જવાબ હાલ અહીં તૈયારજ છે. હમણા, આ ધડીએ—કોઈ પણ અગર વનમાં જઈ વાઘ કે વરનો ભાગ જવા તૈયારજ છીએ! મોહાત અમારે મટે તું હારે છે તેવું."

* "તેમ વાઓ અહમ દેગવન્તો, પયોથનાઇશ આઇશ નએપત."—ઇન્જની હા. ૩ મો, ફ. ૨૦.

મયથી નહીં; તેમ તારે માટે ખચીત રહેશે. કદાચ એકજ પળની વેદનાં
અને રક્ષી આ નાશવંત માંસનું ઘરીર છોડી અમર કરોહર ખુદાની હથ્થુરમાં
પ્રથાલ એહેરે જઈ ઉભું રહેશે! કાળીમાતાનો ભાગ જનવું કે જંગલી
હેવાનોનાં ભક્ષ યવું એ સમગ્ર એકજ સમગ્ર પરીભ્રમ લાવે છે.”

“હીક છે, જહુગરણા” — તણા અણુકા કરતો ખોડી ઉઠ્યો. “આ સલામત
જગ્યે ઉભા રહી ઢાહી ઢાહી વાતો કરવું સંભવું છે, પણ અશ્વપત્તિ વાધનો
એકજ અગત્ય જાણના કે ઝેરી સર્પ કે નાખનો જસ કુંકારો ભોળાંજ તમારી
ખોટી પતરાજી, કીણી જુદી હવામાં ઉડી જશે. જવાબ લેવા હું સહવારે આવીશ.”

“તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી,” જરણાનુએ તુચ્છકારથી હાજર જવાબ
દીધો. “જે જવાબ મારી બહેને દીધો છે તેજ સહવાર માટેનો અગાઉથી દીધો
છે, માટે અહીં પધારવાની તસદી લેશો માં. તમારાં પાપી કર્મોથી પેલી જોહા.
નમાં થયું તમારા નેહ પીતાશ્રી—તે મરહુમ રાણા જયશીખરીનો—આત્મા
કમકમતો હશે, જે તમારા આવતી કાલે કરતા ધારેલા અધાર પાપથી વધુ
હુખી થશે.....”

“ચુપ—નહુ ન ખોલ વંચી!” રણો ભારે હથકેસટથી ઉરભા ઉઠ્યારે,
ખોલી કેદખાનું છોડી ચાલી ગયો, કે તે નીસધાર જાળાઓ પાતપાતાના વીચ,
સાથ એકલી બેઠો.

“નવાજ—” થોડીવારે જર ગંભીરાઈથી ખોલી, “તું જણેલ કે આ
કાતી હસ્તીની તાલીમી જાજમજક ખાતર આ ખુશ ગમદાયો કેટલી હદ સુધી
પાછળ ને પાછળ મળાતો જાય છે..... મને યાદ આવેલ કે એક વખત
મારા સુરજીજીએ ભાવજી કરતાં જે નેક સજીનો કલા ઉતા તે હું તને કહી
સમજાવું. તેવજી બોલ્યા હતા કે આપણા પાક મહાગમનાં લખાણોમાં એક
કેકણે લખ્યું છે કે:—(અચે દેવા!) જીંદગીનાં સુખ અને અમરપણા બાબે
માણસોને તમે જીલ્લાપ આપો છો, કારણકે “અકોમન” નામનાં બદ દેવ
અંગ્રેમશતે ખુશ વીચાર, ખુશ સજીવ અને ખુશ કામની મારફતે હકમત
કરનાર તરીકે તમા દેવાને જન્મવ્યા છે.”

“ખચીત, વાલી જ હેન, દુર્ધનસીન રાણાની જુદચાલ, આ ઉમદા
સજીવોની સચાઈ કેમી પુરવાર કરે છે!” નવાજે પોતાના મહાગમની વખાણ
મનમાં રાખી મમરીથી ગાતાં જવાબ દીધો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

“જીવ સંટોસટણું પ્રાકૃમ—ધુલકારો.”

હનુમાનનાં મંદીરમાં ગંભીર મસલત કરવામાં આપરે એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે તેજ વખતે પોતે ઇચ્છેલું સાહસ કર્મ કરવા ચાલવી પડતી. એ ઉપરથી તે ત્રણે જણા હુંગર ઉપરનાં માલણ દેવીનાં મંદીરમાં આવી પુગા, સોહોરાખ યાને શુરસીહને સરવે આજીવતા હોવાથી તેને તેમજ તેના બે સાથીઓને કાંઈ કાંઈ પુછ્યું નહીં. થોડાક પુત્રાદીઓ કે બ્રાહ્મણો માર્ગમાં અહીં તહીં સુતેલા કે જગતા તેઓએ જોયા. તેઓ મંદીરના પછવાડેનાં વીથાળ બાગમાં ફાપલ થયા અને ક્ષીણ દીક્ષા તરફ ખીને નાંકે, જ્યાં કીલ્લા આવેલો હતો તે તરફ ચાલવા માંડ્યું. તે કુળદેવાદી અને ખીજા ઉભા દરખ તોથી ભરપુર જગ્યે સોહોરાખની આગેવાની યગર કદાચજ તે અધારી રાત્રી એ તેઓ હીંમત કરી શકતે. જ્યારે સોહોરાખે તે અગાઉથી તે જગ્યાની બારીકાઈથી ખબર લીધી હતી.

આખરે મંદીરની હદની દીવાલ આવી ને સાધારણ ઉંચાઈની હોવાથી તેઓએ તે સેદ્ધાઈથી કુદાવી કે કીલ્લાની ચર ઉપર આવ્યા. તેઓ હુંગરને મથાળે હતા અને કીલ્લા પહોં મથાળેજ હતો, એટલે કીલ્લાની ત્રણ બાજુએ ને ઉડી ચરો હડી લેતી તે જગ્યે ઉંડી ન હતી, કારણ તે જગ્યા ખુદ ઉંચી હતી. આ ઉપરાંત વળા ખીજા એક સૌથી મોટી સંગવલ કહો કે નસીખની વાત કહો તે એ હતી કે મંદીરની દીવાલ આગળ એક મોટું વીથળ આડ હતું, જેની ૧૧થીઓ ચરની પેલી ગય સુધી ફેલાઈ ગઈ હતી, જેનો બહુ કીમતી ઉપયોગ થનાર હતો, એમ આજીવજીવની ઉંચી ઉભી દીવાલો ભેટાં તરતજ માલમ પડી આવતું હતું. કીલ્લાની સલામતી ખાતર તેની ચોતાફની ચરો નજદીક એક પહોં આડ ઉગવા દેવામાં આવતું ન હતું, પણ કે ઇ સુભાલયે માલણ દેવીના મંદીરનું આ એકજ ખુલ્લેરમ આડ પવીત્ર ગણાતું હોવાથી ઉગતું રાખવામાં આવ્યું હતું. જો આ આડની હસ્તી ત્યાં ન હોય તો કીલ્લાની ૧૫ શીટ ઉંચી દીવાલ ભેડાઈજ ઉંડી ચરને લીધે કુદાવી શકાતે નહીં. છતાં પણ આ આડની મદદથી કીલ્લાની જાડી દીવાલ ઉપર જવાનું કામ જીવના એખમથી ભરપુર હતું. કારણકે દીવાલ અને આડની છેડેની નાની ૧૧થી ૧૨ લગભગ ૧૦ શીટનો અંતર હતો,

તેઓએ એવું ઠેરવ્યું કે માણેકપંદે પોતાના ભારી અંબને લીધે અરમાં સંતાઈ રહી વખતસર મદદ આહેરથી કરવી, જ્યારે તેઓમાંથી એક જણે તે ઝાડ ઉપર ચઢી દોહાળી જોખમ દીકરાની દીવાલ ઉપર જવું. આથી તે સાદાસ પુરશેદે માથે ઉઠાવવા બીડું ઝડપ્યું અને કપરે પાતળાં પશુ મજા સહુના દોરડાની વીંટ વીરાળા, ઝાડ ઉપર ચઢવા લાગ્યા, જ્યારે એક વણુ મુજબ જીભ જે જણુ ચર એળંગી દીકરાની દીવાલ નજીક મવા.

પુરશેદ વધુ ને વધુ ઉંચે ચઢ્યો, અને એક માટી ડાળા ઉપર સરી પડ્યા ત્યાં વસ્તા રક્ષીઓમાં રાતની વળા દોહા અણુજાણ્યો. માળ્યો તેથી તેઓમાં ભારે કલાબકાર ચાલી રહી, પણ પુરશેદ તો હમ શુંડી આગળને આગળ રહ્યો, તેમ ડાળા વધુ ને વધુ પાતળા થતી ગઈ, આખરે તે સલામતી ખાતર અરધો ભાર હાથથી ફેંકી ખાત્રી કરી આગળ વધવા માંડ્યું. છેલ્લે ડાળા એટલી નબળા બની કે વધુ આગળ વધાય તેમ ન હતું. તે હતો તેનાથી થોડે દુર તીચાણમાં મહુજા ઝાંખી દીકરાની દીવાલ જોઈ શકાતી હતી, પણ તે કેટલે તકાવને હતી તેવું તેણે કાઠકું તે ધોરખાધારી મધરાતે મુથકેલ થઈ પાડ્યું. પણ મામાણુ કુદરને તેને એકાએક નધારી મદદ કરી; થોડીક મળ વાદળાંથી ભાપુર આકાશ ખુટ્યું થયું અને સેતારાઓની ઝાંખી રોશનીમાં તેણે ઝાડી અને દીવાલ વચ્ચેના તકાવત કેડો હોતો તે ધ્યાનમાં લઈ લીધો. વખત ખોલવો અને હું વીચાર કરવો તેને કાયદાકારક ન જણાયો તેથી પોતાનો જીવસંસ્કારનો કુદકો માનવા તઈધારી કરી. જે હાથ વતી ડાળી મજાસુત પકડી આણુ ચીર દવામાં કુંવણું રાખી, તેણે ડાળાને હીંચકા આપવા માંડ્યા. આગળેમ વધુ ને હું જાણ્યો તેણે એક આપવા માંડ્યા, અને આખરે હાંત મજાસુત મીડી, પાક પડ્યાનું નામ જમાન ઉપર ભઈ એક ભકમીન કુદકો હંદમાં માર્યો—તો કડ શીર તીચે ચામાં પુડી પડ્યું' યા તો સાદી બીંત ઉપર મજાગણું—એક જીવસંસ્કારની તે મુથકેલ મળ હતી.....આહ! તેના પગે કોઈ સંત મીંતને મઠ જે જોરથી મધ્યમા અને તે જોઈથી પછડાઈ પડ્યો. થોડી મળ હધી તો ભારે હંફને લીધે તે શાંત પડી રહ્યો; પણ પછી જ્યારે નચેથી સોરોરાળે લીધી સીસેડી ફાડી કે તેણે હડી પોતાની શીંજ કરજ જમાવા કોરંથ કરી.

તે બીંત ખડગચકા પચરની બનાવેલી હોવાથી, એક કાટમાં પાતળું ખંજર ચુકાડી હાંતનો હાથો સાથે પોતા સાથે લેધેલાં સણુના દોરડાને માંકે માળ્યો, અને તરતજ બીંતે છેડો નીચે અરમાં નાંખ્યો, કે તઈધારજ

‘પાકે ચઝહાંનુ’ નામ ગજાન ઉપર લઈ ખુરશોદે એકે ભયભીત કુદકા હવામાં
માર્યો.....એકે જીવ સટોસતની તે એકે મુશકીલ પણ હતી.....

(સંક્ષે ૯૪.૧)

મેલા સોહોરાએ તે દોરડું પકડી લીધું અને તેની મદદથી દીવાલ ચઢી ઉપર માઠ્યો. હવે ખીજી મુશ્કેલી વચમાં હતી. થોડે છેટે દારોગાનું રહેઠાણ હતું. તેની પેલી ગમ ફેદખાનું હતું. ૧૫ શીટની દીવાલ ઉતરી પાછા દારોગાના મકાનનું છાપરું ચઢવું એ વખતની ભારે ભરખાદી તેમજ ભેખમનું કામ હતું, માટે તેને દુર કરવા તેઓએ ટીક આપકલપસંદ થીચી તોઠ શોષી કાઢ્યો. દારોગાના મકાનની નજીક એક ઝાડ હતું, જેની ડાળી ઉપર કમંદ માફક દોરડાનો એક છેડો ફેંક્યો, જે એક બીડી ઢાળી ઉપર ભરવાઈ નજીક ફાંસો મુજબત થઈ ગયો. પોતાના હાથમાં ખીજી છેડો તેઓએ કીટલાની બીંતમાં જડ થોકેલા ખંજરનાં હાથને બાંધ્યો કે, તરતજ દોરડાનો પુલ થઈ ગયો ! ફક્ત થોડી પળમાં અને જણ્યું તે ઝુકતાં દોરડાં ઉપર પોતાનાં બે હાથોનું સમતોલ લઈ સામે પાર નજીક પીચેલા દારોગાના મકાનનાં છાપરાની દોર ઉપર ઉતર્યા. ફેટલીક મીનીટ ચુધી તદન ચોંત બેસી રહી આસપાસનો મામલો ધનથી લપાસ્યો, અને પછી કીનારો સંધાઈત ભેઈ બે હાથ અને પગો ઉપર સંભાળથી ચાલતા, દારોગાના મકાનના દરશનનાં ભાગ ઉપર આવ્યા, કે જેનાં બે બાજુનાં છેડા સાથે કીટલાની અંદરની ખીજી ઉંચી દીવાલ આવી મળતી હતી. તેઓ છાપરા ઉપરથી બગીચામાં ઉતર્યા, જેની હદની દીવાલ સહેલાઈથી કુદાવી બપ તેવી હતી, જેની પેલી ગમ ફેદખાનનો બીસ્તાર આઠ્યો હતો. તે બગીચાના દરવાજા ઉપર એક ચોટીવાન બેઠેલો જણાયો. જો તેઓ આહાતે તો ચોટીખાનને ન છેડતાં દીવાલ કુદાવી જતે; પણ નહીં, તેમ કરવામાં તેઓએ ભેખમ માન્યો. જો તે દરવાજો હતો ત્યારે તો પાછા ફરવી વખત તે બહુ ભેખમ ભર્યો થઈ પડે, વળી તેઓએ ભેઈ કે તે ઉપરનાં મકાનને ચઢવું તો સલામત ધારવામાં આવું હતું કે ત્યાં આઝા પહેરેગીરો પણ રીઅવામાં આવ્યા ન હતા. વળી જે પહેરેગીરો હતા તેઓ પણ વર્ષો સુધી કંઈપણ આસાધારણ બન્યું ન હોવાથી એટલા તો બેદરકાર અને આળસુ થતી ગયે હતા, કે ફેટલીક ઠેકાણે તો ઝુકતા હતા. આવો મામલો ખચીતજ તેઓનાં લાભમાં હોવાથી એક પળમાં ખુરદક ચોકસ ઠરાવ ઉપર આવી, સોહોરાબનાં કાનમાં બોલ્યો :-

“કાંઈ બી કસી પેલા દરવાજાનાં પહેરેગીરને લાચાર બનાવી દેવાજ ભેઈએ, કારણ જ્યારે આપણી બહાલી માટે છોડવી લાવશું ત્યારે આ રસ્તેજ પાછા છ ટકવું પડશે, અને જો “કેલી નાથી જાય છે” કરી શુભ પડી તો આ પહેરે ગીર પહેલો સામે થશે, અને તે વેળા એને નેર કરતાં કીંમતી વખત જશે.”

સોહારાએ જવાબમાં પુરશેદનો હાથ દાખ્યો, અને તેઓ લાગતા-છુપાતા છોક પેલા અર્ધ ઉંઘમાં પડેલા પહેરેગીરની પીઠ પાછળ આંભ્યા. ફક્ત એકજ ધસારે અને સોહારાએ તે બેબબર પહેરેગીરને પોતાની રજપૂત પાંધડીનાં કપ ઢાંચીશુંગળાની નાંખ્યા, જેથી જરા પશુ અચાજ તેનાં ગળાંમાંથી બાહર નીકળ્યા નહી. તેજ વેળા પુરશેદે ચાલાકીથી તેનાં હાથ અરે તાંઠયા તેનીજ પાંધડીથી ઝોકડી લઈ, જેવી ઢંગમાં તે પોતાની ફરજ ઉપર બેઠો હતો આ બાદ તેવીજ હાલતમાં ચોંઠે દુઆ અને આંખે પાટા બાંધી બેસાડ્યો, કે જેથી અંધારામાં બીજા પહેરેગીરે તેને ફરજ ઉપર સાચુત બેઠેલો હોય તેમ જોય અને કંઈપણ શકમંદ નહિ બને; જા કે આ મુકિત છતાં પણ કોઈ બીજો પહેરેગીર તે કેદી બનેલા સંત્રા આગળ કામસર વાત કરવા આવે તો બરમ કુડી જાય તેમ હતું.

તે કેદી બનેલા સંત્રીનાં હથીયારો, તરવાર, ઢાલ, ખંજર વગેરે સોહારાએ લઈ, તેઓ એકોથી છુટા પડી રહી સંભાળથી આગળ વધ્યા. માર્ગમાં તેઓને એક પહેરેગીર પોતાના રાઉન્ડ ઉપર જતો સામે મળ્યો, જે જોઈ સોહારાએ બીંતની ઝોઠે ભરાઈ ગયો, જ્યારે તે પહેરેગીર પુરશેદને પોતાનોજ સાથી ધારી કંઈ પુછ્યું, જેનો જવાબ પુરશેદે અસ્પષ્ટ શબ્દો બજાડી આપ્યો, અને ને ચાલ્યો ગયો. હવે જીવસંટોસટનો વખત બહુ નજીક આવ્યો હતો. કારણ કેદખાનાની બીહામણી ધમારત થોડેક દુર દીસતી હતી. બન્નેનાં જીમર આશા અને ઉશકેરાટથી ધમ ધમ થવા લાગ્યાં. આટલે સુધી તો નશીબ કેવીની મહેરબાની હતી, પણ હવે જ્યારે કેદખાનાનો દરવાજો સામે આવ્યો ત્યારેજ તે બન્ને બહાદુરોનાં જીમર કંઈક ઢગમમવા લાગ્યાં.

* * *

તેજ વેળા તે કેદખાનાની એક કંગાલ કોટડીમાં એક કશ્મીરસીક ચીત્ર નજર પડ્યું હતું. બીજો દીસે રાત્રે તેઓને વાંધવડે કે સપોર્તે ભોગ આપવાના હતાં, એવી જમડી રાણો ૧૦ વાગે આપી ગયો, ત્યારની કમનશીબ જ ર અને નવાજનાં દુઃખનો પાર ન હતો. સ્ત્રીનો કીંમતી સદચુષુ-પરીવૃતાપણું-જેનાં ખાતર દીવસો થયાં તેઓ ઉપર જે આભળ પડતો હતો, તે ખરચીત જ તે નાજીક નીરહોય બાલાઓ ઉપર બેહદ સીતમ હશે.

તોપણ જે બાબત તેઓના સ્થિતિવારી અને દુઃખ અવાજ કર્યાં વગર ખમવાની શક્તિ તેઓ બતાવતા હતા, તે ખરચીતજ એક જરથોસ્ડીને મમર રી દરનાર કહેવાય. ફક્ત ગણત્રીનાં થોડા દીવસોનાં અંતરમાં, નાશભામની ઠાકવ નારી ઝઠપી લાંબી સુસાફરી, કાલી માતાનાં નિરબાજુ બનેલા ભોગ તરીકેની

ભયંકર ક્રોડી, નતીને પાક રસ્તેથી આડે માર્ગે ફેરવવાના રાજાની ખંતીલી પ્રેમમાર લાલચો, આખરે તેઓને જોર જીલમથી જોર કરવા માટે કંમાળ કેદખાનું, અને છેલ્લે તેમાં ન ફાવતા-વાધ, વર કે સર્યના ખોરાક બનવાની સીંદા નીરમાણ કરેલી સરજત; એ સમણું એક ખીન અનુભવી પણ નીકલકંઠ, સાન વમરની પણ ધર્મ ઉપરનાં એકીનમાં સાથિત, દુરગુણ નહીં અનુભવેલી એવી સદગુણી પારસણીથી આવા સંલોગ હેઠળ કદાચ બેમગજ થઈ નહીં જવાય.

“ઠાણી બેહેન નાજાં,” જરે ગમગીન સાહે બોલી “મને હજી એક માણ તને ખુલાસો સમજ પડતો નથી. મને યાદ છે કે ભયંકર કાળી માતાની મુરતી આગળ જ્યારે મને જામ તરીકે બાંધી, ત્યારે કટોકટ વખતે-જ્યારે ભયંકર ખુની બીલોના ખંજર, કે કોઈકાં કે તરવાર મારા શરીરનાં ઢુકડે ઢુકડા થોડી પળમાં કરતે,-તેવા બાવીક વખતે મને ઠોડવનારો મારો હેતાણ ખાવીક પુરવેદ હતો, એમ મને ખરોખર યાદ રહ્યું છે; પણ પછી ‘શુ’ થયું, કે તે ઠાણો મને ઠોડવી તણ દઈ પાછો ક્યાં જીમ થયો છે તે મને સમજ પડતું નથી. તે એકાંત ભયાનક મંદીરમાં તે ઘડીએ તેવણ ક્યાંથી નીકળી આવ્યા અને તેથી થાતે એકલા, એ મને બહુજ ગુંથવાવ છે. ‘શુ’ ને સ્વપ્ને જોયો હશે? (જરાવાર વિચાર કરી) નહીં-નહીં, જો તેવણે મને બચાવી નહીં હતે, તો હું ‘અહીં’ આજે જીવતી હુંને કેમ મળી હતે?”

“ખારી જર”-નવાજે દીલસી છ ભયાં અવાજે જવાબ દીધો: “તારા બોલવા ઉપરથી એટલું તો સાથિત સીધું થાય છે કે આપણી શોધમાં આપણા ઠાણા જો અને ખીલ હમદીનો બાહર પડ્યા હોવા જોઈએ, અને કદાચ અહીં-”

“નાજાં-નવાજાં”, જરે તરતજ નીરાશ રખાવે વચમાં બોલી હઠી “આવી ભયંકર એકાંત જગો, જ્યાંની બાહર ઠારે ઠાર નાગી તરવાર સરીત એકી બાને, તૈયાર હતા છે, અને એક મજાનું ટેકરીને મથાળેનાં સંગીન મંદારલુવાળા કીલ્લાના બીતરમાં કેદખાનું છે, તેવી જગ્યે આપણા શરીરતાલે કેમ આવી શકે? અને હું ‘હરહુ’ કે તેઓ આવવા કોશિય ન કરે તો સાર’, કે તેઓનાં કીંમતી બન, આપણા જેવી કમનશીબો ખાતર જોખમમાં નહીં નંખાય. ભલે આપણા ગમે તે ફેજ થાય, પણ આપણા તે ઠાણાઓને બધા જ. પુણતીલા તેઓ ઉપર રહેમ રાખી આપણી ખારી કામને માંચે જીવતા રાખે.”

“આમીન!” નવાજ લામણીથી ગળગળતા સાહે બોલવા લાગી, “તે હેત વંતાઓ સદા જીવતા રહે એવી મારી ખરા જીમરની દુવા છે, આપણે આપણી પાકદામન સાચવી મરશું એનાં જેવું કીર્તિવંત મોહાત એક પાકબાદ બાનુને

હું હોય ? મને પોતાને મારા ફેજ માટે જરાખી ફર્યાદ કે અફસોસ કરવા નથી, કારણ તે સર્વશક્તીવાન બાપ ને બાપે છે તે પાછું પોતાની મરજીથી લેખ છે. અમર ને આ બાકી નેહાનમાં નીતીની કસોટી આટલી સીતમમરી મહાન અને કરડી છે, તો ખીનોષ ફળ્યામાં તેનો મદદગાર પણ તેટલા પ્રમાણમાં હમદા અને ન કદવી શકાય તેવા પ્રુથ કરનાર હશે.”

“નાનું-વું” ને તારો મહાન ભામનીવીરવી ગરમ આતમને સંપૂર્ણ આપ લી હોય, તો પ્રુથ ખાતર મહાન મદદગારી આરકું નાં રાખ, તહીં તો તેમ કરવાથી તારા મદદગાર ભાગની કીંમત, તારી તે આપ મતલબને લીધે થડી જ રી, તે કીરતારની માયા અને દયા ઉપર વું પોતે તને આખી-કાંઈખી શરત વગર આપી દે-.”

“જર-ખારી જર,-” નાનું એકાએક જોઈ વચમાં બોલી ઉઠી, “સાંભળ, વુંને કંઈ ધીમી છુપી હિલચાલ બાહર પડસાક્ષને પૂંપેને નાકે ચતી હોય તેમ જણાય છે ? આવી ધીર મધરાતે તે કોણની હલે ? ઓહ પ્રુથ ! શું કરીપણ ખાતરી રાખો આપણું મધરાતે પ્રુન કરવા કોઈને માકલ છે ?”

જર તરતજ પોતાની કોટડીનાં ફરવાળ તરફ છુપાં ઝટપી પગલે દોડી મહા અને ફરવાળ ઉપર કાન લગાડી કેટલીક પળ ધ્યાનથી સાંભળવા લાગી.

“નાનું,-વું” ખરું બોલીછ, જર બેહદ દબાયલા અવાને બારણા આગળથી ખીસી જતાં બોલવા લાગી, “ખચીત કોઈ ભેદી હિલચાલ તે તરફ થાય છે...હું” ધારેંછ, હવે આપણે આ બાકી હસ્તીનાં પહાડની કીનારીએ હલા છપચે, ફક્ત મિત્રજ પગલું આમળ અને આ ફાની હસ્તી ખતમ—! સુવા રાણાએ આખરે આપણા જાન ઉપર ત્રાપ મારની શરૂ કરી છે. અમે દાદગરા (જર જ હોય ભેડી હવે તેગાહ ઠેરવતાં બોલી) હમ નીરદોષ અબળાએ ઉપર તારી રહેમી નજર ફેંકી એક કંગાળ રીબાવનારા કરીપણ મોહાતમાંથી બંધા વ; ભાડાનાં પેસા ખાતર ચયતાનવું કામ કરનાર એક પ્રુતીનાં પંજમાંથી છુટકો કરને; આ સખત પથરની જમીન ફાડી નાંખી તેમાં અમુને સદાની બોદિનથીન કર, ચાલો આ પ્રુથ દે છાપરે એકદમ વુટી પડી આ કંગાળ હસ્તીની દોરી ઝડપથી તોડી પાડી અમારો એકદમ છુટકો કર !” જર દયામણા આનેછ કરતા સાદે અને આવભાવથી પ્રુથ પાસ ફા પોકારી ઉઠી,

“આ અહુરમહદ !” નાનું મોહોતથી તહીં ફરવાના મદમ ઠરાવથી હચકરાઈ બોલવા લાગી, “અમારી મરણી વખતની હેલી ધંચા એટલી છે કે અમર

ઠંઠાના ખાવીંદ, ધુરંથીજ માથ ખાપ, સમાંઠંઠાલાં, અને ખાંરી જરથોસ્તી કોમ ઉપર તારા પવીત્ર આથીરવારો ઉતારજે; અને તેઓ સરવતી રાહજરી કરજે, તેમજ પારસી કોમનાં દુશમનો હોય તેઓને પણ તેક તોફમતજક્ષણે!”

“બહેન-મારી નજીક આવ, જહારનાં અવાજ વધુ નજીક આવ છે,” જેઠ વધુ દયાતા અંબીર અવાજે નાજાને કહેવા લાગી, છેલ્લી વખત પાક મંધા ઉ અને અશેમ બે પઢી આપણી કમનશીજ સરજત માટે તૈયારજ રહીયે.”

તેઓ બંનેએ નજીક આવતા ખુતીઓનાં પમલાં વધુ નજીક સાંભળ્યાં, તેથી છેલ્લી ધડીએ કંધક હીંમત કોડી રૂઠ લમમમ બેદાસ્ત જવી બતી મધ છતાં અહુનવરનાં પાક કલામ બોલી રહી અશેમનાં જોજમતી ઉચારો પુરા કરે તેટલાં ખખખાત સૂઝીત દરવાજે ખુલી ગયો, અને તરતજ—

“ઠંઠાલી જર, બેહન નવાજ, તમે શાંત થોજ, તમે સલામત છેવ—” ફરી ખુરશદનો માનીતો ઠંઠાલો અવાજ તેઓનાં અરથા બેદામ બનેલા મમજને અથડયો, અને—

“જો મારા ખારા ખાવીંદ ખુરશદ!

“મારા હેતાલુ સોહોરામ!”

એવા હદમારો બંને બાળાઓના સુખમાંથી ઝેમી વળા નીકળી પડ્યા,

પ્રકરણ ૧૯ મું.

“હિંમતવાલ પારસણો.”

પોતાને થોડી પળમાં ખુતીની છુટીનાં ભાગ થનાર માતલી તે દુઃખી અમળાઓએ, ન પારેલા કે ન કલેચથી હદ સુધીનાં તેઓનાં સરતાજને તે મધરાતે તેઓની પડખે ઉઠેલા બોયા, ત્યારે સાચી ખુશાલી, જીગરનો આભાર, આશાવંત હોય વગેરે જે ચિત્રવિચીત્ર લામણીઓ બેદ તરફ ઉત્પન થઈ, તે જાગૈનાં આકર્ષિત ચિત્રને કેટલું ઝળાતમંદ બનાવવી હતી, તે વર્ણુરવાતું આ અદના કક્ષમ પોતાની અશક્તી જાહેર કરે છે.

તેઓ સર્વ કૈટલીક પણ પોતાનું ધનધન્યુનું જીવન શાંત કરવા મુંઝા ઉભા આવે છે પુરશેદનો ધીમે અવાજ બાહર પડ્યો:-

“હાથાંજી-હમણા જીવસટોસટનો વખત છે-એક પણ પશુ બોહરી નહીં જોઈએ, કારણ ભરમ કુટો તો પછી આ મીલકામાંથી જીવતા હાકવાની માયા ફાકટ, ચાલ સોહરાખ-પેલી કેદીને આગળ ચલાવ.”

સોહરાખ ને દરવાજા બાહરજ પહેલાથી ઉભા હતો તેણે:-“વાર!” કરી ધીમે જવાબ દીધો.

તરતજ જર અને નવાજના ઉપકેસાતથી ધુજતા હાથ પોતાનાં હાથમાં મજબુત ધરી, હીંમતના બે ચણનો બોધી, પુરશેદ તેઓને ઝીરડી બાહર લઈ મયો અને ઝીરડીનું બારણું પાછું બંધ કરવા જરને કહ્યું. બાહર પડસાલમાં તે બંને બાવુઝોની નજરે એક વિચીત્ર દેખાવ પડ્યો. મીલકાનાં એક પહોરેગીરનાં હાથો તેની પીઠ ઉપર બાંધેલા હતા, જ્યારે તેનું માથું છેક આંખ સુધી મજબુત બાંધેલું હતું. સોહરાખનાં માથા હાથમાં બતી હતી અને જમણા હાથમાં નાળી તરવાર હતી, જે પેલા કેદીનાં મસ્તક ઉપર ઉગામણી તૈયાર હતી.

“બહાર નીકળવાનો રસ્તો બતાવ!” સોહરાખે પોતાનાં કેદીને તરથી દરમાબંધ. તરતજ તેઓએ ચાલુ મુક્યું. પેલા કેદી વાંધી મુંઝા લાંબી ઢુંધી પડસાલમાંથી દોરવતો હતો, જ્યારે સોહરાખ તેની સાથેજ ખીડેલા હોઠે અને દ્રઢ અંતુની દેખાવથી તેનાં માથા ઉપર તરવાર ઉભામી રાખી ચાલતો હતો.

બાહર નીકળતાં દરવાજાનાં ખીલ પહોરેગીરોનો અવતાર જોઈ જર અને નવાજ પોતાનાં બાવીંદાના અદ્ભુત હીંમત અને સમયસુચકતાનાં દાખલા નજરે જોઈ અજબ થયાં. દરવાજાથી થોડે થોડે છેટે ખીલ બે સંઘ્રીમો ઉંધા પડ્યા હતાં, તેઓનાં માથાં અને હાથ-પગે ખુદ તેઓની માથડીથી બંધાયા હતાં, તેઓ બંને અંકેથી પશુ નજરે હોવા છતાં ઝિરી રીતે બાચાર મધ પડમા હતા કે અંકેકતાં ફેજથી તદન અંજણા હતા. પુરશેદ બહાર નીકળતાં સહીતજ પોતાનાં કેદીને એક યાંત્રણ સાથે મજબુત સીકડી લીધો અને ચાલતી પકડી.

સોહરાખની માફક હવે પુરશેદે પણ પોતાની તરવાર બાહર કાઢી, શીખાનમાં ખીલ પહોરેગીરો કંઈખી અસાધારણ બન્યું હોય નહીં એમ સ્વપને પણ ન ખારી, બેદરકાર રૂપે પોતાનાં રાઉન્ડ મારતા ફરતા હતા. તેઓનાં બંદી ખાનાનાં મકાનની ઠીલાલનાં ઓઠે ચાલી, પેલા દારોગાનાં રહેઠાણનાં દરવાજા સુધી મેચા, જ્યાંતો પહોરેગીર પણ હાથ-પમ, માથું બંધાવેલો બાચાર બની

નવાજખાતુની સાડીનો એક છેડો પેલેપાર ખુરશોદનાં હાથમાં આપી પોતે બીજે
 છેડો પકડયો, અને વચલા ભાગથી જરને બાંધી પેલેપાર આશાનીથી ઉતારી.....

(સંદેશ ૧૦૧.)

બેઠો હતો, જે અંધારામાં પોતાની ફરજ બજાવતો હોય એમ દેખાતો હતો. તેઓ તેની ધાસ્તી અને બેઠેલ અભયથી તસતસની નજર આમળાંપી ઝડપથી પસાર થઈ મકાનની દીવાલ તરફ ચાલ્યાં. પહેલાં સોહારાખ દારૂમાંનાં મકાનનાં છાપરાં સાથે બાંધેલા દારૂનાં ઉપરથી મકાનને મળે, પછી બંને બાજુએને અડેક પછી ઉપર બેઠી બીંધાં, સરવે છાપરાં પસાર કરી તેની પાછલી બાજુ ગયાં, જ્યાં અડેલા ઝાડની એક ડાળ સાથે દીવાલની ઝુલ્મ દીવાલ સાથે બેઠેલું દારૂં હતું. આ દારૂનાં ઉપર ચીરવું સમતોલપણે રાખી સામી દીવાલપર જવું અચીત મુશ્કેલ હતું. એક એક સોહારાખનાં મનમાં એક સરસ ખ્યાલ સૂઝ્યો, જેથી તેણે પોતાની દીલબરની સાડી કહડાવી તેનો એક છેડો પુરશેદના હાથમાં આપ્યો અને બીજો પોતે લઈ દારૂનાં ઉપર હાથનું બેલેન્સ લઈ બહારની દીવાલ ઉપર પુરો, કે તેજ વેળા જરબાનુની કમરે પુરશેદ સાડીનો વચસો ભાગ મજબૂત બાંધ્યો, જેથી તેનો છેડો તો પોતાનાજ હાથમાં રહેતો અને જરને હીંમત આપી હવામાં ફુડવા કહ્યું. કંઈથી બોલ્યા વગર કે ડગમમવા વગર બહાર જરે અંધારામાં ઝીપલાવ્યું કે તેજ વેળા સામી બાજુથી સોરાબે પોતાનો છેડો ધીમે ધીમે ખેંચ્યો જ્યારે પુરશેદે તે ધીમે ધીમે પોતાના હાથમાંથી છોડવા કર્યો, આવી રીતે કંઈથી અકસ્માત વગર જરને પેસપાર ઉતારી. આવીજ ઢપે અજરાક નવાજની કમરે પણ સાડીનો વચસો ભાગ બાંધ્યો, અને તેણી પણ અજર હવામાં થોડી પળ મુસાફરી કરવા લાગી. અગમ અજારે છેક છુટકારા માટે સામી દીવાલ તરફ આવી, તેટલામાં દીવાલમાં જોડા થીંધાટ થઈ રહ્યા, ધાસ્તી વખતના પંઠ વાગ્યા, ઠારેઠાર મસાબો સળગાઈ અને બારે દોડધામ ચાલી રહી.

31, 178

“મુવા છુટા, આપણા છઠ્ઠવાનો ભરમ કુટી ગયો છે.” સોહારાખ ઉપકેરાટના પરસેવાથી તીપાતા અનુનથી વધુ ભ્રમમાં આવી પોતાની દીલબરને ખેંચતાં બોલી ઉઠ્યો. એકજ પળ અને નવાજને તેણે પોતાની છાતીએ આપી. પુરશેદ સૌથી છેલ્લો ઝડપથી દીવાલ ઉપર આગ્યો.

“સોહારાખ ઝડપ કર--કોઈપણ ધડીએ નાપાકો આપણને પકડી પાડશે. પહેલાં તો આપણી વ્હાલીએને દારૂનાં નીચે ખાલીમાં ઉતાર્યો” માણિક્યદે નીચે તૈયારજ હતો.” તેજ વખતે ધીમે સીસોડીનો અવાજ ચરમાંથી બહાર પડ્યો.

પુરશેદે તેજ પહે છાપરાં અને દીવાલ વચ્ચેનું દારૂં પોતાની તરવારથી કાપી નાંખ્યું, જ્યારે સોહારાખે પોતાનું દારૂં નીચે ખાલીમાં નાંખ્યું, જે તર તેજ નીચે તૈયાર ઉભેલા માણિક્યદે પકડી લીધું.

“જર અને નવાઝ, હવે હીંમત રાખવાનો વખત છે—આ દોરડા ઉપરથી એકદમ નીચે સરી પડે—આપણો દોસ્ત નીચે મર્યા તૈયાર છે.”

તે હીંમતવાન પારસણોને વધુ સમજાવવાની જરૂર હતીજ નહી. બીજા પળે જરખાનુએ દોરડું મજબૂત પકડ્યું અને યાદગમ ૨૦ ફીટ નીચે સરી મહા કે મલા માણેકચંદે તેણીને પકડી લઈ બાજુના ખડક ઉપર સલામત બેસાડી. તેથીતી પુઠે જુસ્સાવાળા નવાજ પથુ નીચે સરી આવી અને પછી પુરોદ્ધ અને સોહરાય ઉતર્યા, તેઓ જાને જરખાનોએ તરતજ ઉપર બાંધેલાં દોરડાને પોતાના સામઠાં બળથી ખેંચ્યું નેથી જે જોયોથી પથરે મસાકું હતું ત્યાંથી ઘુડી ગયું,—આવી રીતે તેઓએ પોતાની પુક પકડનારનો રસ્તો બંધ કર્યો.

તે અરસામાં દીલામાં દોડધામ વધતીજ ગઈ, વધુ મસાકોની રાચનીનાં ઉજરડાં ઠારેઠાર નજરે પડ્યાં. કોઈની પળે તેઓની ઘીયાએ દરોડા પડવાની વધી હતી. કોઈની વખત ખેંહવા વગર તેઓએ ચર બીટાની માલજુદેવીનાં મંદીરની બીંત કુદારી અંદરનાં કમપાઈંડમાં દાખલ થયાં અને એક ગીચ ઝાડીમાં દમ આવા પોઢ્યાં, કે તેજ વેગા સામેની દીલાલ ઉપર સંખ્યાખંધ સીપાહો નાળી તરવાર અને બળતી માસાણો સાથ તપાસ કરતા આવી ઉભા અને નીચેની આહીમાં આપુર ચશમે બારીક નેચાહ નાંખી.

પુઠેલાં દોરડાંની નીચાણુ ઉપરથી અવુખાન કાઢી તેઓ માલજુદેવીનાં મંદીર ઉપર થક લાવી ચોખમાં નીકળે એની ધારૂની ઉત્પાન થઈ, જેથી પુરોદ્ધની ટોળીએ મંદીર છોડી જવા કસદ કર્યો, તે મધ્યસ્થે કોઈપણ પુંભરીનું ધ્યાન ન ખેંચાય માટે તેઓ અકેક છુટા છુટા જરા જરા વાર રહી અહીંતહીં ફરી મંદીરનાં દરવાજા નજીક ભેગાં થઈ કુંગરની તળેરીએ આવી પહોંચ્યાં.

ફરખંદેશ સલા માણેકચંદે આલાક મીરા છુપાવેલા તૈયાર રાખ્યા હતા, પણ કાંઈ તેઓનો છટકાનો ભરમ પુલ્લો થઈ ગયો હોવાથી, કુદરતી રીતે રાખાએ તેઓ શહેરમાંથી ન છાકે માટે મજબૂત પગલાં ભર્યાં હોય તેમ બનવાભેમ ધારી, તેઓએ વધુ સંભાળ રાખી છટકવા ઉપાય લીધા.

સોહરાય ઉદ્ધે ધુરધીંહ જે રતનપોર શહેરથી સારો માહિતગાર બન્યો હતો તેણે જ્યાં માણેકચંદે પોતાના ચીથાક બાકુખાને ત્યાં ઉતર્યો હતો, તે ધર તર, ગળીકુંચીને રસ્તે જાને બાનુબાને સલામત લઈ ગયો, જ્યાં સર્વની બહુજ કાળજીમયી સંભાળથી મહેગાનદારી થઈ.

પથુ તે માદમાર રાત્રીની જેહેમતોનો હજી અંત આવ્યો ન હતો. પોતાની

ચાહુ તકેદારીની બરકતથી આમલી સાંને સોહારાએ રાજાનાજે માનીતા અંગરક્ષ
અને મળત્યા જમપાલને એક વગવાળા ઠાકોરનાં મહેલમાં જતાં જોયો હતો
જે તરફ વધુ અબર કાઢતાં જાયું કે તે ઘેવસે તે ઠાકોર જલસો કરનાર હતો,
જેથી ત્યાં પુષ્પળ ખામધુમ ચાલી રહી હતી. આ ઉપરથી તેઓએ અનુમાન
કાઢ્યું કે ખુદ રાણો પણ ત્યાં ગયો હોય.

હવે જમારે તેઓ કીલામંથી સવામત છટકમાં હતાં, તે અબરથી રાણા
ઉપર અને તેના હુકમથી જમપાલ ઉપર શું અસર થતી હતી, તે જાણવાની
બહુ જરૂર હતી. ખુદ રાણો કેરી પીણાની ધુંધમાં કદાચ તે મૌજબસમાંજ
પોતે શું કરવા ઇચ્છતો હતો તે બાદી દેવ તેમ પણ બનવાજોગ હતું. અમર
જો તેમાં ફતેહમંદ ન થવાય તો તેઓએ ઠરાવ કર્યો કે ઇનશાલ્લા, જમપાલને
ફૂટે વેરી રાજાનો ભરમ જોરજીલમથી બંધી લેવા. તાકીદનાં પગલાં ભરવાની
જરૂર હોવાથી તેઓએ જાને બાગુઓની ચાંપતી સંભાળ લેવાની અમત
બીચાસુ નોકર બંદરને કહી, તેમજ થાકેલા માણેકચંદને વધુ તકલીફ ન આ
પતાં બરમાં આશાવશ લેવા કહી, તેઓ જાને રજપુતનો પોષાક પહેરી ફરી એક
વાર તે મધરાતે ધર આહર નીકળ્યા.

અકરણું ૨૦ મું.

“રાણા અને પુરશેદ વચ્ચે જામ.”

રતનપોર શહેરનાં એક નાગીચા ઠાકોરનાં મહેલનું તે એક આધીશાન
અયવાન હતું, જેમાં રંબજેરગી રાણીનો અકબકત અને કીમતી મુજગારને
નીચાર હતો. ઇનશાને તે જમમાને બનેતે ટલી ખેંચાણકારક અને સુંદર
બનાવી જોયા બેહેસ્તનાં કામ અયવાન સાથે હરીફાઈ કરવા માંડી હોય ! વળી
ત્યાં સંમીતનો બહાર પુરજોશમાં ચાલતો હતો. પાન-સોષારી અત્તર, કુશપાણુ,
મેવા મીઠાઈ, ભાંગ માંજો તેમજ બીજાં કેરી પીણાઓ ત્યાં સમગ્રે પુર પુટથી
ફેરતાં હતાં, જેથી તો તે અકુદરવી મજહૂને અંદર નવોજ બદ જીસ્સા ઉચકર
નાર હત્તાઈ મળતો હતો. એક કીમતી આલીચા અને રેશમી તકીયાઓની
બનાવી હતી, જે ઉપર પરીણાઓ આરામથી અદેખાઈ બેસતા હતા.

સોનેસજીમાર સનેલી નાયકણે અથવા શુભીકાઓ પોતાનાં શુભીકાં કંઠે, શરીરની મરોડદાર જઈ જુસ્સા ઉઠાવેનારી હીલચાલ, માઠાનો લલચાવનારો આવભાવ, અને છેલ્લા સુંદર રીતે નાયવાનાં પ્રયોગથી શરેતાજીએને આકર્ષીત બનાવી રાખ્યા હતા. અરધ છાકતી ચા તમામ છાકતી હાલતમાં ત્યાં રતનપોર રાજ્યનાં ધણા જાણીતા પુરૂષો બેઠ્યાન, બે મહલાને, અને બે યરખીમાં કોમલી માળીયા ઉપર પડેલા હતા. તેઓની તે વળાની સ્થાતી ખચ્ચીતજ ધીકાર પેદા કરનારી હતી, જેમ જદમાય નાયકણીઓ તરફ પર્ષસા પુર જુરથી ફેંકતા હતા, તેમ તેઓ વધુ નખરા કરી ખીલી રહી જાગીઓ અને છાકાઓને વધુ ઝુરખ બનાવી પર્ષસા નીચવતી હતી.

લખમજ મથરાત પસાર થઈ પહોર ફાટવાને જાહી વાર રહી ન હતી, તો પણ તે મીજલસ વીખેરાવાની જગા પશુ હીલચાલ જણાતી ન હતી, આસપાસનાં હીવાનખાનામાંથી કે મહેલ બાહેરથી પરોણાઓની આવભાવ તે અવવાનમાં ચાલુજ હતી. તેવા સમયે, ખીજા કેટલાક પરોણાઓ સાથે પુરશેદ અને સોરાખ તે અવવાનમાં હીમતથી દાખલ થઈ એક જમયે બેસી મયા તેઓના ધારવા પ્રમાણે ખચીત ત્યાં જમપાલ હતો, અને તેથી તદ્દન છાકડી હાલતમાં ગાલીચા ઉપર અબેરાઈ મલીમ બીબીતસ ચપ્પો બોલી મીજલસને ગમત આપવાની કોશિશ કરતો હતો. પણ રાણા ઘેર્યો નહીં.

કાંઈખી મહાણે તેની નજીક બેઠા સવા પુરશેદ આગર હતો, અને લામ ફાવતાં તે તેમ કરવા તપ્પારીમાં હતો; તેટલાં એક બીજા મેહુમાન દામલ થયો, અને સીધો જ્યાં તેઓ બેઠા હતાં, ત્યાં નજીકની ખાલી બેઠા ઉપર બેસી ગયો. પરોણાઓની આવજ સાધારણ હોવાથી આ નવા આવનાર તરફ કોઈએ ઝાઝું ધ્યાન દીધું ન હતું, અને તેમ પુરશેદ પણ કરતે. પણ અહીં તો તે બેમાનો આવી તેની પાસેજ બેઠો હતો, એટલે કુદરતી રીતે તેણે એક ઉડતી નજર તેની તરફ ફેંકી એક પલમાં તેણે ઝુંચવાડાથી માથું ધુણાવ્યું કે તે અજાણેજ જેમ બાહેરથી ફેંકાતો હતો, તેમ કાંઈ માંદગીમાંથી ઉઠેજો જાડી ઉમરનો ચપ્પસ ન હતો. તે કોઈ છુપા પોચાકમાં હતો. આથી કુદરતી વસવસાથી પુરશેદે તેની હીલચાલ ઉપર બારીક નેગાહ રાખવા મનમાં કસદ ક્યો, તે અજાણ્યાએ એક નોકરને ઝીણાંસાદે કંઈ મીઠાઈ લાવવા કરમાવ્યું.

અને જમારે મીઠાઈના ધુમચો લાવવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે તેમાંથી થોડીક ખાધી, અને પછી એક જાતની મીઠાઈ પસંદ કરી તે નોકરને આમળા કરી અબેરાયલા જયપાલને ફેંપાડી, સલામ કરી આપવા કહ્યું.

આ વીંચીય બનાવથી પુરશેદ તટાર થયો. છાકરા જમપાલે પહેલાં તે મોઠાં લાવનાર તરફ, અને પછી મુથકેલાઈથી માથું ઉંચકી તે મોઠાં લાવનાર તરફ નેગાઈ કરી. એક પળ સાવજ બની તે ચોક્યો, અને તરતજ ધીમું નમન કરી તે સ્વીકારી, અને ટટાર બેસવા કોશિય કરી. તે ખુલ્લા અમરાટમાં જમ તેમ બેઠો. ચગેર સોરાબ પજ ક્યારનો તે છુપો મામદા તપાસ્તો બેઠો હતો, તે જમપાલની રીતભાત ઉપરથી એક સારસ ઉપર ઝટ આવી ગયો; અને રાણાનું વરણન જે તેણે બહુ બારીકાઈથી આગળ સાંભળ્યું હતું, તેની સાથ તે બેમાનાં સરખાવતાં કંઈક મળતાપણું લાગ્યું, ફક્ત જીવાનીને બદલે ધડપણનો મધો કે માવ દેસો હતો. ચારે શું રાતગોરનો રાણો ફરમાનમીંગ — તેઓનો કટો શનુ—પુદ તેઓ બંનેની બાજુમાં બેઠ્યાન બેઠો હતો ! તરતજ પુરશેદનો હાથ છુપી રીતે સોહોરાબને આડ્યો અને છુપી આંખોની ઇશારત આવી રહી. તે સાથ તેઓનાં મગજની ગતી વીજળીક વેગે ચાલી રહી. પોતાનો શિખર નજીક હતો ચારે કોનો કેમ સેવો તેના ઉપકોશ અમરખા ખ્યાલમાં તેઓ મથકુલ બની ગયા હતા. એકાએક પુરશેદે એક નોકરને બોલાવી કંઈક પીણું મંગાવ્યું જે થોડુંક પી લઈ પછી તેની પુથ લહેરમાં હોમ તે— માદા ઉપર વધુ ઢળી પડી, હસ્તા આનંદ ચેહેરે, પાસે બેઠેલા છુપા પોષા કર્મનાં રાણાને કાતે મોહું કરી ધીમા ખુલ્લા અવાજે કહ્યું :—

“હીચારો રાણો ફરમાનમીંગ છુપા પોષાકમાં અછી હાજર છે !” અને પછી કંઈક રમુજ કરી હોમ તેમ ખરખર હસ્તા લાગી, કે જ્યારે રાણો એની સરપે કંઈ માર્યો હોય તેમ ચોકી ડોળા ફાડી તેના તરફ જોવા લાગ્યો, તેજ વેળા બીજા બાજુએથી સોહોરાબ હસીને વાંકો વલ્યો અને તાતવેલા જાઠા જેવા ઝાઢમ ફેલો બાલવા લાગ્યો :—

“ની હાર પારસી બાનુઓને ચેરી જનાર તે જાયલો ગરાસ્થો છે.”

રાણાએ પોતાની બેઠકમાં તોડ બેસ્યાં જોરથી હાક કરડ્યા. ફરી પુરશેદ બાહેરના હસ્તા ચેહેરે તેના કાનમાં વધુ ઝેર નાખ્યું :—

“એક પરસી પોતાને કે પોતાની કોમને થયેલું જથ્થન અપમાન કદી સાંખી સુપ બેસે તેણે બામલો નથી, માટે કંગાળ કુછંદી ગરાસ્થા,—મારી ધણીમાણીને બળાત્કારથી ચેરી જવા માટે મને સંતોષ આપવા બાહેર મેદાનમાં ચાલ !”

“અંદાજ-હુટારા ગરાસ્થા—અમરજો તારામાં એક સાચા ગરાસ્થા તરીકેનું ;

થોડું પશુ લોહી હશે તો તરતજ મેઢાને પડી તે પુરવાર કર સોહારાએ ખીજી બાજુથી વધુ તાણેા માર્યો અને માટેથી હસી પડ્યો.

મરમ તામસી ખવાસનો રાણો આવી સખત તાણામનીથી ઉઘડેરાઈ જઈ કંઈક ગલીચ સપુનો બોલતે; પણ પોતે કાઠ ચોકસ પુગી મતલબ ખાતરજ તે મીજલસમાં છુપા પે પાકમાં આવ્યો હતો તે બહુર યવારી બહુ થોડું ભાગે તેથી ઘોહીનો જાઠ મળી, તે ઝડપથી હમ્મો થઈ મીજલસમાંથી ચાલી જતી પુની નજરથી તે જાને પારસીઓને પોતા પાછળ આવવા ઉશારત કરતો જતો રહ્યો.

ખીજી તરફ જમપાએ તેન એકાએક ચાલી જતાં જોયો અને પોતે અજમ થયો, પણ પાછો જમદી આવશે એમ માની પુલ તોલ તપ્પામાં શુટાયો.

રાણો શુસ્તાથી તપેલો ત્યાંથી ગયો, કે તેની પાછળ સોહારાએ, અને જરા વાર રહી પુરશેદ તે દીવાનખાતું છોડી ગયા.

તે મહેલની સામે એક બીથાળ જોખાન હતું, જેમાં લગકરી તમાસા કે ઘોડેસ્વારીની કસરતો થતી હતી. રાણો અનુનથી તપતો સીધો તે જોખાનમાં મલો કે તેની થોડે દેડે સોહારાએ અને પુરશેદ દાંત ખીડી ચાલતા હતા. જોખાનનાં મધ્ય ભાગમાં એકાએક રાણો ચોભી હમ્મો, જ્યાં તેની પુઠે જનારા પણ જઈ ઉભા.

તેજ વેળા વારળામાં છુપાયેલો ચંદ્રમાં પુલ્લો પ્રકાશ્યો, જેની રેપેરી શાંત રોયનીમાં રાણાનાં ખાતરી એહેરા ઉપર કેવા ભજમીત ફેરફાર થતા હતા તે પુલ્લો નજરે પડતા હતા. તેણે પોતાની તરવાર આનમાંથી ખેંચી કાઢી અને શુસ્તા અને દુમાખથી બોલી ઉઠ્યો:-

“અયે શેખીખાર પારસીઓ! તમારી સ્ત્રીઓ હરણુ કરી ગયો તેમાં તો માફ તારી દુશટ બાત ઉપરનાં વધરતો એક ભાગ હતો. પેલો તમારો નીચ, કાવત્રાખેર, મમતા જેહાંગીરશા પટેલ આ વખતે મારી વાજખી “મરાસ” લેવાની માંગણી સાચો થઈ, બીજાઓને ઉચકેરી મને બારે અખમાન લગાડ્યું, જેનાં વરનો હજી તો પહેલો ભાગ શરૂ થયો છે—”

“ઓ કુછંદી પુલ્લો રાણા!” વગીયાવનાં પુરશેદે તરતજ દુચક્રાથી ઉતર દીધો; “જાણ કે તારે હીચકાર કાવતર જોયે પડ્યું છે, અને અને અમારી મોહારદારોને પુલ તારા સહિથી બળવાન કેદમાંથી પણ છોડવવા શક તવાન મથા છીએ, તને પુલ્લી રીતે કહું છું કે તારાથી બને તે કરી અમુને

આ શેહેર છોડી જતા અટકાવવાનાં પમલાં બર, -તે-તેમાં પણ તને કંઈમી કતેલ મલે તો.”

“વધુ શેખી ના કર અગ્નીપુંજક માદવ ! મારી આ તેજ તરવાર તારાં પ્રમાખી રૂપીર પીવા તાંપી રહી છે !” રાણા તરવાર ઉઠાખી તેનાં તરફ ધસી આવતાં પોકારી ઉઠ્યો.

“ખબરદાર-સોહોરાખ !” સોહોરાખને પોતાની ચમચેર ખેંચી કાઢી રાણા સામે ધસી જતાં અટકાવી પુરશેદ પોલી ઉઠ્યો, “આ હુદારા મરાસ્ખા સામે લડવાનો પહેલો હક મારો છે, કારણ મારી મોહોરદાર જર ઉપર આ અંદાલે વધુ જફા પાડી છે. પું બાણુ જઈ ઉભો રહે-વચમાં ના આવ; કારણ એક પરભત પુચ્છ હુમન સામે બે જંગી પારસી સાથે મળ્યા હડે, એ પારસી કોમને સ્ત્રીપુસ્તી બરડું કહેવાય—, તેમજ આ મરાસ્ખો પણ એમ નહિ બોલે કે તેના ઉપર બે જણા દુડી પડ્યા.”

“તારા જેવા ખેડુનો મારી સામે બેતા બાર પણ આવે તો કું ડરીય નહી ?” રતનપોરના પ્રમાખી રાજાએ મુછો ઉપર હાથ ફેરવી પુચ્છકાર કર્યો.

“હુરયાનસીંગજી—તમે એક પુચ્છ “ખેડુત” સામે હડો છો એમ માની ખોટું શુમાન ના રાખશો. એક પારસી નેઠલો મલો ખેડુત હોય તેલોજ તે ભોરાવર બહાદુર લડવણીમાં પણ હોય છે, હા !” પુરશેદે અણુકા કરી વળતો જવાબ દીધો.

“આલ-આવી જા, લઈ-જેવકા ફાસ ખેડુત, એ રાજવંશી મરાસ્ખા રાણા સામે લડવાની શેખીનો સ્વાદ આ-લે-!” આઠડું બાળી તેણે તરવાર ઉઠાખી પુરશેદ ઉપર હુમલો કર્યો.

તેજ વેળા રતનપોરનાં રાણા અને વરીયાવનાં પારસી પુરશેદની તરવારો એક સાથે અઠડી, જમારે સોહોરાખ ઉપકેરાતપી મરખ, યઈ ખીડેલા હોડ સાથ તરવાર જમીન ઉપર ટેકી તે ઢંઢ યુદ્ધ ભેટો ઉભો. પ્રથમ માલ બોખતાર બંને તે યુદ્ધ નીહાળવા માંમતી હોય, તેમ વાદળાંમાંથી બાહર નીકળી તે મેદાનમાં પોતાની રૂપેરી આદર પાંચરી રહી હતી.

લગાઈ બંને તરફનાં એકલ ધીકાર ખો મીનાતા જુસ્સાથી ચાલી, વારંવાર બંને અલૈયાઓમાં મુખમાંથી જુસ્સાથી બોલોના ઉદ્ગારો નીકળી પડતા હતા. પુરશેદની મતલબ તેનાં હરીફનો જીવ લેવાની નહી હોતી ભેદભે; કારણ તે કેટલીકવાર માણુખાતક જરખ લગાડવાનાં છતાં લામ મળે, તો પણ અખડા

કરી જતો હતો; જ્યારે ધીનાધાર રાણી તો દરેક પક્ષ વધુને વધુ તણી જઈ પુરોહિતનાં બનતી તકલ્પ કરતો હતો. રાણી હવે બહાર ઉપક્રમતને લીધે મમજ માંતે રાખી ચક્રે નહી, તેથી તેનાં બચરાક પારસી હરીફે તેને કાકરી નાંખત, પ્રથમ હાંવ્યો. છેલ્લે રાણીના કુમળા ધાકથી નજગા પડતા ગયા, તેમ પુરોહિત વધુ મકમતા આવી અને તેણે લાગ ભેષ એક સપ્તજરજથી રાણીની તરવારને ભાંગી નાંખી, અને ધક્કારો કરી કુર્બાનીની ગ રાણીને જાળીત ઉપર પડ્યો. તે તરતજ તેની છાતી ઉપર ચઢી ખેડો, અને તેના પાંચી પંદરની ગોથા તેનું રવાનને છુદું કરતા માટે પોતાનું તેજ બંજર બેંચી કાઢી, તેના શીના ઉપર ખરડું. રાણીએ આખા શરીરે હાડેહાડ કુણ પોતાની પાંચી આજલ નજીક હાડી માટે આજીશ બંધ કરી નાંખી. તેજ વેગા તેની પાંચી કારણીની પાસે તેની બંધ આંખના અંતરના ભાગમાંથી પસાર થઈ ગયો, અને પોતાની પુરી કરણીનાં પરીક્ષા માટે કમકમયો. હા, જાજ પળ,—અને જો તેનું તેજ બંજર પોતાનું ઇતસારી કામ બજાવને તો એક વરસ પછી બનનારા “જંગે વણિયવ” નો કફ કારસીક કીસો બનતોજ નહી. પણ સરજત પોતાની નીરમાણ કરેલી ફરજ બજાવનાર હતી.—આસમાનની ગેખી કેતાબમાં તે મુખ મવાર બનાવ બનવાનું લખામલુંજ હતું, એટલે ઇતયાતને અપાઉંથી પુરી કર્યાંથી મળે ?

આવા કતોકત વખતે ભગ્ના પુરોહિતનાં દવાણુ જરથોસ્ત્રી જીમરમાં તે જોએ પડેલા ભાચાર ચતુ માટે દવાથી ભાગણી બાપા થઈ, અને તે બદમા-ચને પુરુ કારતનાંજ હક ઇતસાર ઉતર સોતવા તેણે કસક ક્યો. તે પોતાનું જોરાવર અંધણુ રાણીની છાતી ઉપર દાની જીરસાથી બોલતા ભાગ્યો :—

“બકમાય ગરાસ્થા—! તારા જેવા કુછંદી સરદારને જીવતાંજ બધવું ન માંરી તેમજ માંરી પવારી કોમની સલામતી માટે જોખમભયું અને કમ અફેય કામ કહેવાય, તેમજ સદચરિ મનુષ્યો ઉપર તો જીમર કરેલો કહેવાય; છતાં હું એક પારસી છું—, અને એક પારસી કેવું મોટું ઉમદા જીમર અને દવાણુ ભાગણી પુરુ પોતાના હારેલા કુશમન તાર પલુ ધરાવે છે, તે તને બતાવું છું; અને તારી બદદેશી અને પાંચી કોમો માટે તને દાદગારનાં અદભ ઇતસાર ઉપર છોકું છું. પણ તેમ કરવા આપણે તને પ્રુત્તી એતવણી આપું છું કે આજ દીન પછી માંરી વહાલી જરથોસ્ત્રી કોમને કોઈ પક્ષ રીતે સતાવવા કોશિય કરશે, તે વળા તારી આજની કીણુપરનીમરી હાલત પહેલાં યાદ કરજે, અને પછી મારા જીવુત ધીતા માટે તુલ્યવાજ રહેજે? અગરજી તું આકાશમાં ચઢી જશે તો માંરી તોર રૂપી નીચરણીથી તને પકડી

પાડીય, અગર પાણીમાં પેથી જશે, તો માછલાં પકડે છે તેમ ફરેબની જાળ નાંખી તને ખેંચી કાઢીય; અગરજો ખરતીનાં પેટામાં છુપાઈ જશે તો કાડા બાંધી ખેંચી કાઢીય; અગર જો અંધારા યુદ્ધમાં છુપાઈ જશે તો સાન રૂપી ઢીરાથી ચોંટી કાઢીય અને મારું જથ્થાનવેર ભૂંડય. મારા આ સાચા શત્રુ તો માટે આ રૂપેરી રેશમીનો માંકબોખતાર અહીં મારો સાક્ષી છે.”

“ઠાકા બેરાદર-વું આ શું કરે છે?” સોહારાજ પુરશેદનાં વીચીત્ર પગલાંથી અચરત યઇ યોલી ઉઠ્યો. “તે બદમાશ આપણી કામતો હુડકરતો ફરેબન, તેને વું ફકત લામણીઓથી દોરવાઈ જઈ લાયમાંથી છવનો છાકવા દેય છે? જો વું આવી રીતે જામીનદોસ્ત યતે તો આ અંધાળ એક પળ પણ તારી તરફ દયા બતાવશે કે?”

“માઈ સોહારાજ,”-પુરશેદે દબાવાથી કહ્યું. “ખાનદાની સાહી જે હમદા ખવાસમાં સદા છુપાયવું હોય છે, તે બતાવવાનું આ પગલુંજ મારા આ શત્રુને શરખીદશીથી મરી જવાને પુરવુંજ છે. ફું બરાબર જાણું છું કે તે મારી તરફ એક કતરો પણ દયા બતાવતે નહી, છતાં તેની ભૂખખીલાઈને મારી ઉદારતાથી નવાળું છું. આ મારું સાચું વેર છે!”

કંઈપણ વધુ બોલવા કે કરવા વગર તે બે હમદા પારસી વીરલાઓ પોતાના ભાંધે પડેલા યુદ્ધાઈ ઉપર એક પુચ્છકાર મરી નજર ફેંકી ઝડપથી ચાલી ગયા. થોડે દુર જઈ પાછળ ફરી જોયું તો રાહિય ઉઠેલો યઇ, તેઓ જતાં હતા તે તરફ એક પુતળાં મીસાલ ભેતો હમો હતો.

ગોમા તે જામ ભવાજ અંદ્રમાં વાઢળામાંથી છુપાયતો બાહર આવ્યેક હોય તેમ, હવે તે પાછો કાળા વાઢળાઓમાં છુપાઈ ગયો, જેથી સખલે અંધ કાર ફેલાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

‘રાણાની મીથ્યા કેરોશ’.

રાણો દુર્ગાસીંગ બચાવ કરીને આવે અને ગુસ્સા અને ખેંચલતથી અપ
શુદ્ધ બન્યો, તેનાં બે પાસી મુઠ્ઠાઓને દુર જતાં બેઠાં, આગ દાખતો
ઠી ઠી થયો. છેક વડીલાવ કસબા સુધીથી ફક્ત બેજ પાસી જવાં મહેલ
પ્રુદે તેની રાજધાનીમાં, તેના અછત મીલ્લામાંથી, તેની તેનાં સાવચેત, શીખા
સુ અને ચાલાક માણસોની નજર આગળથી પોતાની કોમની બે બાતુઓને
કેમ છુટકારો કર્યો હશે, તે ખમર તેણે પ્રુરોદના સુખથી પહેલાં સંભળી ત્યારે
ભારે અચરતી અને ગુંચવારો લાગ્યો. તેણે કદાચ તે માનવા ઇચ્છ્યું નહીં
પણ પોતાના મને તેવા કીના છતાં દુવાનનીંગ અંતઃકરણથી જાણતો હતો
કે તે પારસીઓ જીવું બોલે નહીં.

તેનાં તે સંતાપમાં વધુ દુઃખ ‘હમેરનાશ’ તો જીવું કે જે પારસીઓને તેણે
બેહુદ ક્રોધ અને કીનો લેવાનું કારણ આપ્યું હતું, તેઓએ જ્યારે તે લા
ચાર બની આક્રમક પડ્યો, ત્યારે બાદશાહી દીલથી જીવતલાન બદલ્યું! કે જે
મ જે તે પોતે ક્રોધમાં થતે તો કદી કદી તે પારસી તરફ દેખાડતે ન
હી. તેણે ભારે ખેંચલતથી ઇચ્છ્યું કે તેના દુશ્મને તેનાં તરફ યતુની દયા
ન બતાવતાં તેને જીવથી માર્યો હશે તો તે મહેલર થતે, કે તેને ભારે શરમ
પેદા ન થતે. નાની પારસી કોમ તરફનાં તેનાં બેહુદ વેરભાવ, અદેખાઈ અને
ક્રોધ છતાં તેને કણુલ કરવા ખમર આપ્યું નહીં કે અચીત તે નાની કોમ જ
નાં હિમદા સદ્યથે, કોમ અમીમાન, સ્વમાન, ધર્મ અને હીમતને લીધે
આ પૃથ્વી ઉપર માનથી જીવવાનો સાબુત હક ધરાવતી હતી.

બાળે વખત પ્રુદાસ સદ્યથે કે ભાષી લાગણીઓ એક દુર્ગાજીનાં બંડાર એ
વા ઇનશાનમાં કદાચ જ થોડી પલ્લી વધુ વાર મગતો નકળે છે. દુર્ગાસીંગ પા
રસીઓ બાળેનાં તેનાં મગજમાં હિતન ચલવા મક્કા લીચારો એક ભોરાવર કે
શેઘથી ઝડપમાં અંખેરી નાખ્યાં, અને પ્રુદેદે આપેલી ગંભીર એતવણી તરફ
વૃચ્છકારથી હસી, વેરનાં વધુ સુસ્તેરીમ પગલાં લેવાં તે તત્પર બની ગયો.

તેણે ઘટતે કેદાણે વખત ન બાઢતા દોડી પહેલો, શેહેરનાં કીલાને કોઈ
પણ દરવાજેથી પ્રુરોદ અને સોહોરાજ બે બાતુઓ સાથે છટકી ન ગય તે મા
તાકીદનાં ફરજો બાહર પાડ્યા; અને કીલામાંથી તે બાહોલ અને હીમતવ

ન જે પારસી જવાંમદોં એક પશુ પહોરેગીરનો છવ જેવા વમર કેરી સીક અને અકલથી જે સ્ત્રી કેદીઓને ઠાઠવી બધ ગયા હતા, તે અહેવાલ સાંભળત રાણાનાં કોપનો પાર ન રહ્યો. દારોગાએ પોતાનાં જનની આશા છોડી બેઠક નીગથી અને એમલતથી ખુદાસો કર્યું કે ખુદ તેનાં મકાનનાં છાપરા ઉપરથી નાશમામયે માર્ગ લેવાયો હતો, તોપણ તેને સ્વપને પશુ ખમર પડી ન હતી; તેમજ પહોરેગીરને પશુ એટલી તો સાવચેતી અને અકલથી તેઓએ થોડીવાર બાંધલાજ કર્યા હતા, કે તેઓ અકેદની કબજા હાલતથી તદન અંજલ્ય રહી છેલ્લે સુધી એખમર બની ગયા હતા.

પેલી તરફ સોડોરાબ અને ખુરશેદ પોતાના ઉતારે ગયા. થોડીકવારે તેઓનાં વીધાસુ પુરવાર થયલા જાદુર નોકરને શહેરમાં ફરી કીલ્લાને દરવાજા કાંઈ ખાસ હુકમ અપાયા હતા કે જેની બાતજી લાવવાની હતી. તે ખમર બાળ્યો કે દરેક દરવાજા ખાસ સીપાહીઓ મુકાયા હતા, જેઓને ચોકસ તકેદારી રાખવાના તાકીદનાં હુકમો મલી ચુક્યા હતા. આ ઉપરથી તે બંને જવાનોની ખાત્રી થઈ કે રાજાને તેઓએ જે ચેલેજ કયું હતું તે તેણે સ્વીકાર્યું હતું; તેમજ તે પોતાની બદમાશીથી હજી પશુ હાથ ઠેલાવે તેવું ન હતું.

તેઓએ રાજાને એકવાર ફરીથી ચુકતીથી માહત કરવા યોજના ધડી એવું દેરવામાં આવ્યું કે વફાદાર જાદુર અને ખીજ વીશવાસુ નોકર જે બલલીજ સ્ત્રીઓ બધ કલ્લાને ઉતર દરવાજેથી શહેર બાહેર જવા કોસેશ કરવી. આ ખુદલું હતું કે તેઓ પશ્ચીમ બાતો દક્ષીણ દરવાજેથી, દક્ષીણમાં આવેલા “વરીમાવ” તરફ જવા બાહેર પડે એમ સાધારણ અકલથી અનુમાન કાઢી શકાય, અને તેથીજ તે દરવાજા વધુ મજબૂત તકેદારી રખામ, જ્યારે પુરવે અને ઉતર દરવાજાને ઝાઝી અગત્યતા અપાય નહીં. આવું સીધાંત લાવી તેઓએ ઉતર દરવાજેથી નાથી જવા કસદ કર્યો. જાદુર અને ખીજ જે નોકરો પોતાની બામડીઓ બધ શહેરનાં ઉતર દરવાજામાંથી કંઈક ખીલીકચી ઢબે પસાર થવા ઢોંઢ કરવા બાળ્યા, કે તરતજ એક લશકરી અમલદારે આવી તેઓને ઠઠરા વનારા અવાજે અટકાવ્યા, અને સુમ પાડી કે આસપાસ સીપાહીઓ ફરી વળ્યા તેઓને કેદી બનાવી તરતજ કચેરી તરફ બધ મથા. આવી કતોકટ વખતે, થોડેક દુર વધવાર જનિલા ખુરશેદ અને સોડોરાબે પોતાનો ધારેલા ભાગ જોયો અને પોતાની સાથે જે બાતુઓને મરદનાં પોષાકમાં સજ કરેલી હતી, તેઓને લઈ ખુદાલ તે દરવાજેથી સલામત બાહેર મેદાનમાં તીકળા ગયા. થોડીવારમાં ખીજે દરવાજેથી માલુમ પડ્યું જાદુરને લઈ પસાર થઈ તેઓને માર્ગમાં આવી મલ્યો.

ભદ્રને બહેવાલ સાંભળી સંધ્યા બેઠાપર હસી પડ્યા; તેઓની રચેલી ચુકતોનાં, ભાગ પાહેરગીરા સહેલાઈથી બની મયા, અને ભારે હસીમાં આવી મયા હતા. તેઓ ભદ્રની ટાળકીને કેદ કરી કચેરીમાં લઈ ગયા, જ્યાંથી તરતજ અધીરા રાણાને કહેજુ ગોકલવામાં આવ્યું કે તેના શીકાર સહેલાઈથી આપાદ સપડાઈ મયા હતા? આ ઉપરથી રાણા બહુ મલકાવો, ખુશ વીચાર કરતો આવ્યો કે હવે મગર પારસીઓને ખુબ તાણા અને મીણા મારવાની તેની વારણુ હાથ આવી હતી.

કેદખાનાનો દરવાજો ઉઘડી નાળી તરવારના ચકરા સાથે રાણાને તે કેદી ઓળી હાથમાં લઈ જવામાં આવ્યો. અને તેની નીરાશી, ક્રોધ અને ગુસ્સો કાણુ વરણુવી શકે? તેણે ભય કે ક્રોધ તદ્દન ત્રાહીત ગરીબ મુસાફરોને લુલ્હમાં પકડી આજુવામાં આવ્યા હતા!

તેણે ગુસ્સાના આગેશમાં આવી જઈ તે લુલ્હ કરનાર અમલદાર અને સીપાહી એને સખત શીક્ષા કરવા હુકમ બાહર પાડ્યો, અને તે મુસાફરોને કેદખાના માંથી હાંધી કાઢવામાં આવ્યા.

પોતે ભેમલા સોહરાજ અને પુરસેદનાં ચેહેરાનાં વરણુન આપી હવે વધુ સંભાળથી તકેદારી રાખવા હુકમ બાહર પાડ્યો; પણ તેને ક્યાં ખબર હતી કે શીકાર તો કમારના રતનપોર ચેહેર છોડી ખુલાશ અંકલેશ્વર તરફ ખસ્યા જતા હતા.

હીવસી સુધી મીચવા તકેદારી રાખી છતાં કાંઈ પરીણામ ન આવ્યું, જ્યાં રાણાની ખાત્રી થઈ કે એકવાર ફરીયા ચુકતોબાજ પારસીઓએ તેને હાથ આપી માહત ક્યો હતો.

મંજલ દગ મંજલ કાપતાં તેઓ માણેકચંદ સાહુકારનાં વતન અલેશ્વર કસબામાં પુમા, જ્યાં માણેકચંદ સાહુકાર ગોવા રાજ કરતો હાથ તેરલા વધ ભવ, દબદબા અને ટેકળી વસ્ત્રો હતો. તેની સુંદર હવેલીમાં તેણે ખરા જીગરની ખુશાલીથી તેના બંને પારસી મીત્રો તેમજ તેઓની જીવિતા બાગ્યજોને આવકાર આપ્યો.

બંને મરન્યે તેની જીંદગી બચ વનાર બહાદુર અને દયાળુ પુરસેદને આભાર તે દગસ ને પગસ માનતો હતો, તેમજ પોતાનાં કુટુંબને પણ માનવા કહેતો હતો. પાકલમાન જર અને નવાજ, માણેકચંદની બધી પછી યાથી તેમજ છોકરાઓની મહદ કાગજ અને મખતાયી પોતા ઉપર પડેલા બેહદ જકાની છાપ અને અંતિમાંથી પછે દબા મુકત થયાં હતાં.

અંકલેચર પહોચતાંજ, પુરશેદે જાદરને સીધો વરીયાવ રવાના કરી તેઓ સલામત હતાં તેની ખુશ ખબર ત્યાં ચોકસાવી હતી.

આભારમાં દુબેલો માણેકચંદ તેઓની બાદશાહી પરાજીત કરતો હતો, અને જ્યારે પણ વરીયાવ જવા તેઓ મંજે કે બહોલ્ય કરી થોડા વધુ દીવસો તેનાં ગરીબ કુટુંબને માન આપવા તે કસરીને અરજ કરતો હતો ! એમાં તેનાં આભારથી દયાપદા જીગરનો બાર હલકો થતોજ ન હતો !

ચોકસ સંલોગ હેઠળ ઝીક ધનશાન ઝીક થ'જ ધનશાન તરફની પોતાની ફરજ માની, તેની છ'દમી બચાવે તેમ ફરજમાની કરી હતી, તેને માટે બલો અને ખરો ખાનદાની માણેકચંદ જે રીતની તાણેદારી, ઉદારતા અને અર્થ અંત કસ્ટથી તેઓની મહેમાનદારી કરતો હતો, તે ભેધ તે પારસીઓનાં જીગરમાં તેનાં માટે બારે માન અને વંદાણ પેદા થયાં, આ ખાનદાની શ્રાવક સાફ કાર "ઉપકાર ફરી ન લુલવો" તેનો સૌથી હત્તમ દાખલો રજૂ કરતો હતો.

આખર છુટા પડવાનો વખત આવ્યો, તેઓને એક મમી પોતાનાં ખોરા વતન વરિયાવમાં જવાની કુદરતી ખુશાલી લાગતી હતી, જ્યારે બીજી તરફ માણેકચંદ જેવા બલા હિન્દુ ગ્રહસ્થ અને તેનાં મળતાવડા ખંવાસનાં કુટુંબની ખુશ સંબત છોડવાની દીલગીરી હતા.

માણેકચંદે છુટા પડતી વખત સમ સૌગંદ ખાદ્યને પુરશેદને કીંમતી હીરાનો હાર, તેની ભત્રીજની જારોરતરને હીરાચાલીનાં દાગીની, તેમજ સોહારાખ અને નવજને પણ બિમુલ હીરાચાલીની ભેટો કરી, પોતાના આભારથી દંબાપદા જીગરને કંપક સદત આપી.

તેઓ અકેક તરફની અજંદા મનાયારીનાં વચનો આપી દલગીર ચેહેરે છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

“પારસીઓની ખુશાલી.”

પોતાની વિચિત્ર સંજોગ હેઠળ શુભ થયેલી બેટીને ફરી નજરે લેખ છંબર સાથે આપવાનું અને સાા નજર આગળ રાખવાનું અતુલ્ય સુખ, એક હેતાણું માતપીતાજી અનુભવી શકે છે, તેના ખ્યાલ જવાન વાંચક વર્ગને હેાઈ શકેજ નહીં.

પોતાની શુભાવલી જાહેરદારનેા છુટકો કરી લાવવા ગથલા જવાંમદો—પુરશેઠ અને સોહોરાજી-જ્યારે ખુશાલી મેહેરયા કુતેહમંદ થઈ પોતાની મુગદમાં પાર પડી, પોતાનાં ઠંઠાલા માતપીતા અને હુમદીનેા આગળ પધારતા હતા, તે ખખર જ્યારે જાફરે અકાબર જોહાંગીરયાહે તેમજ ખીજા હાગતાગળગતા ઓને આપી, ત્યારે જે પ્રકારની ખુશાલી અને હરખ આખા વરીયાવની પારસી અંજીમનમાં ફેલાઈ ગયો તે લેખ જાફર હેરાત થયો. જાણે દરેક પારસીજી પોતાનું ઠંઠાણું શુભ થયું હતું તે પાછું આવ્યું હાય, તેટલી અંતઃકરણપુરવક ખુશાલી દરેક પારસીના જીભમાં ધરપા થઈ. તે વેળાના પારસીઓમાં વખાણવાલોગ સંખ અને અકેર તરફ જાહેાજત હતાં, તેથી તેઓ મુશકેલી કે કોમી આકૃત વખતે પોતાનાં અંગતુભાગે બાહેર પડી પારસીપણું જાળવતા હતા.

તે વધાઈ લાવનાર જાફરને “મીઠું જાડું” કરાવવાનાં સગનમાં જરતા ખુજોર્ગ માતાજી બાઈ માલેકબાઈએ ખુદ પોતાના હાથે જાફરનાં માઠામાં દહીં અને સાકર મુકી, ઘેસાની સારી જોવી રકમ તેના હાથમાં મુકી પોતાનાં ઠંઠાલાઓ માટે એક હજારને એક સવાલો મુકયા; તેમજ જોહાંગીરયાહે, પુરશેઠનાં માદર-પીદર, સોહોરાજના માત-પીતાઓ વગેરેએ વધાઈ લાવ્યો તેના ધનામ તરીકે જાફરને ખુબ નવાજ્યો, અને સારી ખ્યાતદારી કરી પોતાની ખુશાલીનેા માર્ગે આપ્યો.

એક વેળાના આ અયગ ડમે તે વેળા અલ્લાહનાં હજારો હજાર શોકનાં કર્મ કે તેની આજી ધડકાજીભાવાલી એક વેળાની કમળી જાંદગીમાંથી, તેને પુરશેઠ જેવા હમદા દીલના પારસીએ જાયાથી લઈ સારે રસ્તે દારની, આજની માનવંત આખરદાર સ્થિતીએ પહોંચાડ્યો હતો.

બાઈ માલેકબાઈએ એક સારે દહાડે જાફરને પાછો અંકલેખર રવાના કર્યો,

તેઓને એસતેકખાલ લેવા સે'કડો જરથોસતીઓ કસખા ખહાર ગયા હતા.....અને
 દોલ-તાસા, શરણાઈ, પેપુડી વગેરેના સુંદર શરોદ હેઠળ આખું સરખસ ધીરે ધીરે વરીયાવમાં
 દાખલ થયું.....

(સફા ૧૧૫.)

અર્થે પોતાના બહાલાઓ લાગે વખતે અને ભારે આકતમાંથી છુટી થઈ પાછા ફરતા હતા, તેથી જ્યોતીષી પાસે ખાસ ખાસ મુહૂર્ત જોવડાવી કયે કલાકે અને દીવસ નાં કયા પહેરે અંકલેશ્વરથી નીકળવું, અને કયા શુભ યોદ્ધાધર્યે વરીયાવ વત નર્મો હાખલ થઈ, તેનાં લંબાણુ ફરમાનો તેણે બહુ સંભાળથી લખી ચાલેલાં.

આખરે તે માર જણાઓ નકડી કરેલા વખતેજ વરીયાવ કર્યાની પાદરે આવી પુગા. જાણે કોઈ રાજકર્તા પધારવાનો હોય તેવી દોઢધામ આખા કર્યા માં આવી રહી હતી. તેઓને ઐસ્તેકબાલ લેવા સંકડો જરથોસ્તીઓ કર્યા બહાર થયા, જેમાં અલબત્ત જેહાંગીરશાહ અને ખીજ આગેવાનો મુખ્ય હતા. બીજા પડેલા ખીતા અને સુનેલીઓ તે માર જણાને ખરા હર્ષથી ભેટ્યા, જ્યારે સાચે આવેલા જરથોસ્તીઓ પુરાણીનાં મંજાર પોદારોથી હવા ધમધમાવી મુકી. તે આશને હારતોરા પહેરાવી ચાટા ઠાઠમાઠથી સરખસનાં આકારમાં ઘરે લઈ જવાની ગોઠવણુ થઈ હતી. હોલ-તાસાં, સરણાઈ, પેપુડી વગેરેનાં સુંદર મથક હેઠળ આખું સરખસ ધીરેધીરે જેહાંગીરશાહની હવેલી તરફ ચાલવા માંડ્યું. માર્ગમાં, એક સંખી અને સંપુર્ણ ભાઈચારામાં વસ્તા હીન્દુ વતરીઓ પણ તે “ધીરા, વીરા અને શુરા” પારસી જવાનોને પોતાનાં મોહલામાંથી પસાર થતાં માન આપવા હારદોર હતા હતા, અને હર્ષનાદથી તેઓને વધારી દીધા. પણ જ્યારે તે સરખસ પારસી મોહલામાંથી પસાર થવા લાગ્યું, ત્યારે તો પારસી તરીકે ની મગરી અને હમજત તરફનાં બહાલની ઉભરાની લાગણીઓને રસ્તો આપવા અનેક પાકલાંક પારસણો હાથમાં યોખા અને કંકુ લઈ આંગણમાં આવી તે આરે જણાને હેંતથી આવારણુ લઈ કરશર હઈ કટકા ફેંકી હતી. છેલ્લે જ્યારે સ્વામી જેહાંગીરશાહની હવેલી નજીક આવી પહોંચી કે આરે જણાની માવતરોએ આણું-મીંણું કર્યું અને સમનનાં સંગીતની મધુર ધનીઓ વચ્ચે તે બહાલાઓને આવારણુ હઈ, તે અધીરી અનેલી માવતરો બેઠરખથી જાતી સરસા આપી પુરાણીનાં મીઠાં આસુ પાડ્યાં.

✽

✽

✽

મકરદ્વ દે જાને મઠાળે આપેણું પુરોડાં યઝ્દની અ.મદને વધારી લેનાર સમનનું ગીત એકવાર ફરીથી તે મુઆરક હોને વરીયાવનાં બાણાક જરથોસ્તી હશેમાં જરી બાપદાદમાં-મરાણું સંભળાણું હઈ. દાદાર અહુરમઝદનું ગુર, તે અગર, રથોમંદ અને તેજ ધોહાવાલા પુદેશદ યઝ્દની તારીફ, તેની અપાર પુત્રી, તેની અમર જાહેજલાલી અને મરિયા જે કોઈ ગાય છે, તે “પુરોડાં ન્યાયેશ” મુજબ તો યોયા તપામ જાનો અને જેતીનાં યઝ્દને પુરાણ કરે

છે, અને તનાં ધરમાં કે કુટુંબમાં અનંત પ્રુથાલીનું રાજ ફેલાવે છે. તે આવા સગન સ્વાદી-રામસનીનાં તાંકણે કરવા કયો ભલો જરથોસ્તી પાછળ પડે? તે વેળાનાં એક પારસી ઝોરતે કે મરહૂમી જીંદગી કુદરત સાથે એટલી દો ભળેલી હતી કે તે કુદરતનાં એક ભલા નીરદોષ બાળક જેવાજ કહી શકાય, અને તેથીજ ખુરશીદની આરાધના માટે તે બહુ ડાળજી ધરાવી શકે.

આજે વરિયાવમાં ખુરશીદ અને જર, સોહોરાજ અને નવાજબાનુની શ્વાદી હતી. તેઓ ઉપરાંત તે મુખારક હીને ખીજા ઘણા જરથોસ્તી નેક જોડા એકત્ર થનાર હતા.

આખો વરિયાવ કસો દિવસો અષાઢથી રંગરામ અને પ્રુથાલીથી બાજુ રહેલો હતો. નવસારી, સુરત, ભરૂચ, ખંજાત અને છેક રાંજણ સુધીયા પારસી પરાણાઓ સીધાર્થ હતા, જ્યારે ખાસ માનવંત પરાણા તરીકે શ્રી અંકલેશ્વરનાં ધનાઢ્ય શાહુકાર માણેકચંદ પણ ખુરશીદ અને સોહોરાજના ધનને માન આપી, પોતાનાં કુટુંબ કખીલા સહીત વરીયાવમાં લગ્ન વેળા જાજર થયા હતા.

ખુરશીદ અને સોહોરાજની શ્વાદી એકજ એકીવેળા સ્વયે કરવાનું ઠેરવવામાં આબુ હુસૈન લગ્નની જાંજીર કીધા જેહાંગીરશાહ પટેલની હવેલી આજળ ખાસ લેખા કરેલા કુશદે મંડપમાં સેંકડો દમદમ લાતા હીંદુ શ્રીત્રો અને વખાણુ નારાજોની હજુરમાં કરવામાં આવી હતી. પહેરાયણી પણ નામ મગાણુ માટી રકમની થઈ હતી, જેમાં સાચા વખાણુનાર ગુણી માણેકચંદ તરફથી બહુ ધોંમતી કર અવરાતની ભેદ-સોગાદ થઈ હતી, જેણે ખાસ સરવટું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

ખચીત તે સમય સુધળે ખુશીખુરમી અને રંગરામનો હતો. જાજર રહેલ સરવનાં ચહેરા પ્રુથાલીથી ખીલી રહેવા હતા; પણ અફસોસ!-ત્યાં એક પણ અમ વાદ હતો: અજાજર જેહાંગીરશાહનો મુતીમ મુલમંદ વાણીયો કોઈ છુપી અદેખાઈ અને કોઈ ચાપી મતલબથી બળા-જળા ખાક થતો હતો. જો પ્રુથામાં ગુપચુપ દજાઈ તે આખી મજલસનો પ્રુથાલીમરથો રંગ સંજા બધી જાંજીર એહેરે નીકળતો હતો. જેહાંગીરશાહ જેવા દયાળુ, મોટા, કુદરત જીગરનાં શેઠાથી તેને નારાજ થવાનું કારણ મળ્યું શું હોવ? તેનાં ખારવા કરતા વધુ માટી રકમનું હનામ શેઠે આપ્યું હતું, તેમજ વળી શેઠાણીએ પણ ઠીક માલ્યો કર્યો હતો, ત્યારે તેને નારાજ થવાનું કારણ શું હતું? તે સવાલનો જવાબ હાલ ન આપતાં, તે આજળ માલતાં પોતાની મેળેજ પ્રુથુ સમજાઈ જશે.

લગતની ખુશાલીમાં દીવસો ધુધી આખા વરિયાવ કસ્ટોમાં જરથોસ્તી અને જેહાંગીરચાહે જપાદત આપી હતી. પારસીઓ ઉપરાંત, ગરાબ હીંદુ અને પણ આ મોટા ઇયાળુ દીલના પારસી શેઠેશા છુટ્યા ન હતા.

પોતાની મુશહ, મુશીખતો આશાન યમાથી બર આવી, તેની શુક ગુજરી કરવા, અને ૬૦૦ વરસથી સંજ્ઞામાં પરચાવેલા કહીમ “ધરા નથાહ” ના પાક કેળલાની કદમચોથી કરવા, તે બે લોકમીય જોડાઓ છેક દુર દક્ષીણમાં આવેલા સંજ્ઞા શહેરની મુલાકાતે ઉપડી મયા. તેઓ મારગમાં આવતાં નવસારી, ગણુદેવી, વાસદા વગેરે શહેરોમાં સેહેલ કરતાં સંજ્ઞા નગરીમાં પુગા; જ્યાંના જરથોસ્તીઓમાં, તેઓના રતનપોરના રાણા સાથેના સાહાસ ક્રમો અને સફરોના અહેવાલ અગાઉથી પુગેલા હોવાથી ત્યાં બારે આવકાર પામ્યાં.

વળી સંજ્ઞા નગરીમાં પોતાની અસાધારણ હીંમત, બેહદ ભર, શેહેરી જુસ્સા, દમાળુ જીગર અને ત્યાત જીતના તદ્દાવત વગરની અરક્ષપાય બલાઈ માટે પ્રખ્યાત થયેલા “અરદેશર બીન બેહમન” નામના પારસી સાવ, ઓળખાણ થવાથી ખુરશેદ અને સોરામ બેહદ મગર થયા. વાંચનારને માફ દેત હાવનાની જરૂર નથી કે આ તેજસ્ અરદેશર પહેલવાન હતા, કે નજીક ત્યાર પછી એક વરસે સંજ્ઞા ઉપર ગુજરાતના મુસલમાન બાદશાહની ચઢાઈ આવી, ત્યારે પારસી લશ્કર ઉછું કરી મુસલમાનો ઉપર એક કીરતીવંત જીત મેળવી, પોતાના હીંદુ રાજા તરફની અત્યુત વફાદારી પુરવાર કરી હતી, તેમજ પોતાની પાક દીન વરદ પણ બેહદ જનકેશાલી દેખાડી પેતાનું નામ પારસી તવારીખમાં અમર કર્યું હતું.

સંજ્ઞા નગરીની માહોટાઈ, તેની જાહોજલાલી, તેની બંધુ ઇમારતો માંના રાજકરતા જાણીતાઓને દરબારનો બારી દબાવે, પરીત્ર અને કહીમ “ધરાનથાહ”ના આતથજેહેરામ ઉપર અમર કરતા હોય તેમ પવનથી ઝુલી રહેલા સોપારીના અને સરોવરના ઉંચા દરખોની શોભા રહેળવું કાળા સંજે મરમરના પથરનું આતથજેહેરામનું મકાન બેઠ, તથા ચાંત સંજ્ઞા નદીની આસપાસના ઘાટા અધાર જંગલ, રમણુય ખેતરો, ધોવાયલી રેતીને બીધે સહાઈદાર દેખાતા હીનારા અને તેને કાંઠે આંબાં વાડીયાં, આસો પાલવ,

જોખો આ લખનારની “સંજ્ઞાનો સંપુત યાને શુરવીર અરદેશર” નામની ચોપડી.

ફળફળાદી, અને મધુક, નાગ અને પુનામના વણકા વગેરે જોઈ તેમજ વધુ દુર દ્રષ્ટિ મર્યાદા ઉપર આવેલા બાહરોડ પહોડ વગેરેને જોઈ મારે આસર પામી, તેઓ પોતાના વતન વચીમાવ તરફ પાછા ફર્યા.

મકરણ ૨૩ મું.

“લીમખહરામ જુદહીન નોકર.”

એક વર્ષ પસાર થઈ ગયું, અને હંમેશનાં ભોલા અને નીચ લેસ જીવનનાં જરથોસ્તીઓ રાણાની પુરાણ લુટી જઈ મુલેહભર્યા વસતા હતા.

વરિયાવ કસબાથી થોડા માઈલ દુર પુર્વમાં આવેલી એક ઝિંદાત ગીચ ઝાડપાનથી ભરપૂર ટેકરીનાં એક ખુણામાં ૪ જણા ગંભીર એકેરે એક સાંને કંઈક મસલતમાં મઠાયું થઈ ગયા હતા. તેઓ એવી જગ્યાએ બેઠા થયા હતા કે જ્યાં કવચીતજ કોઈ ઇનશાન આવી શકે. તે એવી ઝિંદાત અને સારી હંચા હોયે આવેલું તે ટેકરીનું એક ખુણું હતું.

૪ માંના ત્રણ હથીમારજો હતા, જેઓ લડવૈયા જેવા દીરુતા હતા, જ્યારે એકનાં દેખાવ ઉપરથી તેને કોઈ યુજરાતી વાણી તરીકે ઓળખી શકે. બે હથીમારજો સખસો થોડે દુર ઉભા રહી એકાથી રાખતા, ચગૌર અશને અહીં તહીં નેમીક રાખતા હતા, જ્યારે એક લડવૈયા અને પેલા વાણ્યો વાતમાં શકા થતા હતા. તે લડવૈયા જે લાંબા પાંખા શરીરવાળો હતો તેણે વાણ્યને કહ્યું:—

“ભલા મુલચંદ—તારા ઉપર મારો પુર વિશ્વાસ છે કે તું મને, જે ખાલ રાત—દિશ હુદમ બાહ્યા કરે છે, તેનો સંતોષતાક નીવડો લાવી અને ખુશ કરશે.”

“મજબતિ—આપને મારા જેવા ગરીબ સેવકની સહાયતા જોઈએ છે, એ તમારા સેવકનું હતમ ભાગ્યજ છે. અને મારી મધાયતિ મમાણે જો કાંઈ થઈ શકે તે મને સંતોષ આપે.” પેલા મુલચંદ વાણ્યને નમસ્કર કરતાં બે હાથ જોડી જવાળ દીધો.

“મારા વફાદાર મુલચંદ—” તે લડવૈયા જે રાણા દુર્યાનરથી ગયા હતા તેણે આભારી સાહે બોલવા માંડ્યું. “તારી મધે વર્ષ બખવલી કી”

મતી સેવા મારી નજરથી દૂર થઈ નથી, અને જો કે તે સાહસ કર્મ કમન શીયે નીપજળ નીવડ્યું. 'હવે', 'હવે' તારી વહાણ સેવાની પીછાણ તો થવીજ જોઈએ—આ લે તેનો કંઈક બદલો." એમ બોલી ગણાએ તરતજ સીકાથી જ રેલી એક બારી ઠેલી તે વાણનાં હાથમાં ઘૂસી, જે તેણે જમીન સુધી વાંકા વળી મારે આભારી રૂખાવે સ્વીકારી.

"દયાધીર મહારાણા!" મુલચંદે ઠંઠી સંભાળથી પદ્ધતી તાણેદારીભરી અદાથી જવાબ દીધો, "હું" દલગીર છું કે તમા વર્ષ જે બાતમી મેં મારા શેઠ જાગીરશા પટેલને ત્યાંની આપી હતી, અને તેનાં આધારે આપે શુરવીરતા અને અકલથી તાપી નહીંને કાંઈ પશંદમાં બે પારસણ દેવીઓને કપજે કરવા માં જે સાહસ કર્મ 'રથું' હવે તે તેના છેલ્લા તત્ત્વકામાં ફતેહમંદ ન નીવડ્યું... પણ—આજ હાલ તો આશુબાજીનાં રાજ્યો સામેનાં ઝગડામાં ઝેટલા તો ઝુંઘાયલા હશે કે આપનાં આગ્રહીત સેવકની સેવાની હાલ ગરજ પણ ન હોય."

"મુલચંદ—હવે" મોટી બુલ્લ કરે છે. સમજ—મને "ધાર" માંતનાં બીલ રાજ સાથે ખટપટ જગી હતી, પણ હાલ તેનો સંતોષકારક નીવડો આવ્યો છે. તે મજ ખીજી નાની મોટી રાજ્યની ખટપટમાંથી હવે તદ્દન પરવાર્યો છું, અને હવે જ્યારે મનને નીરાંત થતી જોઈએ, ત્યારે મારા મનને શાંતી મળતી નથી, —મારું હૃદય બળ્યા કરે છે,—મારું શરીર મગજની વ્યાધીને લીધે સદા તપ્યા કરે છે; કારણ અહોનીશ મારી છાતીમાં મને પૃથ્વીનાં રાજ્યોની હસીમાં લાવનાર પેલા યુગ્ગીબાજ, બળવાન અને શુરા પારસીઓ ઉપર વૈર લેવાનો અગ્નિ બળ્યા કરે છે."

"પણ—મહારાજ, મને ક્ષમા કરો તો એક બાબત ઉપર ધ્યાન બેંચું." દલ ચંદે વીચારવંત અદાથી નમશકાર કરતાં પૂછ્યું.

"બોલ બધા, તને હુકમ આપું છું."

"તો આપ પાલનવારે સાંભળ્યું તો હશે કે યુજરાતનાં મલેચ બાદશાહે પોતાના સેનાપતી અલેક્ષાનની સરદારી હેઠળ દક્ષીણનાં રાજ્યો છૂતી લેતા એક મોટું મુશ્કલમાન સન્ન મોકલ્યું છે; તો તેની સાથે મજબુતાઈથી બચાવ કરવા આ પગને ભારે મહેનત પડશે, અને પલેપલને છાંમતી ગણુતી પડશે,—તો તમ, હવે વૈર રૂકત ગણુતીનાં તુચ્છ પારસીઓ ઉપર લેવાનો હાલ સમય કે સંજોગ કયમ હોય?"

"હું" ઈર્ષ દરબીવાળો વાણ્યો છે, હાં!" રાણાએ મોટેથી હસ્તાં ટીકા કર્યા. "તે બાબત ગંભીરપણે નહીં, મુલચંદ—મારા રાજ્યનાં બાબત અમુક જે

અત્યાર અગાઉનાં છુપા પગલાં બધાં છે. ચોકસું નહીં થતે મેં આપણાં પ્રદેશમાંથી મહેરોનાં શૈત્પત્રે સલામત પસાર થવા દેવા કચ્છલું છે, જેને બંધ લામાં આપણું રાજ્ય મહેરોનાં બચતીત સપાટામાંથી સલામત બચી શકશે.”

“અન્ય છે તમારી રાજદ્વારી કુનેડ અને બાહ્યશીરોપર!” મુલચંદ્રે ખુલાશી દર્શાવી. “આપની વફાદાર રૈયત આ તમારા પગલાંથી બહુ ખુશ અને ખામા કરી બનશે; કારણ મહેરોનાં બચતીત શુભચિત્રની વાતો સંભળી સરવ હિન્દુ છે. છુત્ત છે. તેમાં તેઓ દક્ષીણ તરફના પ્રદેશો જીતવા આવનાર છે તે બાબતી અબર સંભળી આપની રૈયતની છુપા અને હંધ દીવસી થવા હડી મળ છે.”

“મારા વફાદાર મુલચંદ્ર.” રાણાએ-પોતાનાં અંતઃકરણની પ્રશાસીથી ધીમા હસી બોલવા માંડ્યું, “આ દક્ષીણની મહેરોનાં ચઢાવે હું બહુજ આવકારદાયક માનું છું, કારણ કે પેસો સંજોગોને જીતીરાણો હાથ બહુ ગરવી છે, અભીપાની અને દક્ષીણના રાજકર્તાઓમાં બહુ અગ્રેવાન થઈ ગયા છે. તેની કુંવરી પદમહીનું વેષવાલા મારી સાથ કરવા, આપણા ફતે જમારે અરજ કરી, ને તેણે મોટા તુરજદારથી નાકચુલ કરી, મને લુટારો ગરાસીયો કહેશે. તેમજ પાંખા હલામ વચન બોલ્યો હતો. હવે વખત એવા આવ્યો છે કે તેના મસતકનાં મદ અને અભીમાન, કૃત મહેરોનાં તેજ રકતથી ઝંઝરી તરવારથી હડી જશે! મેં તો એવી પકડી બોઠવણ રાખી છે કે અલેક્ષાંદરને મારા મારાથી બની શકતાં સાધણોથી સંપૂર્ણ મદદ કરવી, કે જેથી જમારે તે સંજોગનું રાજ્ય કચ્છી નાંખી જીતી લેય, ત્યારે હું અજરાગતો શુરવીર. બાદશાહ મહામુલશાહ પાસે જઈ ભારે દ્રવ્યનું નજરાણું આપી, સંજોગનાં રાજ્યને કારોબાર ચલાવવા બાદશાહની તાજેદારી હેઠળ માથે લઉં, અને પેલા અભીમાની સીલહારા જીતીરાણાને કહેવાતો લુટાર ગરાસીયો દુરયાનસીમ કેવા બળવાન, કીર્તી માન અને વૈભવવાળો રાણો છે તે જરાબર બતાવી આપું.”

“હું આપ નામદારને સંપૂર્ણ જય અને કીર્તી ઇચ્છું છું.” મુલચંદ્રે ખુલાશીથી ચક્રવર્તી આંખોએ ઉતર દીધા. ‘મહારાણા, હું હમણાથીજ આપણા બીજ્યશાળી ભરીબની દુબળાને અને કીરતીને આભાસ મેળવી શકું છું. .... પણ મનપતી-” મુલચંદ્રે અટકી જઈ હંધક અચકાતા ધીમા સાંદે બોલ્યો, “તે શુભ, ન કલ્પલા એવા પહાન બલીબમાં આપના નમ્રસેવકને આપ કદાચ લુહી જશે? મારા હૃદયની વર્ષોની એક બળવાન ઇચ્છા છે કે આપ નામદાર કૃપા કરી કૃણાલુત કરી, મને જન્મો જન્મ સુધી આભારી બતાવશો?”

“અચીતજન્મે મારાથી તે બની શકે તેમ હોય તો.”

“તે આપ પાલનદારનાં હસ્તમાં તે વળા રહેશે.”

“જેવલ તમારે—”

“કૃપાળુ રાણાજી,—મને મારા જન્મ વતન મામતી પટેલાઈ ભેષશે.”
મુલચંદે હરખાતાં આશાવંત સાદે જવાબ દીધો. “તે મામ હાથ ભદીરાણાના
તામા હેઠળ છે.”

“તેની પટેલાઈ તને આપવા હું વચનઆપું છું.” રાણાજી તરતજ દમા
મયા ફેંક્યું.

“મસ—પરીવાર, હું આજથી તમારે તાબેવાર હાથ બંધી છું. મને કાંઈ
પણ કામ કરમાવો અને હું, મારે આત્મા પણ વચી તે તમારું કામ પાર હત
રીશ.” હરખના જીસાથી મુલચંદે વાંકો વળી વળતો જવાબ દીધો.

“મારી વફાદાર નોકરી કરીશ, તો તે ગામ ઉપરાંત બીજા બે વધુ મામતી
પટેલાઈ તને આપીશ.” મુલચંદે ઉપર વધુ ઉંડો છાપ મારવા રાણો તરતજ
બોલ્યો; જેનાં જવાબમાં મુલચંદે તરતજ રાણાને ચરણે પડ્યો.

“મુલચંદ—બોલ, પેલા મારામુદ્દખાં પુરશેદ અને સોહારાજ પારસામીન
હાનમાં, પારસામી ઉપરાંત ખીજા કયા આગેવાન હીન્દુઓએ મામ લીધો હતો?”

“મમપાલજી, તે હાનમાં ધણી જાણીતા વાણ્યા, શ્રાવકો, બ્રાહ્મણો
વગેરેએ માગ લીધો હતો, કારણ શેઠ જંગીરજી પટેલ વરીયાવ ઉપરાંત આસ
પાસનાં કસબામાં ભારે લાગવમ થરાવે છે. અને તેની સાથનાં પારસીઓએ
વારંવાર બીજોની ધાડ વખતે હીન્દુઓનો બચાવ કર્યો હોવાથી, તેની સાથ હીન્દુ
ઓને ભારે મીત્રાચારી છે. હીન્દુ પરોણાઓમાં સહયો આગેવાન તો અંકેસ
ચરનો ધનાઢય સાહુકાર માણેકચંદ નામનો હતો, જેણે હજારોની કીંમતવું
ઝવેરાત પરણતા બેઠાંજોને બેઠ ક્યું હતું.”

“હું—તમારે માણેકચંદે છેક વરીયાવ સુધી જઈ મુખ્ય માગ લીધો ?
હું કારણ સમજ્યો.” દુર્મતસીએ જોરથી બે હોઠ કરદી પોતાની સાથ વાંત કરતાં
ખોખરા સાદે બ્રીકા કર્યાં. તે ચોડી પલ વીચારવંત ઠપે ઉભા.

“જમપાલ—?”

“મહારાજ—હાજર છું.” ફર ઉભા રહી ચોક્કી કરતો એક લડવૈયો
દોડી આવતાં બોલ્યો.

“પેલા ચંદ્રાલ માલિક્ય” તો તારા બે હુશમન પારસાઓનો મોટો મીઠા થાય છે. બટ છે તારા ઉપર ! કે તારે જંગલમાં કરીશું રીતે ખુન કરવા તથા પાર થમના તે બે પારસીઓ ઉપર એકસાથા ગરાસમા તરીકે વેર, આજ વરષ થયું છતાં, તે લીધું નથી, કે ભેવાની ધમ્મ પછુ ફરમાવી નથી.” હુર્વાનસીએ તે એકીમાન તરફ જોઈ લીરસાર અને ઠપકાભરમા સાદે કહ્યું.

“મજામતી રાણાશુ.” જયપાલે કંઈક અંખવાણા સાદે જવાબ દેતાં કહ્યું, “આપ તે બાબતમાં ફરી કંઈ સાહસકરમો માંયે હઠાવા તો પછી આપને આજ્ઞાકીત નોકર તેને પાર જીવું ઉતારી આપશે કે આપ પછુ “વાહ ! વાહ ! !” કરી ખાલશે. પેલા બે પારસીઓને સપડાવવા બહુ મુશ્કેલ કામ છે, અને તેમાં ની બંધન ગયા તો જીવ જવા ઉપરાંત ખીજ બપેડા વધે, તો મહારાજ હલકા આ મારા ઉપર કોઈ ભરાય. હું આપ નામદારને વીચાશુ અંબરસુક હોવાથી કંઈ પશુ યામ તો તે આપ નામદારેજ કરાવ્યું હવું એમ રૈયતમાં જાણામ, અને તેથી આપની ઝળકની કીર્તીને રૈયતની તેમજ ખીજ બીરોધી રાજમતી નજરમાં જરૂર ઝાંખ લાગે.”

“તારા બોલવામાં કંઈક સચાઈ છે ખરી, મારા વક્તાદાર જયપાલ.” રાણુએ બીચારાનું ટપે ધીમે જવાબ દીધો “તમારે ઉપામ શું ? માફ વેર,—મારે હૃદયમાં અહોનીય બળતા બળે છે—તે વેર ભેવા વીના મને કંઈજ સૂઝ નથી પડતું. મારી તાબેની રૈયતનાં ફક્ત ગણત્રીનાં લોક, અખીજ ભરતખંડનાં રાજ કુર્તાઓમાં મારી આજરની ધુળખાણી કરી આનંદમાં રહી જીંદગી ધુમરે, તે મારાથી કેમ થાખી શકાય ?” તેઓને મારા રાજમતાંથી કાંઈ કાઠું ?”

“ના—ના, મહારાણા તેમ ના કરશો, તેમાં તમને મોટો ખેરલાભ છે.” મુલમંદ વાણુએ અંબીરાઈથી વચમાં પડી તોપસી પુરી. “કારણ, જો તમે કાંઈ કાઢેલા પારસીઓ પાસેના જલદારાણાનાં રાજ્યમાં જાય તો તેને તે ફરીકે રાણુ મોટી ખુશીથી તેઓને આવકાર આપવા આવુર થશે. આપ નામદાર સારી રવેસે જાણો છો કે આ હુદયોગી, અંગળ પારસીઓની આશુ ખંતનાં પરીણામમાં આપણા રાજમતાં વરીઆવ અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ સૌથી ફળદ્રુપ અને સૌથી વધુ મહેજલ લાવી આપે છે. તે આ કોનેજ ખીલવ્યો છે. તો તેવા ફર વરસ અપુર ધન ભાવી આપનાર સાધાનને ફક્ત વેરને આતરજ ફેંકી દેવું એ દીર્ઘદ્રષ્ટી અને સારી રાજદારી કુનેહ ન—ફહેવાય. કદાચીત તમે વેરને ઉપર રાખી ને હાંડી કાઢશો, તો સંજલુનો પ્રતાપી જી રાણુ તો મોટી સીએને પોતાનાં રાજ્યમાં જમવાઓ આપશે, કે જ્યાં

તેવું રાજ્ય વધુ દ્રવ્યવાન અને ફળદ્રુપ થશે, તેમજ આ કામ કુદરતી લડાઈ થઈ ધરાવતી હોવાથી સંજોગનાં રાજ્યનાં પારસીઓ સાથે જોડાઈ જઈ, રાણાની મદદ મેળવી આપણા રાજ્યને મોટું નુકસાન કરવા વારંવાર તક લેશે, જેથી આ રાજ્યમાં ચાલુ અર્થાંતી વ્યાપી રહેશે.”

“અચીત-સુભચંદ, તું બાહ્ય રાજદારી છે.” રાણાએ તેની તકરારનું વાજ ખીપણું કબ્બલ કરતાં શાખાથી આપી. “તમારે ફરી પછીય કે માફ વેર કમ લઈ?”

“હે રાજન!” જયપાલ હાથ જોડી બાંધી ઉઠ્યો; “એકજ ઉપાય રહેશે કે આપણા મિત્ર સુભચંદે જાગીરશા પટેલનાં ધરનો તેમજ વચીવાવનાં પારસી ઝાનો મામલો ખારીકાઈથી તપાસ્તાં રહેવું, અને જ્યારે કંઈપણ આપણા લાભનું માલમ પડે તો તરતજ વચીવાવમાં નેમલા આપણા જમુસ છીયા માચી કણે આપણને બાતમી માકલવી, અને પછીનું કામ આપણું પોતાનું છે-કેમ ખરુંતી?”

“પણ-તેટલો વાર મારી ધીરજ કમ રહેશે?” રાણા અધીરાઈભર્યા કે આવ બોલી ઉઠ્યો. પછી સુભચંદ તરફ મોટું ફેરવી કહ્યું: “મલા વહાલાર સુભચંદ-તુંતો જાગીરશા પટેલનો બહુ વીચવાસ માણસ છે તો ઢાઢ યુક્તી અને પ્રયત્નથી તેનો, તેનાં જમાઈનો અને સોહરામનો કાંઈ ન માટે? જો તું તેમ કરે તો પછી વધુવાર નફર નોકરી કરવાની તને ગરજ ન રહે. હું તને ચોટી જાગીર બેટ આપીશ, અને તું આખી છાંદગી સુધી સુખ અને વંધવમ રહી આનંદ કરીશ!”

“ના-ના-મહારાજાજી,” સુભચંદ બે હાથ જોડી બોલી ઉઠ્યો: “આપણે તો વાણામાઈ પડ્યા એટલે આટલી હિંમત ક્યાંથી લાવ્યે? તો પણ આપ નામ દારને ખાત્રી આપુ છું કે હું બહુ ચોકાસીથી ખજર રાખતો રહીશ; માને જેવું કંઈપણ આપનાં લાભનું ખજર પડશે કે આપણા વીચાસ છીયા સોડે રતનપુર સંદેસો માકલીશ.”

“હીક....., જયપાલ!” રાણાએ જયપાલ તરફ ફરી બોલવા માંડ્યું: “હવે પેલા ચંડાળ સાહુકાર માણેકચંદનો ફેજ આનેજ નફા કરી નાંખવો જોઈ એ. જ્યાં સુધી એ હુલ લેખી, લેખી સુસ વ્યાજબીર વાણ્યો જીવતો હશે ત્યાં સુધી મને પુરતી હિંમત અને લુખનથી લાગવાની. બાલ તું શું સુચવે છે?”

“મજપાલન રાજાજી-આપણો જીનો જાણીતો હુવો ઉપાય અજમાવીશું.”

બીમા બીલને કહેણુ મોકલીશું કે અંકસેરવરના સાહુકાર માણિક્યની હવેલી ઉપર ધાક પાડે અને કોઇને જીવતું રહેવા ન દેય, તેમજ સર્વ કાગળમાં, દસ્તાવેજીઓમાં ભગ્ન કરે, અને છુંડનો અરધો હીસ્સો ખારા મનાણે આપ નામવરનાં ખાખામાં છુપેથી મોકલી આપે.”

“ધન્ય છે તારી આસાક મગજ ચકરી ઉપર !” રાખાએ પ્રુથ યતાં ટીકકા કર્યા, “ઇસવરનો આભાર માનું છું કે તારા જેવો અને ભક્ષા મુળચંદ જેવો, બાહ્ય, વફાદાર, અને ચપલ મગજચકરીવાળો સલાહકારો મને મદદા છે. ઝડપ કર, તું આજેજ જંગલમાં બીમા બીલને જઈ મળજે અને અંકસેરવર જઈ પોલીસ પટેલ સાથે જોડવણુ કરજે કે બીમાની સાથે પોલીસ યામજ નહી.”

પછી તે વૈર લવાના પોતાના ભયભીત પગલાંના તરંગોમાં બહુ બીન ઘઈ જઈ પ્રુથાશીના હિંમત કાઢતો બોલ્યો ! “ભવાની માતાની મારી ઉપર કૃપા થયેલી હાજે છે, અને જો હું અમારા માથે હાવેલા સાહાસમાં ફતેહમંદ થઈશ તો માતાને પ્રશન્ન કરવા જરૂરજ પાડાતું બલીદાન આપીશ, તેમજ એક મનુષ્યનો બાગ પણુ આપીશ, તેમજ કોટેશ્વર મહાદેવનાં મંદીરમાં ધીની પુજા કર, બીશ. કૃતજ્ઞ પારસીઓ ! આ વેળા જો સપડાશે તો અમીતજ માઈ પાણી બતાવીશ, તેમજ હું માણિક્યનાં સાહુકાર મારી પાસે ઉઠીના બીધેલાં નાણાં ઉઘડાવવાની આશ્ચર્યાજ્ઞ ભૂળ થઈ, જલદી સ્વધામ પહોંચી જશે ! મારી બેઠ જાણ ફતેહમંદ થશે પછી—પેલી તુમાખી, શેખીખોર પારસીઓને——”

“બીનાશ કાળે વીરૂત બુધ્ધી !”

“વિનાશ કાળે વિપૃત બુદ્ધિ!”

તે ઠઠરાવનારો તીણો સાદ એકાએક બાળુની ઝાડીમાંથી આવ્યો.... “સુલેહને ચાહનાર
આર્ય રક્તનાં પારસીઓએ તારું શું બગાડ્યું કે તું આ ટ્રેકરી ઉપર કાવનાં રચવા આવ્યો છે?”
(સફે ૧૨૫.)

પ્રકરણ ૨૪ મું.

“સાધુનો અમહાર.”

“વીનાથ કાળે વીરૂતપુદ્ધી !” તે ઠંઠરાવનારા તીણા અણુઅણુ સાદે એકા એક આજીમાંની ઝાડીમાંથી નીકળ્યો, જેથી રાણા ગમરાટથી ચોંકી પોતાને પાપી વાક્ય પુરો કરતાં અચકી શું ચવાડામાં ઉભા; અને ઝાડી તરફ નેમાઠ નાખતાં, જે આહાર તેની નજરે પડ્યો તે જોતાંજ તે એક પણ ઠંઠરી મચો, જ્યારે મુલચંદ વાણ્યો તો કોઈ અણુદીઠ ધાસ્વીથી ઠંઠર ધુજવા લાગ્યો ! રૂપેરી રંગનાં ખંભાથી નીચે ઉતરેલા લાંબા વાળ, તેવાજ રંગવાળા ભરપૂર બાલવાળી દાઢી અને મુઠ, કેક જામલાની આંદર પેસી ગયલી એ તીણી ચક ચકતી આંખો, જેની ઉપરનાં રૂપેરી ભવાં લાંબા જમાનાની ઠાકથી જોયા કુમાર મયાં હતા, જ્યારે ચાલુતપ અને શારીરીક કબોટાથી માંસ ગળી જઈ ફક્ત હાડકાં અને ચામડાનો બનેલો લગલગ નળ હાલતમાં તે એક સાધુ હતો. તેનાં અસાધારણ દુમળાં શરીરને લીધે તે હતો તેનાં કરતાં વધુ ઉંચાઈમાં જામતો હતો, જ્યારે તેનાં રૂપેરી રંગનાં જાભોથી તેમજ દરેક વસ્તુનાં ઉંડાણ સુધી પેસતી તેની તેજસ્વી આંખોને લીધે, તે આખેદ સામેનાં ઇનશાનમાં તેના વરંદ ભય સાથતું માન, ગંભીરતા, મરમાદા અને ચોક્કસ હેઠનાં અંતરનો ખ્યાલ ઉતપન કરતાં હતાં.

એકવાર ફરીથી જ્યારે તે પોતાનો લાંબો, સુકો, પાતલો, લાંબા અણી યાલા નખાંળા આંખાનો હાથ ઉંચો કરી પોતાની બચલીત આંખો રાણા સામે તાંકી યોદ્યો, “વીનાથ કાળે વીરૂતપુદ્ધી !” ત્યારે ત્યાં હાજર રહેલા ચારે ઇનશાને નાં શરીરની ગતિ જોયા સ્થંભ થઈ, તેઓની નસોમાં દોહતું લોહી જંધ થઈ ગયું !

“હે રાણા ! તું હાડ, રૂધીર અને માંસતું મનુશ્ય, આ લોણુભંશુર પૃથ વીમાં મોડા વરસનો પડેલો, કોઈપણ પણ મરત્યુનો ભોગ થનાર-ખીજાં મનુ શયો ઉપર વેર લેવા તલમી રહ્યો છે !” તેણે ઠંઠરાવનારા ગંભીર સાદે યોજવા માંડ્યું, “તો જણાવ મને કે કદાચ તેમાં તું ક્તેહમંદ નીવડીશ તે બવીશ્યની તારી વૃધી કે ખીજી હસ્તી માટે તું ઇશ્વર સનમુખ ક્યાં બલ કરેના લઈ જઈશ ! તારું આ રોગીશટ અંતકરણ, અને મલીત મન કે ખીજી કાંઈ ? કંભાળ હુઠ ! આ છંદમીના આપનાર પરમાત્માએ તેને બીજા હજાર મનુશયો ઉપર સરદારી આપી મોટા આભાર કર્યો છે, તો તારા તાબાના મનુ શયોતું અહોનીય બહું કરવા માટે, તેમને મરથી, નીતીમાન અને સદગુણી

છંદથી શુભરતા બતાવવા માટેજ, દુઃકમાં તેમને બાયક મનુષ્યો બતાવવા માટેજ, તને તે અનુષ્ઠાન તક આપી છે. તારે તું, દુઃખી નજરનો મનુષ્ય—તારી જ રહિતના નીરદોશી હપર વૈરલેવા તપ્ત્યાર થયો છે? તારી ફરજની માટી ભોખમદારીનું તને કંઈ ભાન છે?... જોશ—જવાબ આપ કે સુલેહને આહ નાર, અહોનીય સુરખનારામણની પુજા કરનાર, વાણ, મેધ અને પાણીને નમન કરનાર, આર્ય રક્તના પારસીઓ તારે એટલું તો થું બમાડ્યું છે કે તેમનું તું પુરું કરવા ખાસ આ એકાંત ટેકરી હપર બાંધે છેટથી છુપેથી દોડ્યો આવીયો છે? વાંક મથમ તારોજ છે કે તે અત્યાચારો કર્યા, રૈયતને ખેડી, તેમના હપર કરના અસાધારણ જોળ નાખી તેમને કચડી નાખ્યા; તો તારા આવા આપણુ દાતાડી પમલા સામે ન્યાય અને નીતીની ચીતીએ કુદરવી પારસીઓની વાંધો ઉઠાવયો, તો તેમાં જોડું થું કર્યું? તારી રૈયતના પતીત થઈ ગયલા બીંદુઓએ, જે હીંમત અને જહર જુસ્સો પારસીઓની બતાવ્યો, તેવા ન બતાવવાની નબળાઈ કરી, તેથી તો તારે બીંદુ તરીકે દલગીર થવું જોઈએ કે તેઓ જુસ્સા રહિત બાવલા બન્યા છે—, તેમજ વળી પુશી પણુ થવું જોઈએ કે તારી રૈયતનો એક મામ પારસીઓ સામે જુસ્સો કરાવનાર છે.....વાર—પેલા નીરદોષ સાદુદાર માણિક્યદ તારે થું બમાડ્યું હવું કે તેને તેના આખા કુટુંબ સહીત સમુળનો નાશ કરવા તે કાવતરું રચ્યું છે? તે સાદુદારે તો ઉલટી તને વખતસર નાણાંની ગોઠી મદદ આપી માટી નામોશીમાંથી બચાવી લીધો, તો તેના બદલા તરીકે તું તેણે તેમજ તેના વહાલાઓના કરપીણ પુત્રો કરાવવા તત્પર બન્યો છે?.....જસ—”

મન સાથ હાથ મારી જાણતો હોય તેમ પીમા નીરાશીભર્યા મમગીન સાદે આસ માન તરફ નેમાઈ ફેંકી તે સાણુ બોલ્યો: “મનુષ્યને સત્ય, દયા અને કર્મ નીતીને સમારજે ચલાવવા એક માચીન કાળથીજ મહાત્માઓ અને રશીઓ અયાગ પ્રયત્નો કરી મળા હતા, તેમજ તે પ્રયત્ન હજી પણ ચાલુ છે, છતાં—અસોસ કે આજ પણ જોડું છું કે મનુષ્યોને મધરના સીધા મારજે જવા કરતાં નરક તરફ જવાના મારમદું ભારે બેંચાણુ ઘાથ છે, એ પરમાતમા! મનુષ્યો હપરનો આ કલંક ધોવા અને વધુ જોશથી કોરોશ કરવા વધુ આતમીક ચકતી, ધર્મ, અને હીંમત આપ!” આટલું બબડી રહી મિકવાર ફરીથી તેણે, સામના ઈનયાનના છબરમાં આરપાર પસાર થતી આંખો રાખી હપર ટાંકી તે જુસ્સાથી બખાળ્યો:—

“ગરવિષ્ટ, પાપી અને દેખાઈતા આંખે આંધળા, નામ અને રાવણુ, પાંડવ

અને કોરવ જેવા 'મહાભારત ચક્રવર્તી રાજપતીઓ કયાંય ધુળમાં રંગડે, ળાઈ આ પૃથ્વી છોડી ચાલ્યા ગયા છે, તો તું શું તેઓ આગળ ખીશાદમાં છે? તેઓ જે કાંઈ ભલાઈ અને મહાભારત કર્મો કરી ગયાં તે પાછળ બોલાતાં રહી ગયાં છે, બાકી રાજ્યખી રેલા નથી કે તેઓની સત્તા પણ ટકી નથી.'"

ત્યાર પછી તેણે ડોળા કહાડી મુલચંદ તેમજ જયપાલ તરફ ફરી તારારે કર્યો. "પરતંત્ર પાપીઓ! તમારું અંતકરણ કયાં મુકી આવ્યા છે કે આ હુબ્દ ચંડાળના કુકરમોમાં ભાગ આપી તમારો આત્મા વેચવા તૈયાર થયા છે? ખુશા મત કરી પૈસો ભેગો કરી કોણે જીવી શાંતીથી ખાધું છે, કે જીવી ખાવાની આશા પણ તમે રાખો છે?"

વધુવા ગણાથી તાણા ટપલા ખમાયા નહીં અને તેનો પીત્તો ઉછળી આવ્યો.

"હે ભામટા ધુતારા વૈરાગી!" તામસી મીનજનો રાણો ઉશકેરાટથી ધુળતાં પોકારી ઉઠ્યો; "તારા જેવા ઢોંગી ધુતારા ઠગો, ભોળા અભણ લોકને માટેથી ડાહી ડાહી વાતો કહી ઘણું ધુતાવી ગયા છે, અને તું પણ તેવા નીચ ઢોંગી બની, પહેલાં તો પાસેની ઝાડીમાં છુપાઈ જનસુસી કરી છે; અને હવે ખોટી શીખામણ આપી ઢોંગ કરે છે. મારે તને સખત શીક્ષા કરવીજ જોઈએ. જયપાલ! બાંધ આ ધુતારાનાં હાથ-પગ એકદમ, અને આ સામેની ભયભીત ખીણમાં ગબડાવી નાંખા કે પૃથ્વી ઉપરથી એક ધુતારો ઓછો થાય."

"હે! હે!! શ્રીખીખાર ગરાશીયા! લટ પડજો તારી ઉપર કે મારા પ્રમ, છીક બોલવાની તારા પાપોથી જડ બનેલા મન ઉપર કંઈજ અસર થઈ નથી." તે સાંધુ ગુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો. "સમજ-તારી પાપી મસલત સાંભળવા જે જનસુસી કરીજ નથી. હું તેવા નીચ કરમને બહુ ધીકારીશ. આ પાસેની ઝાડી મારૂ વરસો ઉપરનું રહેલાણુ છે. મારી રોજીંદી તપ અને ચીનતન વેળા આજે તારૂ આવવાથી ભારે ખલલ પડી છે. તારો ગલીચ અવાજ મારી મરજી ઉપરાંત મારી તપ ખલાસ થતાંજ મારા કણને અડડ્યો છે, જેમાં મારો કથો કસુર રા કહેવાય. આ ખુલાસો કરું છું તે ઉપરથી એમ ન સમજીશ કે તારી કૃન શીક્ષાથી બચવા મારેજ છે. તારી કોઈ પણ શીક્ષા તરફ હું કંકત મુગો તીરસકાર બતાવીશ!"

"જયપાલ-પૃથુ! મારા હુકમ ઉપર તરતજ અમલ કરો?" રાણાએ તપી જઈ પાછો તતારો પાડ્યો.

જા તે પત્રીત્ર નબળી દેહવાળા તપસ્વી ઉપર બે બળીબટ ગરાસ્યા

ઓ લુટી પડ્યા. તે સાધુએ ધીમું બેદી તીરસ્કારતું હતું, ઉલટું તે બે જણાને પોતાના હાથ પગ મજબુત સીકરવા સવળતા કરી આવી! જ્યારે તેને બરાબર આંધી રહ્યા, ત્યારે તે આખેદે શીખામણ આપતી ઢપે રાણાને કહ્યું:—

“હે જગમાયામાં વશ થયલા ભાગી! હજીની ચેત અને સત્યનો સીધો માર્ગ ગ્રહણ કર, કારણ:—

(રાગણી—ભિરવી)

“કાયા માયા કર્યા કરે તું—માયા રહીસમ મોર,

કુદી કુદી રોય ચરણ પર, બનશે જગનો ચોર.

રંગ—રાગનાં ભાગ તણ કર, યોગ ભાગનો ભેગ,

કુલ તણા ફણગા કુટશે, ધ્યાન ધણીસે ભેડ.” (હરમીસ.)

અંતઃકરણનાં સાચા ઉદગારોથી લલકારેલા તે ગંભીર ચેતવણીરૂપી શબ્દોની ધ્વનીઓએ તે એકાંત કુંગરના ખુણે ખુણામાં પસરી જઈ વળતા પડ્યા બરખા કર્યા, જેથી કોઈ અણુદીઠ ધાસ્તીથી જડ બની જઈ જયપાલ અને પૃથ્વી પુતળાં મીસાલ ઉભા રહી મનની દામાદોલ સ્થિતિમાં ઉભા, જ્યારે મુલઅંદ તો શરમી દગી અને મનની વેદનાથી ધુજી બેફામ જેવા બની જમીન ઉપર ફસડાઈ પડ્યો. ખુદ સંગદીલ બુરો રાણો પણ થોડીક પળ કોઈ મીનોઈ શક્તિનાં કાબુમાં આવી જઈ વીચારવંત બની ઉભો. ફક્ત થોડીજ પળ આવી સ્થિતિમાં તે ઉભો કે વળી પાંછી તેનાં ઉપર કાબુ ધરાવતી બુરી શયતાન્યત શક્તિ ફાવી નીકળી, જેથી તુચ્છકાર અને તુંડાઈથી તેણે પોકાર કર્યો.

સુખાંઝો, મુઠ જેવા ઉભા છો શું? આ બહુગર ધુતારાને એકદમ સ્વધામ પહોંચાડો!”

તરતજ તાબેદારીની તાલીમ પામેલા પૃથ્વી અને જયપાલ આવી આપેલા પુતળા મીસાલ તે સાધુને પકડી ખીણમાં હોમાવા બંધ, તેટલાં તેના હાથો મજબુત સીકડ્યા હતા, છતાં પાતળા સુતરથી તે બાંધ્યા હોય તેમ એક ઝટાકે આશા નીચી તે બડા અંદ તોડી નાંખી, તેણે તીરસ્કારથી અકેક હાથે અકેક ગરાસ્થાને ધીમી અછાટ મારી કે તેઓ અસાધારણ જોશથી જમીન ઉપર પટકાઈ પડ્યા! આવા દેખાઈતા નબળા શરીરનાં પુરૂંશે બે ભેરાવર ગરાસ્થાને એકી વળા પછાડી નાંખ્યા એ એક અમત્કારજ હતો.

“ખીણમાં આંચકો મારી નાંખવાની તમને કંઈજ ગરજ નથી. હું તારી ઇચ્છા નુસાર અહીંથી ખીણમાં કુદીશ.” તે સાધુ ટેકરીની કીનારીએ જતા દેખાઈતા બેઠ

રકારીથી ખોલ્યો. તે ચારે જણા ખેડદ અન્યખીથી તેની દરેક હિલચાલ તપાસતા ગુપચુપ ઉભા. તેના દબદબા ભર્યા ચેહેરા ઉપર એકાએક ખેડદ દલગીરીનો છાપ પ્રગટ થયો જે સાથ તે આખેદ રાણા તરફ મોઢું ફેરવી ખોલ્યો:

“આડે માર્ગે ઉતરેલા જુલા પડેલા મનુષ્ય! મેં ઇશ્વરના નીમીત્ત સત્યનો માર્ગ પકડ્યો છે, એટલે જુહું ખોલવું કે ફુટ કરમો કરવાં મારેથી અનેજ નહી, માટે હું તને છેલ્લીવાર કરગરીને અરજ કરું છું કે છળ-કપટ, ઇંદ્રીય વીલાસ અને દુરાચરણ છોડી સત્ય અને નીતીમાંન માર્ગ ગ્રહણ કર; એક રાજકર્તા તરીકેની તારી ફરજની ગંભીરતા સમજ-નહી તો યાદ રાખ કે તારી ફુટ કરણીનાં પરીણામ તારું મૃત્યુ આજથી બે માસ અંદર આવશે—, તું જેનો નાશ કરવા જશે તેજ મનુષ્ય તારો નાશ કરશે, જેટલુ જુરું તું કરવા જશે તેથો બમણું નુકસાન તને થશે. ઇશ્વરની ગતિ ન્યારીજ છે—કુદરતનો ન્યાય, રંક અને રાયને સર ખોજ મળે છે; તું હાલ ઉંચ આશાન ઉપર ખેઠો છે તે એકદમ ધુળમાં રંગ દોળાશે; રંગ ચહેલામાં વૈભવ ભોગવવાને બદલે સ્મશાનની અગ્નીમાં ખળશે!”

જોરાવર શખ્દોમાં ખોલાયલા આગાહી ભર્યા વચ્ચેનો ખોલી ત આખેદે યાહામ ઉંડી ખીણમાં બુસ્કો માર્યો, કે સરવે તે જોતાં-ઉભા તો જણાયું કે પડતા સહીતજ તે ગેબ થઇ ગયો.!

તેઓ ચક્રીત બની એકેકતું કોહું ટીકતા થોડી પળ ઉભા રહ્યા. તે ચમત્કારીક સાધુની છેલ્લી અગમચેતીનાં શખ્દોથી રાણા ઉપર ગંભીર ઉંડી અસર થઇ હતી, જે તેનાં ટીકકા, દબાયલા ચેહેરા, થર થર ધ્રુજતા હાથ અને હોઠ ઉપરથી ખુલ્લી માલુમ પડી આવતી હતી. જ્યારે મુલચંદ વાણુયાના અત્યાર અગાઉનાં પટેલાઇ કરવાનાં ખુશ સ્વપ્ના ઉડી જઇ તેની જગ્યે મસાણુકાહું દીસવા માડ્યું, જેથી આખરે તે મનની વેદનાથી અકળાઇ જઇ રાણા સામે બે હાથે આજી કરતા કહેવા લાગો:-

“દયાળુ મહારાણાજી, આપે માયે ઉઠાવવા ધારેલા બે સાહસો હાલનાં સજોગો હેઠળ સદંતર છોડી દેવા જોઇએ, નહીતર આપણા પ્રાણુની ખત્રીત હાણી થશે, તો પછી મારા જેવા લાચારની શી દશા થશે? પેલા સત્યવાન સાધુની આગાહીથી મારા ગાત્રે ગાત્ર ઢીલા થઇ ગયાં છે; માટે આપજી—મને તો ક્ષમા કરજો.”

“હિયકારા પતીત વાણુયા? તું શું બકે છે? એક શુરવીર ગરાસ્યાએ માંથે ઉઠાવેલું કયું સાહસકર્મ, તેજી જ્યારે ધાસ્તી ઉભી થઇ હોય, તે વેળા છોડી

દીકું હોય ? ચંડાળ નીમકહરામ ! - તું શું મહેનત અને જોખમ ખેડવા વગર મારી પાસેથી મોટા બદલાની આશા રાખતો હતો ?" રાણાએ શુસ્સા અને દમા મંથી જવાબ દીધો અને જયપાલ તરફ સવાલ કરતી ઢપે જોયું, જો કે તેનાં અંતઃકરણમાં તો તે મુલ્યવંદનાં બેલવાની સમ્યાધ તદન કમુલ કરતો હતો !

તરતજ ખુશામત્યા જયપાલે પોતાનાં રાણાને મસ્કો લગાડવાનું જોઈએ એમ માની લઈ ઉમેર્યું :-

“ધન્ય છે આપ પાલનહાર શુરવીર રાણાજીની હીંમત અને ખડક મીસાલ દ્રઢ કરાવ ઉપર ! એક વીર ગરાસ્યો પોતાની કીર્તી અને હીંમત મુશકેલ સં જોગો હેઠળ પણ કેમ જળવી શકે છે, અને કેવા મહાન ભોગો પણ આપી દેકની રાખે છે, તે આ બાબલા બામણુને ક્યાંથી ખબર હોય ?”

“વાજખી બોલ્યો, મારા બહાદુર જયપાલ.” રાણાએ સાબાશી આપી.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

“ગંધી ચેતવણી.”

એક વેળાનું વેપાર-વણજ, અને હુન્નર ઉદ્યોગથી હલમલી રહેલું અંક લેશ્વર શહેર ક્યાં, અને આજનું કુંકું નાનું અંકલેશ્વર ગામ ક્યાં ! ચઢતી પડતીનો અચળ કાયદો, આ પૃથ્વી ઉપર હારેહાર નજરે પડતાં ખંડીયેરે, જેતાં તેમજ ગાઠ જંગલોમા ઉગી નીકળતાં શહેરો નીહાળતાં, અમલમાં મેલા ચલો નજરે પડે છે.

સહવારના પોહોર ફાટી ઝંઝકું થયું હતું તે વેળા અંકલેશ્વરનો ધનાઢ્ય શાહુકાર માણેકચંદ, પોતાની ફરજયાત પુંજ પાત્રી કરી તરતનોજ પરવારી પોતાનાં આલીશાન મહેલ જેવાં મકાનનાં દીવાનખાનામાં સંતોષી મનથી બેસી પરવરદીગારની અપાર શક્તિ અને કુલ પેદાયશની ખુબીઓનું મનમાં તોલ કાઢતો તેમજ નીરદોષ પંખીઓનાં કલાહોલ સાંભળતો એકલો બેઠો હતો, જે વેળા તેની ભારે અનુયમી વચ્ચે એક દબદબાલરયા દેખાવનાં બુઝોર્ગ સાધુને આરડામાં દાખલ થઈ સીધો તેની તરફ આવતો જોઈ, તે પોતાના ડાહ્યા ખ્ય

લોમાંથી ઝબકી ઝડપથી ઉભો થયો, અને બેહદ તાબેદારી, નમનતાઈ અને માનથી તેના પગે પડ્યો. તે સાધુએ માયાથી પોતાની ચશ્મો તેના ઉપર નાંખી અને તેનાં માયાં ઉપર હાથ મુકી આગ્રીશ દીધા, અને ચરણેથી ઉડવા ફરમાવયું. માણેકચંદ ઉભો થયો અને શીર નમાવી બે હાથ બેડી તેની શું ધરછા હતી તે જાણવા આતુર ઉભો.

“પુત્ર તું સુખી તો છેતી ?”

“મહારાજ—હું સુખી, સંતોષી અને નીરોગી છું; અને આગળ હતો તેનાં કરતાં છેલ્લું એક વર્ષ થયું મને વધુ સંતોષી થવાનું અને પરમાત્માનો વધુ પાડ માનવાનું કારણ મળ્યું છે. થોડા થોડા કલાકોનાં અંતરમાં બેવાર મારી જીંદગી ફક્ત તેની કૃપાથીજ બચી ગઈ હતી અને તેથીજ હું જીવતો રહી આનંદમાં કાળ કાઢું છું.”

“પુત્ર, હું ખુશી છું કે તારા કરતાં વધુ પછસો ટકો અને ઉંચ સ્થિતિના મનુષ્યો છે તેઓ માફક તું અહોનીશ, અસંતોષી, લોભી, દલીલ, રોગી અને દવેપભાવીક નથી. તારે તો અહોનીશ એક વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે આ માયાથી ભરપુર પૃથ્વી ઉપર સંત્યને માર્ગ ચાલનાર સંતોષી મનુષ્યો ઉપર ફાટ મનુષ્યો જાણે વીપત્તિના વરષાદ લાવે છે, અને તેઓને બહુ હેરાન અને દુઃખી કરે છે; અને જો તારી ઉપર પણ તેમ દુઃખ આવે તો તારે ગભરાવું ન જોઈએ.”

“સાધુબાવા, આવો અનુભવ તો મને મલી ચુકો છે. અને પરમાત્મા મારી ઉપર કૃપાળું દ્રોહીથી જીએ છે એજ મારી સાચી માન્યતા છે.”

“હીક સુપુત્ર, તારી આવી મનની દ્રઢ સ્થિતિ છે, તેથી મારે તને વખત સર ખુદલી રીતે ચેતાવી રાખવો જોઈએ. માણેકચંદ સાહેબાર !—તારે આજ કાલમાં “ભીમા ભીલ”થી ખુબ સંભાળવાનું છે !”

“ભીમા ભીલથી ?” માણેકચંદે એકાએક ધાસ્તીથી હેબતાઈ શીકકો પડી જઈ ધુજતા સાદે પડ્યા કર્યો. “પેલા કરપીણ ખુની “ભીમા ભીલ” અંકલેશ્વરમાં ? સેંકડો ધાડ, લુટ, આગ અને ખુનો કરનાર મનુષ્યના રૂપમાં દષ્ટ્ય અહીં આવનાર છે ?”

“હા, બહુ જલદથી તે જંગલી હેવાન અંકલેશ્વરમાં ખાસ પરવાનગીથી અને ચોકકસ શખસોનાં આંખવીચામણીથી આવશે.”

“પરવાનગીથી—! કોણની ?”

“પરવાનગી આપવાની જેને સત્તા હોય તેની.”

“બસ-મહાત્માજી, હું સઘળું સમજી ગયો છું.” બેહદ દુઃખી દબાયલા સાહે અને શીઝકા ચેહેરે માણેકચંદે જવાબ દીધો. “જેવી ધરતીની ધરતી, મારે તો ખમવાનું છે.”

તે પહરેઝગારે માણેકચંદનો નીરાશ ચહેરો જોયો, જેથી તેનાં જીગરમાં બહુ લાગી આવ્યું.

“ગલરાઈશ નહીં, પુત્ર. પરમાત્મા ઉપર વીશ્વાસ અને શ્રદ્ધા રાખી તારી સઘળી તૈયારીમાં હીંમતથી ઉભો રહે. મન શાંત રાખ અને છુપી ગોઠવણ રાખી, શુપચુપ નાઈ રાખેતાનું કામ કર.” તે સાધુ તેની પીઠ ઉપર ખાયાથી હાથ ફેરવી દીલાસાભર્યા અવાજે બોલ્યો.

“પણ, સાધુબાના;-આવો કરપીણ પુત્રની હુટારો અને તેની ભયંકર ટોળી સામે થવા હું છુપી તૈયારી-કયમ રાખીશ? મને કસબાના કોઠવાલ તરફથી કાયદા પુરવઠા મદદ અને આશરો મળવાં જોઈએ, ત્યાંથી તો મારા વેરી અનેલાં રાણા તરફથી મળવાની આશા રહીજ નથી.”

“તું ગલરાઈ ગયો છે-તારું મગજ બેબાકળું બન્યું છે, તેથી તને સ્વઝ પડતું નથી. હું સુચના કરું છું કે જો મદદ અંકલેપ્રવરથી મળી શકતી નથી તો બાહેરથી મેળવ. પણ તે કામ સંભાળથી બહુ છુપું કરજો, નહીતર દુશ્મન આજ કાલ હુમલો ન કરતાં બીજી વેળા વધુ મોટા પાયા ઉપર છુપી તૈયારી કરશે અને એકાએક છાપો મારશે.” તે આખેદે ભરમમા વધુ સમજ આપી.

“આહ! મને યાદ આવી. મારી બબે વાર જીંદગી બચાવનારા ભલા બહાદુર પારસીઓની હું તાતકાલીન મદદ મેળવવા કોશિશ કરીશ, અને મારી ખાત્રી છે કે તેઓ આ વેળા પણ મારા કુટુંબને અને મને બચાવી લેશે.” માણેકચંદે એકાએક ઉલટમાં આવી વીચાર દર્શાવ્યા. અને તે સાધુ શંતોપથી ધીમું હસ્યો.

“મહાત્માજી”, તે બેહદ હેશાનથી દબાઈ એક વાર ફરીથી તે પરેઝગારનાં પગે પડતા અને તેને માનથી પકડતાં ગળગળતા અવાજે બોલી ઉઠ્યો; “આપે આ ગરીબ હવેલીમા પધારી. મારા મકાનને પાવન કર્યું છે, તેમજ વખ તસર ક્ષીંમતી ચેતવણી આપી ગોયા મારી તેમજ મારા વહાલા કુટુંબની જીંદગી બચાવી છે, તે બેહદ, ન બુલાય તેવા આભારનો હું કેમ પાડ વાળીશ?”

“પુત્ર, તારા જેવા સત્યને મારગે અહોનીશ ચાલનાર ભલા મનુષ્યને કુબોનાં સપાટામાંથી બચાવવાની તો મારી ખાસ ફરજ હતી, અને એકસ

સંજોગ હેઠળ મારા અંતરકરણનાં અવાજને અનુસરી, મેં તે બળવી છે, તેમ તારા ઉપર આભાર કરવા જેવું કશુંજ કર્યું નથી. સુખી રહેજે! શાન્તી! શાન્તી!! શાન્તી!!!” આટલું બોલી તે પવીત્ર પુરુષ એકાએક આલોપ થઈ ગયો, અને માણેકચંદ અભયખીયા ચક્રીત થઈ ઉમેજન રહ્યો.

એક પળ તેણે માન્યું કે તેણે સ્વપ્નનો જોયો હતો; પણ નહીં- તે ખ્યાલ તેણે ઝડપથી ખાખેરી નાખ્યો કે રખેન તેનાં વીચાર જે તાતકાલીક પગલા ભરવાનાં હતા, તે સ્વપ્નનો હતો એમ મનમાં આવી તેને બેદરકાર બનાવી દેય.

તોપણ તેણે તે અમત્કારીક સાધુ વીષે ખબર કાઢવા કોશિશ કરી. તે સીધો બહારનાં દરવાજે આસ્તવારીથી ચોકી કરતા વફાદાર જાફર (એક વેળાનો ઠગ) આગળ ગયો, અને કોઈ બુઝેરગ સાધુ અંદર આવ્યો હતો કે કરી પુછ્યું. જાફરે ભારે અભયખીયા કોઈ પણ મનુષ્ય ત્યાંથી પસાર થયુંજ ન હતું એમ જણાવ્યું?

તે જાફરને અંદર તેડી લાવ્યો, અને ધીમા શાત મનથી તેણે વરીયાવનાં ખુરશેદ ઉપર એક તાકીદનો માયાકુલ સંદેસો લઈ જવા તૈયારી કરવા કહ્યું. જાફર તૈયારી કરવા ગયો કે તેણે કલમ અને કાગળ લીધાં, અને હુંકમાં ભંમમાં લખ્યું કે તેની તેમજ તેના કુટુંબ ઉપર તે દીવસે રાતનાં એક ભયભીત આકૃત પડનાર હતી, માટે તરતજ છુપા પોશાકમાં તેણે ખીબ ૧૨ બહાદુર વાનો સાથ અંકલેશ્વર દોડી આવવું, અને સામઠા તેઓ તેનાં ઘરમાં દાખલ ન થતા અફેક બમે છુટા છુટા દાખલ થવું. તેમજ તેઓનાં નીકળવાનો કોઈને વરીયાવમાં જરા પણ સંસારો ન પાડવો. કામ નાજુકાઈ અને પુર સંભાળથી બળવવા ખાસ આજ્ઞ કરી હતી.

વળી જાફરને પણ કહેવામાં આવ્યું કે તેની હીલચાલ ઉપર જાસુસી થશે, માટે વરીયાવ જવા માટે શેઠરમાંથી હિલટાજ દરવાજેથી બાહર જવું. જમાને ખાધેલ જાફરને શું પુછવું પડે? જેણે જંગલમાંજ સાહસ કર્યો કરેલાં તેના મનથી આ તો એક મળહ હતી. તેજ થોડા ઉપરસ્વાર થયેલા જાફર પવન વેગે વરીયાવ પુગો અને સંદેસો ખુરશેદના હાથમાં પુગાડ્યો. તેણે તે ભારે ઉશકેરાટ અને લાગણીથી વાંચ્યો અને જાફરને વધુ ખુલાસો પુછ્યો. માણેકચંદ જાફરને ફક્ત એટલુંજ કહ્યું હતું કે તેનાં ઘર ઉપર રાતે ધાડ પડનાર હતી તે તેણે ખુરશેદને કહેવું. ખુરશેદે તરતજ પોતાની પરણે તરને ભલા માણેકચંદ ઉપર આકૃત પડનાર હતી તે કહ્યું, જે સાંભળી જંગી જરે ખુરશેદ સાથ અંકલેશ્વર જઈ તે ખચેરખાહ ભલુ હાંચનાર શાહુકારની

મુશીબતમાં મદદ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી. ખુરશહે તેણીને જોખમમાં લઇ જવા એક પળ આનાકાની કરી, પણ બાહોશ જુસ્સાવાળી જરે તેને માણેકચંદના છેવાં-છોકરાઓને તેણીની રાહબરીની કેટલી જરૂર હતી તે અસરકારક રીતે સમજાવ્યું, અને એક તાબેદાર મોહરદાર તરીકે તેણીને સાથે લઇ જવા જોજરખાલીથી ફરી અરજ કરી, જે ખુરશહે ભારે મગૂરીથી બહાલ રાખી.

ખુરશહે સીધો સોહોરાળને મળ્યો અને ટુંકમાં સર્વ વીગત કહી, આવી રીતે બહુજ ટુંક સમયમાં ડાહ્યેક મજબુત ખાંધાનાં અને સાહસીક ખવાસનાં પારસી જવાનો કંઈ કંઈ બહાણે વરીયાવની બાહેર નીકળી જઇ, એકકસ જગ્યે ભિગા મળી અંકલેશ્વર તરફ ઝડપથી કુચ કરી ગયા. અંકલેશ્વરથી થોડા માઇલ દુર એક નદીને કીનારેનાં જંગલમાં તેઓ થોભી ગયા. જ્યાં માણેકચંદે વાણ્યા વેપારી, સુયાર, લુહાર, કણુખી, શુમાસ્તા વગેરે ધંધાદારીઓ પહેડે તેવા કપડાં બફર સોડે મોકલી આપ્યા, જે પારસીઓએ બદલી લીધાં અને બધેની ટોળકીમાં કોઇ ઉત્તર, તો ક્રોધ પશ્ચીમ વગેરે દરવાજેથી શહેરમાં દાખલ થઇ માણેકચંદની હવેલી તરફ ગયા. થોડી થોડી વારનાં અંતરે દરવાન બનેલા બફરે પાછળે કે આગલે દરવાજેથી તેઓને મકાનમાં શુપચુપ દાખલ કર્યા, જ્યાં આભારના હર્ષ અને બેહદ હેશાનનાં આશ્ચર્યથી માણેકચંદ તેમજ તેનું કુટુંબ સરવને બેઠયું, અને પોતાના ઉપર શું આકત આવનાર હતી તેનો વીગતવાર હેવાલ જણાવ્યો.

મખાદા તે રાત્રે ભીષો ધાડ પાડે તો તેઓ સામે ફતેહમંદીશી કેમ બચાવ કરવો તેની તદખીર તરતજ નકકી કરવામાં આવી. ખુલ્લું હતું કે ધાડ પાડનારાઓની મુખ્ય મતલબ તો માણેકચંદને દાર મારવાની હોય, અને ખીજી ઓછી અગત્યની પણ તેઓની નજરે સૌથી જરૂરની તો તેની મખલખ દોલત હુંટવાની હોય. એટલે જો માણેકચંદને કંઈ સલામત રાખ્યો હોય તો પછી લુટારાઓની મુળ નેક તો ફાવેજ નહીં. અને રાણો એકવાર ફરીથી પોતાની બુરી ઇચ્છામાં નીરાશ બને. આવો વીચાર કરી તેઓ એ એવું ઠેરાવ્યું કે માણેકચંદે, ધાસ્તી વખતે પોતાના કુટુંબ સહીત અનાજનાં ભંડારવાળા ભાંયરામાં આશરો લેવો, તેમજ કીમતી ઝોચરયાંઓ અને વસ્તુઓ પણ ત્યાજ સંતાડવી. તેના જન ખાતર બહાદુર અને ઉદાર ખવાસનાં પારસીઓ ખુદ પોતાની જાંદગી જોખમમાં નાખે, એ ખ્યાલ ભલા અને ઇન્સાફી ખવાસનાં માણેકચંદને બેહદ ધાતકી અને નણુપણુ જેવો લાગ્યો, તેથી તેણે હીંમતથી તેનાં કુટુંબને ખાતર પારસીઓ સાથેજ રહી ઝપાઝપીમાં ભાગ

લેવા પોતાનો ડરાવ જાહેર કર્યો, પણ ખુરશિદ અને સર્વ જરથોસ્તીઓનાં દ્રઢ ખવાસ આગળ તે નાચાર થયો. તેઓ કદીખી તેની જીંદગી જોખમમાં નાંખી દુશ્મનની ચઢતી કરવા કબુલ થયાજ નહીં.

ઘટની ગોઠવણ કરી ખુરશિદ અને જાફર વધુ ખાતમી મેળવવાનાં ઇરાદાથી શહેરમાં ફરવા નીકળ્યા. ખુરશિદે એક મજુરનો વેશ ધારણ કર્યો, જ્યારે જાફરે એક ગરાસ્યાનો પોષાક પહેડયો હતો.

તેઓએ અકેકથી છુટા પડી શહેરની પોલીસની વડી ચોક્કી તરફનો રસ્તો ધર્યો. ખુરશિદે એક બાહોશ અને હીંમતવાન યુકતીથી જાફરને ખાતમી મેળવવાનો રસ્તો સૂચવ્યો હતો, જે કેવી રીતે ફતેહમંદ ઉતારવા તેનો તોડ અપરાધ જાફર પોતાના મગજમાં ઘડતો હતો.

કોટવાલની કચેરીને સામે ખુણે ખુરશિદ થોભી ગયો, જ્યારે જાફર મજબુત પગલે કચેરીમાં દાખલ થયો તે હીંમતથી ત્યાં ચોક્કી કરતા એક ગમાર જેવા દેખાવનાં ચોક્કીયાન આગળ ગયો અને તૌરથી પુછ્યું :-

“અહીં મહા પ્રતાપી રાણા દુર્યાનંસીંગજી તરફનો કાસદ આવ્યો હતો કે? હું એક અગત્યનો સંદેસો રાણાજી તરફથી લાવ્યો છું.”

રાણાજીનું નામ સાંભળી તે ચોક્કીયાન નમ્યો અને નમનતાપથી બોલ્યો :-

“હા, કોઇ માનવંત ગરાસીયો આપી ગયો હતો.”

“ઠીક, મારે કોટવાલને તરતજ મળવું છે.”

કાંઈખી વધુ વાતચીત વગર તે ચોક્કીયાન ખીજને પોતાની જગ્યાએ સુકી, તેને લઈ સીધો જે દીવાનખાનામાં કોટવાલ બેઠો હતો ત્યાં લઈ ગયો, અને તે કોણ હતો તે જાહેર કર્યું. જાફર દરબારનાં એક વુમાખી અમલદારની અદાથી કોટવાલ આગળ ગયો, અને આંખની ધશારતથી કોટવાલને જણાવ્યું કે હાજર રહેલા સમજાઓને ફર કરવા.

પાણુ-સેખારીના કુચા મોઢે મારેલા કોટવાલે જાફરનો તૌર જોઈ તેને કોઈ વગવાળો દરબારી માની લઈ તરતજ પોતાના હાથથી ધશારત કરી, જેથી આ ખું દીવાનખાનું માણુસોથી ખાલી થઈ ગયું.

જાફર પુરતા નેક અને ગંભીરાઈથી નમ્યો અને સવાલ કર્યો કે રાણાજીનો ખાસ સંદેસો મળ્યો હતો કે?

જવાબમાં તરતજ કોટવાલ માનથી મ્યેના,

“મારે તાકીદે જયપાલને મળવું જોઈએ” બહાર પોતા સાથે બેલિંગો હોય તેમ ધીમા સાંદે બોલ્યો. “પણ હાલ તે ક્યા મળે? તેનું દેકાણું દોષને ખબર છે કે ?” જરા થોભી જઈ—“વાર”, આશા છે કે તેણે સંદેશો બરાબર પુગાડ્યો હોય, તોપણ તેનો સંદેશો દુકામાં પાછો બોલી જાય કે મારી ખાત્રી થાય કે તે બરાબર તમે સાંભળ્યો હતો.”

“સરદારજી” કોટવાણે નમનતાદયી જવાબ દીધો. “આજ રાત્રીનાં સાઈસ કર્મ માટે મારે બીમા બીલને દરેક મદદ આપવી, એટલે બંને તો મારા ડઝન બે ડઝન છુપા પોષાકમાં વિદ્યાસુ સીપાહીઓ પાણુ આપવા. તે ફૂત હાલ બીમાબીલને ફરી મળવા અંકલેચરથી એક કોશ દૂર પુરવમાં જે ગીચ જંગલ છે તેમાંથી પસાર થતા એક નાળાને કાંઠે ગયો છે.”

“ઠીક, ત્યારે હું તરતજ ત્યાં જઈશ. પણ જવાં પહેલાં મારે એક ખાસ સંદેશો જે રાણાજીએ તમને કહેવડાવ્યો છે તે કહેવા દેવ. રાણાજીએ પોતાની આગલી ગોઠવણમાં કાંઈક ફેરફાર કરી કહેવડાવ્યું છે કે તમારે તો તદ્દન અણુ જણ્યા હોય તેમ શુપથુપ બેસી રહેવું અને કોઈ પણ તમારો સીપાહ બીમા બીલ ની ટોળીમાં મોકલવો નહી, કારણ કે જે કોઈ પકડાઈ જાય કે કોઈ શહેરીની નજર પડે, તો બધો ભરમ કુટી જાય અને રાણાજીની કીર્તિને કલંક લાગે.”

“આમાં લાંબી નજરથી કામ લીધેલું ડહાપણભર્યું છે ખરું. સરદાર જી-રાણાજીનાં હુકમને હું તાબેદારીથી માથે ચઢાવું છું.”

“ઠીક છે-રામ રામ !” કરી બહારે દમામથી જવાબ દીધો, અને આસપાસ તૈયારી બેસી ખુશાલ ચોકી છોડી ગયો. બાહરે આગરતાથી રાહ બેસી ખુરશીને બધો અહેવાલ કહ્યો. તેણે સમયસુચકતા વાપરી બીલોની મદદે કોટવાલનાં સીપાહોને જતા અટકાવવા અકલ વાપરી તેથી ખુરશીને તેને ભારે શાખાશી આપી.

વખત બહુ થોડો હતો, નેથી નેઓ માણેકચંદનાં મકાને ગયા, જ્યાં તે રાત્રે ધાડ પડનાર હતી, તેને કેવી શંતોષકારક રીતે મારી હડાવવી અને બંને તો પ્રખ્યાત ખુની બીમા બીલને સપડાવવાની ગોઠવણ કરવા સરવ મસલ ત કરવા લાગ્યા. હુમલો મકાનનાં વાડાની પાછળથી થાય એવો ખુદલો સંભવ હતો, કારણ તે બાજુ ઝાઝી વસ્તી ન હતી, તેમજ કસ્ટોની પાડર પણ ન હતી. ધાડ લાવનારાઓ ઉપર એક સલામત જગ્યા છુપા હિલા રહી તીર કામદારી હુમલો કેમ થાય તેની ચુકતીપુર સંભાળથી રચી, અને દરેક જણે ક્યાં ક્યાં છુપાઈ રહી-થોડાઓએ મકાનનાં ઓરડાઓમાં અને થોડાએ

એ બાહેરનાં બાગનાં ઝાડપાણીમાં પોતાની ફરજ બજાવવાની હતી તે નકી કર્યું. હીંમતવાન અને બાહોશ નકીરે તો બીલો આવે તેની સૌથી પહેલી ખબર આપવા, બાગનાં છેડાનાં એક ઝાડ ઉપર ચઢી બધ સંતાઈ રહી ધુવડનો અવાજ કરી ચેતવણી આપવા કબુલાત આપી.

આખરે રાત્રીનો ૧૧ નો સુમાર થયો અને સર્વનાં જીગર ઉશકેરાટથી જોરમાં ધબકવા લાગ્યાં. માણેકચંદ ગોડવણુ મુજબ ભારે આનાકાનીથી પોતાનાં કુટુંબ સહીત ભોંયરામાં ગયો. ખુરશેદની બહાદુર ધણીયાણી જર, માણેકચંદના ધાસ્તીથી દીધમુઠ થઈ ગયલા કુટુંબી બાનુઓને બહુજ ઉપયોગની થઈ પડી. તેણી બાનુઓને ચાલુ હીંમત પોતાનાં દાખલા ઉપરથી આપતી હતી. તેણી પોતે પણ તરવાર ઢાલ અને ખંજરથી સજ થઈ તેઓનાં બચાવ માટે છેલ્લા લોહીનાં ટીપાં સુધી લડશે, એમ તેઓને ખાત્રી આપી.

છેલ્લીવાર બહાદુર ખુરશેદ અને સોહોરાળ પોતાના જરયોસ્તી મેરાદરોનાં ઉથીયારો વાપરવા માટે તૈયાર હતા કે અને સર્વ પોત પોતાની જગ્યે હતા કે તે જોવા, તેમજ તેઓનાં જીગરમાં હીંમત અને ઝનુન ફેલાવતા, છેલ્લા રાઉન્ડ માં રી પોતાની છુપાવવાની જગ્યે બધ ભરાયા.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

“બારસીઓ અને લીલો વચ્ચે જંગ.”

તે મહેલ જેવી હવેલીમાં રાખેતા મુજબ સર્વ શાન્ત થઈ ગયું હતું. રાત શાન્તીથી પોતાના પગલાં ખીજ દીવસની સહવાર નજીક ભરતી હતી. બાહેરથી શાન્ત દેખાતી હવેલીમાં લડવા તૈયાર રહેલા જરયોસ્તી જવાંમદોં તીવ્ર ક્રાંત કરી ફશમનના આવવાની ચેતવણી સાંભળતા વખત કાઢતા હતા.

કોઈ દેકાણે ચોકી કરતા ચોકીબાનનો રાત્રીનાં ૧ વાગતાનો ઘંટ થયો, તે સીવાય બધું ચુપચાપ હતું. એકાએક બાગની પાછળની વાડ તરફ ધીમી હીલ ચાલ થઈ-તે એટલી ધીમી હતી કે સાધારણ વખતે તો કદાચ કોઈનું ધ્યાન પણ ન ખેંચાય. પણ જ્યાં સર્વના ક્રાંત તૈયારજ રહેલા ત્યાં તો તેનો ભાવાર્થ તરતજ

સમજી જવાયો. થોડી પલમાં કેઠેના ઝાડ ઉપરથી ધુવડનો રડવાનો ગમગીન અવાજ આવ્યો; જે અપરાધ બ્રહ્મ તરફની ચેતવણી હતી, જેથી સર્વ જરથોસ્તીઓએ પાક યજ્ઞદાનનું નામ ઝળ્યાન ઉપર લઈ પોતાના તીર-કામદા સામ્રુત કર્યાં, તેમજ ધ્યાનમાંથી તરવાર અને ખંજરને દીલાં કર્યાં.

હવે હીલચાલ અને ખડખડાટ વધુ ખુલ્લાં સમજાયાં. એકાએક એક મસાલ લઈ એક બીલ હાથમાં મોટો કુહાડો ધુમાવતો હવેલીનાં પાછલા દરવાજા ઉપર ધસ્યો. તેણે કુહાડાનો ફટકો એટલો તો જોરથી માર્યો કે દરવાજા મોટા કડાકા સહિત તરતજ ફાટી ગયો; પણ તેજ પળે, દરવાજા અંદરથી કોઈએ તરવારથી એવો તો જબુન જરથ તે બીલ ઉપર માર્યો કે કંઈ ભયભીત કસમો ખાતો તે બીલ મુરદુ થઈ ત્યાં પડી પડ્યો. તેજ વેળા ખીજ ૧૮ થી ૨૦ બીલો કોઈ રાક્ષસી ઉંચાઈનાં કાલી શાહી જેવી ચામડીવાલા ફક્ત કમરે કપડું વીઠાળેલા ભયભીત બીલની સરદારી હેઠળ ત્યાં ધસી આવ્યા. સર્વ નાં હાથમાં લાંબા લાલા, તીર કામદાં, ઢાલ, અને કમરે તલવાર અને કોઈતાં હતાં. તુટી પડી મરણ પામેલાં બીલનાં હાથમાંથી જમીન ઉપર પડેલી મસાલની ઝાખી રોશનીમાં, તે લાખા કાલા વાળ અને સીડાં શરીરવાલા ભયંકર બીલોનો દેખાવ અચીતજ દેહસત ઉત્પન્ન કરે તેવા દોજખા દેવા જેવા ભયભીત હતો. ખીજ તરફ પારસીઓને હુમલો કરવાનો વખત આવ્યો હતો જેથી ગોઠવણ મુજબ ઘન્ટના ટકોરા પડ્યા કે તરતજ છુપાયેલા જરથોસ્તીઓએ બીલો ઉપર તીરોનો સખત વરસાદ વરસાવ્યો. બીલોનો રાક્ષસી અંગનો સરદાર જે પ્રખ્યાત ભયંકર ભીમો બીલ પોતેજ હતો તે પોતા ઉપર ન ધારેલો વળતો છુમો હુમલો થતો જોઈ ભારે કોઠમાં આવી, કુહાડો માંથા ઉપર ધુમાવતો મકાનમાં અંદર ધસ્યો, અને તેની પાછળ ખીજો બીલો પણ દોડ્યા.

હવે તે મકાનમાં લાંબકોડ અને ભયભીત લડાઈનાં ભારે ધોંધાંટ થઈ રહ્યા. પારસી જવાંમદો ખુલ્લી રીતે ઝડપા આહરે પડ્યા, જેથી ઓરડે ઓરડે ભારી લડાઈ ચાલી. ભીમા બીલે ભારે અચરતી અને ગલરાટ વચ્ચે પારસીઓને ઓળખ્યા; અને તેની ઉમદા બાજુ ઉંધી વાળવા તેઓ એકાએક કયાથી કુટી નીકળ્યા, તેથી કીનાખેર થઈ તે ગોચા ગાડો બની જઈ ભયભીત ખાના અગામી કરતો હતો. હુમલો લાવનારા બીલો પારસીઓના ન ધારેલા સામાન્યવાદી અર્ધા નીરાશ બની ગયા હતા. દરેક બાજુથી એકલા ભયમાં રહી સલામતીથી લડવાની ગોઠવણમાં તયાર રહેલા પારસીઓએ પોતે થોડા જખમો ખમી કંઈક બીલોને જીવથી માર્યા. કોઈપણ ઓરડામાં લુટારાઓ લુટની આ

શામાં દાખલ થતા તો તરતજ અંધારામાં તૈયારજ રહેલો કોઇ પારસી જવાન આહેર નીકળી આવી, તેને સખત જખમી કરતો યા તો જીવથી મારતો હતો.

જખમીઓનાં લોહીથી જમીન ઠારેઠાર ચીકણી બની ગઇ હતી, તેમજ કાતીલ જખમોથી પીડાતા ભાથે પડેલા બીલોના ચીચયારાથી આખું મકાન ધમધમી રહ્યું હતું. ગડબડ એટલી તો હતી કે કોઇનું બોલેલું સંભળાય નહીં; તેમજ ઘણાખરોં બધે અંધકાર હોવાથી મામલો બહુજી ગુચવણભર્યા લાગતો હતો. મકાનની આંધણીથી અણુજાણુ બીલો ઘેરાયલા ઉંદર માફક અહીં તહીં દોડતા અને કોઇ પારસીનો ફટકો ખમી જખમી થતા હતા.

જમીને ખાધેલ બદમાશ બીમા બીલે આવો મામલો જોઇ, 'રતજ ખરૂં' અનુમાન કાઢ્યું કે કોઇ સક્ષામત જગ્યે-એટલે ઘણું ખરૂં ભાયરામાં-કેઠે નાપાક માણેકચંદ તેમજ તેનું ધન છુપાવવાની સંભાળ રખાઇ હોવી જોઇએ. આ વીચારથી તે લાગ જોઈ એક ઓરડામાં અંધારામાં છુપાઈ બેઠો, અને બહુ સંભાળથી એ હાથ અને એ પગે ચાલતો એ ચાર ઓરડામાં ફરી વળ્યો, અને જ્યાં વધુ શાંત હતું તે ઓરડામાં દાખલ થયો, અને કાન જમીન ઉપર દાખી ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો કે તેની ભારે ખુશાલી વચ્ચે, તેણે તે ઓરડા હેઠળ કાંઈ હીલચાલ અને અવાજ સાંભળ્યા. તે ઉપે એકદમ ઉભો થયો અને તે ઓરડાને ખુણે ખુણે તંતોસ્તો ફર્યો અને જમીન ઉપર હાથ ફેરવતાં એક ગાલીચો જણાયો જેની ઉપર એક પલંગ મુકયો હતો. તેના અતુલવી આંગળાં ઝડપથી તે ગાલીચા ઉપર ફર્યા તો માલમ પડ્યું કે તેની નીચે ભાંયરામાં જવાનો દરવાજો છુપાયેલો હતો! તેણે ઝડપથી પોતાના બળવાન હાથથી તે પલંગ ખસેડ્યો અને પોતાનો ભયભીત કુહાડો માથા ઉપર ધુમાડો તે ફાલકાં ઉપર માર્યો, કે ભાયરાંનાં દરવાજામાં મોટી ફાટફૂપડી, અને તેજ વેળાં ભાયરામાંના માણેકચંદનાં કુટુંબીઓએ ધાસ્તીથી ચીચીયાડીઓ પાડી. આ ઉપરથી તો તે કરપીણ હુટારાને વધુ ઝગુન છુટ્યું, જેથી ખીજે ફટકો ધુમાવ્યો કે વધુ મોટું ગાબડું બારણામાં પડ્યું, અને ભાયરાંમાંની બીની રોશની ઉપર આવી પોતાની ભયંકર નેમ પાર પાડવાનો વખત નજીક હતો, તેથી હસટમાં આવી કોઈ ભયભીત રીતે બચડી, તેણે બાકેરાં વાટે બારણા અંદર હાથ નાખી અંદરની સાંકળ ઉઘાડવા કોશિશ કરી, પણ તેજ વેળા તેના જોરાવર ગંથા યલા હાથની થોડી આંગળીઓ ઉપર અંદરથી એવાં તો સાબુત જરબ પડ્યા કે તેઓ શરીરના ચામડાં સાથે જરાક વળગેલી રહી ગઈ, અને તેના હાથમાંથી લોહીનો કુંવારો ઉડવા લાગ્યો, જેથી ભારે દુઃખથી તેણે તે

હાથ ઉપર ખેંચી લીધો. તે કાતીલ ફટકો હીમતવાને ખાંતું જરે ભાંચર અંદરથી વખતસર માર્યો હતો, અને તે બદમાશને બારણું ઉંઘાડતા રોક્યો પોતે સખત જખમી થયો હતો તેથીતો વધુ ઉશ્કેરાઈ તે બીલમ બીલ ખીબા હાથ કુહાડો ગુમાવી ફાલકા ઉપર જરખ માર્યો, પણ તેના કમનસીબે તે ફટકો ધારેલી જગ્યા ન પડ્યો, નહીં તો જરજર તે ધરખમ ફાલકું તરતજ બે કટકા થઈ જતે. હવે તેણે પોતાના લાખા ભાલાથી અંદર ભરાયલા પોતાના શીકારોના કચડાણુ કહાડવા તે અંદર નાંખી ભેરથી આમતેમ ફેરવવા લાગ્યો, પણ તે ભાંચર કુશાદે હોવાથી અંદરના કમનસીબો અહીંતહીં દોડી પોતાનો અંચાવ કરતાં હતાં. આ યુક્તિમાં તેને ભારે ખેબલત લાગી. એકાએક ચીતા-માફક ઉછળી ઉશ્કેરાયલી જરે તે ભાલો વચમાના ભાગમાંથી પકડી લઈ સખત આચકો આપ્યો કે તે બીલના હાથમાંથી છટકી જઈ ભાંચરમાં પડ્યો, જે તરતજ ઉપાડી લઈ જર તેજ બાકેરાં વાટે વળતો હુમલો કરવા તૈયાર ઉભી. એક પળમાં ઉપરનું ફાલકું મોટા ધડાકા સહીત ફાટી ગયું, અને ધાસ્તી અને નીરાશના છેલ્લા પોકારોથી તે ભાંચર ગાજી રહ્યું. ગુસ્સા અને ક્રોધથી ગાંઠે અનેલો બીચો બીલ તેજ વળા તરવાર ઉધામી અંદર કુદી પડવાની તૈયારી કરતો હતો, તેટલામાં એકાએક મોટી ખુમ પાડતો ખુરશદ તે ઝોરડામાં ધસી આવ્યો. આ નવા ભયભેષ બીચો બીલ અંદર કુદી પડવાનું મુકી દઈ, ખુરશદ સામે ધસી જઈ પોતાની તલવારથી તેને એક સખત ફટકો માર્યો, જે ખુરશદે સમયસૂચકતા વાપરી પોતાની ઢાલ ઉપર ઝીલી લીધો, જેથી ઢાલ ના બે ટુકડા થઈ ગયા અને તરવાર મોટા અવાજ સહીત જમીન ઉપર અડી ! ખુરશદ જો ત કાતીલ જરખ ન અટકાવને તો તાતકાલ માર્યો જતે. પોતાના ફટકાનાં ભેશથી તે સમતોલપણુ બળવે તે અગાઉ વીજળી જેવી ઝડપે ખુરશદે તે બદમાશ ઉપર એક સખત ફટકો માર્યો, જે તેણે અસાધારણુ ચાલાકીથી બાણમાં કુદી પડી ચુક્યો, અને ગોચા પાણીમાં ઘુસી મારતો હોય તેમ છલાંગ મારી તે ઝોરડામાંથી છટકી નાહો ! તેની પુઠે ઉશ્કેરાયલો ખુરશદ દોડ્યો. બીચો બીલ નાસભાગ કરતો ઉપરના માલ ઉપર દોડ્યો. ખુરશદ ઉપરાંત બીજા પ્રારસીઓ હવે બીચો બીલની પુઠે ઉપર દોડ્યા. તે બીલ તો વીજળી વેગે દોડતો ગયો અને મારગમાં આવતી દરેક વસ્તુ ભાંગતોડ કરતો ઝોરડે ઝોરડે યા હોમ દોડવા લાગ્યો. તે દેખાઈતો બાહર નાસવાની જગ્યા શોધતા હતો. આખરે તે એક ઝોરડામાં દાખલ થયો જ્યાં બંધ બારીઓ હતી. તેણે ઝોરડામાં દાખલ થતાં પોતા પાછળ તેના દરવાજા ખીલી મારી બંધ કરી નાંખી, પોતાની એક જ મજબુત મુકીથી એક બારી આખી જડમુળથી ઉખેડી મુકી ઉપર ચડ્યો,

“જુરશેદે ઝવુનથી એક ફટકો ઉગામ્યો, જે સીમા સીલે અસાધારણ ચાલાકીથી
ખાલુમાં ફેંદી પડી ચુકાવ્યો.....અને હલાંગ ભારી ઝોરસામાંથી ફટકી નાહો.”
(સંદેશ ૧૪૦.)

અને બાહેરની પાળ ઉપર બીલાડી જેવી ચાલાકીથી દોડતા લાગ્યો. ખીજી તરફ બે ત્રણ જરથોસ્તીઓના સામઠાં બળથી તે ચોરડાનું આરણું મીઠગરાંમાંથી છુટું થઈ છુટી પડ્યું કે સર્વ અંદર ધસી ગયા, અને બારીની બાહેર ડીંગાઈ ને ભેયું તો તેઓની અચરતી અને વખાણનો પારજ ન રહ્યો. ભીંચા ભીલ પાળ ઉપર દોડતા એક જગ્યે ઉભો રહ્યો અને તેનાથી ૧૦ ફીટના અંતરે બાગના એક ઝાડની ડાળી હતી, તેનાં ઉપર ચાહેમ કુદી પડ્યો, અને બોલબોલતામાં તે ડાળી પકડી લઈ ચપલ વાંદરાની ઝડપથી ઝાડનાં થડ તરફ સરી પડી અંધારાંમાં શુભ થઈ ગયો! તેવીજ રીતે બીજા ભીલો પણ ખીજવાતા નાશી ગયા, જ્યારે કેટલાક મુવેલા અહીં તહીં પડ્યા હતા, અને કેટલાક કાલીલ જખ્મ મોથી પીડાતા મોટા બરાડા પાડતા પડ્યા હતા. પારસીઓમાં પણ દરેકને નાના મોટા જખ્મો થયા હતા, પણ તે કોઈપણ રીતે ધાસ્તીભર્યા ન હતા. તેઓના બહુ સલામતીભરી જગ્યેથી લડવાનું તે પરીણામ હતું.

ધાડ પાડવાથી તો આસપાસની વસ્તીમાં ભારે ગભરાઈ ફેલાઈ ગયો હતો. તોપણ મદદે આવવાને બદલે પાડોશીઓ ઉલટાં પોતાના કમાડ વધુ સંભાળી બંધ કરી ધાસ્તીથી ધરજતા ધર અંદર બેઠાં હતાં, એટલે બીચારા માણે કચંદનાં મકાનમાં શું બન્યું હતું તે કોઈને ખબર ન હતું. તેઓ સઘળા ઓછે ભારે અફસોસથી અટકળ કરી કે ભલા, ધરખી માણેકચંદ, તેનું કુટુંબ, અને સરવસ્ત તે હુટારાઓથી કૃતા થતા હતાં.

આખરે સઘળું પાછું શાંત થયું. ગભરાટથી અરધમુલું બનેલું માણેકચંદનું કુટુંબ ભાંયરામાંથી બાહેર આવ્યું, અને ફેશું શું બન્યું અને બહાદુર પારસીઓએ ભયંકર ભીલોને કેવી સજા કરી હતી તે જણી અને નજરે તેનાં ભોગો જોઈ આફ્રીન કરી. જંગી જરે આ જંગમાં કાંઈ જેવો તેવો ભાગ ભજવ્યો ન હતો. ભયંકર ભીમા ભીલને સખત જખ્મો કરવાનું માન તેણીને વાજબી રીતે મળ્યું. અને ભોંયરામાં તે ખુનીને દાખલ થતો અટકાવવાની તેણી ની ઝેહેમતોનું વરણન માણેકચંદે એટલુંતો વખાણના શયદોમાં કર્યું, કે દરેક જરથોસ્તીનું જીવન મગફળીથી બાગ બાગ થઈ ગયું. માણેકચંદે તેમ જ આખા કુટુંબે સર્વ જરથોસ્તી જવાનોનો ભારે આભાર માન્યો, અને આભારમાં કુબેલા માણેકચંદે દરેક જવાંમરદને ધરખમ ઇનામ આપવાની બાહેશ નાજીકાઈથી દરશાવી; પણ દરેક જવાને તે બાબે ભારે ઉપકાર માની કંઈપણ ઇનામ લેવા ના પાડ્યું. “અમે એક મીઠા અને ઇનશાન તરીકેની ફરજ બજાવવા શીવાય ખીજું કંઈજ કીધું નથી,” તેઓ સર્વ બોલી ઉઠ્યા.

આથી ભલો માણિક્યદંદ કંઈક દલગીર થયો, પણ ખુરશદે તેને પારસી ખવા સને માન આપવા અરજ કરી, દલગીર થવા ના કહ્યું.

ધા ઉપર પાટાપુટી કરી કંઈક આશાયશ લઈ, ખુરશદે અને સર્વ જવાનોએ જવાની રજા ચાહી, અને ખુરશદે માણિક્યદંદને અરજ કરી કે તેને, પારસીઓએ છેક વરીયાવ સુધીથી આવી મદદ કરી હતી તે કાંઈને પણ જણાવવું નહીં, પણ કાને હાથ દબ કહેવું કે: “શું બની ગયું” તે હું જાણુનો નથી, કારણ હું તો મારા કુટુંબ સહિત ભાંયરામાં જઈ ભરાયો હતો. એટલે વહેમી લોક માનશે કે કોઈ આકાશી પ્રાણીઓએ તમારો ખચાવ કર્યો હશે. વળી પારસીઓની મદદ વીશે જો રાણુને પણ ખબર પડે તો તે પારસીઓ ઉપર વધુ ક્રોધાગ્રસ્ત બની હેરાન કરે, તેમજ તમારી ઉપર પણ કોઈવાર એકાએક બીજો હુમલો કરાવશે.” આ ગેઢવણુ કબુલ કરી, સર્વ જવાનો માણિક્યદંદ અને તેના કુટુંબ નાં ભારે આશીશ વચે અધારાનો લાલ લઈ-જફરની મદદથી બધે ત્રણ ત્રણની સંખ્યામાં ગામ બાહર ઠેરવેલી જગ્યે ગયા, અને ઝપાટામાં સહવારમાં તો વરીયાવ જઈ નવા જીના પણ થઈ ગયા.

સહવાર પડતાંજ આખા કસબામાં ભારે હોહા થઈ ગઈ, એટલે પોલીસ કોટવાલ તદ્દન અણુજાણુ હોય તેમ પોતાની ફાજ સાથે દોડી આવી ધાધલ કરવા લાગ્યો. તે એમજ માનતો હતો કે સાહુકાર તેમજ તેનું કુટુંબ તો સ્વ ધાંમ પહેાચી ગયું હશે, અને તેની લાખોની દોલતમાંથી તેનો હિસ્સો ગોઠવણુ મુજબ બીજા ભીલ આપશે. પણ તેની ખુશાલીને મોટો અંતરે લાગ્યો, કારણ કે માણિક્યદંદ તો તંદુરસ્ત રીતે ઉસ્તારમતો ગાલીચા ઉપર અજંઠાઈ ખબર પુછવા આવેલાઓ સાથે વાતો કરતો હતો !

બોલબોલનોમાં આખા કસબામાં એવી ખબર ફેલાઈ ગઈ કે રાત્રે ખુની લુટારા બીમા ભીલ મોટી સંખ્યામાં ભીલો લઈ સાહુકાર માણિક્યદંદનાં મકાન ઉપર ઘાડ પાડી હતી, પણ તે સાહુકારનાં સર્વ પુત્ર આડે આવ્યા અને કોઈ તદ્દન અણુજાણુ મદદગારો કેટલી વખતસર નીકળી આવી, લુટારાઓને સખત માર મારી ન હસાડ્યા હતા. ના એટલુંજ નહીં પણ વધુ શંતોષ ઉપજવનાર તો એ બન્યું હતું કે જલીમ લુટારો બીમા ભીલ પણ હાથ ઉપર સખત જખમી થઈ નાઠો હતો. તે ભીલો મદદગારો કોણુ હશે તે બાબે સર્વ વીચારમાં પડ્યા, પણ કોઈ પ્રાઉમણુ ખુલાસો કર્યો કે ખુદ સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓ આ પૃથ્વી ઉપર ઉતરી આવી ધરમી અને સખી દાતા માણિક્યદંદનો ખચાવ કર્યો હતો !

તે વેળાનાં ભોળા, વહેમી અને ધરમી વૃત્તીનાં લોકો આ ખુલાસો વગર શકે કબુલ કર્યો, જ્યાં તેઓમાં ભલા માણેકચંદ માટેનાં સારા મતમાં વધુ ઉમેરો થયો.

પણ દોલતનાં સ્વપ્ના જોઈ ઉઠેલો કોટવાલ આ ખબરથી ચુરતો શંતોષ પામ્યો નહી, અને તેણે બહુ બારીકાઈથી તે મદદગારો કોણ હોય તે બાબે માણેકચંદને ઉલટપાલટ સવાલો કર્યા, પણ તે ચતુર સાહુકારે વારંવાર કાને હાથ દબાવે કહ્યું કે :—“હું ટારાઓના ભયંકર અવાજ સાંભળી હું મારા કુટુંબ સહીત તમારે ગભરાટમાં ભોયરાંમાં ભરાઈ ગયો હતો, એટલે ઉપર મકાનમાં શું બન્યું તે મને મુદલ ખબર પડે તેમ ન હતું, તે માટે વધુ ખાતરી કરવી હોય તો મારા ભોયરાની મુલાકાત લેવી અને કેવી જીવ સટોસટ પળો ત્યાં હમે શુભગરી હતી, તેનો કંઈક ખ્યાલ આપનારી ભાંજફોડ નજરે જોવી. ફક્ત મારો વફાદાર ચાકર જાકર જે બહાદુરીથી લડતો હતો, તેણે મને ભીલો ગયા પછી બહાર કાઢતાં જણાવ્યું કે દોષ તદ્દન ત્રાહીત લડવૈયાઓ વખતસર મકાનનાં ઓરડાઓના ખુલ્લામાંથી એકાએક તીકળી આવી તે ભીલો ઉપર સખત હુમલા કર્યા, અને તેઓને નહસાડી પોતે જેમ નજર પડ્યા હતા તેમ એકાએક શૂન થઈ ગયા હતા!”

તે વેળાનો જમાનોજ વહેમી હોવાથી આ ખનાવમાં ખચીત દેવતાઓનો હાથ હતો એમ ખુદ કોટવાલે પણ માન્યું. આવી રીતે લોકમાં માન્યતા ફેલાઈ તેથી માણેકચંદનાં બાબમાં લાભ થયો, કારણ માણેકચંદ દેવતાઓનાં છાયામાં હતો એમ જાણી કોઈ પણ ખુરી નેમવાળો ગભરાઈ જઈ તેને સતાવે નહી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મધરાતની એક ભયંકર કસોટી.

ઉપલા ખનાવની બીજે દીને, એકવાર ફરી ૯ માં પ્રકરણમાં વર્ણવી ગયેલા વીધ્યામલ પરવત ઉપરનાં ભયભીત કાલીમાતાના મંદીરમાં આપણે દોકયું કરીશું.

મધરાતનો તે ભય ઉપજાવનાર સમયો હતો. ઠંડી સખત પડતી હતી અને સઘળે દેકાણે ભયભીત શાંતી રાજ કરતી હતી, જેમાં કેટલીકવાર જંગલનાં હેવા

ઝાળખ ફક્ત તેનાં દયાનાં સદ્ગુણથી કરી શકાય, તે તથા ભેગા મળેલા ખવીસોમાં મુદ્દભજ જણાતીજ ન હતી.

તે ભાગ હતો કોણ ? કે જેના માટે ખુદ હેમચંદ શાસ્ત્રી દીલસોજી ધરાવતો હતો ? ઝાંખી દીવીમાંથી પડતી રોશનીમાં જેતાં તે ભોમને જોઈ કોઈને પણ અજાણ્યોનો મજબુત આંચકા લાગે તેમ હતું. તે નીરમાણુ થયેલા કાલીનો ભાગ રાણા દુરયાનસીંગનો જમણો હાથ ગણાતો વીશવાસુ “જયપાલ” હતો ! તે આ જયપાલ હતો કે જેણે એક દીવસ આગમજ નીરદોશ ભલા માણિક્યંદ અને તેના કુટુંબને કર્પીણુરીતે ફના કરાવવા બીમા બીલને ઉશકેરી અંકલેશવર ચઢાવયો હતો, આ તે જયપાલ હતો કે જેણે બુગ દુરયાનસીંગને ખુશ કરવા વરસો સુધી અનેક બદમાશી, બદફેલી અને શુનાહં કર્યાં હતા, તેજ આ હીચકારે હતો જે જરખાનુ અને નવાઝને જોરજીલમથી ચોરી કરનાર રાણાનો મદદગાર હતો, છેલ્લે તે જયપાલ આ હતો કે જેની ઉપર બુઝોરગ ભલા રાણા જયશીખરીને ઝેર આપી મારી નાંખવાનો મજબુત શક હતો.

પણ તેનો આવા ભયભીત ફેજ શા માટે આવનાર હતો ? તેનું જે કારણ હતું તે થોડીવારમાં આપણે જાણીશું. પણ આપણે અહીં વાંજખી રીતે ટીકા કરીશું કે આ બનાવમાં તે દાદગરનો હક ધનસાફ કેટલીકવાર કેવી વીચીત્ર રીતે અમલમાં મુકાય છે, તેનો સહથી અસરકારક હાથલો રજૂ કરે છે. તેમજ એક બુરા, બદમાશ અને અજ્ઞાન માણસ ઉપર કેટલી હદ સુધી સલામતીથી વીશવાસ મુકી શકાય, તેનો ખોધ આ બનાવ આપણે.

ભણતરનાં સ્લોકો ખોલતાં એકાએક તે ધરમચુરએ હાથમાં પકડેલાં એક તીક્ષ્ણ હથીયારવડે માતાના ભોગને ગરદન ઉપર એક જખમ કર્યો, કે ધોધમાર લોહી તેમાંથી વહેવા માંડ્યું, અને તે ભોગે ભયાનક ચીચીયારીઓ પાડી તે એકાંત રાત વધુ દીલધુળવનાર બનાવી. તેજ વળા લોહીના તરસ્યા બનેલા પુંજરી બીલોએ મોઠા અવાજે—“જે કાલી ! જે આંખે !!” કરી વધુ મોઠા ઉદગાર કાઢ્યા, અને બાજુની બીંત ઉપર ટોંગેલા મોઠાં દોલને જોશથી વગાડવા માંડ્યું, કે જેથી ભોગની મરતી વખતની અપશુકનભરી ચીચીયારી દબાઈ જાય. તે સાથે સાથે સર્વ બીલો હથીયાર ઉગામી તે ભોગ ઉપર લુટી પડ્યા અને દયાહીન રીતે તેના શરીરનાં કાપી ટુકડા કર્યા ! જરાપણુ લાગણી વગર શયતાન હેમચંદે જયપાલનું કાપેલું લોહીથી ઝળઝળવું ધડ, કાલી મક્તાને ગંભીરાઈ અને ભક્તીભાવનાં દેખાવથી અરપણુ કર્યું; જ્યારે લોહી ખોલખામાં લઈ તેણે સુરતી ઉપર છંટકાવ કર્યો! બીમા બીલે તે દેખાવ ભરો

સંતોષથી જોયો. સરવે બીલોએ ભોગનાં શરીરના એકેક કટકા રાંધી ખાવાનું મારે પ્રવાની ખાસ સંભાળ લીધી હતી, કારણુ તે તેઓનાં ધરમનું ખાસ ફરમાન હતું.

તે દીલ-ધુળવનાર કરપીણુ દેખાવનું વધુ વરણુન જીગરને દરદમંદ કરી નાંખે તેવું કમકમાટભરયું હોવાથી આપણે અહીં તે ઉપર પરદો નાંખીશું.

*

*

*

*

કાલી માતાને રાણાનાં વીધાસુ જયપાલનો ભોગ આપ્યો તે કરપીણુ બનાવ ક્યાં સંજોગોને આભારી હતો, તે જણવું અગત્યનું થઈ પડશે.

રાણા સાયની ગોઠવણુ મુજબ જયપાલે ભીમા ભીલ પાસે ભલા માણેક મંદ ઉપર હુમલો કરવા તાગડો રચ્યો. તેજ રાત્રે તે ભીલ ધાડપાડુઓ સાથે છેક અંકલેશ્વર નજીકના એક જંગલ સુધી સાથે આવ્યો કે ધારેલું કાર્ય તેની નજર હેઠળ પાર પડે. તેઓનાં સાહસકર્મોને કૃતેહ ધરણી, સર્વ દસ્તાવેજો તેમજ ખર્ચનો લઈ વખત સર આવવા સલાહ આપી તે તેઓની રાહ જોતો તાપણુ કરી એકલો તે જંગલમાં થોભ્યો. ઘોર રાત્રે તે અંધારા ખીયાખાનમાં એકલો પડતાજ એકાએક તેનાં જીગરમાં કંઈ અજબ ધાસ્તીના લખલખાં ભરાઈ આવ્યા. તે એક જોરાવર અને બહુ હીંમતવાન સખસ હતો. તે સમજું ન શક્યો કે શા કારણુસર તેને તેમ થવું હશે. તેણે શંકાશીલ બની કોઈ છુપા જોખમની ધાસ્તીથી અહીં તહીં આંખે દોડાવી પણ કંઈ માલમ પડ્યું નહી. આવી સ્થિતિ હેઠળ તેનાં મગજમાં તેનાં અગલા સર્વ કુકર્મો, તેઓની સઘળી ભયંકરતા, બારીકાઈ સાથે પુર બહારમાં પ્રગટ થયાં. તેનાં સંખ્યાબંધ નીરદોશ ભોગોનાં ભુતો યાને રૂહો જાણે કોઈ અણુદીઠ જગ્યેથી નીકળી આવી ગોયા તેની ઉપર કીનાથી ઘટ્ટી પડી તેને ખાઈ જવા તલવી રહ્યા હોય, એવા ભયભીત ખોટા ખ્યાલો તેનાં મકલમ ખાઈ જવા તલવી રહ્યા હોય, એવા ભયભીત ખોટા ખ્યાલો તેનાં મકલમ બનેલા ભેજમાં તે વખતે પુર જોશથી ઉત્પન થયા. આવા ધખારાઓની અસર હેઠળ વીચારોનું સમતોલપણુ ખોલી દઈ, તે ઉભા થઈ તરવાર ખેંચી કાઢી તેનાં હવાઈ ફરમનો સામે લડવા તૈયાર ઉભા !

જોહ તે ફક્ત થોડી મીનીટની, પણ—તે પાપી સખસનાં મનથી તો એક જમાના જેવી લાંબી,—મીનીટની તેનાં મનની વ્યાધી કોણુ વરણુવી કે પ્રથ કરણુ કરી શકે? તેને એમ લાગ્યું કે તેનાં શરીરના દરેક અવયવોમાં, તેનાં કમોહોતે માર્યા ગયલા ભોગો ખંજર ભાઈ તેને જે દુઃખ થવું હતું તેથી હસ્તા અને તાણા મારતા હતા, જ્યારે પોતે કોઈ અણુદીઠ શકતીનાં બળથી જડ બની જઈ લાચાર થઈ તે ખમતો હતો એમ તેણે માન્યું. કોઈ

આવતી આહતની આગાહીનાં પગલાં તેણે આ બનાવથી માન્યા. કકડતી ઠંડી પડતી હતી છતાં તેનાં શરીર ઉપર ધાસ્તીનો ઠંડો ઝડપી પરસેવો કુટી નીકળ્યો. તેનાં પાપી મગજ ઉપર તેના કુકર્મોની શીક્ષા તરીકે ગોયાકોષ અણુ દીક પ્રબળ શક્તિ તાવેલું લોહું નાખી દામ દેવું હોય તેમ માની, દુઃખથી તે પોકાર કરવા લાગ્યો. આ જોહાનમા પણ દોજખની વ્યાધી કેવી હશે તેનો કડવા અનુભવ તે ગુનેહગાર સખસે તે થોડી પળોમાં મેળવ્યો. જેમ જેમ તેનાં શરીરની ગતી ધાસ્તીથી વધુ ને વધુ નબળી પડતી ગઈ તેમ તેમ તેનાં મગજ ઉપર ભયંકર વ્યાધીઓનો ગલખો વધતોજ ગયો. એટલામાં કંઈક અણુપણાટ થયો; અને તેનાં ગેબી ભરેમંદ મુદ્ધઓ તેનાં ઉપર કીનો લેવા ધસી આવતા હતા એમ તે ઘડીએ માની લઈ, દુઃખથી અને લાચારીથી મોટી ચીસ ધરી પાડી તે કમબખ્ત સખસ ખાકમાં તુટી પડી બેભાન થઈ ગયો!

તે ગડબડાત તેનાં નબળા પડેલા મગજમાં માની લીધેલા ભુત-પણીદો તરફનો નહતો. તે તો ખુદ તેનાજ મોઢલેલા ભીણોનાં પાછા ફરવાનો હતો. થોડી વારમાં તે પુર સુધીમાં આવ્યો, અને આંખ્યો ચોળી જાય છે તો ભીમાભીલ અને તેના સાથીઓ તદ્દન ખાલી હાથે તેનાં તરફ દોડ્યા આવતા હતા. ભીજો ભીલ, હાથમાં થયલા જંગી જરને હાથનાં જખમનાં લોહીથી ઝઝળતો, ભયંકર ગલ્પિત ઉદ્ગારો કાઢતો, કંગાલ જયપાલ તરફ ધસી આવ્યો, અને બોલી ઉઠ્યો:-

“અંદાળ ! મને તેમજ મારી બહાદુર ટોળકીને દગાખાણથી સપડાવવા તેં હુસ્ત્યા રાણા સાથે કાવતરું કર્યું હતું ; અને મને અહીં છેક અંકલે રૂવર સુધી લલચાવી લાવ્યો ! મને બરાબર સપાટામાં લેવા મારા કતા બુદ્ધ અને મારી જાતનાં જન્મવેશી પારસાઓને માણેકચંદની હવેલીમાં છુપાવી રાખ્યા હતા ! પણ બધાં સુધી આ શુરવીર ભીમા ભીલ મહાકાલીના ભાવીક સેવક તરીકે દરવર્ષે અકેક મનુષ્યનું તેને બલીદાન આપે છે, ત્યાં સુધી તે માતાની ચાલુ કૃપા હેઠળ ફરે છે, જેથી ભીમા ભીલને મારનારાઓ ઉંધા પડી નર્કમાં જાય છે ! ” આટલું પુર જુસ્સાથી બોલી રહી તે પોતાના જખમી થઈ આવેલા ભીલો તરફ મોઢું ફેરવી નંમ્ર આવાજે બોલ્યો :

“મારા વફાદાર શુરા બંધુઓ ! આપણે આ પ્રપંચી કંગાલનાં જીવલેણ પ્રપંચમાંથી જીવ બચાવી શક્યા છીએ, તે માટે માતાનાં આભારી અન્યા છીએ, અને માતાજીને પ્રસન્ન કરવા આ સખસનું બળીદાન આપીશું, માટે એને દેહ કરો.”

તરતજ જુસ્સાથી ખારીલા બનેલા જંગલી ભીલો જયપાલ ઉપર તુટી પડ્યો; અને તેને હાથ-પગ બાંધી જમીન ઉપર તોડી પાડ્યો.

“ભીમા ભીલ!” લાચાર થઈ પડેલા ગરાસ્યા જયપાલે શાંત આવળે ખોલવા માંડ્યું: “હું ગંભીર બુલ કરે છે... તારી સામે રાણા તરફથી પ્રપંચ રચાયોજ નથી—”

“તારી ઝેરી વાચા બંધ કર, કૃતસ ગરાસ્યા! હું તને તેમજ તારા કુબટ રાણાને સારી પેઠે ઓળખી ચુક્યો છું... આ કાંઈ પહેલીવારજ નથી કે કુબટ દુર્વાનસીંગે મને સપડાવવા હાવપેચ અજમાવ્યા ન હોય. “શુકલતીર્થ” ઉપર જે વર્ષની વાત ઉપર તો મોટી સંખ્યામાં છુપા વેશમાં સીપાહો લાવી મને ઘેરવા બહુ ચાલાકીભરી ચુકતીઓ થઈ હતી. તે કટોકટ વેળા પશુ ભવાની માતાની કૃપા થી હું એક અમત્કારીક ચુકતીથી છટકી જવા શકતીવાન બન્યો હતો. ત્યાર પછી આડકત્રી રીતે મારી સ્વતંત્રતાની આડે આવવા રાણાએ કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. તે વચ્ચે રાણાની મારા વીરધની સર્વ ચળવળમાં હું કુબટ સલાહકારનો મુખ્ય હાથ અને ઉશ્કેરણી હતાં. હું જ્યારે આજે પ્રભાતમાં,—કોણ જાણે ક્યાંથી મારા જંગલ નાં છુપા રહેઠાણની ખાતમી મેળવી, અને મીત્ર તરીકે આવી મળ્યો, ત્યારે મેં ભોળાઈમાં માન્યું કે જ્યારે હું છેક ચાલી ચલાવી મારા ગુફામાં આવ્યો હતો ત્યારે તારી નીષ્ઠા પ્રમાણીકજ હશે.—જે કે મને તેજ વેળા મનમાં બહુ ધીમી શંકા ઉતપન્ન થઈ કે હું કાંઈ દગો રમનાર હતો, છતાં મેં તારી ઉપર વીશ્વાસ મુકવાં બીજાં કરી... જો અંડાલ કાવત્રાંબાજ ગરાસ્યા! તેં આખરે મને દગો હોયો—”

“જો ભયંકર અકલહીન જંગલી!” પોતાની વીરધ વધુ ને વધુ ખોટા અહુ માનેતાં ચોરા અદતતા જતા જોઈ, શુસ્સાથી જળતાં જયપાલ અખાલ્યો:— “મારી તરફના તારા કોઈ પશુ આડાં પગલાં માટે હું કોણનો તારી ઉપર કોઈ, ભયંકર વૈર અને ભારે ધીકાર ખેંચી લઈશ તેનો પુખ્ત વીચાર કરજે. રતનપુરનો કંખ્યાત રાણો હીચકારો બાયલો નથી કે તેનાં વફાદાર પ્રમાણીક વીશ્વાસુને, વગર કારણે, પુરતી તપાસ વગર ખરાબ સંભોગ હેઠળ શક લાવી મારી નાંખવામાં આવે, તે તે શાંતીથી સાંખી જાય. યાદ રાખીશ, કે રાણાનું વૈર એકલા તારી ઉપરજ ન ઉતારતાં, તે આગળ વધી તારી જંગલી જાતનાં ગામડે ગામડા બાળી ભસ્મ કરી નાંખવામાં, તારા કંગાલ ભીલોને તેમજ ભીલડીઓને કેદ પકડવામાં અને જોર જીલમ અને ધાતકીપણથી દરયાપારનાં પ્રદેશમાં ગુલામ દાખલ મોકલી આવી જીસરી કરાવવામાં આવશે, અને—”

“અય મહા બળવાન મહાકાલીના નીરમાણુ ચયલા ભોગ!” ભીમા ભીલ તીરશ્કાર અને ધીકારથી પગ અફાળતા બોલી ઉઠ્યો:—

“આ તારી ધમકી તરફ હું પુલ્લા તીરશ્કાર અને ખેદકારીથી જોઈશ.

તારે આપણા સ્ત્રી-લંપટી રાણો જ્યારે બે પારસી કુંવારીકાઓનું હરણ કરી સેહેજ પણ ન ફાળ્યો અને કીરતી ગુમાવી બેઠો, તો પછી જંગલના સીંહો—અને ભીલા—સાથ કેમ ફાવે? પરંતુ જો તને માતાજીનાં બળીદાન માટે નીરમાણ ન કર્યો હોત, તો હું તારી સેહેજ તારા રાણાને ખુદલું કહેવાડતે કે ભીમા ભીલને સપડાવનારા હજી જનમ્યાજ નથી!”

“હાકોરજી.” એક ભીલ નજીક આવી નમીને અરજ કરવા લાગ્યો:—“શા માટે આપ આ કીરતી તરબોળ થયલા હાથનો મલમપટો કરાવ્યા વગર, આ આપણા પ્રપંચી ગરાસ્યા સાથ તકરાર કરી નબળા પડો છો?”

“અચીત મારા ભલા ભાતુ, હું હમણાજ આ કંગાલને એક છેલ્લો પ્રશ્ન પુછી જામનો .ઉપાય કરીશ.” ભીમા ભીલે પોતાના સાથી તરફ ફરી જવાખ દીધો.

“ગરાસ્યા—હજી મારે તને એક છેલ્લો સવાલ પુછવો છે.” ભીમા ભીલે ભયંકર રીતે ડોળા કાઢી જયપાલ તરફ તીકીતીકીને જોઈ બોલવા માંડ્યું:—“કયુલ કર, કે વૃધ રાણા જયશીખરીને તેના કુપુત્ર દુરયાનસીંગની શીખવણીથી શું તેં ઝેર આપ્યું ન હતું?”

“હું કાંઈજ જાણતો નથી.” જયપાળે ટુંકો ઉત્તરનારો જવાબ દીધો.

“અંગાલ—તું નાકયુલ કરે છે? ઉડાવે છે? ઠીક છે, હું તારું પાપ કયુલ કેમ કરાવવું તે સારી રીતે જાણું છું; અને તે કયુલ કરાવીનેજ તારા જેવા જુઠા તુચ્છ ગરાસ્યાની હું ભીમો ભીલ બજાઈ અને મગજનો મદ કાઢીશ. સ્વર્ગવાસી રાણા જયશીખરીનાં પુત્રનું વૈર લેવાની જાણે મારી ફરજ છે, કારણ તેનાં આકાળ મરત્યુથી મને ભારે ખોટ ગઈ છે. વૃધ રાણા અને મારા વચ્ચેનાં પરસ્પર કોલ કરારોને લીધે મને ૩૦ ગામડાઓની ગરાસ છેલ્લાં ૧૨ વર્ષ થયાં મળતી હતી, જે તેનાં પુત્ર થયા પછી હાલનાં કુદ રાણાએ તુચ્છકારથી તે અટકાવી મારી સામે દુશ્મનાઈ ઉઠાવી છે.....(પોતાના સાથીઓ તરફ ફરી) મારા શુરવીરો—મહાકાળીને ભોગ આપવા અગાઉ આ પુત્રી ગરાસ્યાને “માતાની કસોટી” માંથી પસાર કરાવી એનું તે રાજદરોહી કુકર્મ કયુલ કરાવવાનું છે, તે યાદ રાખજો. હવે ઉતાવળ કરો અને એને વીંધ્યાચળ ઉપરનાં આપણાં પવીત્ર કાળીનાં મંદીરમાં લઈ ચાલો.” આટલું બોલી ભીમા ભીલે પોતાના કળતા જખમી હાથને જોરથી દાખ્યો અને જયપાળ તરફ જોઈ દાંતો કચકચાવ્યા.

“આપની આસા પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવશે.”

તરતજ તેઓએ આકેકના જખમ ઉપર મલમપટ્ટા કર્યા, જેનો સામાન આમ્રપાસ ઉગેલા ચોકસ પાલાઓ હતા. ત્યાર પછી તેઓ કેદીને લઈ રાતેરાત કુચ કરતા જંગલના ટુંકા છુપા મારગે વીંધ્યાચળને પરવત તરફ નીકળી ગયા. તેઓએ બીજે દીને અડધી મુસાફરી કરી છેક ચતે ૧૧ વાગે વીંધ્યાચળને લગતાં ઘેર જંગલની એક ટેકરી ઉપરનાં ભયંકર મહાકાલીનાં મંદીર ઉપર પહોંચ્યા. મધ્ય રાતે જ્યારે ભુત-પીચાસો અને મલીન શક્તીઓ જગૃત થાય છે તે સમય માતાને ભોગ આપવાનો ખાસ અનુકુળ વખત ગણાતો હોવાથી, તેઓએ મંદીરમાં પહોંચતાં સહીતજ કેદી જયપાલને સ્નાન કરાવ્યું અને મંદીરનાં ચોગાનમાં આવેલા “માતાની કસોટી” નામનાં રાયન જાતના ઝાડ આગળ તેને ધસડી ગયા. આ અમરકારીક ઝાડ માટે એમ કહેવામાં આવતું હતું કે તેનાં ફાટેલાં પેટામાંથી જે એક ગુનેહ ગાર ધારેલું ધનસાન સલામતીથી પસાર થાય તો નીરદોષ હોવું જોઈએ, પણ ગુનેહગાર હોય તો તે ઝાડની ફાટ સંકોચાઈ જઈ તેને દાખી નાખે!

પણ ચાર બીલો તેને બળજબરીથી તે ઝાડ આગળ ધસડી ગયા. તે ઝાડ નાં યડમાં લગભગ ૨૫ ફીટ લાંબા અને ૧૫ ફુટ પહોળો ધંડારોઢો ખાંચો હતો. પોતાનાં ઝેરી ખંજર, તે કેદી જરાપણ ચાલતાં આનાકાની કરતો કે ભેડી, તેઓએ તેને તે ઝાડનાં ખાંચામાં દાખલ થવા ફરજ પાડી. તેજ વેળા બીમા બીલ મોહોત સમાન ઠંડા ગંભીર સોદે બોલ્યો:—

“ઓ પાપી ગરાસ્યા ! જે તે વૃદ્ધ જયશીખરીનું ઝેર આપી ખુદ ન કઈ હોય તો સહેલાઈથી આ પવીત્ર અમરકાર “માતાની કસોટી”માંથી પેલી બાજુ તું બહાર નીકળીશ, પરંતુ જો તું પાપી હોઈશ તો કોઈ ચઢેલી કાલીમાતા તને જરૂર જંગડી નાંખી શીક્ષા કરશે.....જે કાલી ! જે અંભે ! !”

મોહોત સમાન શીકકોઈમ મારી ગયેલો જયપાલ ધરજતાં દીલે તે ઝાડનાં ખાંચામાં વાંકો વળી ગયો, અને બીજી ગમી નીકળી જવા જીવંતોડ કોશિશ કરી. તેનું માંથું અને ધડ સલામત બીજી તરફ નીકળ્યું, પણ શરીરનો કમર આગળનો ભાગ, જાણે તે ઝાડને ચુસે આવતો હોય તેમ ધીરે ધીરે વધુને વધુ ઝાડનાં સંકોચાવાથી દબાવા લાગ્યો! દરેક પલ વધુને વધુ અનુનથી ગોચા તે ઝાડ તેને દબાવતું જ ગયું! જ્યારે ખેડે ધાસ્તીથી અધમુલા અનેલો જયપાલ જીવર આવી તેનાં સપાટામાંથી છટકવા ખેચતાણ કરવા લાગ્યો. પણ તેની પાસળીઓ દબાવાથી આખરે તેને એટલું તો ફાં

બીમો સીલ ખખડ્યો:—“ઓ પાપી ગરાસ્યા! જો તે સલા રાણા બચશીખરીતું ખુન
આપી ન ક્યું હોય, તો આ પવીત્ર “માતાની કસોટી” ના ઝાડ અંદરથી સલામતીથી બીજ
ખામું નીકળ.....નહી તો કોયે ચઢેલી માતા તુને ચગડી નાંખશે.....” (સંકે ૧૫૦.)

થવા માંડ્યું, કે તેણે ભયભીત ચેહેરે બરાડા પાડ્યા અને એકરાત્રી કરતાં શબ્દો બોલવા લાગ્યો;—

“મને છોડવો—મને છોડવો, હું કબુલ કરું છું. મેંજ રાણાનાં હુકમથી વધ જયશીખરી રાણાનું ઝેરથી ખુન કર્યું હતું?!”

“અંહાલ ખુની! સીધી રીતે કબુલ ન કર્યું તો હવે કાંય કબુલ કર્યું?” ભીમા ભીલે ડોળા કાઢી તાણો માર્યો. “મહાકાલીએ પોતાનું સત્ય અને મહીમા અહીં પ્રગટ કર્યો છે. તારા તે રાજદરોહી કર્મથી મને શું ગુકશાન કર્યું છે તે તને હવે સમજ પડ્યું હશે. ફુલ્ટ ગરાસ્યા—તારા ઉપરનું માફ વેર તો આ કસોટીમાંથી પસાર થવા કરતાં વધુ ભયંકર, વધુ ગાનેગાત્ર કુરુજ વનાર અને વધુ ભયભીત છે.....શુરવીરો—આ ખુનીએ પોતાનું અધોર પાપ કબુલ કર્યું છે, માટે “માતાની કસોટી” માંથી તે હવે છુટો થશે, તેથી એને બાહર ખેંચી કાઢો, અને માતાની પવીત્ર મુરતી તરફ લઇ આવો.

ત્યાર પછી લોહીની તરસી ભયભીત મહાકાલી આગળ તે કંગાલને ધસડી લઈ જવામાં આવ્યો અને તેનો કેવો કમકમાટ ઉપજવનારો ફેજ આવ્યો, તે આપણે આ પ્રકરણને મહાળે વાંચી ગયા છીએ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

“સંભાળુ ઉપર હુમલો.

પહેલા પ્રકરણમાં વરણવેલા બનાવને આને લગભગ ૧૧ વર્ષ પસાર થવા આવ્યું છે. જંગી જર અને જીસાવાલી નવાજ બંને આને તંદરોસ્ત ગલ ગોટા જેવા બેટાઓની માવતરે બની છે. બંને પોતાના મનગમતા ભરથારો સાથે સુખ-સંપમાં દીવસો ગુજારે છે. વરીઆવના પારસી સંસ્થાનમાં સુખ, શાંતી અને આબાદી સઘળે વ્યાપી રહ્યાં છે. રાણાએ એક યા વધુ કારણોને લીધે પોતાનાં મરહુમ પીતાજીનાં વખતની આંકણી પ્રમાણેજ વરીયાવની મહેસુલ વસુલ કરી હતી, એટલે કોઈ પણ બાજુ કળ્યા કે અશંતોષનું કારણ મળ્યું ન હતું. ફક્ત કસબાની શાંતીમાં ફેટલીકવાર ભીમાભીલના ધાડ પાડવાથી ખલલ પહોંચતો હતો; પણ તેનો એક રીતે પારસીઓનાં બાબમાં કાયદાકારક થઈ પડતો

વામાં ચાલુ શરીર રગડોળતી હતી. પોતાનાં મહંઝની તરીકનો બહુ ચીવટાઇ થી પાળતી હતી, તેમજ પોતાનાં ભાષ કે ભર્યાર કે પીતાને ખેતરમાં ખરા દીલ થી મદદ કરતી હતી; અને તેવી ચાલુ ખડતલ જીંદગી ગુનારવી હોવાથીજ, કુદરતી રીતે તેઓનાં ચોકસ ઉમદા સદગુણો ખીલેલા- જણાઇ આવતા હતા. તે વેળાનાં પારસી મરદ કે બાનુ પોને “પારસી” હતાં, તથા દેવા મહાન રાજવંશી ન્યાગાનોથી ઉતરી આવ્યાં હતાં, અને પેગમ્બર ઝરયુન્નનો બુલંદ મહંઝ પાળતાં હતાં, તે બાબતો સદા નજર સન્મુખ રાખી પોતાની ચાલચલણ નમુનેદાર બનાવતાં હતાં. તે જમાનાનાં નમુનેદાર પારસીઓએજ કોમ અભિમાન, ધર્મીપણ અને કયાની ખુરેહની ખીલવણી અને પાયો વિચીત્ર મુશકેલ સંલોગો હેઠળ નાંખી, તેને પોતાના વફાદારી અને કોમ અભિમાનીના ખાતરનાં કીંમતી ભોહીથી વારંવાર મજબુત કર્યો હતો, અને પારસી રોળાની અત્યાર સુધીની અખંડ હસ્તીની સુંદર કમારત જળવી રખાવી છે; જેને ચાલુ જળવી રાખવા ની ગંભીર ફરજ-પોતાનાં અંશે અને બહાદુર ન્યાગાનોને રૂડે પગલે ચાલવા ની-હાલની આપણી ઓલાદ ઉપરજ લટકેલી છે.

પોતાના ન્યાગાનો તરફ યેવફા, કોમ તરફ યેવફા અને છેલ્લુ તથા અગર્ય હું પોતાનાં મહંઝ તરફ યેવફા પારસી-હાલને તખ્તે પારસી કોમમાં જીવતો રહેલો કોમને નુકશાનકારક અને આક્રમક લાવનાર ગણાવો જોઇએ; ના, એટલુંજ નહીં પણ તે એક શ્રાપ સમાન ગણાવો જોઇએ છેલ્લા નવેમ્બર ૧૯૨૧ નાં કમનસૂચી હુલ્લડ સમયના ઘણાએક જવાન્યાઓને જીગર ઉપર હાથ મુકાવી પુછીશું કે તેણે પોતાનાં ન્યાગાનો તરફ, કોમ તરફ અને મહંઝ તરફ અંતઃક રણપુર્વક સેવા બજાવી હતી કે ? અને નહીં તો-હવે પછી ભવીષ્યમાં જરૂર પડે તો બજાવવા માટે તે અત્યારથી તૈયારી કરે છે કે ? તેનાં આલસાહમાં કાંટ ખાઇ ગયલા શરીરને મજબુત તાબા મીસાલ બનાવવા કે દબાઇ ગયલાં કયાની ખમીર ને ખીલવવા તે પ્રમાણીકપણે કોશિશ કરે છે કે ? તે વાલનટીયર થયો છે કે ? તે શીઝીકલ કલમર લીગમાં મેમ્બર છે કે ?

વાર્તાના મુખ્ય ભાગમાંથી વેગળા જવા માટે વાંચનારાઓની દરમુજર ચાહી, આગળ ચાલીશું.

એક દીવસે રતનપુરના રાણાએ કાળી પીટાવી રૈયતમા ઢંદેરો ફેલાવ્યો કે તેણે પોતાની અદારે વણીની રૈયતનું ફકત હીતજ હેયે ધરી, મલેચ્છ સરદાર અલેખાનનાં ભરકરને રતનપુરનાં રાજમાંથી સલામત પસાર થવા દેવાની ખર વાનગી આપનાર શરત ગુજરાતનાં આદલાહ સાથે કરી હતી, જેથી હવે રૈયત,

મુસલમાન લશ્કરથી કાંઈ પણ બીજાનું કારણ ન હતું; તેમજ તેઓ રાજ્યમાંથી પસાર થાય ત્યારે દરેક ઘટલી સગવડ તેઓને આપવી અને સંપૂર્ણ શાન્તી અને સુલેહ જાળવવી.

વાંચનાર બરાબર જાણે છે કે પ્રમંચી રાણાની મુસલમાન લશ્કરને સઘળી સગવડ આપવાની ખરી અંદરખાનેની નેમ તો પોતાના બતલાઈ હિન્દુ સંજ્ઞાના લક્ષા બદીરાણીને મુસલમાનોથી કચડાવી નાંખી, તેની બોહાણી સલ તનતનાં માલીક થવાની હતી.

રાણાનાં ઢંઢેરાથી જોકે રંધતનાં મન શાંત થયા, છતાં વરીયાવનાં જરથોસ્તીઓનાં મન તો બેઠરાજ રહ્યા; કારણ પાસેના રાજમાં વસ્તા બીજા હઠારો હમીદીની સલામતી જામખમાં હતી, તેઓ જાગૃતા હતા કે ફરમન લશ્કર જેવા રતનપોરનો મુલક છેડે કે તરતજ સંજ્ઞામાં રાણાના રાજ્યની સરહદ ઝાળંગસૈ, કે મારગમાં હારેહાર જરથોસ્તીઓનાં સંસ્થાનો મળશે.

આસરે ૩૦,૦૦૦ આણસોનાં લશ્કરની સરદારી લઈ અલેક્ઝાન્ડર રતનપોરનાં રાજ્યમાં દાખલ થયા. જોકે તે એક મીત્ર તરીકે તે મુલકમાંથી પસાર થનાર હતો, છતાં રંધતમાં કુદરતી રીતે મુસલમાન નામનો તે જમાનામાં મોટો ભય પેસી ગયો હતો, તેથી લશ્કરનાં કૃત્ય કરવાના મારગમાંથી ખેડતો વગેરેની નાશભાગ આંલુ થઈ હતી, પારસીઓ પણ અચાંવ માટે પુરતી હુપી તૈયારી રાખી શાન્ત દેખાવે બેઠા હતા. તે ગંજવર લશ્કર હોવાથી ધીરે ધીરે એશ-આરામ કરતું દક્ષીણ તરફનો રાહ લેતું હતું. સરદાર અલેક્ઝાન્ડર એકદુરચ દેશ અને બાહોશ માણસ હતો. તંજે જોયું કે જે માર્ગમાંથી હાલ જવાનું હતું તે રસ્તે પાછું ફરવાનું હતું, માટે તે માર્ગ આસપાસ આવેલા ખેતરોનો નાશ થો ન જાંહએ, નહીં તો પાછા ફરતાં ત્યાના વતનીઓ લશ્કરને ખોરાકી માટે ખ હેરાન કરે. આવા દુરઅંદેશ ખ્યાલ લાવી તેણે સખત હુકમ બાહરે ડયા કે રતનપુરનાં રાણાનાં મુલકમાં હાથ ત્યાંસુધી કાંઈ લુટફાટ કે ખેડુનાં પર જસ્તી જીલમ ગુજારવા નહીં, અને જે કોઈ આ હુકમનો અનાદર કરે તેને હોતની શીક્ષા થાય. આ પગલાંથી ઘટતી અસર થઈ, અને આખું મુસલમાન લશ્કર પુર સલુકાઈથી તે રાજ્ય છોડી જયારે પાસેનાં સંજ્ઞાના રાણાનાં લક્ષમાં દાખલ થઈ, ત્યારેજ રતનપોરની રૈયન સંતોષ અને કરારનો દમ ખેંચ્યો.

વાંચનારને જણાવીશું કે સંજ્ઞા શેરે ઉપરની યાદગાર ચલાઈ વીધે મારી સંજ્ઞાને સંપુત્રવાલી તવારીખી કથામાં પુરતા લંબાણથી વરણુન કરવા ન આવી છે, એટલે અહીં લંબાણથી ન કહેતાં એટલુંજ કહીશું કે મુસ

સમાન લશકર સંજ્ઞાણનાં જાદીરાણાનાં પ્રદેશમાં દાખલ થતાંજ, હુટકાટ અને આગ લગાડવી શરૂ કરી અને લાચાર અને લી રૈયતને સંજ્ઞાણ શહેર તરફ ખાસ એવી મક્કસદથી હાંકારી મોકલી કે શહેરમાં વસ્તી વધી જવાથી ખોરાક ખુટી જાય કે દરદોનાં ઉપદ્રવ વધી પડે, અને મજબુત કીલ્લેખંધીવાળું સંજ્ઞાણ શહેર સહિસાધથી તેને તાણે થાય. આપણે જાણ્યે છીએ (“કીસ્મે સંજ્ઞાણ” ને આધારે) કે કેવા સંજ્ઞાણ હેઠળ રાણાએ પોતાની રક્ષયતમાના જરથોસ્તી ઓની મદદ માંગી અને તે કેટલી ખુશી અને ઉદારતાથી ગોરા, શુરા, વીરા અને ધીરા પારસીઓએ આપવા કબુલ થયા, અને પોતાનાં એક બહાદુર હમદીન અર દેશર પહેલવાનની સરદારી હેઠળ સંજ્ઞાણનાં જંગમા ભારે બહાદુરી અને નામના મેળવી મોટા ફુશમન લશકરને જખરદસ્ત શીકસત આપી, તેઓનો મખલખ ખજા નો જીતી, જરથોસ્તી નામનો તે વેળાની દુન્યામાં ડંકો વગડાવ્યો. સરદાર અલેક્ષાન નામોરીભરી હારથી નીગશ થયેલો ભારે ગભરાટથી ફક્ત થોડા હંઠાર સ્તીપાડો લઈ, બહુ કિનાવળથી યુજરાત તરફ પાછો ફર્યો, જે વેળા મા ગર્માં જંગી ભીલ હુટારા ભીમા ભીલે નંતી કકલા બુકલા થયલી ફાજને ભારે હેરાનગતીમાં મુકી સતાવવામાં કાંઈ બાકી ન રાખ્યું હતું. માર્ગમાં આવેલા નાના રાજ્યોએ ભારે અજબખી અને મનમાં થતોપ પામી જોયું કે મહાસાગર જેવું જંગલ લશકર અલેક્ષાન કયાં મુકી આવ્યો હશે ?

થોડા દીવસમાં તે મગફરી ઉપજાવનાર, પારસી જાગરને ખુશાલ બનાવનારી ખખર ચોમર પંથરાય ગઘ કે સંજ્ઞાણના ૧૫૦૦ બહાદુર જરથોસ્તીઓએ પહેલવાન અરદેશરની સરદારી હેઠળ લડી એક યાદગાર મહાન જીત, એક જ ખરદસ્ત ફુશમન ઉપર મેળવી તેને જાદી રાણાનાં મુલકમાંથી નહસાડ્યો હતો.

બોક્ષબોક્ષતામાં તે ખુશ ખખર જ્યાં જ્યાં પારસી સંસ્થાનો હતાં, ત્યાં પ વનવેગે ફેલાઈ ગઈ, જેથી બધેબધે શુક યુજારીનાં જથ્થો અને ખુશી ખુર. મીની ધમાલ ચાલી રહી.

સંજ્ઞાણની લડાઈમાં જરથોસ્તીઓએ મોટી જીત મુસલમાન લશકર ઉપર મેલ વી તેની ખુશાલીમાં પારસીઓએ જથ્થો કર્યા તે દાખલાની નકલ વર્ગીયાવ સંસ્થા નનાં જરથોસ્તીઓનાં અકાખર જેહંગીરશા પટેલે પણ ખીજી અંજુમનો માફ ક કરી, અને તાબરનોખ તે મહીનો જે ફરવરદીન હતો તેનાં નજીક આવેલા અ રશીસંગ રોજ પસંદ કરી, નંદીવસે સંજ્ઞાણના બહાદુર જરથોસ્તીઓએ જે યાદગાર જીત મેળવી હતી, તેની ખુશાલીમાં એક શુક્રયુજારીનું જથ્થો અને મોટું ખાણું, વર્ગીયાવ ગાંમથી કેટલાક કોશ દુર આવેલી પોતાની બોહોળા વીસ્તારવાળી

જાણીતી જાગીર જે “બાગે ગુલશન” કહેવાતી હતી, તેમાં કરવા માટે અને જુમનની સભા બોલાવી બહાલી માંગી, જે સર્વાનુમતે મોટી ખુશાલીથી અપાઠ. અને ખાણીપીણી માટે મોટા પાયા ઉપર તૃપ્તિપ્રીતિ યજ્ઞ. તે જમાનાના ધારા પ્રમાણે ખાણીપીણીમાં મોટી સાથ દુર વાડી વજીરામાં બાનુઓની સામેલ ગીરી પસંદ કરવામાં આવતી ન હતી, કારણ કે બાનુઓની મુખ્ય ફરજ બાળકો અને ધરના બુઝોર્ગ મુરખીજી ઓની માવજત અને અપરદારી કરવાની ખાસ ગણતરીમાં આવતી હતી, અને કુદરતી રીતે કુદરત જગ્યે બુઝોર્ગોને ગાડીમાં બેસાડી ટેકા દરવાજાલા માર્ગમાંથી લાવ લઈ જવ કરવાનું સમવડથી કરવું ન અને તેમ હોવાથીજ, બાનુઓને તો તેઓની ખીદમતમાં રહેવાની ખાસ ફરજ ગણાતી હતી, તેમજ તે પુર સંખતાઈથી અમલમાં પથ્ય મુકાતી હતી.

આવા સંજોગો હેઠળ બાનુઓને છોકરાં બચાં તેમજ મુરખીજી બુઝોર્ગો સાથે ધરમાંજ રહી ને તેહેવાર મોજ મજાહમાં ગુજારવા માટે ખાસ સમવડ કરી આપવાનો દરખા હતાજી મોટીડાઓએ કર્યો હતો.

પ્રકરણ રદમું.

“ચારસી કોમ કદી નાથુદ થનાર નથી !”

એક વાર ફરીથી આપણને વરીયાવની પુરવે આવેલી, પ્રકરણ રદમા વર્ણવેલી ટેકરીના એક ભાગમાં જવું પડે છે, કારણ તે વેળા રતનપોરના રાણાની હાજરી ત્યાં નજરે પડે છે.

છેલ્લી વેળા જે ભયભીન સાધુએ નીકળી આવી તેઓની મસલતમાં ખલલ પહોંચાડી હતી તે પાછો ન મળે, એવી ખાસ ધ્યાનથી રાણાએ એક ખીજી તરફ એકાંતજીવું, જે ઝાડીઓની વચ્ચેમાં નાની ખુદલી જગ્યા હતી, તે શોધવું હતું. ત્યાં તે કાગને ડોળે જસુસ મુલમંદ વાણીયાના આવી પુગવાની રાહ જોતો, અધીરાઈ અને આહુરતાથી અહીંતહીં નજર ફેરવતો હતો.

થોડી વારમાં ધીમી સીસોટીનો અવાજ આવ્યો અને ઝાડી ખસેડી રાણાનો હાથરથો પૃથ્વીરાજ, મુલચંદ વાણીયાને લઈ તેની આગળ આવ્યો.

“રામ રામ મહારાજ ! આનંદમાંતો જાતી !” મુલચંદે બેઉ હાથો જોડી સલામ કરતાં ખુશાલ ચેહેરે પુછ્યું.

“જો તું સારા સમાચાર લાવ્યો હોય તો ખચીતજ ખુશ થઈશ.”

“કરમચીર રાણાજી ! ખબર તો ખુશ હશે ત્યારેજ તો આપને રતનપોરથી છેક વરીયાવ સુધી પધારવાનું કહેલું મોકલવાની સેવકે હીમત કરી હતી..... પણ—આમ કેમ, કે આપનો વીરવાસુ જયપાલ નજરે નથી પડતો ?”

રાણાના ચેહેરા ઉપર દલગીરી ખુલ્લી ફેલાઈ રહી.

“મુલચંદ,—મારે લલો વીરવાસુ જયપાલ આ પૃથ્વી ઉપર વસ્તો નથી તે પરિણામ ગયો છે.” રાણાએ દેખાડતા ગમગીન સાદે, જયપાલને યાદ કરતો હોય તેમ દેખાવથી, ધીમો અસ્થીર જવાબ દીધો. “તને યાદ તો હશે કે આપણે છેલ્લીવાર અહીં મળ્યા હતા, ત્યારે પેલા ચંદાળ માણેકચંદ સાહુકાર ને સદાનો દુર કરવા કંઈક ગોઠવણ માટે મેં ખુની સુટારા ભીમા ભીલને મળવા જયપાલને કહ્યું. હતું. તે હુકમ પ્રમાણે તે તેને મળ્યા હતા; અને તે અરસામા કંઈક ન સમજ પડે તેવું બની ગયું. કંઈક દીવસો સુધી જય પાલની લાળ ન પડવાથી હું બહુ બેચેન બની ગયો. તે અરસામાં મારે એક બીજો વીરવાસુ આગેરી હેમરાજ શાસ્ત્રી જે વીંધ્યાચલ ઉપરનાં વીખ્યાત કાલીમાતાનાં મંદીરનો વડો પુંજરી છે, અને ત્યારે પણ મને ચોક્કસ અનુભૂત મતા સંખસે મારગમાં નડતા હોય, ત્યારે તેઓને માતાજીનાં બળીદાન તરીકે આ લલો હેમરાજ અરપણુ કરી મારી સેવા બળવે છે, અને તે ઉપરાંત માતા ને પણ પ્રસન્ન કરે છે;—તે મને આવી મળ્યો અને સ્નાનનાં સમાચાર કહ્યા કે ભીમા ભીલે બીચારા વફાદાર જયપાલનો તો માતાને ભાગ આપ્યો હતો ! ને લયભીન ખબર સાંભળતાંજા ત્યાંજ મેં પ્રતીક્ષા લીધી કે જો બે મા સતી અંદર હું ભીમા ભીલને નાશ ન કરું અને તેમ કરી મારા વફાદાર જન પાલનું વેર ન લઉં, તો હું મને ખરો ગરામ્યો ન ગણીશ.”

“રાણાજી, આ માઠી ખબર સાંભળી હું ખચીત દલગીર છું. મને બીચારા જયપાલની આપણા કાર્ય માટે બહુ મદદ મળતી હતી.” મુલચંદે દીલસોજી દેખાડતાં જવાબ દીધો. “પણ મહારાજ—સુટારા જંગલી ભીમાભીલને જયપાલને આવી ભયંકર રીતે મારી નાંખવાનું શું ખાસ કારણ મળ્યું હશે ?”

“હા-મજબુત કારણ મળ્યું કહેવાય, અને તે મને વધુ પળવનાર અને હૃદયમાં કાંટા ભાંકતું જણાય છે. વીચાસુ હેમરાજે બહુ મુશ્કેલાઈથી આડકતરી રીતે આતમી મેળવી તો ખબર પડી કે, જયપાલનાં કહેણું મુજબ ભીમા પોતાના ભીલો લઈ માણેકચંદના મકાન ઉપર મધરાતે ચઢી ગયો, પણ ત્યાં વજી ન રાખેલા, હાથીચાંચ પારસાઓ એકાએક ધસી આવ્યા અને સખત ઝપાઝપી કરી કંઈએક ભીલોને દાર કયા, કંઈકોને જખમી કર્યા, અને ખુદ બહાદુર ખુતી ભીમા ભીલને પણ કેદ પકડવા કોશિશ કરી, પણ તે પોતાના હાથમાં સખત જખમ ખાઈ છટકી જવા શક્તીવાન થયો હતો. આ જીવસંટોસતના બનાવ ઉપરથી ભીમાએએમજ માન્યું કે જયપાલે પ્રપંચ રમી તેને પારસીઓના હાથમાં ખાસ સપહાવવા માટે નીચ કાવતરું કર્યું હતું; અને પારસીઓને રોક્યા હતા. આવા ખોટા અનુમાન લાવી તેણે નીર દોષ જયપાલને માતાનો ભાગ બનાવ્યો હતો.” કંઈક દમ ખાઈ રાણાએ તરવાર ઉપર હાથ દાખી ઉશ્કેરાયલા અવાજે ઉમેર્યું; “મારા વફાદાર મુળચંદ હું સમેજી શકશે કે જયપાલનાં મરત્યુનું મુળ કારણ ચંડાળ પારસીઓજ હતા, અને તેથીજ મને બહુ ક્રોધ ચઢે છે. તેઓ અહોનીશ મારા કાર્યોની આડે આવી હતા થતાજણાય છે. આપ મને તેઓ માટેની કંઈ શુભ ખબર-કે હું તેઓ ઉપર આજ પળે પુટી પડી મારા ઉકળતા ક્રોધ અને તરસ્યા ધીકારને મારગ આપી, મારા વફાદાર જયપાલનું વેર લઉં!”

“રાણાજી-હું આ વેળા જે ખબર લવ્યો છું તે ખચીતજ તમને હરખ ઘેલા બનાવશે. તેમ જાણ્યું તો છે કે એક અદ્ભુત બનાવ સંજાણમાં બન્યો છે, કે જેમાં અલેક્ષાનનાં મહા બળવાન લશ્કરનો સંજાણના રૂકત ૧૪૦૦ પારસીઓએ જાદી રાણાનાં લશ્કર સાથે જોડાઈ તદન કચ્છમાં કાઢી નાંખી તેઓને તે પ્રદેશમાંથી હાંકી કાઢ્યા છે. આ અછતીહાસીક મહત્વવાળા બનાવની યાદમાં દારેદાર પારસીઓ જાદી ઉગાણી અને ધંધરનાં આભાર માનવાની ક્રીયાઓ કરે છે. આવી એક ક્રીયા અને ઉગાણી વરીયાવનાં પારસીઓ પરમ દીવસે મંગળવારે કરવાના છે, અને તે માટે વરીયાવથી હેટલાક કોશ હુર મારા શેઠ જેહંઝીરશાનો વજીર છે ત્યાં સરવ મરદો સહવારથી જશે, જયારે ગામમાં તો રૂકત સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃધ માણસો રહેશે. આ મંગળવારેજ તમારા વેર લેવાનો સહયોગ સરસ મોકો હાથમાં સહેલાઈથી આવે છે. બપોરના ૧૨ વાગ્યા પછીનું લાલ ચોધડ્યું છે, તે પણ હું જોઈ આવ્યો છું. વરીયાવ ઉપર જે એકાએક ધસી આવી, આ કુબ્જ લોકનાં ઘરો હુટપ

હાથ, રૂપાળી રંગના જેવી પારસણેને ઉપાડી ગયા હોય અને તેઓનાં અંગની મંદીરનો નાશ કર્યો હોય, તો અચીતજ શુરવીર રાણાજી—આ ગરવીષ્ટ, શેખી ખોર કોમ ઉપર પકકું વેર લીધેલું કહેવાય....”

“વાહ! ધન્ય છે તારી ઉપર—રાણા મુલચંદ!” રાણાએ તરતજ ઉભટથી પોકાર કર્યો. “હું અચીતજ મારા માણસો લઈ અપોરના એકાંત સમયે ધસી આવીશ અને પછી તે કુહોળું આવી બનશે. જેવું ગામ હુટાશે તેવી તે અખર દુરના બગીચામાં ગયલા પારસા મરદોને મળશે, પણ તે વેળા તેઓ ખાણીપીણી અને તાડીની નીશામાં એટલા તો ચકચુર બન્યા હશે કે વરી ચાવ પાછા ફરવાની હાલતમાં પણ ન હશે. આવા ભાગ્યવંત સંજોગ હેઠળ રૂપાળી પારસણી—”

“રતનપોરના ગરારીયા રાણા દુર્યાનસીંગ!” એકાએક ઝાડી ખસેડી પેલોજ થોડી પાછો સામે આવી ઉભો, જે જોતાજ રાણા ક્રોધ આવતી આક્રમતા બચથી શીકકો મારી ગયો, અને વાણ્યો મુલચંદ તો ધાસ્તી ખાઈ થરથર ધસવા પડ્યો. તે આવજ અચીતજ હરાવનારો સાદ હતો :—“.....આ પવીત્ર, મહાન રૂપીઓનાં તપથી પાવન થયેલી—ટેકરી જે ઉપર સેંકડો વરસ થયાં મહાત્માઓ વસવાટ કરે છે, તેનાં કોષપણુ ભાગ ઉપર કોષ અપવીત્ર મનુષ્ય હોય તે અમુને અંતરજ્ઞાન અને દ્રષ્ટીનાં બળથી માલમ ફૂપડે છે. આવા કોષ અપવીત્ર મનના શખસની શોધમાં હું અહીં આવી જોઉં છું, તો એકવાર ફરીથી મારી સામે પેલા ઉંઘી બુદ્ધીનો નાસ્તીક રાજ કર્તા તેમજ જેનું અજ ખાય છે તેનેજ હુણુહરામ થનાર મહાપાપી વાણ્યાને જોઈ હું અચીતજ કમકમું છું. તમો બંનેનાં અહીં કરેલા મેળાપનું કારણ હું સહેલાઈથી કહી શકું છું. આ નીમકહરામ વાણ્યો પોતાના દયાળુ, ધર્મી પારસી શેકનું બુરું કરવાજ અહીં આવ્યો છે, અને તું ઘુચ્છ દુર્યાનસીંગ—મલીન શકતીઓનો ઉપાધ્યો— તે કુહકર્મ પાર ઉનારવાની પુર આશા રાખે છે.”

“સાધુજી—તારી તોછડી જ્યાં ઉપર કાબુ રાખ અને તું કોણનાં રાજ્યની ધરતી ઉપર હાલ ઉભો છે તેનો પુખ્ત વીચાર કર.”

“હેં મુરખ! હું પરમકરપાણુ, મહાબળવાન, સર્વ વ્યાપક પરમેશ્વર, જેણે આ અનંત પૃથ્વી પેદા કરી છે, જેણે દીવસ અને રાત નીયમીત કર્યાં છે, જેણે આ ટેકાવગરનાં ગગન અને મહાભારત પરવનો પેદા કર્યા છે, જેણે પેલા દુર પશ્ચીમમાં દેખાતો મહાસાગર સરજ્યો છે, જેણે નદીઓ, પવન અને પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કર્યાં છે તેનાં દયાળુ રાજ્યમાં હું હાલ ઉભો છું. તેનાં શીવા-

પ હું ખીજ કોઈની સતા માનતોજ નથી.” તે ચોગીએ મહા તીરસકારથી રાણાનાં સવાલનો કડક જવાબ દીધો.

“તું હાથ કાણની સમક્ષ ઉભો છે, તે પુત્રી નેત્રોએ જો અને નમનતા થી ઉતર દે, ઠગારા!”

“હું હાથ એક એવા પ્રાણી સામે ઉભો છું, જે જો કે મનુષ્ય આ કાર ધરાવે છે, છતાં તે ખરો મનુષ્ય નથી, મનુષ્યનાં ગુણો તેનામાં નથી; પણ જંગલી પ્રાણીની પંક્તીએ ગબડેલો તે એક પતીત પ્રાણી છે!”

એક પળે ત્યાં મોહોત સમાન ચુપકીદી પંથરાઈ રહી. રાણો ગુસ્સાથી હોઠ ફાળી ડામાડોળ ખ્યાલમાં ઉભો હતો. તે સાધુ એકાએક પોતાનાં બોલવાની રીત બદલી શાંત સાદે પુછવા લાગ્યો:-

“તું શું નીરદોષ પારસીઓનાં નાશ માટે બહુજ આગ્રહ છે, કબુધીનાં સમસ?”

“હા, આ મારું હૃદયરાત અને દીવસ બસ તેઓ ઉપર વહર લેવાજ ધપ કે છે; આ મારો આસોઆસ વહર લેવાનાંજ પડ્યા પાડે છે; આ જોરાવર હાથ વારંવાર તરવારને આડી તેઓનાં રૂધીર પીવા માટેજ તરસે બતાવે છે! મારા રાજ્યમાં આ એક એવી પ્રજા છે, જે મારા સરવે કરમે તરફ ધીકારથી જુએ છે; અને કેટલાક કામોમાં તો વચે માથું નાખી તે ઉંધુ મારે છે” રાણાએ કહેરભર્યા સાદે બચાવમાં જવાબ દીધો.

“જો તારાં કાર્યો નીતીભૂષ્ટ હોય, તારી નીપટા અપ્રમાણીક હોય, અને જો તું રાજ સતાની ધુંધમાં આવી ભારે અત્યાચારો કરી નીરાધાર હીંક ગરીબોને કચડી નાંખતો હોય, તો તે સામે થવા માટે સાચા જીવસાવાળી એ કે મજ સામે થાય તેમાં બિહું ન કહેવાય.” તે ચોગીએ ધીમા શાંતે અવાજે ટીકા કર્યા.

“અરે હુસ્સા હુતારા વેરાગી! તું શું પારસીઓનાં હિમાયતી તરીકે મારી સામે ઉભો છે, અને વળી મને અપમાન કરવાની પણ હામ ભીડે છે? પણ યાદ રાખીશ કે તારા કહેવાથી હું મારા લેવા ધારેલા મીઠા વૈરથી એક ડગલું પણ પાછળ હટનાર નથીજ.”

“હું કે કબુધીના ગરાસ્થા-” તે સાધુએ કરડા ગંભીર સાદે અખાળ્યું, “જો ને રામ રાખનાર તેને કોણ મારનાર! હું પારસીઓ તરફથી બોલવા અહીં આંચોજ નથી, પણ મારી ઇશ્વરસાનનાં એક તુચ્છ અભીયાસી તરીકેની હાથત

પારસી કોમ કહી નાણુદ થનાર નથી.

“કુંકળુદિનાં મરાસ્થા” — તે સાધુએ ગંભીર સાદે બોલવા માંડ્યું. “મેં સર્વ ધર્મોનો અભિયાસ કર્યો છે તેથી કોઈ પણ પ્રજા વિષે બોલી શકું.....તું યાદ રાખીશ કે પારસી કોમ કહી નાણુદ થનાર નથી, અને તે પુરવાર કરી આપવા તૈયાર છું.....” (સકો ૧૬૦.)

માં મેં પુરૂષની ઉપરનાં સર્વ ધર્મેનાં અભ્યાસ કર્યો છે, તેથીજ હું કોઈપણ પ્રજાની ખાસયત કે ગુણુદોષો વીશે ખોલી શકું. તું' યાદ રાખીશ કે-પાર સી કોમ કદી નાખુદ થનાર નથી! અને તે તને પુરવાર કરી આપવા કોશિશ કરીશ: પારસી જાત અગ્નીપુજક અને સુર્યપુજક તરીકે જાણીતી થઈ હોય છેક પુરાણા કાળથીજ આ પ્રજા આ પવીત્ર સર્વભ્યાપક મહાન તત્વની પુજા કરતી આવી છે. અગ્ની અને સૂર્યની ભોરાવર શક્તીનો જીવન અંશ આ પુરૂષની દરેક વસ્તુમાં કે પ્રાણીમાં હસ્ટી ધરાવે છે; જેમાં સુખ્ય તો મનુષ્ય આવી જાય છે. ખુદ આ અખીલ જગતની હસ્ટી અને જીવન આ ગરમીની શક્તી કહો યા તેને દેવતાના નામથી કહો, કે પારસીઓ તેને યઝ્દ તરીકે ઓળખે છે, તેની પુજા એક પ્રજા હઝારો વરષ સુધી ચાલુ કરતી આવી હોય, તો પછી તે પુજાએ કેટલું આતમીક બળ પેદા કરવાથી તે પ્રજા ઉપર તે શક્તી, યા દેવતા, કેટલા પ્રસન્ન હોવા જઈએ; અને તે શક્તી કે દેવતા પોતાનાં વફાદાર માનીતા પુજારીઓ ઉપર કેવા પ્રેમ, લાગણી અને પોતાના અમુટ બળથી તેનાં ઉપર પોતાનો બળવાન બચાવનો છાંયો, અહોનીશ રાખતા હશે, તે વીચારવું કેવું સહેલ છે! ખેલ-અસાન, આ સાધારણ બુદ્ધીમાં ઉતરે તેવું, તારા મદભરેલા મગજ અને વજ હરદયમાં ઉતર્યું કે?"

“નહીં! નહીં!! અને નહીંજ!! તું' જાડુગર છે!” પોતાની નીચ વૈર લેવાની વાસનાવીરૂધ્ધ મુસ્તકીમ દલીલ સાંખી ન શકવાથી રાણો ઉશ્કેરાઈ પોકારી ઉઠ્યો.

“ત્યારે ઓ તુઝ, ટુંક નેજરના મનુષ્ય! મારા આ છેલ્લા આગમચેતીનાં શબ્દો પણ સાંભળી લે!” તે આગેદ ધીમા ગંભીર સાદે પોતાના દરેક શબ્દ ઉપર ભાર મુકતાં બોલ્યો; “જે ધડીએ તું' નીર્દોષ પારસીઓ ઉપર તારું વૈર પાર પાડવાની નીચ ખુશાલીની ટોચે પહોંચ્યો હોમશ, તેજ વેળા તારું મૂલ્ય તારી બહુજ નજીક હશે એમ તારે નોંધી રાખવું. જે વેળા તે અગ્ની પુજકો નો તું' દગા અને ફૂટાથી નાશ કરવા તઈયાર હશે, તેજ વેળા તેઓ ઉપર પ્રસન્ન રહેનાર બળવાન અગ્ની, દારા અંગમાંના વધરને લીધે નબળા પડેલા અગ્નીને એકદમ બુજાવી દડોગાર કરી નાંખશે! તારું મરત્યુ તારી માનેલી કૃતેહ અગાઉ ખચીતજ આવનાર છે!!”

આવી ભયંકર વાણી બોલી તેનું મલકારીક સાધુ તરતજ આલોપ થઈ ગયે, અને રાણો વહેમથી ઝંખવાણો થઈ જઈ ચુપ ઉભો.

“મુલચંદ”-રાણાએ દખાયલા અરજે થોડી પળની ચુપકીદી તોડતા બોલવા

માંડયું, “મારું કહ્યું સાંભળી લે હું પેલા બહુગર હુતારા વરાગીનું બોલવું
જરા પશુ માનતો નથી; અને એક શુરવીર ગરાસ્યા તરીકે મારા વધર સેવાના
નીશ્ચયથી એક ડગલું પશુ પાછળ ઉઠતાર નથીજ. તારે વરીયાવ કર્યામાંથી
પરમ દીવસે મંગળવારે કંઈ બહાજો આ તરફ નીકળી આવવું, અને છેલ્લી
ખાતમી સઘળું આપણા લાભને અનુસરતું થયું હવું કે તેની મને આપવી;
તેમજ કર્યા તરફ જવાને સહેલો દુકા છુપો માર્ગ બતાવવો તારી તે સેવાનો
પુરનો બદલો આપણી છેલ્લી ગોડવચ્ચ મુજબ તને આપવામાં આવશે.” આવી રીતે
રાણો પોતાની કરણીથીજ પોતાને ભયંકર સરજત તરફ ધસડાતો હુજતથ બોલ્યો

“આપની, આજ્ઞાને સદા તાપે છું, મહારાજ.” મુલચંદે બહારના શાંત
દેખાવ છતાં, બેબાબરા અવાજે દુરત જવાળ દીધો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

“વારયાવ ઉપર ધાડ-ચાકદામાગની ચરીક્ષા.”

આવનો જો ધરાન પર જમાવના દોર,
તો ઉઠાવતા પારસીઓ કીનાથી શોહોર;
આવડીને છોકરાં, મહેલને મકાન,—
છોડી તે સર્વ. લઈ તીરે-કમાન
દોડતા ને મારતાં, ને ધસી લડતા,
એમ શુરા પારસીઓ જશમાં મરતા.

મંગળવાર રોજ અરશસંગ અને માહ ફરવરદીનનો જિંદ દીન કોઈ પણ
રીતે કુદરતમાં અસાધારણ ઉગ્યો ન હતો. તો પણ તે દીવસે તો ઘણીક રીતે
પારસી કોમની તવારીખમાં તો યાદગાર રહી ગયો છે. તે યાદગારી એક તરફ
ગમગીનીની જગ્યા રોકે છે, તો બીજી ગમી વાજખી મગરૂરી દમામદાર ખડક
ઉપર ઝંઝકવી રોશની મીસાલ ઉભી રહી છે, જેની રોશની આજ સેકેન
વર્ષો થયાં છતાં પુર તેજથી પારસી આલાદને ઝળકાત આપે છે.

એક માનીતા ખુશી ખુશીને તહેવાર કેવી ખુશભરી લાગણીથી મોગવા શકાય તેના મનપસંદ તરંગોથી ભરપૂર મગજે, તે દીવસે વરીયાવનાં પારસીઓ એ આમદાદમાં પોતાનું 'હુંફાણું' ખીંધાનું છોડ્યું. તેવુંજ, બલકે તેથી વધુ વધભલવથી ભરપૂર, આદરણીય ખીંધાનું કીનખોર જીગરના રાણાએ વળી ખીં જીજ તરેહનાં ખુશ ખ્યાલો અને લાગણીઓ વચ્ચે છોડ્યું. પારસીઓનાં જીગરમાં પ્રમાણીકરીને ધરમની તરીકે તો બળવી પછી નીરોધ મોજ મળહ માં તે દીવસ ગુજરવાની આશા હતી, જ્યારે રાણાનાં મેલા હૃદયમાં તે દીવસે સેંકડો નીરોધ અબળાઓ બાળકો અને અશક્ત વૃદ્ધ પારસીઓનાં લાહી રેડવાની જીગરની ખાસ આશ હતી. એક બાજુ ઇનશાનો દાદગર દાવરનો આ ભાર માનવા જશન અને બંદગી કરનાર હતા, જ્યારે ખીજી બાજુ, નાપાક શયતાનને પણ લજવાવનાર કર કરમ કરવા તંબળા થતા હતા જે કે એકજ ખુરશીદ અને એક સરખો પવન સર્વને પોતાની ન્યામત અને મહેરબાની એક સરખી આપતાં હતાં, છતાં ને ન્યામત આપનાર ઇનશાનોનાં મગજ તે દીવસે કંઈક અકેકથી ઉલટીજ રીતે કામ કરતાં હતાં.

અકાબર જેહાંગીરશાહ પટેલે તે દીવસના શુભ પ્રસંગને વધુ સગવડો બતાવવા, ટકોરખાનું પશુ હાજર રાખ્યું હતું; જેથી સરનામ, તાસા, પીપોડી અને ઢોલકડાંથી તે દીવસનાં પરોઢમાંથીજ હરતરેહની રાગણીઓથી કસબાને ધમધમાવી મુક્યું હતું.

જેહાંગીરશાહના માનીતા વજીર "યુલશન" તરફ જવા સવારનાં સકાળે થી ગાડી અને ગાડાંઓની ઢોલકામ ચાલી રહી હતી મોખેદ સાહેબો જશનની પાક ક્રીયા કરવાના સધળાં સાધણો લઈ પુર ઠાઠમાડથી અને ઉલટમંદ જીગરથી ક્યારનાં જલદી નીકળી ગયાં હતાં. એહેલીન સાહેબો શુધ સંકેદ પોપાક માં સજ થઈ ઢોલકાપા મારતા સુરખી અકાબર જેહાંગીરશાહની હવેલી આગળ પોતપોતાની અસ્વારી ગાડી લાવી મોગા મલ્યા હતા, કે જ્યાંથી સામઠી સવારી મોઢાં સરખસના આકારમાં કેટલા કોશફર આવેલા "યુલશન" વજીર સુધી જનાર હતી.

ખીજી તરફ વરીયાવની ભલી તાબેદાર, ધારમીક લાગણીની પારસણોએ તો ખુદ કસબામાંજ રહી, બાળકો, બુઝોરગો અને પોતાની સહીમીતીઓ સાથ તે દીવસ મોજમળહમાં ગુજરવાની સર્વ તંબારી રાખી હતી; એટલે તે દીવસ કોણ વધારે મોજમળહમાં ગુજરશે—કસબામાંની બાજુઓ કે "યુલશન" વજીરે સીધારેલા-માટીડાઓ—તે બાળે ગોળ રમુજ હરીફાઈ ચાલી રહી હતી.

ફરમાસે ચોવડું દાઢ અને સુદમા પી નાદીની લેકેર મારવાની ઉપર હાથથી જોડાઈ જા નેહાંઝાંઝાં કરેલી હતી. તેમજ ખાણું માટે પહોરેજનો સ્વાદીશ ટ ખોરાક, ભાજી તરકારી વગેરેનો ખીસ્વાર ગંજ તો અત્યારથીજ સુહલા ઉપર ચઢી ગયો હતો.

મનોરંજક, નીતીઉત્તેજક, કોમ અમી માની અને મરદાનગી ઉશકેરનારા કલ્પ ગી તોરાના ખ્યાલો કે શીરદોસીનાં શાહનામેહનાં દાસ્તાનોથી મીઠ્ઠાસનુ' મનરંજક કરવાની ખાસ ગોઠવણુ રખાઈ હતી; જ્યારે બાનુઓએ ધારમીક ગરખાઓ, ભકતીનાં ગાયનો, વગેરેની ભેગા મળી મોજ ચાખવાની તકવારી મોહોલલાઓ માં રાખી હતી.

જશનની પાક કીયા પુર ભકતીભાવ અને અહેશાનથી ઉભરાંતા જીગરે કરવા માં આવી હતી, અને તેમાં પુર આસ્થાથી સરવે હાજર રહેલા હંમદીનોએ ભાગ લીધો હતો. જશનની કીયા ખતમ થવા બાદ, તે દીવસનાં પ્રસંગને અનુસરણું—સંજીવનના જરથોસ્તીઓની જગાં મરદીનું અસરકારક દીલ ઉશકેરનાર વીચ્ચન, કસંખાનાં બુઝોરગ અથોરનાન સાહેબે કર્યું, અને સંજીવનનાં પ્રાક્રમને શાહનામેનાં કેટલાંક દાસતાનો સાથ સરખાવી પારસી તરીકે વાળખી મગરૂરી લીધી. ત્યાર પછી જેહાંગીરશાહ પટેલે છટાદાર બાપામા ભાષણ કરતાં ૧૫ વરસ ઉપર ફરયાનસીંગ રાણાએ જે અત્યાચાર કર્યો હતો, અને જેનાં પરીણામે ખુરશેદ અને સોહરાબે જે સંખ્યાબંધ પ્રાક્રમો કરી બતાવી પોતાની માહબુબોનો કુશમનનાં બસમાંથી છુટકો કર્યો હતો; તમજ જંગી જરે અને જીરુસાદાર નવાબે જે જે દુઃખો અને જીલમો પોતાનાં પાક મહબૂબ ઉપર મેહદ આસ્થા રાખી ખમ્યા હતા—તે સંઘળાની મગરૂર યાદ કરી પારસી કોમનાં બહાદુર જવાનો અને તેવીજ કોમઅભીમાની બાનુઓ ઉપર આક્રીન કરી હતી.

ભાષણ પછી એક પીલતન જેવા કદાવર જરથોસ્તીએ જર અને ખુરશેદ, નવાજ અને સોહરાબનાં સાહસકરમોની યાદમાં રચેલો ખાસ ખમાલ બાગેબુલંદ અવાજે લલકાર્યો હતો.

ત્યાર પછી તાડી અને દારૂનો દોર ચાલુ થયો, જે સાથ ખુશ ટોલ ટપા અને રસુજો શરૂ થઈ, અને એક ભરચક બાદશાહી ખાણું પીરસવામા આવ્યું, આવી રીતે તે દીવસની બપોર “ગુલશન”માં જરથોસ્તીઓ ગુજરાતા હતા.

સરખામણીમાં કસંખાની બાલુઓમાં કંઈક ચોહી મળાઈ માલમ પડતી હતી. તેઓને માથે બાળકોની સંભાળ અને બુઝોરગોની મદારત કરવાની ફરજ

ન'ખાયલી હોવાથી, તેઓ ઝાઝી ફરસુદ મેળવી શકતાં ન હતાં; છતાં તેઓએ પણ ભેગા મળી ગરબા, ગાયનો અને ખુશ વાતચીતની મજા કરી હતી; તેમજ અગીઆરીમાં બંદગી કરી આત્માને પણ ખોરાક આપ્યો હતો.

સુમાર બપોરનાં ૨ નો ઉશ્ચે, જે વળા જરબાનુ ઘરનાં કુશદે દીવાનખાનામાં ૪ સહીઓ સાથે ખુશ ખાણું ખાઈ, ભેગી ચુકતેગો કરતી હતી, જે શરૂઆતમાં તો તદ્દન સાધારણ ખીનઅગત્યની વાતચીત હતી, પણ પાછળથી તેણે કેવું વીચીત્ર રૂપ ધારણ કર્યું તે જોઈશું.

“બહેનો-આપણા જ ભરાયા માટીડાઓ મારા બાવાજીનાં “શુલશન” વજીહા માં મોજમજાઉ કરવા સહવારથી સંધાવ્યા છે, અને આખો દહાડો સંજાણુના પારસીઓની મહાન જીતને ખુશાલીથી ગળવશે, પણ આપુને તો અહીં તેઓ વગર કેવું બધું એકાંત અને બેચેન જેવું લાગે છે.” જરે કંઈક દલગીરીથી ટીકા કર્યા.

“ખારી જર-,” નવાજે તરતજ તાપસી પુરી; “એવું એકાંત કદરખીડા મણું લાગેછ તેથીજ મને ઉદાસી લાગેછ તેમ નથી, પણ તેમાં વધુ બેચેની ઉપ જીવનાર અને અપશુકનભર્યું તો આજે બપોરે ધરોધર ખાર વાંગતે આપણા મોહલામાં ધ્રુવડ ચીચારા પાડવું ભમયા કર્યું તેથી મને લાગે છે; અને જાણુ મને તો બા અંદરખાનેથી કાંઈ ધાસ્તીજ લાગયા કરે છે.”

“છટ ! છટ ! ! નવાજ-આપણા માટીડાઓને બધા જી- ! આપુને ખીહ વાનું શું હેય ? જી ભરાયાઓ તો હવે બે ત્રણ કલાકમાં તો ધરાધર કરતાં ગાજતા વાજતા આવીથી પુગશે.”

“બચીત, નવાજ-” સરોવર જેવી ઉંચા કદની સુંદર શીરીન બોલી ઉઠી; “આજનો અરસેસંગ રોજ તો આપણે મગરૂરીથી પાળવો જોઈએ, કારણ આપણી જીત દીન ફુશમનો ઉપર થઈછ, અને વળી તે સાથે આપણી કોમે ભલા સંજાણુના જાદી રાણાના બાપદાદાએ આપણા વડવાઓ ધરાનથી આવ્યા ત્યારે જે મદદ, આશરો આપી આપણા ઉપર અહેશાનો અને મહેરબાની બતાવી હતી, તેનો થોડો ઘણેખી બદલો હાલનાં સંજાણુનાં વફાદાર જરથોસ્તીઓએ રાણા ખાતર લડી વાળી આપ્યો છે.”

“હું તે કબુલ કરું છ-શીરીન.” અરનવાજ નામની ખીજી ખીલલા બાંધાની બાળા બોલી ઉઠા. “છતાં મને તો બહેન નવાજનાં બોલવાને ટેકો આપવો પડે છે. પેલા નાપાક ધ્રુવડનાં તીતીયાણુ બપોર વખતનાં ચીચારાના

ક'પારી ઉપજવનાર પડઘા હજી પણ મારા જીગરને અથડ્યા કરી મને યેચેન અને ધુળરી બનાવે છે.”

“વહાલી બહેનજર—” સુંદર શીરીને જર તરફ સવાલ કરતી દષે નજર ફેંકી એકાએક ટીકા કર્યા. “તું તેમજ નવાજને તો આપણા કસબાના હુરયાનસીંગ રાણાની બદમાશીનો કડવો અનુભવ બધે મરતબે મલી ચુક્યો છે, પહેલ તો તે નાપાક ખુદ તારા લગનને દહાડેજ તું ને તેમજ નવાજને જોર જીલમથી ઉપાડી લઈ જઈ રતનપોરમાં કેદ કર્યાં. અને બીજી વાર તો બીચારા ભક્ષા માણેકચંદ ઉપર ધાડ પડાવી તયારે—અને—અને હાલ જયારે આપણા જ ભરાયા વહાલા માટીડાઓ ગામમાં નથી એવો જો તેને બાતમી મળે તો——”

“બસ!—બસ!—શીરીન!” જરબાનુ જીરુસાથી આખો ફફડાવતાં પગ ઠોકી બોલી ઉઠી: “તે નાપાક પાપી ચંડાળનું નામ શું કામ આજના સપોરને દહાડે લેયછ? તે બનાવો યાદ થતાંજ અને તે સુવા ગરાસ્યાનું નામ સાંભળતાજ મારી છાતીમાં સ્ત્રી જતીનો કુદરતી ગરમ જીરુસો, અને મેં જે જે અપ માનો અને આજખો તેની તરફથી ખચ્યાં છે તે માટેનો એક પાકળદ જરથોસ્તી અખળા તરીકેનો ધગધગતો કીનો અને ખરા જીગરનો ધીકકાર ઉભરી નીકળી ગોયાં મને બાળી નાંખે છે——”

“અચીત—શીરીન,” ધરમ ઝનુની નવાજ વચમાં જરને ટેકો આપવા બોલી ઉઠી. “વહાલી બહેન જરના જીગરમાં જે બળતરા અને જીરુસા ઉભરે છે તેવાજ જોરાવર કીનાના જોજ મારા આ જીગરમાં ઉછળી મને પણ તેનું નામ સાંભળતાંજ બેબાખરી ઝનુની બનાવેછ, માટે તારે તે નાપાક અવીસનાં વીથે આજના સગનવંતા રોજે ધશારે પણ નહીં કરવા જોઈતો હતો.

“કેવું વીચીત્ર! આપણે શું વાત ઉપરથી કેવી ગરમ તકરારમાં ઉતરી પડ્યા!” અરનવાજે તરતજ વાજબી અજબબી બતાવી.

“એકાએક તેઓની નજર જર ઉપર પડી, જેણી ધયાનથી ખારીની બાહેર ફર જોતી હતી.”

“મરેરે, વળી શું થયું?” જર આતુરતાથી બહાર નજર રાખતાં બોલી ઉઠી. “મારી ભીમી આટલી જોરથી શું કામ દોડતી આવેછ—એના સકાર બરે, સારીબી બરાબર પહેરી નથી.”

આ ઉપરથી સર્વ સુંદરીઓ ભારે ઉત્કંઠાથી ભીમી આવવાની રાહ જોતી થોડી પણ ચુપ થઈ.

દાસી ભીમી હાંફતી હાંફતી દોડતી આવી અને મુશ્કેલાઈથી દમ લેતાં, આખર જમીન ઉપર ફસડાઈ પડી ભાથું ઘુંટું ગભરાતથી જોરમાં બોલી ઉઠી;—

“આઈ—મારી મહેરબાન આઈ—! ઝાહ હવે તારું શું થશે?..... નહાણો—આઈઝો, જીવ લઈ નહાણો—! ઝો તમારો પ્રાણ બંધાવો! ઝો! ઝો! !—”

“ભીમી ?? શું છે?” જર કંઈક ગભરાટ અને અધીરાઈથી ચુસ્તે થઈ પોકારી ઉઠી, “ધીરી પડ, દમ આ, અને ખુલાસાથી બોલ—, દોડતાં કહાંથી આવી?”

“આ—આઈઈ!” ભીમી હજી મુશ્કેલાઈથી દમ લેતી પોતાની ધગધગતી હૃદયની છાતી જોરથી દાખતા બોલવા લાગી, “મારો માઠો થનો રણુછાડ, પાંચ ગાઉ છેટથી ઘોડે બેસી ટુકા મારગેથી ખબર આપવા આવ્યો છ કે પે—પેલો—

“કોણ?” પેલો ? બોલ જલદી ?” બધા ઉરકેરાઈથી સામટા પુછવા લાગ્યા.

“પે—પેલો ગ—ગરાસ્યો રાણો વરીયાવ ઉપર ધસ્યો આવે છે!”

તેજ વેળા શેઠાણી માણિક્યાઈ ત્યાં દાખલ થયાં.

“દીકરીઝો—શું છે એટલું ગોઠ્યારે કાંય કરોછ ?”

“હેતવંતા માતાજી, ” જરે બહારના શાંત અવાજે જણાવ્યું. “આપણા કસ્યા ઉપર એકાએક આક્રમિત આવી છે—રાણો વરીયાવ ઉપર ચઢી આવે છે!”

“ઝાહ ખુદા! આ કેવી આક્રમિત ? હવે શું કરશે ? આપણા જ ભરાયા સર તાજીને હવે કેમ ચેતાવ્યે ?” માણિક્યાઈ ભારે ગભરાટથી ધુરંજતાં આમતેમ જોતાં બોલી ઉઠ્યાં, જ્યારે બીજી સુદરીઝો શીકી મારી ગઈ.

“માયજી—નાનું, શીરીન, અરતવાઝ!” જુસ્સાવાલી જરબાતું એકાએક હૃદયની ઉભી થતાં જમીન ઉપર ટટાર થઈ પોતાની પહોળી છાતી વધુ આગળ કરી બોલી; “ગભરાઈ શાના વાસ્તે જવો છો ! તે વંદેલ, હિંમતકારો અદમાશ દુરયાનસીંગ ગરાસીયો વરીયાવ ઉપર ધસી આવે છે તેથી શું થયું ? હજી તે ચાર—પાંચ ગાઉ દુર છે, નેટલા વખતમા તો જો આપણે હીંમત રાખશું તો તે નાપાકને પુરનો સ્વાદચખાડી ઉલટો નશાડશું ? વહાલી બહેનો, તમે હીંમતવાન, જુસ્સાવાલી અને કોમ અભીમાની થાવ—! આપણી કદીમ ધરાની લોહીની રેલા બહાદુર બાતું ગોઈઆક્રીદ, જ્યારે ધરાન વતન તુર નથી ધાસ્તીમા આવી પડયું ત્યારે કેવા ઝમ્મન, હીંમત, ધીરજ અને દેશ અભી

માનનાં જીવસાવાલા જીગરથી સોહોરાખ પહેલવાન સામે લડી હતી, તે યાદગાર જંગલ ધ્યાનમાં લેવા-; વળી આપણી ધરાનતી મહાન શહાનશહાત જંગલી આરથોને હાથ નેહાવદનાં નેહેસ્ત જંગથી જનાર હતી, તે વેળાનાં ખુન આર જંગમાં શર દીલની ધરાની આનુઓ કેવી સ્ત્રી જાતીની મગરૂરી, કેવી દલેરી અને કેવી ધરાની લોહી માટેની મોહોટાષ માટેજ હઝારોની સંખ્યામાં જંગે મેયદાનમાં લડવા બાહેર પડી હતી. શું તેજ આનદાની આદશાહી લોહી આજે આપણી રંગોમાં દોડવું નથી ! શું તેઓથી આપણે ઉતરી આવ્યા નથી !”

“અચીત મારી બેટી, તું વાળખી બોલેછ.” માણેકમાઘએ ટેકા આપ્યો, “આપણે કદીમ કયાની લોહી ધરાવનાર છીએ....પણ દીકરી,-તે જમાના કેવા હતો અને તે વખતની આપણી ધરાની આનુઓની સંખ્યા કેટલી મોટી હતી-આજે તો મોટા કમનસીબે આપણી સંખ્યા આંગલી ઉપર ગણાય-”

“માયજી-તમે ભુલ કરોછ. શું લગભગ ૨૫,૦૦૦ મુસલમાનો સામે થોડા દીવસની વાત ઉપર ફક્ત ૧૪૦૦ સંજાણનાં જરથોસ્તીઓ લડી જીત્યા નહતા કે તમે હિમકારા બતાવનારા શંખુનો બોલોછ ! બહારના દેખાવવાલી નામની મોટી સંખ્યા કરતાં, આજે વખત નાની પણ જીવસાદાર, દલેર સંખ્યા વધુ ધ્યાન પુગાડવા જોગ અને જાલીમ પુરવાર થાય છે.”

“જર, મુવા ગરાડ જેવા લુટારા સામે આપણે થોડી બધરીઓ કેમ ટકી શક્યે, એમ સાધારણ અંકલનો માણસખી કબુલ કરશે.” અરનવાએ તકરાર લીધી.

“અસ- ખામોશ અરનવાએ !” જરે ઉશકેગાધ જમ્બ જોરથી હોહ દાખતાં તરારો માર્યો. “એક જવાન પોરસેણનાં હોહ ઉપરથી નીરાશી, હિમકારાપણ અને ગલરાટનાં શંખુનો નીકળતાં સાંભળી મને એક જરથોસ્તી આનુ તરીકે શરમી નદગી પેદા થાય છે ! મારું કહેલું હતું પણ ધ્યાનથી સાંભળી લેવ-વખત થોડો હાથમાં છે અને ખીજી મુશકેલીઓ ફતેહમંદીથી વ્રજવી છે. હાલનો કફોડો સંજોગ જોઈ બદમાશ કીનાબોર લુટારોરાણો આપણા માટીડા અહીં કસ્યામાં નથી તે જાણીનેજ ખાસ અહીં ધસી આવે છે ! તે હવે નજીક આવતો હોશે, જ્યારે આપણા ધારા શીરતાજે તો ધણે દુર “ગુલશન” માં આણી પીણીમાં હવે ચકચુર રહી બેખબર પડ્યા હશે, એટલે તે પહેલવાનોની મદદ મેળવવાની આશા રાખવી ફોફટ છે. તેમજ નહાસવામાં પણ કંઈજ લાલ લાગતો નથી. પહેલાં તો આપણા બુઝોગે મુરખીજીઓ, બપાવા, મમાવા, મમમજી, બપમજી, તેમજ બહાલાઈ મુલકાઓને સલામત જગ્યે ખસેડવાનો હવે વખત અને સાધનજ કયા છે !

“ધારો કે અગર જો આપણે નહાસી જમ્બએ તો આપણા પાંક આતશ પાંદ

શાહનું શું થાય? શેઠાણીએ ભારે ગભરાટ, હુંખ અને અંદેશાથી ખીંચે સવાલ નોખ્યો.

“અચીત માયછું, તમે વાજખી બોલ્યાં. શું જુદીનો આપણી પવીત્ર અગ્નીચારી અને કેળવણી રીતન કરે?” જરૂર ગુસ્સાથી લાલ લાલ બનેલા એકે રાખી પોકારી ઉઠી. “ઓ દાદગર! જ્યાં સુધી એક ખરા જરથોસ્તી મરદ કે ઓર તત્તી રંગમાં કદીમ ધરાની લોહીનું છેલ્લું ડીપું હશે, ત્યાં સુધી તો તે પોતાનાં પાક આતશનાં કેળવણીની પાસખાની કરવા એક જરથોસ્તી તરીકે પાક કોણથી બંધાયેલ છે; હા, તે એક પારસી તરીકે આતશને જુદીનોથી અપમાત્ર થાય તે કદીથી સાંખી શકેજ નહીં!—અને હું, મારી હમદીનો—હું [જોશથી પોતાની છાત્રી ઉપર હાથ અંદાળતાં અને આંખો જુસ્સાથી ફફડાવતાં] આ કદીમ કસ્યાનાં અકાબર એક ચુસ્ત જરથોસ્તી, શરની છાત્રીવાળા જેહાંગીરશાહ પહેલ્લી બેઠી અને રસ્તમ જેવા ભેરેમંદ સાસુના પારસી પુરશેદજીની મોહારદાર જર-આતશ પાદશાહને રીમત થવાનો ખ્યાલજ કેમ સાંખી શકું?”

“બહેનો—” જરના જેવીજ ધર્મજનુની નવાઝ વચમાં ઉભી થઇ પોકારી ઉઠી, “અને તે આફત અને હિનેપસ્તી ઉપરાંત સહ થી વધુ ગંભીર, સહથી વધુ પવીત્ર અને કીમતી જે આપરી પાકદામાન છે, તે શું હિતકારી રીતે નાશી જતાં થોડીવારમાં પકડાઇ જઇ ધીકકારભર્યા જુદીનોઓના બસ પડી અપવીત્ર કરવા દઇએ? કદી નહીં! હું તો મારો પપાશો જાન જાય, મારી મગજશક્તી ખસી જાય, મારા આ ખુબસુરત શરીરનાં હાંડકેહાડકાં છુટાં પડે, તો પણ એક પારસણ અને જરથોસ્તી બાનુ તરીકે મારી પાકદામાનને તો એક બેગાનાથી કદીથી અપવીત્ર કે નાશ કરવા દેવશ નહીં!!”

“આફીન છે નવાઝ! તારા આવા સાચા જુસ્સા અને ખરા પારસીપણાં ઉપર.” જરે શાખાશી આપતાં આભારી જીગરે જવાબ દીધો. “તારા બોલવું એક સાચી ધરમી પારસણને મગરર અને શાભા આપનાર કહેવાય, અને હું પુછું છું કે પારસી કોમ કોણ, પારસી લોહી કયું, અને પાક જરથોસ્તી મહુઝબુ કેવો? એ સવાલો થતાંજ એક સુધ્ધો પારસી પોતાને મળેલા આ તથ્ય કદીમ વારસાનાં બચાવ ખાતર પોતાનાં કીમતી જાન, કુટુંબ અને માલો ખળળનાનો ભોગ પણ આપણા તકયારજ થશે! મારી હમદીન બહેનો—! હવે જરાખી વધુ વખત બોલવાનો નથી, મારે જાગૃત થવું! ઉઠો!!—” આટલું બોલતાં સાથ તેણી સામેની ભીંત તરફ ધસી ગઈ, અને ત્યાં ઓળવેલી પોતાના

ધણીની તરવાર ઉતારી લઇ, તેને ખ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી, હાથમાં આમતેમ ફેરવતાં ભારે ઝનુનતાં આવેશમાં આવી લાલ લાલ થતાં પોકારી ઉઠી:-

“વફો બહેનો!—તમારા ખ્યારા ખાવી દે, યા બાપ યા ભાઈ કે બેટાનાં બપતર, કોલાહલ, ગુર્જ અને હથીયાર પહેરો, માથાનાં લાંબા વાળ સીંહા કોલાહની અંદર છુપાવો, મોઢે મુખવટી બાંધો કે જેથી નાજુક મુંદર ચેહરાવાલી નાઝ નીનો તરીકે નેહી જોળખાય, અને છેલ્લે પાક ચલદાનનું નામ અખાન ઉપર લખ, મારી સાથ તમારી સઉથી કીમતી પાકદામાન, “જીગરથી” મહાબલા ખુઝારગ માતપીતા, નીરદોષ ભુલકોંઓ, અને પાક કદીમ જરથોસ્તી મહઝબનાં બચાવ ખાતર લડવા બાહર પડો—ચાલો મેદાને પડયે અને તે નાપાક ફરમન સામે લડયે! અગર જો લડતાં જાન ખોહંશુ તો તે દાદમર દાવર આપણા તે મહાન ભોગ માટે ગરેથમાન બહેસ્તનો દરવાજો ખુલ્લો કરશે, તેમજ આપરાખ્યારા માડીડાઓને પણ સાચી-મગરૂરી ઉપજશે કે તેઓ તરફની પાકદામાનની વફોદારી, કોમતી આબર માટેની હંડી લાગણી, અને મહઝબનાં બચાવ માટેની લડત માટે, તેઓની મોહોરદારો કે બેટીઓ કે માવતરો કે બહેનોએ ખચીતજ મહાન સ્વભોગ આપી પારસી કીરતી અને આબર સાચવ્યાં હતાં. અગર જો ફતેહમંદ બની જીવશું તો કોમતી કીરતીમાં મગરૂર કરનાર એક વધુ ખીછું ઉમેરી નામ જગમ્માશકાર કરીશું! એક સ્ત્રીને પોતાની કીમતી પાકદામાન ખાતર લડી મરવું એ કેવું કીરતીવંત માહોત છે આવ તે આવકારદાયક માહોત તું જલદી આવ! હું તુંને ખુલ્લા હાથે સામે મળવા હમણાથીજ તૃપ્તિયાર છું!! માટે ઝડપ કરો—ખીજી હમદીનોને જલદી એકઠી કરી લડવા માટે બાહર ખાડો.”

“આક્રીન છે જર—” નવાજે વધુ ઉમેર્યું” પતીવૃતાપણાંનો નાશ કરાવી જીવવું એ દોજખમાં જીવ્યા બરાબર છે! એક પારસણ તેમ કરી જીવે તો તેણી પોતાની કોમ તરફ પોતાનાં લોહી તરફ અને પાક જરથુસ્ત્ર પયગંબાર તરફ બેવફા બુરી હરે!”

બેહદ પ્રમાણીક રીતે કોમ અભીમાની લાગણીનાં આવેશથી ઉરકેરાઈ કરેલી બહાદુર જરતી તે જીરસાદાર અપીત ફાકટ ગઈ નહીં, કારણ તરતજ તેણીને દીલાવર નવાજે- મજબુત ટેકો આપ્યો, જેથી બીજાઓ ઉપર હંડી અસર થઈ. ખુદ જરતી ખુઝારગ માવતર પણ જંગમાં જવા તૃપ્તિયાર થઈ ગયાં!

“નહીં બહાલાં માતાજી—અમે જીવાન-છમ્મ, અને તમે ખુઝારગ છેવ.” જરે ભારે હૃતથી માયજીને સમજાવ્યાં.

“નહી મારી બહાર બેઠી”-શ્રેણી ઉરકેરાઈ બોલવા લાગ્યાં, “હું બુદ્ધી નથી! પોતાના પાક મહુઝબ અને પ્યારી કોમનાં બચાવ ખાતર લઈયા આ જોહાનમાં કોઈ બુદ્ધ કે બાળક નથી, આહ!—હું તારા જેવી એક સાચી જરથોસ્તી, તાબેદાર અને મહુઝબ ઉપર શીદા પાકઝાદ બેઠીનો જનમ આપવા માટે આ ઘડીએ બેહદ મગરૂર છે.”

“પ્યારાં માવતર, હાલનાં સંલ્લેગ હેઠળ તો તમારે ધરમાંજ રહી આપણા બુઝોરગ અપાવા, અપધ અને મારા પ્યારાગોલાબ બેટા રસ્તમની સંભાળ લેવાની ખાસ જરૂર છે.”

“મારી દીકરી, ધરમાભરાઈ રહું એવી હું બીકણુ નથીજ તારા જેવાં મીઠાં ફળને જનમ આપનાર હું દરખત છેઉં તે તું બુદ્ધી ના જા! હું પણ મારા જેવી અથોર ઉમરની બાનુઓ એકઠી કરી આપરી પાક અગીયારીનાં બચાવ માટે લડવા ઓસ્તવારીથી હંયાં તઘવાર રહેવશ. તેમજ તારા અપાવાં જોડે બહુ બુઝોરગ વયના છે છતાં તેવણમાં કદીમ ધરાની લોહી દોડે છે, તેથી તેવણુ એકલે હાથે ધરનો અને નાના રસ્તમનો બચાવ કરશે.”

“પંરવરદીગાર તમુને તેમજ તે મુરંબીજીને યારી આપે.” આસમાન તરફ ગમગીન નજર ફેંકતાં જરે દુવા શુભરા.

મકરણુ ૩૧ મું.

યાદગાર જાંઘે વરીયાવ.

ધુજેછ કલમ મારી તે બળવતાં ફરેજ,
તે આફતાનાં દાસ્તાનનું માફ કરજ.

યાયછ જીગર ગમગીન ને બેચેન મન,
બનેછ આફસોસથી મુજનું બેકગાર તન.

આખા કસબાની જવાન બાંનુઓને ધરે જઈ તેઓને લડાઈનાં હથોડી આપે
સજવા અને બીજી બાંનુઓને પણ તેમ કરવા ઉશકેરવા જરૂર પોતાની સહી
ઓને મોકલી, પોતે પણ એક ઓરડામાં જઈ લડાયક કપડાં જેવાં કે
બખતર, ખંજર, ભાલો, શુરજ, કોલાહ અને મુખવટી સજ્યાં. કદીમ ધરાનની
પહેલાન બાંનું મોદીઆક્રીદ માફક:-

“બે પુર્શીદ દરમ સવારાન બજા,
નબુદ અનદરાંન કાર જાએ દેરાં.
નેહાદ કદ ગીસુ બીરીરે ઝેરેહ,
બેઝદ બર સરે તકેરૂમી ગેરેહ.”

વાને-બખતર પહેડ્યું: જાંઘી અસ્વારનું”

ન થોભવું ઉત્તુ એક પળવારનું,
કુદકાંને છુપાવ્યા બખતર અંદર,
કોલાહ રૂમી પહેરી તેણે સર ઉપર.

અને ધડતા જીગરે ખુશ્ખામાં પારણામાં પોઢેલા પોતાનાં ૯ માસનાં બેટા રસત
મ આગળ ગઈ. તેને ઉંધતો જોઈ જીરુસા અને ખ્યારથી વાંકી વળી તેને
એક ગરમ ઉંડી ચુમી લીધી. તે બાળકે તરતજ પોતાની નાની કાળી આંખો
ઉંધાડી અને કુદરતી વહાલથી પોતાની માવતર તરફ જોયું. ઉશકેરાંયલા જીગરે
જરૂર તે નાની નીરદોષ વહાલી આંખોને જોઈ, જેથી માતા તરીકેનું તેણીનું
જીગર ઉછળવા માંડ્યું. તેણીએ દુખથી વીચાર્યું કે તેણી એક જોખમભર્યા
સહાસમાં થોડીવારમાં ઝીંપલાવનાર હતી, જેમાંથી કદાચજ જીવનું અવાય; ત્યારે
આ દુષ્કર્મ બાળક, મઆદા તેણીની કબલ થાય તો માવતર વગર કેટલું જલ

દીધી તવલનાર હતું? તે બાળકનો ગુલાબી બહારો મુખરો, અને ખુશનુમાં આપ્યો જોતાજ તેણીને આ જોહાનમાં જીવવા ગમ્યું. પણ ખીજી પળે ખીજી એક સામા વીચારથી તે લાગણી યુગ રૂઢ: “શું” નાલેશીમાં એક પારસણ તરીકે આ જુદી દુન્યામાં જીવવું? કદી કદી નહીં?” તેણી બબડી અને તરતજ ફરવ લઈ જીગરથી તે બાળકને તેણીએ પારણામાં મુકી દીધું અને તેને ઉપરથી પોતાની ચશ્મા ફેરવી નાંખી, એક પણ ફરી વીચારમાં હતી.

“યા કીરતાર, આ કેવો કફોડો સંજોગ? એક ગમ મારા પેટ જન્યા બેઠા તરફનો બેહક પયાર, તો ખીજી બાજુ મહજબ અને પાકદામાનોભો મહા ભારત સવાલ!” તેણી લાચારી અને નાઉમેદીથી બબડી. વળી તેણીના વીચારનાં પ્રવાહ આગળ વધ્યા, “જો મારા પ્યારા ફરજંદ ખાતર જીવું તોતી નામોશીનાં મોટા કલંક સાથે, અને કુટુંબ, પાક મહજબ અને ધરધારનાં નાશનાં માન ભોગે-પણ તેનું આયંદેખરીણામ શું આવે! અફસોસ! મારેજ બેટા મોટા યથ ખુદ પોતાની માવતરને ફકત એક બાળકનાં પ્યારને ખાતર આપેલા કુટુંબ, પાકદામાન અને મહજબનાં ભોગને માટે ખરા અંતઃકરણથી ધીકકારે! હા, મારી તરફનાં તેનાં ગમે તેટલા હૈત છતાં, તેનું પારસી જરથોસ્તી લોહી તેની માતાનો કરેલો જખુન યુનાઈ કદી માફ નહીં કરે. જ્યારે ખીજી તરફ એક કીરતીવંત લડત ચલાવી મોહોતને શરણ થવામાં ખરી નામદારા, ખાનદાન અને સાચું અંતઃકરણ પુરવાર થાય છે. તે કીરતે કારસાજ જ્યારે નાનો કીડી જોવીની પથ સંભાળે છે, તો શું મારા માવતરના છાયા વગરના કમનસીબ મોટાની ખરવશી નહીં કરશે? મારા પ્યારા બેટા રસ્તમ!!-તું હાલ શાંત મને મોઢી કંઈ કાઢ, તારું લવીબ્ય તે કાદગરને સ્વાધીન હતું હવે છોડું છ.” તે કુઝા માવતરે પ્યારથી પોતાનાં બેટાનાં શાંત ગુલાબી ચેહરા ઉપર હાથ ફેરવતાં લાગ લીધી બોલવા ફરી માંડ્યું:-

“મારા દીકરા-જ્યારે તું ઉમરનો થાય ત્યારે તારી કમનસીબ માવતરે પોતાની પાકદામાન, કોમ કીરતી અને જરથોસ્તી મહજબના બચાવ માટે ક્રેવ મહાન ભોગ આજે આપ્યો હતો, તે ધ્યાનમાં રાખી, તારી માવતરનો કીને, માપાક ગરાસ્યાઓ ઉપર તું લેજે! દાદાર અહુરમઝદ પોતાની આયાનો છાથે સંદા સારી ઉપર રાખે! અશો જરથુસ્ત્રનું ફરોહર તારી ઉપર પાક દીનની નો સતી માંખે; અને આપણા ન્યાગાનોના અશો ફરોહર તારી, આ બે અથુ દીવ સતી જોહાનમાં પનાઈપોષી કરે! અગરજે તું હાલ સમજી રાકતો હોય, તો મારા પ્યારા ગોલાબ, આ સોનેરી રાખુનો સંદા તારા મગજમાં કોતરી રાખજે, કે:-

આવતો. જો ધરાનપર જમાનાનો દોર,
તો ઉઠાવતા ધરાનીઓ કીનાથી શોહાર.
આધડીને છોકરાં, મહેલને મકાન,-
છોડી તે સર્વ, લધ તીરો-કમાન
દોડતા ને મારતા, ને ધસી લડતા,
એમ શુરા ધરાનીઓ જશમાં મરતા.”

અને તે સીધાંત ઉપર તારી માવતરે પણ અમલ કર્યો હતો એમ માનજે.”
આટલું બોલતાં, તેણી પોતાની લાગણી ઉપર વધુ કાબુ ન ધરાવી શકવાથી તેમજ હંમેશના પડનાર જીદાઈનાં કાતીલ ધાના ખ્યાલથી તેણીની આખોમાંથી ફટલાંક કીંમતી આસું ટપક્યા. તે બાળક ગોચા પોતાની માતાના દુઃખી જીમરનાં મેહદ બળવા જોઈ સમજી ગયું હોય તમ ગમગીન થઈ જઈ તેણી તરફ એકી ડગરે જોવા લાગ્યું.

“સે દીકરા- હવે કદાચ છેલ્લીજવાર તારી કમનશીય માવતરનું દુધ આપી લ.” આટલું બોલી તેણીએ જીરુસાથી પોતાના બાળકને છાતીએ લગાડ્યું.
પણ અફસોસ! છેલ્લીવાર વહાલ કરવાનું વધુ વાર તેણીનાં તકદીરમાં ન હતું, કારણ થોડી મીનીટમાં તેણીની સંહીમીલીઓ અને કસ્યાની પારસણો હચીયાર સજી, ભારે ઉશકેરાટમાં તેણીનાં આંગણા આગળ આવી ઉભી, જેને ધોંધાટ શાંભળતાં જ, જંગી જરે પોતાના મન સાથે મકકમ લડત કરી આંખમાં આવેલા મોહોબતનાં ગરમ આસું અછાટ મારી ખખેરી નાંખી, તેમજ પોતાના બેટાને છાતીએથી કંઈક બળાતકારથી ખેંચી કાઢી પાળણામાં મુક્યું, અને એકવાર ફરીથી પોતાનો ઉશકેરાટ ભર્યો દેખાવ અને દ્રઢ ઠરાવવાળો એહેરો ધારણ કરી પોતાનાં બેટા ઉપર હઝારો ફવાના કલામો ફેંકી, તેનાં ઉપર છેલ્લી તસતસતી ન જરે નાંખી તેણી તે ચોરડો સદા માટે છોડી ગઈ. તેજ વેળા તેણીનું બાળ માતાની જીદાઈથી બેઅખતવાર રડવા લાગ્યું.

ચોરડા બાહેર નીકળી દાદર આગળ જતાં જ તેણી પોતાની માવતર સાથે ખુજોરગ બપાવાને રક્તીક કરતા એક પલ ઉભી રહી શાંભળવા લાગી:

“નહી દીકરી માણિક્યાઈ, તકરાર ના કર. બસ હું મારી તરવાર લાવ ?
જો કે હું ઝડપથી ચાલી હમી શકતા નથી તેથી શું થયું? જો કે મારામાં જીવાંતીનું જોશ અને જોમ નથી તેથી શું થયું? પણ હજી મારામાં એક પાર સી તરીકેનું લોહી જેવું ને તેવું જ ઉછાળા મારે છે, તેથી જ મારા આ નાતવાન

જરખાનુ ભારે ઉશકેરાટથી હથિયારખંધ થયલી પાકગાદ પારસણા સાથે જોડાઈ ગઈ.....
 તેણાંએ મોઢે બાંધેલો છુરખો યાને મુખવટી ઉંચી કરી, અને બીજી વધુ જવાન પારસણાને
 એકઠી કરવા સર્વ સાથ કુચ કરી ગઈ.....

(સંદર્ભ ૧૭૫.)

દેખાતા હાથ પોતે અન્ય જોવાલા અનશે." અપાવા બેહેરામશાહ લાગણીથી પોકારી ઉઠ્યા. "દીકરી-તું ભલે આપણી પાક અગીયારીનાં અચાવ માટે સીધાર, પણ હું એકલોજ આ મકાન તો મારા જીવના જોખમે અચાવી શકશ. બેટા રસ્તમને મારી પાસે ઓટલા ઉપર લાગી મુક."'

તેણીનાં માવતરે શું જવાબ દીધો તે શાંભળવા તેણી થોભીજ નહીં. તેણીનાં ૮૦ વરસની વયના બુઝોરમ મુરખી આવો ઉમદા, કોમ હિતકારીક જુસ્સો અતાવે તો પછી તેણી તેવજીનું જ લોહી જીવાનીનાં બહારમાં શું કામ પાછળ પડે?

પોતાનાં બુઝોર્ગ અપાવાએ એક હીમતવાન પારસી તરીકે જે જુસ્સો અતાવ્યો હતો, તેથી વધુ ઉત્તેજનપામી જરખાનુ બહાર રસ્તામાં જંગી નવાજ પોતાની સાથે હથીયાગળથ થયલી પાકઝાદ પારસણો સાથે ભારે ઉત્સાહ અને ઉશ્કેરાતમાં ઉભી હતી, તેઓ સાથે જોડાઈ ગઈ અને ખીજ બાકી રહેલી જવાન બાનુઓને એકઠી કરવા સર્વ ઝડપથી આગળ વધ્યાં. જરે પોતાને માટે બાંધેલી મુખવટી ઉઘી કરી હતી, તેથી તેણીનો આકાશી ખુરેહવાલો, બેહદ ઉશ્કેરાતથી લાલ લાલ બનેલો મુખડો અન્ય આકર્ષિત દીસે છે. તેણીની કાલી આંખો કીના, ધીકકાર અને જુસ્સાથી ખેંચાઈ વધુ ચક્રમંકલી હતી; જ્યારે ખીડેમાં હોડ સાંચનો ચેહેરાનો સામનો દેખાવ તેણીનો મકકમ ઠરાવ, ધાસ્તી તરફ ખુલ્લી બેઠકારી, અને તેણીનાં મગજની સઘળી શક્તીઓની પુર જાગરૂત હાલત અને સાવચેતી દેખાડતાં હતા. તેણીનાં મુખમાંથી બાહેર પડતા હુકમો જેમ ટુંકા તેમ જુસ્સાદાર અને ઠરાવનારાં હતા. તેણીનો ઉમદા કોમ અભીમાની જુસ્સો, સાવચેત દેખાવ અને બહાદુર શબ્દોથી તેણી એક માનવંત સરદારની પદવી લેવા જન્મી હોય તેમ સર્વને લાગ્યું.

કસબા ઉપર આવી પડનાર આફતની ખબર વીજળી વેગે પારસીઓમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, તેથી જ્યારે જંગી જરને પોતાની સાથે હથીયારગળથ થયલી પારસણોનું એક નાનું લશ્કર લઈ આવતાં જોતાંજ, ખીજ નવ જવાન પારસણોની પણ પુર શરૂ છૂટ્યું, અને તેઓ પણ જરનાં જુસ્સાદાર શખોનો ઉપર કુરખાન બની જઈ પોતાનાં ઘરનાં માટીડાનાં હથીયારો કપડાં વગેરે સજા જંગમાં જવા તૈયાર થઈ જતી હતી. તે ઉપરાંત જંગી જરની દુરઅદેશી ખીજ રીતે પણ જણાતી હતી. જેઓ જંગમાં લાગ લઈ નહીં શકે તેવાં હોય, તેઓને ગામમાં રહી, પાક અગીયારીનાં કેબલાનો અચાવ કરવા જરે દીલ પીગલાવ માર આજીજી કરી, જેની ધટ્ટી અસરતરતજ થઈ,

પોડી વારમાં મોટી યુઓરગ વચે પહોંચેલા અને નાતવાન અને બાંહેધરી, મિતવાન જીગરનાં પારસી મરદો હાથમાં બાકડી યા તરવાર કે ભાલો બધ પોતાનાં ર અને માલકતનાં અચાનક અરથે દરવાજા ઉપર પેઠા; જ્યારે સારી જોવી અચામાં ઉમેરી પુગેલી પારસેણા કંઈ કંઈ ઉધીયારો લઈ અગીયારીનાં અચાનક રથે ઢોડી ગઈ. દુકામાં ગરામ્યાઓ સામે પોતાનો અચાનક કરવા બહુ જુસ્સો અને દરાવથી સર્વ જાણુ તૈયાર થઈ ગયાં.

જંગી જર પોતાની બહાદુર હમજતીઓને બધ ઝડપી પગ લે કુચ કરતી કસબાની બહાર નીકળે ગઈ, અને પુરવ તરફ આવેલી એક નાની ટેકરીનાં મહાળાની ખુલ્લી જગ્યા ઉપર સર્વને દોરવી લઈ, ગઈ, અને ત્યાં તેઓને પોતાની મનની નકકી કરેલી ગ્રાહવણ મુજબ હારખંધ ત્રણ ત્રણ દગલાને છેદ ઉભા રાખી, મોઢા ઉપર મુખવટી યાને જુરજો ઓસ્તવાગ કરી, પોત આગળ ઉભી રહેતાં તરવાર ખેંચી કાઢી જુસ્સાથી બોલી કે:—

“ઠંડાલી હમદીનો—જો પેલી સામે ધુળની ગીરક ઉડતી દેખાય છે, તે હુકમ શા અદમાશ ગરામ્યાઓ ધસી આવે છે તેની અચુક નીશાણુ છે. હવે સેતાખીયા તમારી તેજ તરવાર આનમાંથી ધીલી કરો, ધારદાર ખંજર તેનાં યોખામાં અબકું કરો, જેઓ પાસે જુરજ હોય તેઓએ તે તરવાર રાખવો, અને ઓક્ત વારીથી ટાલ પકડી ખડક મીસાબ સ્થંભ ઉભા રહો! જોઈશું કે આદરણુ આક્રમણ આજે કોણુ તરફ ફેરવેલો વરસાદ વરસાવશે! સંજાણુની લડાઈની મહાન જીતની સાદમાં આજનો દીવસ જેમ એક તરફ તરીકે આપણે પાળ્યે છીએ, તેમ વળી આજે બનનાર બનાવ તેને વધુ મહાન, ઝળકનો અને યાદગાર બનાવશે. પાકદમાન માટે પચીસ લડત અલાવવાની તમારી ઉશ્કેટ, આપમાગ, સીજતીની મર્યાદાનો જુસ્સો, અને સાથી મોટી જરથોસ્તી નારી હોવાની વાજબી મગરૂરી, એક મહાન યાદગાર જીત તરફ તમને દોરવી, કયામત અને રસ્તાખેજ સુધી ફર્યામા નેકતામ કરશે! હું જોવું છું: (આસમાન તરફ નેગાહ ફેંકી) કે ખુદ સરોશ યજ્ઞ આપણી ઉપર બાપ જેવી હેતાણુ મગરૂર નજરથી જોય છે, અને મેહર યજ્ઞ એક અપક્ષપાત ન્યાયાધીશની ચશમે આપણું પ્રાકમ તપાસશે! જો—! પેલી સામેથી વહેતી આવાં અદવીશુર્યાનુની બાડકી નખરાખાજ સિટી તાપી નદી કેવી આપણને આવકાર દેતી હોય તેમ ખેંચાણુ કરે છે! આ ઉપર નો દાહાનું નરે રથોમંદ અગ્રેષ્ઠ યજ્ઞ પોતાનાં તેજથી ગોવા આપણને પાકદ માન ખાતર લડવા આમમા વધુ ગરમી અને જુસ્સો પેદા કરે છે!”

“ઠંડાલી જર—આક્રીન છે તારી હીમત અને તારા ઉમદા જુસ્સા ઉપર!”

તવાજ જરનાં વીવેચનથી બેહદ અમર પામી તેણીને કોટી કરતાં બોલી ઉઠી. “અમ

રત્ને એક કતરોળી શક કે ખીણીક આજનાં બનનાર બનાવનાં અચોક્કસ પરીણામ માટે કોઈને લાગ્યો હોય, તે બસ હાલ તારા બોલવાથી તે છેલ્લીવાર હવામાં ઉડી ગયો છે ! જ્યાં પતીવૃતાપણનાં સાચા જોરાવર જીગરે તેનાં બચાવનાં મહાન ખ્યાલથી ઉશ્કેરાઈ ધડકે છે, ત્યાં 'મીબ દુન્યાદારી વિચારે શું ટકી શકે !.....' આહ ! સેતાખીથી આવો મારા મુદ્દમ્મો, કે મારા બહાલા ખાવીંદ સે રાખની આ મનીતી તલવાર, મારા કીનાથી બળતા જીગરની આગ હોળવે ની પોતાની કીંમત બતાવે ! બોલો—મારી હમદીનો, જરની ઉપર તમારો વીશ્વાસ છેની ?”

“હા, જંગી જરની પુઠે મોહોતનાં ડાચામાંખી જવા તૈયારજ છોયે ?” બધા સામઠાં ઉશ્કેરાઈ બોલી ઉઠ્યાં.

“આક્રીત અને આમીત ! શુકરાનાં દાદારના!!” જરે ધીમેથી જવાબ દીધો, અને સર્વે દુશ્મનની હીલચાલ આતુર ચક્ષમે જોતાં સ્થીર ઉભાં.

ગરાસ્યાઓ પુર્વ તરફથી યાહોમ ધસ્યા આવતા હતા. જખમાયલી લાગણીની જર પોતાના ઉપર રાણાએ ૧૧ વરષ ઉપર કરેલો હીચકારો હુમલો અને ગુબરેલા સીતમો યાદ કરી કીનાખોર જીગરથી શમશેર કાઢી જમીન ઉપર ટેકવી આતુર અને અધીરી નજરે ઉભી હતી. ખીજી બાનુઓ પણુ તેણીની ન કલ કરી સંક્રસમારી તથ્યાર ઉભી હતી. તેઓ સઘળાઓએ મોઢા ઉપર મુખવટી યાને લડાયક બુરખો જે લડવધીઓ અનેક કારણસર લડાઈમાં પહેરે છે, જેથી આપું મોઢું ઠંકાયલું રહે છે અને આંખ નાક વગેરેને બચાવ થાય છે, તે બરાબર પહેર્યો હતો, જેથી તેઓનો સામટો દેખાવ એવા તો લડાયક અને ભય ઉપજાવે તેવો હતો કે અચીતજ સામેના દુશ્મન ઉપર અસર થાય.

ગીચ જંગલનો વાંક વીંટાળી ગરાસ્યાઓ ટેકરી નીચેથી ગામ અંદર દોરવતા રસ્તા ઉપર આવી પુગયા, કે ટેકરી ઉપર સંક્રસમારી ઉભેલા હથીયારખંધ લશ્કરને જોઈ ભારે અભયખીથી દંગજ થઈ ગયા ! લુચ્છો દુરયાનસીંગ જે પારસી ધરોમાંથી મોટી લુટ મેળવવા અને ખુબસુરત બાનુઓને ખુશાલ ઉંચકી જવાના સ્વપના જોતો દોંડી આવ્યો હતો, તેના તો ગુસ્સા ગભરાત અને અચરતીનો પાર નહી રહ્યો. તેની ડુંકડીની પાછળ ચાલતા તેના જાનુસ મુલચંદને તેણે તરતજ પકડાવી મંગાવ્યો અને મોટા કેહેરથી સામે તતલુખાર ઉભેલાં લશ્કરને આંગળી કરી બતાવ્યું. મુલચંદ પણુ તેઓને બળવાન પારસી મરદોનું ભયંકર લશ્કર માની દધાઈ જઈ હોંસ ફોસ ખોલી બેઠો. પારસીઓનાં

હાથમાં સપડાવાથી તેના કેવા બુરા હાલ થાય એ ખ્યાલથીજ તે નીમખહરામ વાણીયા ખુજ્યો.

તેણે પુછ્યા તેના બેધ્યાનપણે જવાબ દીધા અને બેચેન નજરથી આસપાસ તુલ્ય એકદમ નહાસ્વા લાગ્યો, જેથી ટુંક નજરનો વહેમી રાંછો એમ સમજાયો. એવકા હતો અને કીનાખોર પારસીઓ સાથે પ્રપંચ રમી મળી જઈ તેને મવાનું કાવતરું કર્યું હતું. આવા વીચારોની અસર હેઠળ તે ખીજાઓને લઈ જંગલના ગીચ ઝાડોમાં તેની પુઠે દોડ્યો અને સેહેલાઈથી તેને પકડી કાઢ્યો, કે તરતજ ભારે કીના અને શુસાના આવેશમાં આવી પોતાની તરવારથી તેને એક જલીમ જરબ લગાવ્યો. એકજ લપભીત બરાદ, અને તે જહાં મીરશાહ પારસીનો નીમખહરામ નોકર પોતાની બુરી કરણીનો ફેજ ખુદ પોતાના મુરખી ગણેલા શખસને હાથે પામી ફના થયો. પોતાના વતન અને ખીજા ગામોની ધટેલાઈ કરવાનો તેનો લોભી સ્વપ્નો મોહતના કહેરથી એક પળમાં પીગળી ગયો. તેની આલોભી ધ્રુવછાએજ તેને ધુરા કરમો કરવા લલચાવ્યો, અને આખરે ખુદાઈ લાકડીનો અવજ સંભળાયો.

ઉપલોચનાવ ટેકરીને મથાળે આતુરતાથી તપતી ઉભેલી પારસીઓએ જોયો, અને ચાલાક નજરની જરે મુલચંદને રાખ્યા સાથે જોઈ તેની નીમખહરામી તરતજ પામી ગઈ, અને તેનો એકાએક આવેલો ધનસાથી ફેજ જોઈ સંતોશ પામી.

રાંછો દુરયાનસીંગ મુળચંદ વાણીયાના લોહીથી ઝંઝળતી પોતાની તરવાર સહીત પોતાની ટુકડીના મુખડે આવી ઉભો અને બોલ્યો—

“શુરવીરો—આ સામે ઉભેલું પારસી લશકર એક ચમતકાર છે! આપ હુંને બાતમી મળી હતી કે દુષ્ટ શેખીખોર પારસીઓ ૪ કોસ દુર આવેલી જંગલે ઉભાણીએ ગયા છે, અને કસબામાં ફક્ત સ્ત્રીઓ, વરિધ માણસો અને બાળકો રહ્યાં હતાં, જ્યારે આ સામે તો પારસીઓ ખુદ લડાઈના પોશાકમાં તૈયાર આવી ઉભા છે? ભટ પરજો! પેલા ચંડાળ લોભી વાણીયા ઉપર, કે દગો રમી આપણને ખોટી રીતે દોરવયા, અને હાલના મુશકેલ મામલામાં લાવી નાખ્યા છે; જેમાંથી ખચીત બળવાન ગરાસ્યો તરીકે આપણે કીરતીવંત થઈ બાહર નીકળવું જોઈએ. લડવા વગર પાછું ફરવું એ આખર ખોઈવાનું થાય.”

“હું રામ! આપણને તો લુટ ચલાવવા માટે ખાસ રોક્યા હતા, અને અહીં તો સખત લડાઈ કરવાની છે.” એક ગરાસ્યો બખાળ્યો. બંધાદુરો-તથાપર થાય અને શતરૂઓ ઉપર લુટી પડો! મુઠીભર દુષ્ટ પાર

સાચો મારા માર્ગમાંથી ઝટ ફર હશે, તમારૂં રૂઢીર ચાખવા મારી આ સીરો
ધની તરવાર તળપે છે ?" રાણો અનુતથી પોઝાર મારી હાથે.

તેજ વેળાં જખમાયલા જીગરની જરે પાક ચઝદાનનું નામ અખાન ઉપર
લક, તરવાર ઉગામી, પોતાની નાજુક પંથની સાચીએને લક ગરાસ્યાએ ઉપર
અસાધારણ અનુતથી ધસારે કર્યો. બોલ બોલતામાં ટેકરીને મહાજંથી
નાં પાણી માફક ધસી આવેલી નાઝનીનો તળેટીએ ઉભેલા ગરાસ્યાએ ઉ
ર યાહોમ દુટ્ટી પડી.

આ જગ્યે ખુલાસો કરવા જોઈએ કે ગરાસ્યાએને વારંવાર પારસીએને
હાથે સખત હાર ખમવી પડી હોવાથી, આ વેળા તેઓએ જ્યારે પગથી માથા
સુધી હથીયારખંધ થયલા પારસીએને જોયા, તેવાજ તેઓ અર્ધ ના
હીંમત અને ધુજરા ખની ગયા. આવી સ્થિતિમાં જંગી જરનાં નહીં અઠ
કાવી શકાય તેવા ધસારાએ પુરી કમખખતી કરી. ફક્ત આગળ ખમેલી
હારનાં ખ્યાલથી નાહીંમત અને ધુજરા થવાની મોહિકાણિ ગરાસ્યાએથી પો
તાના હથીયાર સાબુત હાથથી વપરાયા નહીં, તેમજ ઉભા રહી બહવા પગ
પણુ ઠરયા નહીં; તેથી તેઓમાનાં કંધક અપાટામાં ભોંય પડ્યા. આવું જોઈ
ઉશકેરાયલી પારસણેને વધુ ઉતેજન મળ્યું, જેથી તેઓએ થોડી વારમાંજ
તારીફ લાયક હીંમત, મરદાનેગી અને જીરુસાથી ફુશમન લશકરમાં કેહેર વ
રસાવ્યો. ગોયા ફીરદોશીનાં સખુનોમાં બોલ્યે તો તેઓની લડાઈનાં ધુજરાથી:—

“ચુનાન શુદ્ધ એ ખુન ખાકે આવદંગાહ,

કે ગોશ્તી હમી ખુન બેખારદ એ માહ.”

યાને-સોહીથી કરીને તે લડાઈગાહનાં ઝમીન એવી થઈ કે ગોય માહતી
ખ ઉપરથીજ લોહી વરશવું હાય !

જખમાયલી જરની કીનાખોર ચુંગાલ દુરયાનસીંગ ઉપરજ તાંકેલી હતી.
તેણી તેને જોતાંજ છેડાયલી વાઘણુ મીસાલ કોઠમાં આવી ગઈ, અને
હોઠ મજબુત ખીડી તેનાં ઉપર ધસી ગઈ! તેણી પોતે સ્ત્રી જતીની એક
હતી તે ખીના સદંતર વીસરી ગઈ હતી. રાણો હજી તો અનુની નવાઝનાં સપાટા
માંથી છટકી ખીજી તરફ નસીખ અજમાવવા પીઠ ફેરવી જવા જાય, તેટલાં
જરે એકાએક તેને અપાઝખીમાં રોક્યો. તેજ વેળા ખીજી જખમી ગરાસ્યાએ
વધુ માર ખમી ન શકવાથી પાછળ હાલવા માંડ્યાં, તેમ તેમ ફેતેહમંદ નીવડે
લી પારસણેએ તેઓને દરેક વાર પાછળ હાલતાં હરેક રીતે હલાક અને જખ
મી કર્યાં. કંધક બહાદુર નાઝનીનો પણ જખમી થઈ ભોંયેપડી હતી. કેટલીક તે

લડાઈનાં મેદાને દુશ્મનોને ઠાર મારી પોતે પણ નામદારીમાં કતલ થઇ. કંઈક ગોરદઆક્રીદ જેવી નારો હજી ઝનુનથી લડતી હતી, તેઓને પોતાની જખમી થઇ ભોંયે પડેલી બેહેનીઓની ક્યાં દરકાર હતી! વળી તેઓનાં અંગમાં અખતર પડેલો હોવાથી, તેઓને દુશ્મન કરતાં વધુ બચાવ થયો હતો.

રાણાએ હવે ભારે ખેળલત નીરાશી અને પોતાનાં જનની ધાસ્તીનો ગંભીર માંભો લેયો, કે તેનાં સાથીઓ તેનાં ધારેલા પારસી મરદોના ધસારા અને ઝનુની લડાઈથી પરંગદે થઇ, કંઈકો ઠાર મુવા હતા, અને બાકીનાં નહાસવાની આણી ઉપર હતા. તેણે પોતે પણ કફોડા સંજોગને અનુસરી પલાયન થાને નાશી જવાનો મનસુબો કર્યો, પણ જખમાયલી જર તેને સહેલાઈથી છટકવા દેય તેમ ન હતું.

પણ અફસોસ! આ ફરતા ઢંગઢડા વગરનાં આસમાને તે દીલાવર પાકઝાદ નાઝનીનોની ફતેહથી ગોયા અદેખા થઇ અને પોતાનાં નાયાયદારીનાં ઢંગ બતાવા માંડ્યા.

આમ તેમ દાડીને લડતાં અને અકેક ઉપર ઉગામેલા જરમો ચપલાઈથી ઢાલ ઉપર ઝીલી લેતાં, તેઓ અકેક તરફ વધુ કીનાખોર બન્યા. વીજળીક ઝડપે તરવાર અને ઢાલ પોતાનું કામ બજાવ્યા ગયા. એકાએક લાગ મળતાં જરે એક સાબુત ફટકો એટલા તો જોરથી રાણાનાં હાથ ઉપર લગાવ્યો, કે ફટકાનાં આચકાથી ઢાલ ખસી જઇ રાણાને હાથ ઉપર જખમી કરી, ભોંય પછાડ્યો. તેજ પળે તેના ઝટકાથી જરે પણ ઝોક ખાધો, અને ભોંયે પડેલા એક ગરામ્યાનાં બદનની ઢાકર લાગી કે તેણી સમતોલ ધાંધુ ખોહી દબ યાહોમ ખાકમાં તુટી પડી, કે તેજ વળા તેણીની કોલાહ માંયા ઉપરથી ઉડી ગઇ, મુખવતી મોઢા ઉપરથી ખસી ગઇ, અને તેણીનાં ખુબ સુરત લાંબા કાળા વાળ બાહર નીકળી પડી વેરવીખેર થઇ ગયા; તેમજ મુખવટી ખસવાથી તેણીનો બેહદ મન મોહન ચહેરો ખુલ્લો જણાઇ આવ્યો. આ જોઇ જખમી થઇ ભોંયે પડેલા રાણાએ શરમ, ખેળલત, ગુસ્સા અને અજ્ઞયખીતા મીશ્રથી પોકાર કર્યો કે:—

સાંડનાં મારયા ફેકે ગયા! મારા બહાદુરો, આપણે તો પારસી સ્ત્રીઓ સામે લડ્યા છીએ! પુરુષ કોઇ છેજ નહીં! ”

પછી જરખાનુને ઝાળખતાંજ બેહદ ખુશાલીથી પોકારી ઉઠ્યો:—

“ઝોહો, મારા મનની મુરતી, તું આવી સખત લડાઈ કરે છે?”*

“હા-હા, ” જરે તકરથી હાજર જવાખ દીધો. “તારા જેવા વ્યસની, બદમાશ અને બાયલા સામે મારી પાક દામાનનાં બચાવ માટે હું તેમજ મારી હમદીન બહેનો લડ્યે છીએ ! કંગાલ, તું એમના માનતો કે તું તારી બુરી ઇચ્છા પાર પાડી શકશે—કદી નહીં!” પછી પોતાના સાથીઓ તરફ મોઢું ફેરવીને “બહેનો-અહીંથી નહાશો અને ગામમાં ભરાઈ જાવ ! હવે ભરમ ફુટો છે.”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

“જામનાયલી જરનો મરતી વખતનો કીનો.”

રાણો હાથ ઉપર થયલા જામનાયલી લોહી જવાથી નબળો પડ્યો હતો, તેથી જમીન ઉપરજ પડ્યો રહ્યો હતો. તેનાં સાથીઓએ રાણાએ જે ભરમ શોધ્યો હતો અને પોકાર કરી કહ્યું હતું, તે સાંભળ્યું નહી હોવાથીજ, તેમજ ખુદ પોતે પણ જામની થયલો હોવાથી અને વધુ હુમલા ખમવાની હિંમત ન રાખવાથી, ફર ઉભા રહી મામલો તપાસતા હતા.

આંવા સંભેગ હેઠળ જર તેમજ ખીજ પારસણોને વખતસર પાછળ હાકવા વખત મળી ગયો, જેથી તેઓ ગામ તરફ નાહા. રાણો પોતાના માણસોની કુશમનની પુઠે ન જવાની હિંચકારી વરતણુંક અને બેદરકારી જોઈ ભારે ખલ રાટથી ઉછળવા લાગ્યો, પણ જામની કલતરથી નાચાર થઈ જમીન ઉપર પાછો પડ્યોજ રહ્યો.

પેલી તરફ પાછી ફરતી પારસણો ગામની પાદરે તાડનાં ઝાડનું એક જ

*“ઝનાનશાન ચુનીનન્દ ઝીરાનેયાન,

અચુનન્દ મરદાને જંગ આવરાન” ?—શીરદોસ્તી

યાને-ખાનુ તેમની હોય જોરમંદ આ કીસમ,

તો કેવા હશે મરદે જંગ પીલતન!

ગલં-હતુ', ત્યાં પોતાના જખમોને પાટા બાંધવા અને દોડતાં હાંશી જવાથી દમ ખાવા થોભી ગઇ.

તે જગ્યે જરે સર્વને ભેગી કરી ગમગીન સાહે કહયું:-

“મારી દલેર હમદીનો ! અફસોસ ! સદે હજર અફસોસ !! કે એક ક્ષણ અખત ઠોકર અને જીવતી બાજી તદન હારમાં ફેરવાઈ ગઈ ! આપણી કુતેહની કુંચી-આપણે મુખ્ય ભરમ-એજ હતો કે દુશમનોને એમજ મનાવવા કે આપણે પારસી મરદો હતા. આ યુક્તીને લીધે પહેલાંથી તેઓ હિચકારા બન્યા, જેમાં આપણા સામતા ઝંજુતી ધસારાએ વધુ અસર ફેલાવી તેઓ ઉપર સખત જરબો લગાવવાની તક આપુને મળી, અને આયદે તેઓને પરાગ દે કરી નહસાડ્યા; પણ કમનસીબે હવે ભરમ ફુટો છે. ચંદાળ રાણાએ આપણે ભરમ ફોડવા પોકાર કર્યો તે સારે નસીબે તેના ગરાસ્વાઓએ સાંભળ્યો નહી, તેથીજ આપણને છટકી આવવા વખત મળી ગયા. હવે તમારા સર્વના ચેહરા ઉપર એહદ ઠાક, નીરાશી અને દુશમનો વળતો હુમલો લાવશે તો કેદ પકડાઈ પાકદામાંત ખોહવાની ધારતી ખુદલી પ્રગટી નીકળેલી દેખાય છે. માટે કબુલ કરવુંજ જોઈએ કે હાલ મામલો ઘણેજ કટોકટ છે. હવે તો ખુદ આપણને જીવતી પકડવાનાં પાપી ધરાદાયીજ નાપાક ગરાસ્વાઓ વળતો હુમલો લાવશે. હવે તો જે થાય તે તેઓ સાથે જડી તેઓને ગામમાં દાખલ થતા અટકાવવા જ જોઈએ, નહી તો આખો કસબો લુટી અને આગથી બાળી ભસ્મ કરશે, તો આપણા બુઝોરગ મુરખ્ખીજ અને અગીયારીનું શું થાય ! યા દાદગર ! મદદ કર !! આ બેહરામ યહદ અમારી પનાહે આવ !”

જાણે તેણીની કરગરી ખરા જીગરની કરેલી. મીનતચુબરી તે દાદગરે સાંભળી હોય તેમ એકાએક જરનાં નીરાશ, ફુગ્ગી મુખડા ઉપર ધીમુ એહદ અહેશાન અને જોનફેશાનીનું શાંત પડ ફરી વળ્યું, અને તેણીએ પોતાની ગમગીન ચશ્મો આસમાન તરફ ટાંકી કોઇપણ સરજતને શાવીથી તાણે થવાનાં સાહે બોલી ઉઠી:-

“શુક તે બારે હકતાબાનાં અને ડહ ફરેસ્તાઓનાં કે આખરે આપણી પાક દામાંને બુરા જુદદીનોથી અપવીત્ર થવાની અસહ્ય નામોશીમાંથી બચાવવા, તે સાહેબે મને બસારત કરી છે ! જો ! પેલા બુરા દેવો પોતાનાં જખમો રાણાને તેમજ ખીજ સાથીઓને જખમો ઉપર પાટા બાંધી આપણી પુઠે આવવાની તકયારી કરે છે; માટે એકવાર ફરીથી આપણે હિંમતથી અને બાકી રહેલા જુસ્સાથી સામે થઈ લડવું અને લડાઇગાહના કીરતીવંત રણમાં દુશમનને મારી મરદ.”

જેલા એ નાપાક ગનામીનેને ઓછા કરશું, તેલા હીસીમાં આપણી અગીયારી, અને કુટુંબ ઉપર આનંદ પાડનારાઓને નાબુદ થશે. મારી હમદીના—પણ જ્યારે આપણામાંથી કોઈકો જખમી થઈ લાઈલાજ બની દુશ્મનના હાથમાં કેદ પકડાવાની ધાસ્તીમાં હોય અને ધીકકારભર્યા ફરવં દોથી તમારી પાકદામાનના નાશ થવાની ધાસ્તી ઉભી થાય; તે કટોકટી વખતે શું મારગ લેવો તેની અને ફતેહમાં દયાલુ બેહેરામ ચઢદે બસારત કરી છે, જોવ-પેલી અહીંથી ફક્ત થોડા સો વાર ફર સેતાખીથી વહેતી પાક “તાખી” નદી છે, જેણી પોતાની ઠંડી માયાણુ ગોદમાં આપણને યનાહ આપી દાદગરની રૈશન દરગાહમાં લઈ જશે. યોલો-મારી હમદીના? છેલ્લો, આ કાલી છતાં એકલો માનવંત ઉપાય, અજમાવવા તમે તૈયાર છેવ?

“અમારી પાકદામાનને અજમાવવા આવો ભાગ આપવા તૈયારજ છેયે !

તે હીમતી શખુનો અર્ધાં તરફથી નીકળેલા સાંભળતાંજ, જરે આસમાન તરફ આજેજથી હાથે જોડી ઉદગાર કાઢ્યા :—

“ઓ દાદાર અહુરમઝદ ! જોકે તારી આપેલી પાક જરયોસ્તી દીનમાં આપણાત કરવો એ એક અજીમ યુનાહ ગણ્યો છે, છતાં હાલના અદબખત કફોડા સંજોગ હેઠળ અમારી પાકદામાન ખાતર અમે તે યુનાહ કરશું, માટે અમને ઇનસાફ અને દયાથી દરજુજર કરજો !”

કપાળે અને હાથે લોહીના દાગવાળા રાતા કપડાંના પાઠા બાંધેલી બહાદુર જખમી નવાઝ અફસોસ કરતી યોલી હંકી :—

આજનો સગનવંતે ઉગેલો રોજ કેવો સીતમગાર ખતમ થશે ? આફતકારક ફાટાખાજ આસમાને શું કામ આપણા નીરદોશીની અદેખાઈ કરી જતની બાજુ એકાએક નાશમાં બદલી નાંખી ! તોપણ આપણને તો એક રીતે ખુશાલ થવું જોઈએ કે આખર પણ પાકદામાનનીજ ફતેહ થઈ છે અને હજી વધુ થનાર છે ! પતીવૃતાપણુ જોહી નામોશીના કાળા ગલીચ દર્ધાવમાં દુબવા કરતાં, પાકઝાદપણુ જળેલી આ સામેની આવાં અરદવીશુર બાનુનાં પાકીઝગે પાણીમાં બુડવું હજાર ગણુ બેહેતર છે. દુશ્મનને હરાવી જીતીને કીરતી મેળવવા કરતાં, તેને હરાવી વધુ ભાગ આપી આપણો જીવ કુરબાન કરવો એ વધુ કીરતીવંત ગણાયે.”

પોતાના પગ ઉપર થયેલા પ્રાણુધાતક જખમમાંથી ઘોધમાર વહેતું લોહી અટકાવવાની મીથ્યા કોશિશ કરતી સુંદર સીરીન લગભગ મોઢોતની ચુંગાળથી દબાયેલા અવાજે બબડી :—

“આ ખાકી બદલને થોડા વધુ વર્ષો સુધી પંપાળવા કરતાં પેલાં હંમેશગીનાં સુખની તલબ હવે મને વધુ લાગે છે.....લેવ, લેવ બેહેનો—(આસ માન ઉપરના એક વાદળાં તરફ આંગળી ફરતી) પેલા ઝલકાટખંધ બેહેસ્તને બા રહો, અમેશાસપંદો, યજદો અને આપણા મહાન ન્યાગાનોનાં અશો ફરોહરો સુનેરી લેખાશમા સજ થઈ આપણને હેતથી આવહાર આપવા તૈયાર ઉભા છે !”
 “ઓ ફરેસ્તાઓ ! હું આપું છું આપું છું તમારી તરફ..... !

અને કંઈ પણ વધુ બોલવા વગર તે જુબસુરત મધમધતો ગોલાબ કર માઈ ગયો અને તેણીનું રાશન રવાન આ ખાકી શરીર છોડી હંમેશગાન ત ક નીકળી ગયું.

તેજ વેળા અરવણે પાછળ નેગાહ નાંખતાં ચેતવણી આપી કે:—

“બહેનો—આપણી કસોટીની છેલ્લી ધડી નજીક આવી છે. જો આ પેલા મુદ્દહસો કેવા ખુશાલીથી કુદતા આપણને કેદ પકડવા ધસ્યા આવે છે !”

“હમદીનો તૈયાર થાવ !” જરે નિરાશીના છેલ્લા ઝંબુનથી તરવાર ઉંચી કરી પોહારયું.” છેલ્લો તમારા જનનો મહાન ભોગ પાકદામાનીનાં અશો કુબ લા ઉપર અર્પણ કરવા તૈયાર થાવ ! યાદ રાખજો, કે મરતાં મરતાં પણ ફર મનને દાર કરવો એ તમારી ફરજ છે. આવ-અમારી આહતનું” સુખ નાપાક ફર્દાનસીંગ, જોકે હું સ્ત્રીજાતીની છું છતાં એક પારસણું છું, અને મરતાં પણ હુંને બે જરબ મારી, મારી સરજત ને તાબે થવશ !”

તેજ વેળા નવાળે પોતાની જીગરજન સહી જરને છેલ્લી કોટી કરતાં, પોતાની આસપાસની માનીતી જગ્યાઓ જોઈ ખોખરા સાદે બોલી:—

“મારી બેહન છેલ્લી સલામ હુંને તેમજ આ જોહાનને ! મારી ભલી હમદીનો મારી એક આસ અરજ છે કે આપણી નજીક આવેલી અજબની ધડીએ આપણે જરથોસ્તીઓ છધયે એ ભુલીશું નહીં, અને તેથીજ ભેગા સાદે “અથા અહુવેર્યો”ના એજમતી કલામ પદી કીરતારનાં શોકરાનાં કરી, આપણી સર જતને તાબે થઈશું.”

હજી તો તેઓએ ભેગા સાદે યથાનાં પાક માંધરો બુલંદ અવાજે બોલી ખતમ કર્યા કે તેજ વેળા ગરાસ્યાઓ ખુશાલીનાં પોહાર કરતા તેઓ ઉપર ધસી આવ્યાં.

એકવાર ફરીથી નિરાશીનાં છેલ્લા ઝંબુનથી તે બહાદુર પાકઝાદ પારસણું બહુ લાગી, અને એકવાર ફરીથી ધરતી જખમી થયલાઓનાં લોહીથી તર થઈ જેમ ગરાસ્યાઓ તપોતપ મુવા, તેવીજ રીતે દાઢથી આજેજ થયલી પારસી નાઝ

નીનો તે જગમાં બેઠકતનશીન થઈ, જ્યારે બાકીની જામી થયેલી વધુ સંખ્યા તો દુરમનનાં હાથથી કેદ પકડવાની નામોશીમાંથી અચવા પાસે આવેલી નદી તરફ ધસી ગઈ અને આખી ચીજી “તાપી” નદીનાં ઠંડા ઊંડા, ઝડપી વહતાં પાણીમાં કુદી પડી પોતાનાં પાકજન પાક દાંમાનીનાં કેબલા ઉપર અર્પણ કર્યાં.

પોતાના કીનાનો કેહેર ખાલી કર્યા પછીજ મરવાનો પાકો દરાવ કરી બેઠેલી જગી જરે, એકવાર ફરીથી રાણાને જામી કરી, તાપી તરફ ધસારો કર્યો; પણ હવસથી આંધળા બનેલા દુર્દીનસીગે તીર મીસાલ ઝડપે દોડી, જેવી તેણી કીનારે પુગી કે પકડી પાડી. પણ સતીનું સંત ચઢેલી જરે તેને જોરથી અછાટ મારી પાછળ હટાડ્યો. તોપણ નદી અને તેણી વચ્ચે રાણો ખડક મીસાલ જડ ઉમ્મી. ખીજા ગરાસ્થાઓ દુર્દીનસીંગની બદ દયાનત પામી જઈ, દુર ઉભા રહી તે રસાકસીભર્યા નાટકનો કેમ અંત આવનાર હતો તે નીહાળતા ઉભા.

‘ઓ સ્વર્ગની રંભા ! મારી માણુ પ્રીયા ! આ તું શું મુરખાઈ કરે છે ! તને તારી જીંદગી વહાલી નથી ?’ રાણો તેણીના બેઠક ઉશ્કેરાતથી આતીશ્યા બનેલા ચેહેરા ઉપર વધુ ખેંચાઈ જઈ બોલી ઉઠ્યો.

“નીચ, હવસી ! દુર—! તારી જેરી લયાનતી ઝખાનને તાણું માર ! તારા જેવા હવસી જીવદીનને બસ પડવા કરતાં તો મરવું હંઝાર દરબજે આખર લાયુ અને ખુદા પસંદ છે. અગરજો આ ફરતું આસમાન ઉંચેથી નીચે પુટી પડે, દરીયાવનાં પાણી પેલા સામા પહાડની ઢોંચે જઈ અડે, યાતો આ રોશન મુરશીદ અને માહતાબની સામ સામે લડી પડે, તોપણ—યાદ રાખ, કે એક જીવદીનની સીરીએ એક સાચી જરથોસ્તી બાનુ કદી ચઢશે નહિ. એક જરથોસ્તી બાનુને પોતાનાં જાનની દરકાર કરતાં તો પોતાની પાકદામાની વધુ દરકાર છે.....ચાલ—હં—રસ્તા આપ !”

“નહી, કદી નહિ—!” રાણો તરડાઈને પોકારી ઉઠ્યો. “તારા જેવી અપસં રાને તો હું મારી રાણી બનાવીશ ! હા, ખુદ અગ્નીની ચેહમાંથી પણ તને ખેંચી કાઢીશ; ખુદ મરત્યની ભયંકર ચુંગાલમાંથી પણ તને કુંટવી લઈશ !”

“ચંડાળ—માણસનાં રૂપમાં સેતાન ? કોઈ ખીજાની પરણેતરને જોરજીલમાંથી ઉપાડી જવા બદ નબર કરે છે, તો તારી પરણેતર કે બહેનને કોઈ ખીજો તેમ ઉપાડી જાય તો તારી લાગણી શું યાય !—”

“ચુપ—દાકેણ ! વંચી, ખબરદાર જો કાંઈ વધુ બોલી છે તો ! હું તો રાજ કરી છું. અને ગમે તે કરીશ !”

“હા-ની મીઠ છે, તારે ગમે તે કરજે, પણ ખુદાની ગેળી બાકડીને આ નથી ! એક રાજકર્તા તરીકે તો તારી રેયતનું રક્ષણ કરવું ધટે છે.”

“પ્રાણુ પ્રીયા,” રાણી એકાએક પોતાના કઠોર અવાજ બદલી પતામણી સાથે બોલવા લાગ્યો. “તારા પંદમણી જેવા સુખડાને છાપ આ મારી છાતી માંથી કેમે કરી નીકળતોજ નથી. તું હજી પણ સમજ-પ્રીય મારી થા.” તે શબ્દો સાંભળતાં એક પળ જરૂર ખરા જીગરથી કમકમી, પણ એકાએક કંઈક વીચાર સુઝવાથી તેણીનાં ઉશ્કેરાયલાં ચોંટરા ઉપર બેઠી ખુશાલીનું ધીમું હસવું ફેલાઈ ગયું, જેનો અર્થ રાણીએ પોતાની બુરી ધરજા સુખળને ધાર્યો, અને ખુશાલીથી તેણીના વધુ નજીક ગયો.

“સ્તનપુરનાં પ્રખ્યાત બહાદુર રાણા !” જરૂર નખરાંથી ધીમું હસતાં કહ્યું. “અગરજો તારા જીગરમાં મારી સુરતીના છાપ મળ્યુંત તો ઓટ્ટી બેઠો છે, તે કંઈ જાલોથી કાઢી શકીશ.”

“આહ ! કેવા હર્ષ ઉપજાવનાર વાક્યો ! મારી હરદયનું અમરૂત, ખચીત તું એકલીજ તેમ કરી શકશે.” રાણી બેહક ખુશાલી અને ફતેહથી ખીલી તેણીની વધુ નજીક આવતાં બોલી ઉઠ્યો.

રાણી નજીક આવતાંજ વીજળી જેવી ઝડપે જખમાયલી જરૂર પોતાની કમરેથી ખુરશેદનું માનીતું તેજ ખંજર ખેંચી કાઢ્યું, અને બોલ બોલતામાં બંધી ખુશાલીથી નભરવશ અનેલા પાંખો રાણાના સીનામાં તે યાદામ મલાવી દેતાં, શીટકાર અને ધીકકારથી બોલી:-

“હવે તારી છાતીમાંથી મારી યાદ સદાની વીસરાવી ! કંગાળ બુરી નજરનાં-તે જ નીર્દોષ અળખાને તેણીના લગન ને દીને જીલમથી કેદ પકડી તેણી ઉપર બેહક આગળ પાડયા, તે જખમાયલી લાગણીવાળી જરૂરનો મરતી વખતનો આ જાલીમ કીનો છે ! આ ફતેહમંદ ફટકો તેણીની તેમજ ખીજ પાર સહોની પાકલામત હાંટવાની ધમકા કરનાર સામે બચાવનો ફટકો હતો ! આ તેજ ખંજરનો કાટીલ જરખ પારસીઓનાં પવીત્ર આતશને અપવીત્ર કરનારને અટકાવવાનું સાધન અને ખુદાના સીધા ઇનસાફનું હથિયાર અને છે. હવે પારસીઓનો આતશ તને બાળી ખાક પથ્થુ કરી તારી પાંખો ફેંકી હસ્તી નાં બુદ કરશે !”

જરૂરનાં ભયંકર તાનાંજનીભર્યાં સખુનો મોહોતની સુગાળમાં સપડાયલો રાણી બેધ્યાન જેવા બની તસતસતી નજરથી હવામાં જોતો સાંભળતો ખાકમાં

“રતનપુરનાં પ્રખ્યાત બહાદુર રાણા!” બંદે નખરાંની ભેદી રીતે હસતાં કહ્યું ... “તારા
 જગરમાં ભારી મુરતીનો છાપ મનજીત ચીટણી બેઠો છે, તે હું જલદીથી કાઢી શકીશ” ..... તેજ
 વેળા નીચળી જેવી ઝડપે જાખમાયલી બંદે પોતાનું તેજ અંજર તેના સ્ત્રીનામાં યાદોમ ચલાવી
 દીધું..... (સફે ૧૮૧૦.)

પડ્યો હતો. તેનાં છાતીનાં જખમમાંથી ધોધમાર લોહી જતું હતું. તે ખુબતા નબળો પડતા અવાજે અચકાતાં યોજવા લાગ્યો:-

“હું-મરું છું...મને ક્ષમા કર ! ઓ પતીવૃતા પારસણ ! મારા કુકર્મનું આ વાજખી ફળ-મહ્યું છે-અરરર-! એક પ્રતીવૃતા સ્ત્રીને-પોતાની લાજ-કેટલી કીંમતી છે-ન આ મરતી ઘડીએ-આ સતવંતી યહાદુર પારસણ-મને પુરવાર કરી આપ્યું છે-આહ ! સેવટે ક્રેતેહ સદગુણનીજ યધ્ છે-મારી ખચીત હાર યધ્-“અરરર-હું મરું છું-! ઓ ! દુરવળી પેલોજ લયંકર સાધુ સામે આવે છે-મને દુર કર-તે મને તાણાંના બાણથી-પીંધી નાંખશે-; આહ ! તેની અમ મચેલી-ખરીજ પડી અને-હું ખુળમાં રગદોગાયો-! હાથ ! હાથ !! માફ જવા ન મરતયુ-આટલું જલદી ! અરરર ! મેં...હા, મેં-પીતાનું રાજ્ય મેળવવા કેવી અક્ષણબીક કરી !-મને ક્ષમા કર ઓ પતીવ્ર યોગી ! મારા ખુબય વૃધ પીતાશ્રીના ખુન કરાવવા-માટે હું-અહુ પસતાવું છું-! ! ઓ દયાલુ-ધર્મદર્શિવર મને ક્ષમા કર-ઓ ! ઓ !! મારી સામેયા-આ લયભીત દધતયને-દુર કરે, માફ ગળું દાખે છે !! આ કાળા કદ રૂપા દહત્યો-કોણુ છે ? તેઓ કાં મને મરવા ધસ્યા આવે છે ? અરરર ! આ તો-મારા કુકર્મોના નીર્દોષ ભાગો-જણાય છે-છાડો-ઓ ! મને છો-ડો-”

એક છેલ્લી લયભીત વાસવીસ,-કેજે તે કુછંડી, જીભમી, બેકદર પાપી સ ખસને એક લયભીત દોજખી લાંબા જમાના જેવી લયંકર લાગી, અને ખ રું દોજખ કેવું હોય છે તેનો શરૂઆતનો ખ્યાલ મેળવી,-એક વખતનો જાણી મ જીહાઝી ભાગવનાર રાણો દુર્યાતસીંગ, આ કુનયાની નાપાયદારી અને પાક દામાતનીની અચુક ક્રેતેહ નજરે લેઈ, પોતાની કહેવાતી ‘ક્રેતેહ મેળવવાની છે’ દલી પલે આ ફાતી નેહાન છોડી પોતાની કરણીના હીસાખ આપવા ચાંદ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

“આવાં અરદ્વીશુરની ગોદમાં જર.”

પોતાના તેમજ પોતાની કોમનાં મુદ્દાને દાર પડેલા જોઈ, જંગલી જર આદેશાન અને સંતોષથી આસમાન તરફ ચશ્મો ફેંકી પાક અવસ્થાનાં કલાઓ બબડી, છેલ્લીવાર આસપાસની કુદરત ઉપર એક ઝડપી દુઃખી નજર ફેંકી, પોતાના ખ્યાલ ખાલી દે, ગોલાળ જેવા બેટા રસ્તેમાં, હેતાળ માતપીતા અને કુલ જરથોસ્ત્રી કોમ ઉપર દુવાનાં આશીરવાદો બોલતી, જેવા રાણાના હજીરીયાઓ શુક્સાથી દીવાના બની તેની તરફ ધસી આવ્યા કે તેણી યાદોસ તાપી ન દીમાં કુદી પડી કે તરતજ અથો આવાં અરદ્વીશુર પોતાની માનીતી ભગતને ગોયા તરતજ પોતાની માવતર જેવી માથેળુ ગોદમાં દાખી દીધી હોય તેમ પાક પ્રેરઝગાર, પાક દામાન, બહાદુર અને કોમ અભીમાની જંગલી જર નંદીમાં ગરક થઈ ગઈ! ખલાસ, —બહાદુર પાકઝાદ જરની જેહેમતનો અંત આવી ગયો.

નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ! તારી નાની સંખ્યા છતાં તારી અત્યારસુધીની એક કોમ તરીકેની અલાહેદી હસ્તી છે, તે કોણને આભારી છે! તારી હસ્તી હતી, છે અને ભવીષ્યમાં રહેશે તે દ્વંદ્વ તારા સંજ્ઞાના સપુત અરદેશર પહેલવાન જેવા દીનચુસ્ત જરથોસ્ત્રી, કોમ અભીમાની અને બહાદુર બેટાઓથી; અને વરીયાવની જંગલી જર જેવી ધર્મી, પાકદામાન, હીમતવાન, સ્વભાગ આપનારી અને શુક્સાદાર પારસી બેટીઓથીજ. અચીત ખુદ હાલના જમાનામાં પણ સંજ્ઞાના શુરવીર અરદેશર જેવા જવાનો કોમમાં ચોક્કસ સંજ્ઞેગો હોળ મીકળી પણ આવે, તેમજ વરીયાવની જંગલી જર જેવી પાકઝાદ, દીનચુસ્ત અને બહાદુર બેટીઓ પણ બહાર પડે, તેમાં શક રાખવા જેવું કાંઈજ નથી; કારણ જે લાઠી ૬૦૦ વર્ષ ઉપર સંજ્ઞાનાં જરથોસ્ત્રીઓની રંગોમાં દોડતુ હતું, તે આજે પણ પારસી કોમમાં વહે છે. તેના તાજ અચુક પુરાવા છેલ્લી મહાન લડાઈ, ૧૯૨૧ ના નવેમબર મહિનાનું “મુબાઈનું” કુલ્લડ, અને બીજા બહાદુરી અને દીનદારીના બનાવો પુરાપાડે છે, તેમજ બાનુઓનાં બાબતો પુરાવો તો રાજબાઈ ટાવરની કરચુરસીક કહાણીનો માણુ છે. આ ઉપરથીજ હું વાજબી રીતે ફરીથી બોલીશ કે, “નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ.”

આપણી આ કથાનાં હવે છેવટના તબક્કા ઉપર આપણે આવી હોલા છીએ. દુર હોલા રહી રસથી ભરપુર મામલો જોતા રાણાના હજીરીયાઓ દ્વંદ્વ

ચોતાના તેમજ ચોતાની પાસેથી કોમનાં દુશ્મનને દાર પડેલા લેઈ, જદે સંતોષ અને
 અલેશાનથી આસમાન તરફ નજર દેંથી.....ચોતાનાં શણુને આક્રમાં પડેલા લેઈ
 ગરાસયાઓ ગુસ્સાથી ગાંડા બની તેણી તરફ ધસ્યા આવતા હતા..... (અક્ષે ૧૮૮૮)

પ્રકરણ ૩૩ મું.

“આવાં અરદ્દીશુરની ગોદમાં જર.”

પોતાના તેમજ પોતાની કોમનાં મુદ્ધને ઠાર પડેલો જોઈ, જંગી જર અને શાન અને સંતોષથી આસપાસ તરફ ચશમો ફેંકી પાક અવસ્થાનાં કલામો બળડી, છેલ્લીવાર આસપાસની કુદરત ઉપર એક અડધી ફાંખી નજર ફેંકી, પોતાના ખ્યાલ ખાલી, ગોલાબ જેવા ખેટા, રૂસ્તમ, હેતાણ માતપીતા અને કુલ જરથોસ્તી કોમ ઉપર દુવાનાં આશીરવાદો બોલતી, જેવા રાણાના હાથુરીયાઓ શુસ્સાથી દીવાના બની તેની તરફ ધસી આવ્યા કે તેણી યાહોમ તાપી ન દીમાં કુદી પડી કે તરતજ અણાં આવાં અરદ્દીશુર પોતાની માનીતી ભગતને ગોયા તરતજ પોતાની માવતર જેવી માથાણુ ગોદમાં દાખી દીધી હોય તેમ પાક પરેઝગાર, પાક દામાન, બહાદુર અને કોમ અભીમાની જંગી જર નદીમાં ગરક થઈ ગઈ! બલાસ, —બહાદુર પાકઝાદ જરની જેહેમતનો અંત આવી ગયો.

નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ! તારી નાની સંખ્યા છતાં તારી અત્યારસુધીની એક કોમ તરીકેની અલાહેદી હસ્તી છે, તે કોણને આભારી છે! તારી હસ્તી હતી, છે અને ભવીષ્યમાં રહેશે તે ફક્ત તારા સંજળુના સપુત અરદેશર પહેલવાન જેવા દીનચુસ્ત જરથોસ્તી, કોમ અભીમાની અને બહાદુર ખેટાઓથી; અને વરીયાવની જંગી જર જેવી ધર્મી, પાકઢામાન, હીંમતવાન, સ્વભાગ આપ નારી અને શુસ્સાદાર પારસી ખેટીઓથીજ. ખચીત ખુદ હાલના જમાનામાં પણ સંજળુના શુરવીર અરદેશર જેવા જવાનો કોમમાં ચોક્કસ સંજોગો હેઠળ નીકળી પણ આવે, તેમજ વરીયાવની જંગી જર જેવી પાકઝાદ, દીનચુસ્ત અને બહાદુર ખેટીઓ પણ બહાર પડે, નેમાં શક રાખવા જેવું કાંઈજ નથી; કારણ જે લાહી ૬૦૦ વર્ષ ઉપર સંજળુના જરથોસ્તીઓની રંગોમાં દોડતુ હતું, તે આજે પણ પારસી કોમમાં વહે છે. તેના તાબ અચુક પુરાવા છેલ્લી મહાન લડાઈ, ૧૯૨૧ ના નવેમ્બર મહીનાનું મુંબઈનું કુલ્લડ, અને બીજા બહાદુરી અને દીનદારીના બનાવો પુરાપાડે છે, તેમજ બાનુઓનાં બાબતો પુરાવા તો રાજબાઈ ટાવરની કચ્છારસીક કહાણીનો માણ્ડ છે. આ ઉપરથીજ હું વાળખી રીતે ફરીથી બોલીશ કે, “નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ.”

આપણી આ કથાનાં હવે છેવટેના તબક્કા ઉપર આપણે આવી ઉભા છીએ. દૂર ઉભા રહી રસથી ભરપૂર મામલો બેતા રાણાના હાથુરીયાઓ ફક્ત

ચોતાના તેમજ ચોતાની પાસેથી કોમનાં દુશમનને હાર પડેલા લેઈ, ગરે સંતોષ અને
 અહેશાનથી આસમાન તરફ નજર ફેંટી.....ચોતાનાં રાણાને આંકમાં પડેલા લેઈ
 ગરાસયાઓ ગૃસ્થાથી ગાંડા બની તેણી તરફ ધસ્યા આવતા હતા..... (સંદેશ ૧૮૮૮)

એક પળની રમતમાં જે કાંઈ ગંભીર બની ગયું તે જોઈ દઘાઈ જાય. એક પારસી અબજાના હાથે કુયાનસીંગ જેવા રાણા માર્દો બધાં તેઓ તે તરફ દોડયા કે જરૂરે યાહોમ નદીમાં નાંખાવી દીધું, અને રાણા નજીક જઈ જાય છે તો તને ક્યાંગેના માહેતની ચુંગાલમાં સપડાયલો દીઠો, જ્યારે જંગી જર તો પાણીમાં ગરક થઈ ગઈ હતી. આવી બયબીત સ્થિતિ જોઈ તેઓને ભારે ક્રોધ મળ્યો, તેથી તેઓએ નીહાઈ પારસીઓ ઉપર હિંમકારો કરીને લેવા તરત જ યુદ્ધનીઓ રચી.

તેઓ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા, જેમાંની એક ટોળી વરીયાવ કસબામાં હુટકાટ કરવા તુટી પડી, જ્યારે બીજીએ રસ્તામાં ભસાઈ રહી, આણીપીણીથી અકચુર બનેલા અને નભરવસ હાજતમાં ઉઝાણીથી પાછા ફરતા પારસીઓને કતલ કરવા નીશ્ચય કર્યો હતો.

બહાદુર પાકઝાદ બાનુઓનાં ભયંકર છતાં મગરૂરી ઉપજવનાર ફેજની અખર કસબામાં ફેલાઈ ગઈ હતી, તેથી તો દરેક પારસી ધરમાં ભારે ઉશ્કેરાટ ફેલાઈ ગયો, અને આગળ કરતાં વધુ કીના અને ઝનુનથી હુટાગઓ સામે લડવા કસબાનાં બાકી રહેલાં પારસી બુઝોર્ગી અને અધાર બાનુઓએ કસદ કર્યો.

ક્રોધ પશુ પારસી ઉપર વેર લેવાનાં આંધળા ઝનુનથી ફરે ગરાસીઆઓ. કસબા ઉપર તુટી પડ્યા, અને તેઓને આવકારે પશુ તેવાજ મળ્યો. પોતાની જીંદગીની સાંજે જોતા બુઝોર્ગ પારસીઓ પોતાના જીવની જરા પણ દરકાર વગર અજબ જોર અને જીરુસાથી સામે થયા. દરેક ધરેધર ગરાસ્યાઓને સખત માર પડ્યો. અગીયારીનો અચાવ પશુ જરની બહાદુર માવતર અને બીજી દીનદાર બાનુઓએ કૃતેહમંદીથી કર્યો જેથી ધરનાં હેતાણુ મરદોનાં આવવાનાં વખત સુધી તેઓ ટકી રહ્યાં.

હવે જેવી જવાન બાનુઓ જરની સરદારી હેઠળ રાણા સામે લડવા ગઈ. કે તેજ વેળા શેઠાણી માણેકઆઈએ સમયસુચકતા વાપરી એક વીરવાસુ નોકરને “આગે શુલશન” મા અંકુતની અખર કરવા દોડાવ્યો હતો. તે નોકર ત્યાં ગયા તે વેળા આણીપીણીની મોજમંજાઈમાં જરથોસ્તીઓ એટલા મશગુલ થયા હતા, અને કમનશીબે દારૂ અને તાડીનો એટલો તો ઉદાર રીતથી ઉપયોગ થયો હતો કે ભાગ્યેજ તેઓ સમનોલ શાંત મગજથી પોતા ઉપરની આકૃતનો ખ્યાલ કરી શક્યા. તોપણ કેટલી પીણીની ઘેનની અસર થોડાક બહાદુર જવાનો અખેરી નાખી છુટા થયા અને યાહોમ વરીયાવ તરફ ધસ્યો ગયા. પશુ અક્ષ

સોસ ! તેઓને ધણું મોડું થયું હતું. પાકડાદ બહાદુર પારસણે। ક્યારની પોતાની પાકડામાનીની મોંઘી કીંમત આપી કાંતો લગાડનાં મયદાને કે કાં તો તાપી નદીના સરદ તળીએ સદાની સુતી હતી. તે ગણુત્રીનાં જવાનોને આ સોસ કે દુઃખથી લોહીનાં આંસુઓ પાડવાનો તે વખત ન હતો. તેઓ તો બહીમ કેહરથી, અનુતી ગાંડા બની વગર દયાએ એકેએક ગરાસયાને મોહલે મોહલે ચુંટી ચુંટી જીવથી માર્યો. તેઓ ફરેકમાં તે વેળા ગોયા દશ દશ માણસનું જોર આવયું હતું.

થોડીવારમાં બીજા જરથોસ્તીઓ મીતાહાર સધીતીમાં આવી ઝડપથી વરીયાવ તરફ આવવા ગાડીઓમા આવતા હતા, જેઓ ઉપર જંગલમાં ભરાઈ બેઠેલા ગરાસ્યાઓએ એકાએક અનુતી હુમલો કર્યો, જેથી કેટલાક જરથોસ્તીઓ બચાવના સાધન વગર માર્યા ગયા. જેમાં કમનશીએ બહાદુર પુરશિદ પશુ એક હતો. બીજા જરથોસ્તી ટોળીને વખતસર ખબર પડવાથી તેઓ જંગલ તરફ આગળ ન વધતા સલામત જગ્યે ચોલી ગયા, જ્યાં થોડી વારમાં વરીયાવથી હથીયાર બંધ જવાનયાઓ દોડી આવી જંગલમાના ગરાસ્યાઓને ખુહારી સાથ મારી નહસાડ્યા, અને તેઓને સલામત વરીયાવમાં ભાવ્યા.

તે ફરવરદીન મહીનો અને અરસેસંગ રૈજની ભયભીત રાતનું વરણુન કોણુથી થાય ? ગોયાને દહાડો નાપાક આગ્રેમધનયુતી ફતેહ માટે જાણે ઉગયો હતો ! એક ધનસાનની છાતીમાં અરપા થયેલા કીના, હવસ અને લોભની બાગણીઓનું નાશકારક પરીણામ તે દીવસની સંખ્યાબંધ માણસોની કતલ હતી. ફતયાની વફધી અને સુલેહ-સંપજ માટે ફરેક ધનશાને ડાઘ વગરતું જગર, રાખવાની ફેટલી જશર છે તે આ બનાવ ઉપરથી કોણુ ના પાડશે !

વરીયાવ કસબાનું એકેએક જરથોસ્તી ધર માહેતમ અને શાકમાં ડુબી ગયું. કેટલાંક કુટુંબમાં તો વહુ અને દીકરા માર્યા ગયા, તો કેટલાંક કુટુંબનાં તો નવજવાન પેટાઓ ઉભણીગી પાછા ફરતા દગાથી માર્યા ગયા હતા, તો કેટલાંક ધરૌનાં પાલનહાર પુરબબીઓ સદાનાં ગેરહાજર થયા હતા, જ્યારે ધણીક જગ્યે તો નાના કુધમલ લુલકાંઓની માવતરે કાંતો લગાડનાં મયદાનમાં કે તાપી નદીનાં તળ્યામાં તે સંજોથી સદાની સુતી હતી. ગમ, આ સોસ અને નીરાશીનું અમગીન રાજ તે રાત આખા કસબા ઉપર આભવું હતું. કુદરતી રીતે કોખમાંનો દેખાવ ગંભીર અને ગમગીન બનાવનાર હોય છે, તેમાં તે કમબખ્ત દીનતી બીજે દીને સંખ્યા બંધ લાશો ચઢાવવાનો દેખાવ તો ખચીતજ વેદવ્યભેદક અને મગજથી બે મગજ બનાવવાને પુરતા હતો. તે લાશો

ને અવલમંજલ પહોંચાડવા જોયો જીવતા રહ્યા હતા તેઓએ પોતાની હસ્તી ને જીગરનાં ઉંડાણથી કડુવા અને હાંપ મારી. અફસોસ ! તેઓની આંખ્યામાંથી લોહીનાંજ આંસુ ટપક્યાં હતાં. બસ-તે બનાવ ઉપર વધુ સુનાઝહન કરવાનું વાંચનારની બાગણી ઉપર આનંદ ગુન્નરવા બરોબર ગણીશું અને હયાંજ અટકીશું.

પોતાની બુરી કરણીને વાજખી ફેળે પુગેલા નીમકહરામ મુલચંદ વાણ્યાની બાશ તે રાત્રે કોહલા અને બીજા વન ચરોએ એટલી તો ચુંદી નાખી હતી કે ભાગ્યેજ ઓળખી શકાય. આ લોક્યા નીમકહરામ નોકરના સ્વારથી લોભનાં પરીચુંમમાં, શાંત, સુખી અને સંતોષી વરીયાવ કસ્યા ઉપર મહાભારત આકૃત હતરી આવી હતી; જ્યારે હવસી ખવાસનો. એઅકલી રાણો નીરાશીનાં ઝનુન મા આવી પોતાની પાપી કરણીનો અહુજ ઉતાવળે છેડો લાવ્યો હતો.

રાણા દુરયાનસીંગની બાશ, જે થોડા ગરાસ્યાઓ ઝનુનથી દીવાના બનેલા પારસી જવાનાના સપાટામાંથી છટકય હતા, તેઓએ તેને રાતની વખતે ભારે ડાહોડીમાં પેલીજ ટેકરી આગળ લઇ ગયા, કે જેનાં એક એકાંત ખુણામાં મેમા મળી રાણાએ બધે મરતબે વરીયાવનાં પારસીઓ માટે કાવત્રાં રચ્યાં હતાં, અને બધે વાર તેને તે બાબે સવખતની ચેતવણી પેલા પરેઝગારે આપી હતી, તે તેડાના સંજોગ હેઠળ ગોયા તે પાક સાધુની નજર આગળજ તેકમખખત રાણા ની બાશને તે રાતના ગમગીન વખતે તેઓએ અગ્નીદાહ કરી !

રાણાનાં અકાળ ફેજથી કોઇ પણ દબંગીર નહીં થયું, કારણુ તેની ટુંક રાજ કારકીદીમાં તેના બાપની સુખી સંતોષી રહ્યતને તેણે ફુખી કરવાનું કાંઇજ બાકી રાખ્યું ન હતું, પોતાની હવસી મોજમજહનોં બખલુટ ખરચને પુગિ વળવા, તેણે ગરીબ રહ્યતને નીચવવાના કરે નાખ્યા અને બીજા અત્યાચારો કર્યા હતા.

દરેક પારસી ધર હવે સુમશાન બની ગયું હતું. સંસારની રાહબર દરે-સ્તા જેવી બાનુઓ વગર, મરદોને દહાડો ઝેર સમાન કડવા લાગતો હતો; જ્યારે પાલનહાર બહાદુર સરતાજી વગર બાનુઓની જીંદગી અકારી થઇ પડી હતી. ધરની બાનુઓની વપરાતી ચીજો ઉપર ધુળ પડેલી જોઇ દરેક ફુખી પારસી મરદના જીગરમાંથી સરદ હાંપ બાહેર પડતી હતી, અને જીગરમાં જીદાઇનો જાલીમ રુમટો વુટતો હતો; જ્યારે પોતાનાં બહેસ્તનશીન થયેલા વહાલા સપુતોનાં વજો, વાપરવાની ચીજો હથીયારો વગેરે એક ખુણે પડેલાં જોઇ, એક માવતર, કે ધણીયાણી કે બહેન ગમનાંજ આંસુઓથી હરદમ પોતાની નરમ છાતી બીં

જવતી હતી. ફક્ત થોડા કલાકની રમતમાં પહેલવાન જેવા વહાલાઓ ખોડવાનું જાલીમ દુઃખ કોણ શાંખે? અફસોસ! ફરતા આસમાન અને દગાખોર તકદીર, તેં આ દુન્યાને કેવી ઢંગઢડા વગરની નાપાયદાર બનાવી છે?

પણ તે જગ્યામાં રહી ચાલુ હોય સોસારાલરી જીંદગી કેમ નીલ? જ્યાં ધરખાર, વાડી-વજીહા સરવ આકારાં થેઈ જાય ત્યાં વસેલું શા અપતું?

અહાહુર બેઠી અને જોરેમંદ પહેલવાન જેવા જમાઈની ચાર દહાડાની ગંભીર મરણ ક્રીયા પુર આસ્થાથી કરી, ફક્ત થોડા કલાકોની આફતના જાલીમાં ફટકાથી કચડાઈ ખીજાં ૧૦ વરષ, બુઢા થઈ ગયલા, જરનાં માતપીતાં માણિક બાઈ અને જેહાંગીર શાહે પોતાના વીધાસુ જયોતીશીની સલાહ પુછી કે તેઓ તેમજ સરવ પારસીઓ વરીયાવ સદાનું છોડી જવા માંગતા હતા, તે ખાખે ફળે જોવું અને મુહરત કહેવું.

તે પહેલ પંડીતે પોતાનાં હુન્નરનાં દરીયાવમાં બુઢકી મારી, લાખી ગણતરી પછી જણાવ્યું કે ખુદ ગ્રહોની ચાલેજ એવી બુરી હતી કે તેઓને વતન છોડવું પડે, માટે તે છોડી જવામાંજ લાલ અને દુઃખી મનને શાંતી મળે તેમ હતું; અને બેરુપતવાર અને પારસી અરદીએહેસ્ત મહીનાનો રોજ આદર અનુકુલ હતો એમ જણાવ્યું.

વરીયાવ ઉપરની કચ્છારસીક આફતની ગમખવાર ખબર જયારે ખીજા પારસી સંસથાનોમાં ફેલાઈ ગઈ, ત્યારે સંઘળેતાં જરથોસ્તીઓમાં ભારે ગમગીની ફેલાઈ. બેઠી વહેવારથી તે વેળાની જરથોસ્તીઓમાં જાણીતી “ધરમની ટેકરી” નવસારી, વરીયાવ સાથે સંબંધ ધરાવતી હોવાથી, વરીયાવનાં દુઃખી જરથોસ્તીઓને નવસારીમાં આવી વસવા નવસારીનાં હંમદીનોએ ખાસ આમત્રણ કર્યા; જે દીલસોહ તેડાનો સ્વીકાર કરતાના વરીયાવનાં પારસીઓને ત્રણ ત્રણ મુસ્તકીમ કારણ જણાયાં. પહેલું તો જ્યાં પોતાનાં વહાલાઓનાં કચ્છારસીક ફેજ આવ્યા ત્યાં હવે વહુવાર વસવું અસહ્ય દુઃખ જેવું થઈ પડ્યું; બીજું, નવસારી ધરમ ક્રીયા અને ખીજા જરથોસ્તી મહાજબની તરીકનો પાળવાની સારી સગવડ ધરાવતું હતું કારણ તે ધરાનશાહ વાલા સંજણ શહેરથી ફક્ત બીજે દરજ્જે ઉતરવું ગણાવું હતું; અને ત્રીજું કારણ, સંસાર ચલાવવાની તે વેળાનાં સંજોગ હેઠળ ઊભી થયલી મુશીબતો દૂર થાય તેમ હતું.

આ ઉપરથી વરીયાવનાં પારસીઓની બહુ મોટી સંખ્યા દુઃખી અને દરદમંદ જગરે પોતાનાં આપીકા વાડી વજીહા, ખેતરો અને ધરખાર વગેરે વચ્ચેનાં ખી તે વેળાનાં નવસારીના એક ભાગ મહેશરમાં જઈ વસ્યા, જયારે બાકીની

ગુજ સંખ્યાએ વરીયાવમાં વસવાટ ચાલુ રાખ્યો હતો, જ્યારે બીજા કેટલાક આસપાસનાં બીજા ગામડાઓમાં જઈ વસ્યા હતાં.

જંગી જરનો દેલાવર એટો રૂસ્તમ ઉમરનો થતાં ખચીતજ પોતાની બહાલી પાકઝાદ માવતર અને નેકનામ પૈદરનું વેર લેવા તલબગાર ખન્યો હતો, અને તેને ખચીતજ તે વખતનાં ગુજરાતનાં અશાંત મામલાથી તેવી તક મળી હતી, જેનો કીસ્સો ભવીબ્યતી કોઈ તકે મારા હમદીનો સનમુખ રજુ કરવાની હકીર આશા થાય છે. *

[* નોટ-જાણીતાં નવસારીનાં લખનાર શેઠ સો. મં. દેશાઈ પોતાની “જંગે વરીયાવ” ની આરટીકલમાં કહે છે કે:—

“ધરાની ખમીર એવું જણાઈ ચુક્યું છે કે એક ધરાની બંચો પોતાનાં બાપનાં ખુનનો બદલો લેવાને, કીંવા પોતાના વડવાનાં ખુનનો બદલો ખુનથી લેવાને હંમેશા તત્પર રહેતો હતો. તેજ પ્રમાણે સુરતનાં પારસીઓ કંઈ જમાનાઓ સુધી કામરેજ અને માંડવી તાલુકાઓનાં ગામોનાં જે ભીલોએ વરીયાવનાં પારસીઓની કતલ ચલાવી હતી, તેનું વેર લેવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. તક મળતાંજ ભીલો અને કોળીઓનો કાંટો કાઢવાનો બંદોબસ્ત કરવા સુરતી પારસીઓ એકઠા થઈ જતા હતા.....પરંતુ વરિયાવ ખેલેદીનોની કતલનું સદીઓનું વેર ખાં ખાં અરદેશર કોટવાલે પુરે પુરા લીધાં હતાં....૪૦ સં ૧૮૫૬ માં તેવણુ ગુજરી ગયા ત્યાં સુધી રતનપુર વગાના ને માંડવી તાલુકાનાં ભીલો તથા ગરાસ્યા ને કોળી હુટારાઓનું તેમણે નીકંદન કર્યું હતું.”]

જે જરથોસ્તીઓ નવસારી જઈ વસ્યા તેઓ મલેશરમાં ધરબાર માંડી યા સગા સ્નેહીઓ સાથે વસ્યા હતા, તેઓનાં વંશજો હજી પણ નવસારીમાં વસે છે, ને એ પોતાની પાકદામન બાનુ વડીલોએ પાકદામન ખાતર જે મહાન ભોગ પોતાના કી મતી જનનાં આપ્યા હતાં, તેની ગંભીર પણ મગરૂરી ઉપજવનારી યાદમાં દર વરસ “જંગે વરીયાવ પરભ” ને નામે શેહેનશાહી ફરવરદીન મહીનો અને અરશેસ ગ. રોજે મોટા ઉત્સાહ, ભકતીભાવ અને અહેશાંનથી ખાજ, જશન વગેરે કરે છે. અને આવી રીતે કોમી સવારીખનાં એક મગરૂર બતાવને હજી સુધી જીવતો જગતો રાખવાની તારીફ લાયક ઉલટ બતાવે છે. આજ છેલ્લા એ વરસ થયા આ લખનાર અને મીં બેહમન સો. બનાજીએ સુખધમાં પણ આ તહેવાર ભારે દબદબાથી પાલવાની શરૂઆત કરી છે.

હીસાબ ચુકતે !

અમારી તરફ મુજબ નવસારીનાં તકદીરમાં તે વરસ ધણાંએક નાચાર ધરખાર વગરનાં થઈ પડેલા જરથોસ્તીઓને આસરે આપવાનું લખાયલું હતું. વરીયાવના જંગ પછી વરીયાવાઓ ત્યાં જઈ વસ્યા, અને ત્યાર પછી થોડા મહીનામાં તે સંજાણના બીજા ખાના ખરાબી ભરયાં જંગમાં, અસાધારણ મોંઘી સંખ્યાનાં મુસલમાન લશ્કરનાં હાથે પારસી પેહેલવાન અરદેશરનાં મારવા જવાથી, સંજાણ શહેર નાશ પામ્યું અને સેંકડો જરથોસ્તીઓ લડાઈમાં માર્યા ગયા, જ્યારે બાકીનાં પાક ધરાનશાહને લઈ ૧૨ માઈલ દુર દક્ષીણમાં આવેલા બાહરેઠ પહાડ ઉપર લઈ જઈ રહ્યા તે અરસામાં ધરખાર વગરનાં થઈ પડેલા ધણાં એક જરથોસ્તીઓને દીલસોજ નવસારીએ આશરે આપ્યો હોય, એમ શંકા વગર ધારી શકાય.

બીજી બીમા બીલ હુદારાનો અંત પાલુ તે અરસામાં આવી ગયો, જ્યારે સંજાણની પહેલી લડાઈમાં સખત હાર પારસીઓનાં હાથે ખમી અલેક્ષાનનું લશ્કર પરાંગદ સ્થિતિમાં પાછું ગુજરાત તરફ ફરતું હતું, ત્યારે તે નાશ પામેલા લશ્કરને વારંવાર જંગલોમાં એકાએક છાપો મારી હેરાન કરવા અને હુલવા તેણે કંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. તેથી જ્યારે બીજા થોડા માસ પછી એક ગંજવર લશ્કર લઈ અલેક્ષાન સંજાણ ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો અને ફતેહમંદ થઈ પાછો ફર્યો ત્યારે તેણે બીમા બીલને સપડાવવા બહુ સંભાળ અને ચુકતીથી છટકા માંડ્યા, જેમાં આખરે બીમા પોતાની ટોળા સાથે સપડાઈ ગયો, જેથી કીનાથી ટવળતા મુસલમાનોએ તેને તેમજ તેનાં ગેઢયાઓને બહુ ઘાટકી રીતે રીખાવી રીખાવી ઠાર કર્યા હતા.

છેલ્લા એક ખુલાસો બાકી રહી ગયો છે.

પારસીઓનાં સદગુણોની કદર બુજનાર, તેઓનાં વખાણ ગાનાર તેઓનાં આભારમાં કુબેલો દીલસોજ હિન્દુ મીત્ર માણેકઅંદ સાહુકાર વરીયાવનાં કણ્ણા રસીક બનાવને લીધે જરબાનુ, ખુરશેદ, સોહોરાબ, નવાઝ વગેરેના અકાળ ફેજથી એટલો તો દુઃખી અને ગમગીન બની ગયો કે તેને આ બેકદર ગેર ઇનસારી ફાતી દુન્યામાં વધુવાર જીવવું અકારૂં લાગ્યું, તેથી તેણે લાચારીથી પોતાની કુદરતી હસ્તી લંબાય ત્યાં સુધી તે કાળ ગુજારવા એક સાધુની અશો જીંદગી ગુજારવા પસંદ કર્યું.

વરીયાવની પુરવે આવેલી પવીત્ર ટેકરી ઉપર જે અશો પરેઝગાર પુરૂષ ખુદાતાલાની પરસતેજમાં પોતાનો કાળ નીરવાહ કરતો હતો. અને જે આખેદ તેને

વખતસર જાહેર થઇ ચેતવણી આપી ભીમા ભીલનાં પંજમાંથી બચાવ્યો હતો. તેની શોધમાં તે પોતાની લાખોની દોલત તેમજ કુટુંબ કપીલો છોડી દઇ નીકળ્યો, અને દીવસો સુધી ભટકતાં આખરે તે પરેઝગાર મલી ગયો. જેનાં ચરણે પડી તેનો નાચીઝ ચેલો બન્યો. વરસો સુધી તે કીરતારની ચાલુ ઐખા દત કરતાં, આખરે તે રવાનની એવી હંચ સ્થિતીમાં પુગ્યો કે જેથી તે પોતા ની મોટી ધરણા જે બહાદુર પુરશેદ અને જંગી જરનાં ફરોહરોને જોવાની હતી તે બર લાગી શક્યો. તેની અંતર દ્રષ્ટી અને આત્મજ્ઞાન એટલું ખીલ્યું હતું કે તે આ જોહાન છોડી ગયલા કોઇ પણ ઇનશાનનાં ફરોહરોને જોઇ શકતો તેમજ તેની સાથ વાતચીત પણ કરી શકતો. તેની આવી શક્તીનાં બળ ની મદદથી તેણે ભારે ખુશાલી અને સંતોષથી જોયું અને જાણ્યું કે જંગે વરીયાવમાં પોતાની પાકદમાન ખાતર જનનાં ભાગ આપનારી અથો પા સણેા ને મીનોઈ જોહાનમાં ખચીતજ શનારે બહેસ્ત મળ્યું હતું, અને તેઓ આ ખાકી જોહાન કંતા તે મીનોઈ હસ્તીમાં ખચીતજ બહુ સુખી અને સંતોષી હતાં.

આવી રીતે, આ કાની જોહાનમાં ઇનશાનની નજરમાં જો કે તેઓએ આપેલા ભાગનો ઇનશા શી બદલો ખુલ્લો મળેલો જણાયો ન હતો, પણ તે હંમેશ ગીની કુન્યામાં તો ખચીતજ તે કીરમે કારસાજ તરફથી તેઓને ચોખ્ખો ઇન સાફ મળી ચુક્યો હતો.

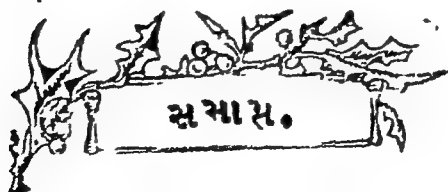
*

*

*

*

મહેરબાન વાંચનાર-અહીં મારી નાચીઝ કલમની ગંભીર અદના કોશિશ ખતમ થાય છે, જેમાં અલખત આમી ભરયું ધણું હશે, જે તરફ મોટા દીલથી નાખતી ભરી નજર કરી મને માફ કરશો.

સેવટના બે બોલ!

આજે અતમ થતી મારી પારસી તવારીખી કથાનાં સંબંધમાં બે-બોલ લખવાની રજા લઉં છું. આ કથા મારી અગાઉ જાહેરમાં છપાયેલી વારતા “સંજાણનો સપુત” માફક પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવા અનેક ઠેકાણેથી સુચના થઈ છે, તેથી તેને અનુસરીને આ કથા થોડા વખતમાં ચોપડીનાં આકારમાં બાહરે પડનાર છે. આશા છે કે મારા કદરવાળાં હંમદીનો તેને હંમેશનો માયાલુ આવકાર આપશે, તેમજ ધંધાદારી જરથોસ્તીઓ પણ અગાઉ માફક પોતાની જાહેર ખબર આપી, ચોપડીની શાલામાં તેમજ મારા ઉપરનાં આભારમાં વધારો કરશે. ચોપડીનું પુરું મોટા ખર્ચે ખાસ ઇંગલાડથી મંગાવવામાં આવશે. વારતાનાં સંબંધના ચીત્રો માટે મી૦ પીન્નમનો મારે ખાસ આભાર માનવો જોઈએ. કેટલાકો, જે ચીત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં, તે વારતાનાં બનાવોનાં ખાસ સંજોગ દેખાડનારા હતાં, તે સદંતર છુપી જઈ પોતાની અસાનતાની જે દીકા કરતા હતા તે દીલગીરી ભર્યું હતું.

મને વારંવાર કહેવામાં આવતું હતું કે ‘મારી “સંજાણનો સપુત” વાલી જારતાને નાટક રૂપે રજૂ કરવાથી કોમમાં કંઈક નવોજ જુસ્સો ઉત્પન્ન થાય. આ સુચના મેં ઉપાડી લીધી છે. ઇગત લીગતાં લાભારથે તા. ૨૩-૨-૨૪ ને દીને મારા મિત્ર ભાઈ હરમીસના કલમથી લખાવેલો નાટક “સંજાણની સરજત” જે બરલીંગટન કલ્પનાં ઉત્તસાહી જવાનોએ પુરૂ છટાથી ભજવ્યો હતો, તે જોતાંજ મારી ખાત્રી થઈ હતી કે આવા જવાનો જરૂરજ “સંજાણનાં સપુત”ના નાટકને પુરતો ઇનશાફ આપી શકશે. કલ્પનાં માલિક મી૦ મહેતાએ મને દરેક મદદ આપવા કબુલ કર્યું છે, તેથી ચંદ્રેશજીમાં એક કરતાં વધુ પારસી તવારીખી નાટકો લખવાની સેવક ઇચ્છા રાખે છે.

પ્રીટીંગમાં અહીંતહીં ભુલો જોવામાં આવશે, તે ખામે અહીં ખુલાસો કરવો જોઈએ કે આ વાત એક re-print છે, અને તેથી ભુલો થવાના સંભવ કુદરતી થાય છે.

કઈખુસરો અ. ફીટર.

મુબઈ તા. ૭-૩-૨૪.

31.178

ખ્યાલે “જ ગે વરિયાવ” માટે જુઓ પાછલું પાનું.

કે. વાડીઆ

હીરાના વેપારી,

TEL— GEMARTWORK.

PHONE No. 42483.

ગ્રાન્ટરોડ.

પારસી સ્વદેશી ખાતું.

ગ્રહસ્થોના ડગલા અને સુટ માટે
શુભ અવશરમાં વાપરવા લાયક
દેશની હવાને માફક આવતું,
દેશમાં જ બનેલું, હાથે વણેલું,

હાઈ ક્લાસ સીટક

અને
રેશમ જેવા કુમાસતું ટરસટ
કી કા ય તે મ લ શે.

બનાવનાર

કેમશર સોરાબજી બોશી.

લંડન હોટલ સાથે, ગ્રાન્ટરોડ, સુબઈ.

કારખાનું, ઉરકીવાડ—સુરત.

તા.ક.—સુરતમાં અમારા સીવાએ કોઈથી જરથોસ્તીનું

હાથ વણાટનું કારખાનું નથી.

અમારી બીજી કોઈથી દેકાણે પ્રાંત નથી

ખ્યાલે “જંગે વરિયાવ”

ખોલાસાનાં બે ખોલ.

જંગે વરિયાવનાં કચ્છારસીક કિસ્સાને ઘટતી અગત્યતા આજ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષે થયાં મુંબઈમાં આપવામાં આવી છે. આ બનાવને મુંબઈમાં પારસી જીગરમાં સદા રોશન રાખવા માટે પહેલ કાઢનાર મી. કૈમ્પ્શરે અરદેશર ફીટર છે, જેવણે આ પારસી તવારિખી કીસ્સાને યાદગાર રાખવા, એક તવારિખી કથા તેમજ નાટક, અને લખાણો બાહેર પાડ્યાં છે. આ અલવલને વધુ હિતસાહ આપવા તેવણનો મિત્ર ભાઈ ખેડુમન સો. બનાજી પણ બહુ જોહેમત ખેંચી રહ્યા છે. જણીતી “જશન કમીટી” અને “રચેસ્તાર મંડળ” પણ શહેનશાહી ફરવરદીન મહિનાનો અરશસંગ રોજ-જે આ કિસ્સાનો રોજ ગણાય છે-તે ઘટતી ગંભીરાઈથી પાળવા કોશિશ કરી રહ્યા છે. વરિયાવની બાનુઓની યાદનો બાતુઓનો ગાહંખ્યાર અને જશનની ક્રિયા છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષથી રચેસ્તાર મંડળે ચાલુ રાખ્યું છે. એ ખુશાલીની વાત છે. આ મારો ખાસ જોડેલો અદના ખ્યાલ પણ આ કચ્છારસીક કિસ્સાની યાદ કોમમાં તાજ રાખવાનું સાધન થઈ પડશે એવી મારી ખાત્રી છે. પારસી કોમી જીસ્સો, અને ખીજ સદગુણો ખીલવવા માટે જે હમંગી હમદીનો વખાણવા જોગ કોશિશ કરી રહ્યા છે, એ કોમને અચીતજ મગરૂરી પેદા કરનાર કેહેવાય.

યથા જમીઆત યથા આફીનાત.

ખાકસાર આદીલ.

મુંબઈ, તા. ૪-૧૦-૧૯૨૩.

નવરાસ.

જાનેવારીથી

દર મહીને

ધણાન ટીપટાપ આકારમાં

એક ફરસ્ટ ક્લાસ

લેડીઝ મેગેઝીન

તરીકે ખાહેર પડતું રહેલું છે.

કદ મોટું બનાવયું છે.

સુશોભિત રંગીત કવર થશે.

મીઠા કાપ્પાણી નવી વારતા.

એડીટરની નવી વારતા.

મીઠા દારા કાપડયાની નવી વારતા.

જાણીતાં કલમકર્તાનાં લખાણો.

સ્કેચીઝ-વીળ્યો-કવીતાઓ.

ખારોભાર ચીત્રો.

ટોલટપ્પાની Chat Chat કાલમ.

ફોટોગ્રાફીક કેરેક્ટર સ્કેચો.

ધતયાદી-ધતયાદી.

ત્રણ ત્રણ રસીલી નવી વાતો સાથે

મળશે !!

—(૦)—

એડીટર-
મીસીસ મહેરબાઈ
માણિકજી દાવર
વીલા ગીતા
પેડર રોડ મુંબઈ.

પોસ્ટેજ સાથે લવાજમ રૂ.૫.
સેંકડો ગ્રાહકો થઈ ચુક્યાં છે-
તમારૂં નામ નોંધવાની
રજા છે ?

ખ્યાલ.

(બહુર-જરફી-લંગડી.)

સોતા જણો નરો નારો = બસ્તેકુરતીયાનો ચારો
 દીનદારો યકીનદારો = સુનો ઉમંગ ધરી
 આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.
 ચેહેર સુરત છે સરનામ = તાપી માતાને મુકામ
 આઠ્યું છે વરિયાવ ગામ = ફળદ્રુપ મુલઝાર
 જ્યાં ઝરથોસ્તી = હતાં આબાદી ભરેલાં ઠારેઠાર.
 હતાં હાટો ને બઝારો = ધિકતા વણુજો વેપારો
 મુખી હતાં નરો નારો = રેહેતાં સાંજ ને સવાર
 પાક ધર્મ પર = શ્રીદા તન મનથી હતાં ધર્મી દીનદાર.

(શેર)

તનો મનથી મઝહબે પાકની-સર્વે તરીકતો પાલતાં,
 ભણતાં અવસ્તા ઝંદખી-જેમ્મો ચાલતાં ને હાલતાં.
 ખોતેર અશોષ પાલતાં-નેંકીમાં ઝીંદગી ગાલતાં,
 જળવતાં દાંમનો પાકખી-નીતિની રાહે ચાલતાં.

(બુલ)

નર નેંક હતા બાહુરોને હિંમતવાનો,
 દીનદારો દીન ઊપર કરતા જન કુરખાનો;
 પરહેઝગાર બાંનુઆખી ઝપક જવાનો-
 શુવિર ખમીરે ક્યાંની પાક દામાંનો.

(કુહો)

પાક અશમત પર પડે કદી
 દેવો પોતાનો જાન,
 તો પણ ક્યાં ડરતી હતી
 નારો નીતિવાન.

ધન્ય એવા નેયાગાનો = ગોરા શુરા ધૈર્યવાનો
 વિરા વિરા ને બળવાનો = નહીં ફેર જરી
 આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

ચીનાઈ જાપાનીઝ અને ઇંગ્લેન્ડ રેશમી
કાપડનું ખાત્રીપૂર્વક ખાતું.

લગનનો વાગો પત્રક કરો તે આગમન અમોને
એક વીઝીટ આપશો.

ક સ ખ ખા તું

લગનસરા યા તેવાજ કોઈ શુભ પ્રસંગે સાડીઓ, ઝબલાંઓ
વગેરે ભરાવવું હોય તો અમારા હુશીઆર કારોગરોના
હાથના નમુનાઓ જોઈ જશો.

કે. સી. મુદલાની કું.

રેશમી કાપડના વેપારી

૮-૯, ઝોની બીલ્ડીંગ,

ન્યુ ચરનીરોડ મુંબઈ.

નગરી રતનપુરનો રાણો = એક-ગરાસિઓ કેહવાણી
 જેના તાળા અંદર જાણો = વરિયાવનું ગામ
 મેહેસુલ કાળે = પડયો વાંધો દીનદારોથી સરિયામ,
 કીધી જંગની તૈયારી = ફર્યાલો લડવાને બીતારી
 વાતો વેરની વિચારી = ધાર્યું કરપીણ કામ
 એકાએકી = આવી પેદળ સવાર દુકડીઓ તમામ.

(શર)

બદખખત તે દહાડો હતો-હતું વિદન નર ને નારનું,
 મદો ગયાં-દૂર ગામથી-કરવા, જશન દાદારનું.
 થયા મસ્ત મયનોશી કરી-નહીં ભાન હતું ઘરબારનું,
 ભયભિત આંચું સર બસર-વાદળ છરીની ધારનું.

(બુદ્ધ)

યધ ખબર ફર્યાજની એક શુરવિર નારીને,
 પડી બાહાર બચાવો પાક અશમત ધારીને;
 ધર્મના જનુને પોકાર એક મારીને,
 ઉશ્કેરી ગામની અબળાઓ સારીને.

(કુહો)

તંગ કમર જંગની કરી
 લઈ મરદાંતા વેશ,
 પેહેથી તન બખતરો કાલાહ
 અને છુપાવ્યા કૃશ.

ધરી લણો ને તલવાર = ક્રમાં તિરો આબદાર
 પડી લડવા કાળે બાહાર = બાહરી કરી
 આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૨

આવી જંગને મેદાન = જંગી વાઘણો સમાન
 હુન્નવી ધર્તિ આસ્માન = માર્યા શત્રુઓને ઠાર
 લાવી શુરાતન = શુરપર ચઢી લડી જંગમાં ખુનખાર.
 એવી શમશીરો ચલાવી = જાણે વિજળાઓ વસીવી
 ગોયા લાહીની બનાવી = નદિઓ બેશુમાર
 કુતેહનો કુંડો = ઉડાવ્યો ધન્ય એવી કુલ ક્યાંની નાર.

કેરશાસ્ત્ર નામું.

એડીટ. કરનાર-શ્રી ૦ અમનજી નમરવાનજી ધાલર, એમ. એ.

પારસી પહેલવાનોનાં પરાક્રમે ઉધરતી ઓલાદની જાણમાં લાવવાના નેક હેતુથી ઈરાની નામાંકીત પહેલવાનોનાં નામાંઓ, અમારા મરહુમ પિતાજી મરહુમ જેહાંગીર એનજી કરાણીએ પ્રગટ કીધાં હતાં, તે નવા તૌર પર સુધારા-વધારા તેમજ જરૂર જોગી કુટ નોટના ઉમેરા સાથે અનેક લાભાઓના જાણનાર એકાંત અલ્યાસી શેઠ અમનજી ન. ધાલર, એમ. એ. નાં Introduction સાથે બાહર પાડવાની શરૂઆત કીધી છે, જેનું પહેલું વોલ્યુમ કેરશાસ્ત્ર નામું બાહર પડ્યું છે.

શ્રી ૦ અમનજી ધાલર “કેરશાસ્ત્ર નામાં”નાં Introduction માં લખે છે કે “ઈન્ડયા ઓફીસ” કેબાબખાનાના ફારસી હસ્ત-લેખોવાળાં પહેલાં દક્ષતરમાં (૧૯૦૩) કહે છે કે આ નામું સંધારણ રીતે ‘અસદી’ નામના શખ્સે લખેલું ધારવામાં આવે છે, કે જે ‘અસદી’ શાયર ફીરદુસીના તો ઉસ્તાદ થાય-હવે આ નામું હીજરી ૪૮૫ (ઈ. સ. ૧૦૬૬) માં તૈયાર થયું હતું તે તારીખ ચોક્કસ છે. પહેલવી તેમજ ફારસી પુસ્તકો પ્રમાણે કેરશાસ્ત્રે પોતાનાં મોઠાં પરાક્રમેથી આ જહાંનને દેવદર તેમજ દુરવ-દીથી નીરાળી કીધી હતી અને તેમ કરી અશોષના વધારો કર્યો હતો.”

‘ઉધરતી ઓલાદને બીજાં-ત્રીજાં ભાગતાં પુસ્તકો વાંચવા આપો તે કરતાં આ પહેલવાનોનાં નામાંઓ વંચાવવે પુરાતન ઈરાની સંસ્કૃતનુત, ઈરાની પાદશાહત, ઈરાની જોર-જોમ, ઈરાની નેક દયાનત, ઈરાની ધરમ ઉપરની જાનકેશાની, અને ઈરાની પુરાતન મહેમાનદારીના અસલી તૌર યાદ કરનારાં રસીલાં દાસ્તાનો વાંચવા વંચાવવાથી ઉધરતી ઓલાદમાં પોતાના પુરાતન શહેનશાહી બાપ દાદાઓ માટે માન ઉત્પન્ન થવા સાથે ચારીઝ Character ઉપર ઘણી ઉત્તમ અસર કરશે.

કીમત રૂપ્યા ૬૫

જેહાંગીર બી ૦ કરાણીના છોકરાઓ,

૨૨૦-૨૨૨, પારસી બજાર, કોટ, મુંબઈ.

ટેલીગ્રાફીક એડ્રેસ “Jebekarani,” મુંબઈ.

(શેર)

કાર્યા ગરાસ્યાઓ લડી-શુરવિર નારો સંગમાં,
 પણ ભંગ એકાએક થયો-ત્રિઓની જીતના રંગમાં.
 ખાલો ગયા એકના ખુલી-ખાધી જો ઠાકર જંગમાં,
 ફેરવઈ ગયો શુ' મામલો-આકાશ તાહારા દંગમાં.

(જીલ)

જોઈ લડતી અખળા નારો જંગમાં જ્યારે,
 લજવાઈ મુઆ કંઈ ગરાસિયાઓ ત્યારે;
 ધરી હોશ જોશથી લડ્યા શર્મને મારે,
 ખુનખાર ચલાવી કટલ નારોની ભારે.

(કુંહો)

તનમાં ટીપું લોહીનું
 રહી ગયું જ્યાંવેર એક,
 ત્યાં વેર અખળાઓ લડી
 રાખ્યો ક્યાંની ટેક.

ધન્ય નારો જંગ મચાવી = શત્રુઓને ખુબ હંફાવી
 પાક દાંમાનો અચાવી = ગઈ જીવથી મરી
 આજ મુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૩

જેજે જંગમાં સપડાઈ = તેઓ મરવા તતપર થઈ
 તાપી ભેપર દોડી ગઈ = યાદ કીધો કીરદેગાર
 અશમત કાળે = મુંઝા મરવાનો માફ કરજે દાદાર.
 નામ ચંડદાંતુ લીધું = યા હોમ નખાવી દીધું
 ખ્યાળું અમર્ગીનું પીધું = થઈ ગઈ પુલ યુદ્ધાર
 ધન્ય સતીઓ = અવતરી સફળ કીધો જંગમાં અવતાર.

(શેર)

ગણી પ્રાણથી પ્યારી અતી-દાંમન પવિતર સો ધણી,
 પતિવર્તા પણ પર પ્રાણ દઈ-ચાલી મિનોઈ જંગ ભણી.
 કીર્તિની કલગી ભળવી-ખાઈ ખાઈ ખંજરોની અણી,
 ધન ધન જેના માતાપિતા-શુરવિર ખેટીઓ જણી.

તમારી ડાયરીમાં પ્લીઝ નીચલું સરનામું
નોંધી લેશો !

પુરાણપ્રતીનાં હીંગામે તમારી સેવામાં

કૈપુસરો રતનજી જમશેદજી

મેનેજર (ભુત)

પોતાના વર્ષોનાં અનુભવ, કુનેહ અને પ્રમાણીકપણાથી
લગન, તબજોત, પીકનીક પાર્ટી વગેરેનાં
આજ્ઞાની મેનેજમેન્ટ લેવા
સદા હાજર છે.

ધંધાની લાયકાતની
સરટીફિકેટો
સંતોષ પામેલા પેટ્રોલ તરફથી સંખ્યાબંધ
મળેલાં છે.

ટેકાણું:—નં. ૩૩૬, રૂસી હાઉસ,
ચોકસીનો બંગલો, ગ્રાંટરોડ, મુંબઈ.

રેકૉર્ડ નં ૪૧૦૭૧

(જીલ)

ગોરી, ધિરી, શુરવિરી, સતીઓ કેવી,
 ગોદાંકરીદ બાનુ ગોશરૂપના જેવી.
 ના કરે જંગ મદાને મદાની એવી,
 ગઈ કરી દીલેરી આ બાનુઓ તેવી.

(કુહો)

માહા સુખારક પાક છે
 ફરફ અ ફરવરદીન,
 અશ્વેશવંગ છે આજનો
 મિનો સુખારક દીન.

યથુ શુભ જશન જે કાળે = વાળે ગાળે આં સમાળે
 જેની અંમર કીર્તિ આળે = ગાઉ ખરેખરી
 આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૪

કેવી યદ બાનુઓ નેક = નેયાગાંનોની દરેક
 રાખી ટેકથી વિવેક = છેક અંતની ધડી
 લાજને કાળે = દાઝ મન ધરી શુરાતન ભરી લડી.
 એવી બાહુકુરો સમાન = બેહેનો બનજો હીંમતવાન
 કદી દેવા પડે જન = દેજો બાહાર પડી
 પાક અશમનું = ગોહર લેજો મનનાં મોતીમાં જડી.

(શેર)

જેણે બચાવી જગતમાં = દાંમન પોતાની પાકને,
 સતવંતી અબળા તે જેણે = ધર્યો ધણીના ધાકને.
 શું કહું વધુ એથી હવે = બેહેનો તમે ચાલાકને,
 આકોના યુતળાંઓ બધુજે = આધીન થવું છે બાકને.

(જીલ)

કદી ચાલો તો સતીઓને પગલે ચાલો,
 જીવવું ત્યારે પરમાણુ પતિવ્રત પાલો.
 મળશે જેના સુફળોનો તમને ફાલો,
 ફરેા ખ્યાલ તમે આદીલના સમજી ખ્યાલો.

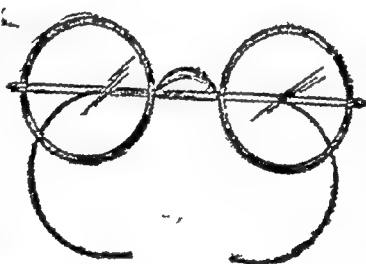
ખાલીવાળા અને હોમી

મુંબઈના આગેવાન અશમા
ખનાવનારા.

હોરનખી રોડ કાલખાદેવી રોડ
વાઘટવેનો સામે; અને હનમાન સ્ત્રીટને નાકે.

અમારા ઉંચા
પ્રકારનાં ચશમાં
આજે ચોતરફ
વખણાય છે.

અમને ઘણા
એક સોનામાં
ચાંદો એના
યત થયા છે.

તમોને અશમામાં છેલ્લામાં છેલ્લી ટપલું સંપુરણ કામ
જોઈતું હોય, તથા ગમે એવા કશોડા નંબરના અશમાઓ
પ્રીસક્રીપશન પ્રમાણેન ગરાબર ખનાવવા હોય, તથા અશમાને
લગતી કોઈ પણ ચીજ જોવી યા જોઈતી હોય તો અમોને
નંદર એક વીઝીટ આપશોછ.

(દાહરૈ)

મુજ પેહનો હમ કોમની

સુનો ધરીને ધ્યાન,

સત પર તમ સતીઓ સદા

છે ફરતું અસ્માન.

જંગે વર્ણવતું ખ્યાન = સુનો શ્રોતા ધરી ધ્યાન

ગાએ આદીલ નઓશેરવાન = ખ્યાલ સર્વોપરી

આજ મુનાવું = જંગે વર્ણવતી ક્રીતિ' બેશભરી.

૫

* જાણીતા પારસી ખ્યાલો રચનાર મી. ફસ્તમ નો. અદીલે આ મુંદર
ખ્યાલ મારી ચોપડીમાં છપાવવા ખુશીથી પરવાનગી આપી છે, તે માટે તેવણ
નો આભારી છું—કર્તા.

!! ખા ધીમાં રાધે લી વાણીઓની લેહેઝંત ઔરજ છે !

પુરાણું પંકાયલુ નામ—એજ અમારું .

બેમુલ અસકયામત છે !

ઉડવાડયા હોટલ.

આ બાણીતાં માનીતાં અને પ્રખ્યાત નામની પ્રતીષ્ઠા,
ની હંચી નોક બળવી રાખવા માટે અને ઝર કે એહમતની વાણ કીધી
નથી — તેમ કરતા નથી — અને કરશુંબી નહીં.

૧૦ વર્ષનું જીવન અને સર્વ કેમોનું લોકપ્રીય વખણાયલું

પે સ્તનજી જીણા લા ધ

ઉડવાડયા હોટલ

(કાવશજ પટેલ તળાવવાળું)

હાલમાં જેતવાડી ૧૦ મી ગલીમાં તમારી સેવા માટે
પુર બાહારમાં તડું ને ખડું છે.

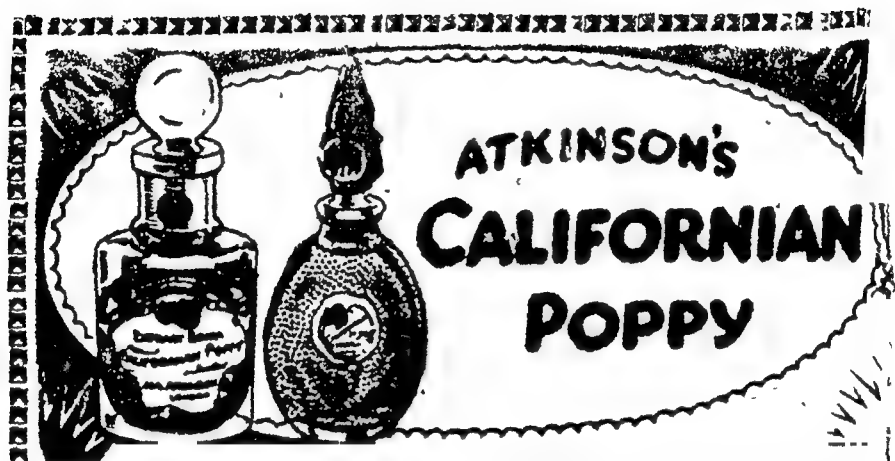
— મા લે ક —

મી. મનચેરશાહ ખ. પેસ્તનજી ઉડવાડયા

ચેતવાણી—લલતાં નામે ઠગારો નહીં.

સ્વાદીષ્ટ, હંચા ધીમાં, માલ મસાલા સાયનાં માસીક કીકાયત લોણાં
એ તો અમારી સ્પેશીયાલીટી છે. ત્રાયવ આપી જીવો.

REPRESENTATIVES FOR BOMBAY PRESIDENCY

KALIANJI & Co.

CAMA BUILDING,
48, NANABHOY LANE,
FORT, BOMBAY.

લીઝ-તીચલુ લખાણ જરૂર વાંચશોજી, કોઈ વખત કામનું છે.

નંગન, નવજોત, પાટી વગેરે

પ્રસંગે, પરોણાઓને ઉત્તમ કેટરીંગ
તથા

દર ડેકોરેશનની મોજ ચખાડી સંતોષ મેળવવોજ હોય તો

કેપશરૂ નશરવાનજી રખાડીને મલો,

ઠેકાણું:— ૧, ચંદનવાડી, રોપા લેન—મુંબઈ, નં. ૨.

ટેલીફોન નં. ૨૦૨૬૮.

FOR

UP-TO-DATE CATERING

AND

TIDY DECORATIONS

FOR

ALL OCCASIONS

PLEASE CONSULT:—

K. N. RABADI,

1, CHANDAN VADI,

ROPA LANE,

BOMBAY, No. 2.

Red Cross Table Butter

THE FINEST TABLE BUTTER IN INDIA.

Red Cross Butter is simply the product of the finest dairy districts concentrated to more than twice its natural richness. No butter is so digestible as the RED CROSS BUTTER, nor is any butter so nourishing. All who love butter

as a table luxury will appreciate how unusually nice Nobles butter.

MANUFACTURERS:—NOBLE DAIRY,
NEW CHURNI ROAD, BOMBAY

હોલો—? તમે નં. ૪૧૨૬૨ છેવ?

હાહ, અમે

એફ. મારશલ એન્ડ કું.

ઇલેક્ટ્રીક એનજીનીયર્સ અને કંટ્રાક્ટર હીએ.

અમારું હેડાલુ:—૧૭૦, હોરનબી રોડ, મુંબઈ

અમે વીજળીની લાઈટો, પંખાઓ મુકવાનું અને મોટર પંખો, મોટરો, ડાયનેમોઝ વગેરે બેડી ઉભું કરી આપ્યે છીએ.

પેરી

આને કોણથી અંભાણ છે?

ખે વંરસનાં જરથોસ્તી બચ્ચાઓનેથી મુછશે તો તેથી તમારી આંગળી પકડીને સીધો પેરી કમ્પનીમાં લઇ જશે. હવે પેરી શું શું ચીજો વેચેય તેથી દરેક જરથોસ્તી-જાણીય એટલે તેથી લખવાની જરૂર નથી.

પેરી એન્ડ કું.

પનાલાલ ટેરેસ લામ ટરમીનસ,

ગ્રાંટરોડ, મુંબઈ.

હીંદુસ્તાનનાં થંડા મુલકમાં પહેરવા માટે ઉંચા ઓવરકોટીંગ કલોથનાં ઓવરકોટ ચહુડઉતર સાધઝનાં તરત મનગમતાં બનાવી આપશું. ગ્રહસથોનાં પોતીકા કપડાનાં સુટો અને દગલા પાટલુનો પણ બનાવી આપવામાં આવે છે.

સીલાઈના ભાવમાં ખાસ ઘટાડો કીધો છે.

એક વાર એજમાવી જુવો.

ચાંદાભાઈની કાં.
દેલરો અને આઉટરીટરો.

૪૮, નાનાભાઈ લેન,

કામા મહોલો,

કોટ, મુંબઈ.

વરણ થયાં ખેતવાડી ગ્રાંટરોડ, તારદેવ, ભાવખત્રા, વગેરે
ભાગોમાં જાણીતા થયલા—

ખરોદ જોસાભાઈ એન્ડ સન્સ.

ધી, ખાંડ, સુખડ, લોખાન, ચણ, કોફી, મેવા, મસાલા તથા
સેંટ, સાણુ, દરેક જાતનું કોલનવાટર, ગ્રાવીઅન,
પેટન્ટ મેડીસીન, વીગેરેના વેપારી.

ખાના ખીલડીંગ, ખેતવાડી બેંક રોડ,
૧૧ મી ગલીને નાકે, મુંબઈ.

 એક પોસ્ટ કારડ લખવે, અમે અમારી ખાસ દેખરેખ
હેંડલ માલ તોલાવી ઘર બેઠાં પહોંચાડીશું.

સારી કમાણી મેળવવાનું સાધણ.

એક ખી. એ. અથવા એમ. એ. થયેલો આદમી કોલેજમાંથી બહાર
પડ્યા પછી મછીને દીવસે રૂ. ૫૦ કમાવા વક્રખા મારે છે તેનું શું કારણ હશે ?

એનું કારણ એ કે એવા એક ગ્રેજ્યુએટ થયેલો માણસ વેપારી બાબદોનું ખીલકુલ
જ્ઞાન ધરાવતો નથી, તે વેપારી હીસાબો રાખવાનું કે કોરસપોન્ડન્સ કરવાનું અથવા
બેંકોને લગતું કામકાજનું ખીલકુલ જ્ઞાન ધરાવતો નથી.

એલેક્ઝાન્ડ્રા કોલેજ ઓફ કોમર્સમાંથી છેલ્લા વીશ વરસમાં સેંકડો આસા-
મીઓ વેપારી કેળવણીને લગતી બાબદો, જેવી કે બુકકીપીંગ, એકાઉન્ટનસી,
બેંકીંગ, ઓડીટીંગ, શોર્ટહેન્ડ વીગેરે શીખી બહાર પડ્યા છે તેઓ આજે મછીને રૂ. ૭૦૦ સુધી કમાય છે, અને તેજ આ ખાતામાં અચાતી ઉત્તમ કેળવણી પુરવાર કરે છે.

લંડન એમ્પસર ઓફ કોમર્સ, નેશનલ યુનીયન ઓફ ટીચર્સ તથા કોરપો-
રેશન ઓફ એકાઉન્ટનસી અદતી એકાઉન્ટન્સી અને ઓડીટીંગ વીગેરેની પરી-
ક્ષાઓ મારેના કલાસો અનુભવી માસ્તરો ચલાવે છે.

ખાતુઆ મારે શોર્ટહેન્ડ, ટાઇપ રાઇટીંગ, બુકકીપીંગનાં જીદા કલાસો છે.
કોલેજ ટાઇમ-સહવારના ૮-૩૦ થી ૧૧ અને સાંજે ૫-૩૦ થી ૭ (સ્ટા.ટા.)

બહારગામના રહેનારોએ પોસ્ટ મારફતે શીખાડવામાં આવે છે. એસ્પેક્ટસ
માટે તથા વધુ વીગત માટે પ્રીન્સીપાલ બામણને વાકીટવે લેડલો સાંને મળેલા બાલખો.

મેલેરીયા થી શું કામ હેરાન થાવો છો?

વિદ્વાન ડોક્ટરો તમને ફરમાવે છે કે

પીડસ એન્ડ મીક્સચર

વાપરો, હાડમાં પેસી ગયલી તાવને જડમુળથી નાશુદ્ધ કરે છે. મેલેરીયાનાં ઉપદ્રવ વખતે દર એક દીવસને આંતરે ફક્ત એક ભાગ લેવાથી તાવ લાગુ પડવાની ધાસ્તી દુર થાય છે.

કાંમત રૂ. ૧. — કેમ્પ કં. મુંબઈ,
તેમજ સર્વ આગરૂદાર દવાવાલાઓ વેચે છે.

લગનનાં પ્રસંગનું ફરનીચર કયાંથી લેશો ?

જાણીતા પારસી ફરનીચર બનાવનારા

રસ્તમજ દીનશાહ ખીલીમોરયા

તમારી દરેક સગવડને લાયકનું ફરનીચર—ડ્રાઈંગ રમ, ડાઈનીંગ રમ, ખીલીયર્ડ રમ, સ્ટ્રી રમ, લાઇબ્રેરી વગેરેનાં સણુગાર માટેનું તથા સ્કુલો, આશ્રિસો અને બેંકો વગેરે માટે જોઈતું સુંદર ફરનીચર ગોરડરથી પ્રીકાયત ભાવે બનાવી આપે છે. કાંઈક કેબીનેટ ઇંગ્લીશ બનાવટનાં જેવીજ તૈયાર મળશે. એક વાર અમારા શો રૂમની સુલાકાત લેશો.

ઠેકાણું :—પારકોટ-પારસી અલાહીબાગ લેન,

પારભાયા મોહટલો, પોસ્ટ નં. ૩, મુંબઈ.

ધરમાલેકે અને કંટ્રાક્ટરોને

જ રે ર નું.

રંગ, તેલ, વારનીસ, સીમેન્ટ, ડીસ્ટેમ્પર અને વોટર પેન્ટસ તથા ઉધઈનો નાશ કરનાર યુરોપમાં જાણીતું એન્ટીમોથ સોલ્યુશન.

તમારા વાડી વજીફ, મેહેલો અને મકાનો વગેરેની દીવાલોને ખુશનુમાં અને સુંદર બનાવવા અમારા સ્ટોકમાં તૈયાર રહે છે.

ઈમારતો રંગવાનું કંટ્રાક્ટ અમે લાઇએ છીએ, અને તેમાં સંપૂર્ણ સતોપ મળશે એવી ખાત્રી આપ્યે છીએ. અમે મુખ્યમંત્રી ધણી જાણીતી ઈમારતો રંગી છે, તથા ધણા જાણીતા ગ્રહસ્થાનો સરટીફીકેટે ધરાવે છીએ.

અમારો આ જુની અને ભરપોષાત્ર પારસી પહેડી છે.

કા પ ડી યા બ્રધર્સ,

નં. ૩૫૭, અલાહીબાગ ખીલડીંગ,
અબ્દુલ રહેમાન સીટ,

ટેલીફોન નં. ૨૧૦૦૮. મુખ્ય.

હાલનો જમાનો ઇલેક્ટ્રીક ખળનો

અજખ અમત્કારો નોઇ હેરત થયો છે.

ઇલેક્ટ્રીકથી અનેક ફાયદાઓ આપણે મેળવી શક્યે છીએ તેનો હાલ તમે મેળવી શકશો, અને તે પણ વળી કીફાયતમાં. નીચે જણાવેલી કેઇ પણ બાબતમાં તમને અમે ખુશીથી મદદ કરીશું :—

ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ અને શીટીંગ	ઇલેક્ટ્રીક એનજી મીટર
„ ટેલીફોન સરવીસ	„ રેલવે તથા સ્ટ્રીમનો સામાન
„ ટેબલ તથા સીલીંગ ફેન્સ	„ પોરસલીન વેર
„ ડાયનેમો તથા મોટોર	„ સ્વીચ બોર્ડનાં ઉધાધારા
„ ક્રીટલી, અસ્ત્રી વગેરે	વગેરે વગેરે.

ઇલેક્ટ્રીક બાબતની તમારી કાંઇ પણ મુશ્કેલી અમારા ચાર્ટર્ડ ઇલેક્ટ્રીકલ એનજીન્યર માં એન. આર. ખંભાતી બી. એ., એ. એમ. આઇ. ઈ. ઈ., દુર કરવા ખુશી થશે.

વધુ માટે ખસો યા લખો :—

ટીનીટિ ઇલેક્ટ્રીક સીનદીકેટ.

પ્રીનસેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

ટેલીફોન : નં. ૨૫૩૦૧
ટેલીગ્રામ : SOLENOID

એરવ્યશાહ પેસંતનજી આંરટીસ્ટ.

૧૬-સોના રૂપાનાં ચાંદો.

હિંદુસ્થાનનાં મુખ્ય આર્ટ એક્ઝીબીશનમાં મેળવનાર.

ઔષ્ણ પેનટીંગસ-વૉટર કલર્સ અને એનલાર્જમેન્ટસ
બતાવનાર.

કોઈખી કામ જ 'બહાર ન થઈ શકે તે અમારે ત્યાં થઈ શકે છે.

લખો યા મલો:-એરવ્યશાહ પેસંતનજી આંરટીસ્ટ,

નં. ૧૬-ગ્રાંડીવાલા ચૉલ,

ધોલીતલાવ બીજી ગલી-મુંબઈ.

મી. કે. ખુસરો અર્દશીર ફોટરનાં

નીચલા પુસ્તકો વેચાતાં મળે છે:—

૧. “જંગે વરિયાવ” કથા. કી. ૨-૮-૦

૨. બાહરેટ પહાડ ઉપર શોધખોળનો રસીક કિસ્સો. આના ૧૨.

બાહરેટ પહે છે: ૧૯૪ માં “મારકર પાર્ટી” સાથે આખા
ઈરાનમાં ૨,૫૦૦ માઇલની મુશાફરી કરી હતી, તેનો અહેવાલ તથા
ઇરાન સંબંધી બાબુવાબ્જેગ વીગતો, નકશાઓ અને સંખ્યાબંધ ચિત્રો
સહિતનું પુસ્તક

“ચ લો ઈરાન તરફ !”